

G. POPA-LISSEANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

L. 532/1939

ROMÂNII

ÎN

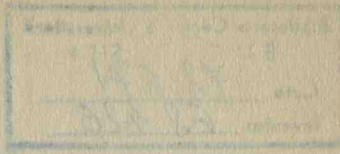
IZVOARELE ISTORICE MEDIEVALE

1 9 3 9

«BUCOVINA» I. E. TOROUTIU BUCURESTI

Inv. A. 54.247

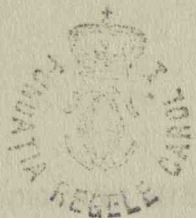
ROMÂNII

IN

IZVOARELE ISTORICE MEDIEVALE

DE

G. POPA-LISSEANU

1 9 3 9

«BUCOVINA» I. E. TOROUTIU BUCUREȘTI

68426
97489

BIBLIOTECA
FVNDATIVNEI
VNIVERSITARE
CAROL I.

n^o Curent 7267i Format m
n^o Inventar A. 54247 Anul 1939
Secția Depozit 10 Raftul 10

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 72 671
Inventar 68 426

CONTROL 1953

ROMÂNII

IZVOARELE ISTORICE MEDIEVALE

G. POPA-LISSEANU

B.C.U. Bucuresti

C68426

7903

P R E F A Ț Ă

Din studiile ce însoțesc textele ce am publicat în colecția noastră de „*Fontes historiae Daco-Romanorum*”, se desprind unele concluzii de cea mai mare însemnătate pentru trecutul întunecat al neamului nostru din primele epoci ale existenței sale.

Fără să aibă o prea mare unitate, fără să prezinte o înlănțuire cauzală sau cel puțin una riguros cronologică a problemelor ce ele tratează, aceste studii, cu toate că se referă la chestiuni dintr'un anumit spațiu de timp, sunt fiecare, luat în parte, de sine stătător. Ele se unesc doar în tratarea aceleleași epoci din istoria Românilor și ne conduc la aceleași concluziuni. Aceste studii îmbrățișează principalele probleme din istoria noastră medievală, partea cea mai puțin cunoscută din istoria noastră, și sunt menite, o nădăjduim, să arunce noi lumini asupra trecutului nostru, pentru multă lume, mai ales străină, nu destul de bine lămurit.

Căci, unde, înainte vreme se credea — și unii o mai cred și astăzi — că în istoria noastră ar exista un „hiatus”, de o mie de ani, dela 271, când a fost părăsită Dacia și până în secolul al XIII, când întâlnim primele începuturi de stat românesc, astăzi acest „hiatus” este împlinit de date precise și de dovezi indiscutabile, iar cercetătorii desinteresați și lipsiți de prejudecăți pot să-și facă o idee clară de ceea ce s'a petrecut în țara noastră în decursul unui mileniu, din

care ne lipsesc, ce e drept, documentele scrise, nu însă și dovezile evidente.

În cele următoare vom expune aceste studii ce însoțesc Izvoarele istoriei Românilor, studii ce ne duc la anumite încheieri trase din premise date, adecă din textele ce le-am tradus, fie că aceste texte ne înfățișează numai niște tradiții, fie că ele reproduc documente a căror valoare nu poate fi discutată.

Când însă, uneori, premisele noastre nu sunt bazate pe adevăruri palpabile și oarecum materiale, ci numai pe adevăruri scoase din logica faptelor, atunci și concluziunile la cari ajungem sunt prezentate numai sub formă de ipoteze sau chiar numai ca simple sugestii.

Aceste studii ale noastre, în număr de cincisprezece, îmbrățișează numai problemele de cari se ocupă izvoarele noastre istorice și pot fi, deci, verificate de aceste izvoare. Incepând cu părăsirea Daciei — căci numai dela această dată se pune chestiunea continuității ori a imigrațiunii noastre — și trecând prin epocile năvălirilor barbare, firul povestirii noastre se întrerupe odată cu întemeierea principatelor române.

Noi nu căutăm, prin urmare, să aducem aci toate dovezile pentru continuitatea noastră și nici nu ne străduim să reproducem și argumentele atât de concludente scoase din studiul limbii și al monumentelor archeologice sau de altă natură¹⁾, ci numai dovezile ce rezultă din materialul textelor ce am publicat. Și acest material este destul de bogat spre a ne da convingerea de persistența elementului romanic în Dacia și că Ungurii, la venirea în noua lor patrie, n'au găsit

1) Studiul ceramicei, bunăoară, ne duce la aceleași concluziuni, ca și studiul limbii și al datelor istorice: continuitatea, din epocile preistorice până în zilele noastre, a artei ceramice, cu caracterul ei specific românesc. Vezi B. Slătineanu, *Ceramica românească*, p. 87 sq. Cf. și Coriol. Petranu, *Revue de Transylvanie*, V, p. 50.

O țară pustie și nelocuită, ci că au dat peste populațiuni cu organizațiile lor proprii, primitive ce e drept, dar totuș organizații ce s'au impus cuceritorilor cari și le-au însușit. Iar dacă acești cuceritori au putut să se adapteze nouilor împrejurări, au făcut-o aceasta numai mulțumită supușilor lor, autohtoni ai țării, și străinilor, veniți de peste hotare, cari cu toții împreună au contribuit la această adaptare.

De aceea, așa numita „misiune istorică” ce pretind a fi avut, timp de un mileniu, urmașii celor șapte triburi ale lui Arpad, precum și „valorile culturale” ce ei ar fi dat, în acest răstimp, civilizațiunii europene în toate domeniile, se datorește, în cea mai mare parte, tocmai acestor supuși și acestor străini cari, în urma unor fatalități istorice, au fost nevoiți să se asimileze cuceritorilor lor unguri.

G. POPA LISSEANU

PĂRĂSIREA DACIEI

I.

VOPISCUS ȘI PĂRĂSIREA DACIEI

Despre părăsirea Daciei care este, după cucerirea acestei țări, cel mai important eveniment din întreaga noastră istorie primitivă, au scris patru autori latini cari, trăind pe la mijlocul secolului al IV, deci aproximativ o sută de ani după părăsirea provinciei lui Traian, ni-au lăsat mai multe date interesante asupra acestei chestiuni, așa de mult controversate în timpul din urmă. Ei sunt Flavius Vopiscus, Eutropius Aurelius Victor și Rufius Festus, acesta cunoscut în deobște sub numele de Sextus Rufus.

Dintre toți acești istorici, cel care a făcut obiectul unor cercetări mai amănunțite atât din partea istoricilor noștri cât și, mai ales, din partea istoricilor străini, a fost Flavius Vopiscus, autorul, între altele, al vieții împăratului Aurelian.

Flavius Vopiscus face parte, în același timp, și dintre autorii unei mari colecțiuni de biografii, așa numita *Historia Augusta*¹⁾, care formează un întreg corp de biografii, scrise după modelul biografiilor lui Suetonius, *Vitae duodecim Caesarum* (dela C. Julius Caesar până la Domitian), corp de biografii care începe cu Hadrian (117) și sfârșește cu vieța lui Carinus (285). — Traian, printr'o fatalitate a istoriei, este singurul care n'a avut parte nici de pana lui Suetonius nici de cea a autorilor istoriei Auguste.

Mai înainte de a cerceta cine este Flavius Vopiscus și ce valoare istorică are opera sa, să arătăm informațiunile ce

1) Autorii Istoriei Auguste sunt șase: Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Vulcatius Gallicanus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio și Flavius Vopiscus.

ne dau, privitor la istoria noastră primitivă, scriitorii de mai sus :

Iată datele, în presupusa ordine cronologică, ale celor patru istorici.

1. *Aurelius Victor*. Vorbind în *De Caesaribus*, despre împăratul Traian, autorul ne spune:

Quippe primus, aut solus etiam, vires Romanas trans Istrum propagavit, domitis in provinciam Dacorum pileatis, Sacisque nationibus, Decibalo rege ac Sardonio. Castra suspectioribus atque oportunis locis exstructa; ponsque Danubio impositus ac deductae coloniarum pleraeque¹⁾.

Vorbind despre Licinius Gallienus zice:

Et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesierat. Ita quasi ventis undique saevientibus, parvis maxima, una summis orbe toto miscebantur²⁾.

Descriind domnia lui Diocletian (284—306) ne dă informațiunea:

Et interea caesi Marcomani, Carporumque natio translata omnis in nostrum solum, cuius fere pars iam tum ab Aureliano erat³⁾.

Subt domnia lui Constantin ne spune:

Et interea Gothorum Sarmatarumque stratae gentes — nu ne arată anume localitatea—et pons per Danubium ductus castraque castellaque pluribus locis commode posita⁴⁾.

2. *Rufius Festus*. În *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, scris din ordinul împăratului Valens (364—378) ne dă următoarea informațiune:

Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit, et Daciam trans Danubium in solo barbarico provinciam fecit, quae in circuitu decies centena millia passuum habuit, sed sub Gallieno imperatore amissa est; et per Aurelianum, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae (ac Dardaniae) factae sunt⁵⁾.

3. *Eutropius*. În *Breviarium historiae Romanae*, scris la îndemnul aceluiași Valens, ne spune, vorbind despre Traian:

1) *De Caesaribus* XIII.

2) *De Caesaribus* XXXIII.

3) *De Caesaribus* XXXIX.

4) *De Caesaribus* XLI.

5) *Breviarium rerum gestarum*, VIII.

Romani imperii, quod post Augustum defensum magis fuerat, quam nobiliter ampliatum fines longe lateque diffudit: urbes trans Rhenum in Germania reparavit: Daciam, Deceballo victo, subegit, provincia trans Danubium facta in his agris, quos nunc Thaiphali habent, Victoali et Thervingi. Ea provincia decies centena millia in circuitu tenuit ¹⁾).

Vorbind despre Hadrian, Eutropius zice:

Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quod Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta ²⁾).

Subt domnia lui Gallien, Eutropius ne spune:

Alamanni, vastatis Gallis, in Italiam penetraverunt. Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, amissa est. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastata per Gothos. Pannonia a Sarmatis Quadisque populata est ³⁾).

Vorbindu-ne despre Aurelian, născut în Dacia Ripensă, Eutropius adaugă:

Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit, et est in dextra Danubio, in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva ⁴⁾).

4. *Flavius Vopiscus*. In Vita Aureliani, Vopiscus ne spune :

Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quam nunc duas Moesias dividit ⁵⁾).

Apresiasi operii lui Vopiscus. In introducerea sa la vieața lui Aurelian, Flavius Vopiscus, ne spune că pe când se găsea, după sărbătorile zeiței Cibela în trăsură de gală a lui Iunius

1) *Breviarium hist. Romanae*, VIII, 2.

2) *Breviarium hist. Rom.* VIII, 6.

3) *Breviarium hist. Rom.*, IX, 8.

4) *Breviarium hist. Rom.*, IX, 15.

5) *Aurelianus*, XXXIX.

Tiberianus, prefectul oraşului, acesta, fiind rudă cu Aurelian — ex eius origine sanguinem duceret — l-a îndemnat să descrie viaţa împăratului, spunându-i că-i va pune la dispoziţie cărţile şi documentele din biblioteca Ulpiană. Tot cu această împrejurare, venind vorba despre Trebellius Pollio care scrisese vieţile împăraţilor precedenţi lui Aurelian, şi de care se plângea că le-a compus cu destul de multe inexactităţi şi prea pe scurt — *incuriose et breviter* — Flavius Vopiscus i-a răspuns că nu există istoric să nu fi povestit şi lucruri inexacte, citând, între alţii, pe Livius, Sallustius şi Tacitus. Prefectul atunci i-a spus: „Scrie cum îţi place şi eu voi fi mulţumit cu gândul că oricari ar fi inexactităţile tale, tu te găseşti în tovărăşia celor mai mari istorici romani”.

Inexactităţile şi exagerările lui Vopiscus se văd la tot pasul. Căci, deşi descrierea vieţii lui Aurelian o face după documentele din arhiva bibliotecii Ulpiane, Aurelian ne este prezentat totuşi ca unul dintre cei mai mari generali, un model incomparabil — *dux magni totius exempli* — asemenea cu Corvinii şi Scipionii, liberatorul Iliriei, restauratorul Galliiilor, ca unul care a redat integritatea imperiului — *republicam in integrum reddidit* — ca unul care a biruit pe Suevi, pe Sarmaţi şi pe Marcomani, ca unul care a învins pe barbari în Thracia, pe Goţi la nordul Dunării şi care a meritat supranumele de *Carpicus, Gothicus, Sarmaticus, Armeniacus, Parthicus* şi *Adiabenicus*, repurtând triumf asupra Orientului şi Occidentului — *de Oriente et Occidente triumphum Romanis oculis exhibuit*¹⁾.

Dar, deşi născut în Dacia Ripensă, Aurelian este silit totuşi să părăsească Dacia, cu toate strălucitele sale victorii. Iată cum se exprimă, în traducere, despre acest fapt istoricul sau mai bine zis panegiristul său, Flavius Vopiscus:

Văzând Iliria devastată şi Moesia pierdută şi disperând de a mai putea păstra Dacia pe care Traian o făcuse provincie romană dincolo de Dunăre, a părăsit-o, retrăgând armata şi pe provinciali; popoarele scoase din ea le-a aşezat în mijlocul Moesiei pe care a numit-o Dacia sa²⁾, care acum desparte cele două Moesii³⁾.

1) *Aurelianus*, XXX, XXXIII.

2) In loc de *suam* unii comentatori cred că trebuie să cetim *eam*.

3) *Aurelianus*, XXXIX.

Față de nenumăratele elogii ce întâlnim aduse împăratului Aurelian în cele 50 capitole din câte se compune biografia acestuia, elogii al căror ecou l-am semnalat în titlurile de mai sus, mărturisirea neputinței împărătești de a păstra Dacia cucerită de Traian și nevoia imperioasă de a trece peste Dunăre legiunile și pe locuitorii provinciei — exercitu et provincialibus — pare cel puțin anacronică și nu ne putem explica această lipsă de consecvență. Contrazicerea în concepția scriitorului este cu atât mai bătătoare la ochi, cu cât însuși Aurelian s'a născut în Dacia Ripensă. Și chiar constatarea lui Vopiscus că Aurelian s'a născut în Dacia Ripensă — sau la Sirmium — este curioasă, câtă vreme, în timpul nașterii acestui împărat, nu exista această provincie.

O contrazicere evidentă se constată și în citatul de mai sus ¹⁾, căci dacă Iliricul a fost devastat și dacă Dacia a fost pierdută — vastatum Illyricum et Moesiam deperditam — ce rost mai avea strămutarea acolo, în niște țări bântuite de dușmani și pierdute pentru Romani, a locuitorilor din provincia lui Traian ?

Flavius Vopiscus, ca și alți scriitori din aceeași epocă, scrie după comandă. El nu putea să refuze pe prefectul orașului, pe Iunius Tiberianus, să scrie o carte de laudă pentru ruda împărătească a acestuia. Și atunci părăsirea Daciei trebuia astfel prezentată ca să nu se resfrângă nici un blam asupra împăratului. Nu trebuia să i se aducă lui Aurelian imputarea că după o stăpânire de mai bine de 160 de ani, a fost silit să părăsească o țară, a cărei cucerire constituia gloria imperiului și a unuia dintre cei mai mari împărați. Efectul dezastruos ce ar fi făcut asupra contemporanilor și asupra urmașilor părăsirea unei provincii prospere, *Dacia felix* ²⁾, trebuia cu orice chip înlăturat. Și atunci Flavius Vopiscus care ne-a prevenit dela început că nu are să țină prea mult la adevărul istoric — dacă cumva pasagiul nu va fi fost interpolat de vr'un copist de mai târziu — a trecut peste Dunăre dintr'un singur condei pe toți provincialii din Dacia,

1) Contrazicerea a fost semnalată de d. N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien*, în *Revue hist. du sud-est europ.* I, 1—3 și în urmă de C. C. Giurescu *Ist. Rom.* I, p. 164.

2) Pe o monedă din timpul lui Aurelian (a. 271) se poate citi *Dacia Felix*. Cf. Cohen, *Médailles impériales*, VI, No. 73—74.

scăpându-i astfel de orice primejdii din țara lor. Iar afirmațiunea d-lui L. Tamás-Treml că *Dacia* a fost numită *Felix*, în speranța recuperării ulterioare a acestei provincii, ni se pare nesperioasă ¹⁾.

Invinuirea ce i s'ar fi adus lui Hadrian, semnalată în pasagiul din Eutropius, de a fi lăsat în mâna barbarilor mulți cetățeni romani — multi cives Romani barbaris traderentur — în cazul când el ar fi părăsit *Dacia* ²⁾, numai după douăzeci de ani dela ocuparea ei, ar fi fost și mai apăsătoare pentru Aurelian, dacă această părăsire s'ar fi făcut după o sută șaizeci de ani de stăpânire romană. De aceea, ca să scape pe împărat de această grea imputare, Vopiscus atribuie lui Aurelian trecerea tuturor Romanilor din *Dacia* lui Traian într'o nouă *Dacie*, în *Dacia* din *Moesia* ³⁾. Și, de sigur, pentru multă lume și mai ales pentru prietenii împăratului, invenția lui Vopiscus sau a aceluia dela care ea va fi pornit, va fi fost bine primită. Au fost două *Dacii* sau trei la nordul Dunării, două și chiar trei, s'au creiat și la sudul acestui fluviu.

S'a crezut într'o vreme că Vopiscus ar fi fost un contimporan al împăratului Aurelian. Studiile ce s'au făcut însă în timpul din urmă asupra operii sale au dovedit că el a scris cu mult mai târziu.

Cel dintâi care a supus la o analiză critică scrierile acestui istoric a fost învățatul german H. Dessau, care, în urma unor studii amănunțite, a ajuns la concluzia că autorul descrierii vieții lui Aurelian este un mistificator din epoca împăratului Teodosie (379—395) și care a falsificat nu numai datele privitoare la Aurelian, dar și datele privitoare la celelalte vieți ale împăraților. Și, în cel mai bun caz, când nu ar fi el singurul falsificator, alții la fel cu el, din aceeași epocă, au falsificat descrierea vieții împăraților.

Critica lui Dessau a provocat o întreagă serie de studii asupra *Istoriei Auguste* și s'a produs o întreagă literatură asupra chestiunilor ridicate de Dessau ⁴⁾. La discuția aceasta

1) L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane* în *Archivum Europae Centro-Orientalis* I, p. 78.

2) Eutropii, *Breviarium*, VII, 6.

3) Eutropii, *Breviarium*, IX, 15, ne vorbește despre *cives Romani ex urbibus et agris*, iar Vopiscus despre *exercitus et provinciales*. Nu credem că cele două feluri de exprimare ar însemna unul și același lucru.

4) H. Dessau, *Ueber Zeit und Persönlichkeit der Scriptores historiae*

au luat parte mai mulți istorici, între cari Mommsen ¹⁾ Hohl ²⁾ și alții ³⁾.

Prin aceste studii s'a făcut dovada că cei șase scriitori ai istoriei Auguste au utilizat atât *De Caesaribus* din 360 ai lui Aurelius Victor cât și *Breviarium historiae Romanae* din 369, al lui Eutropius, precum și *Breviarium rerum gestarum*, tot din 369, al lui Rufius Festus. Nu numai atât, dar se constată în Istoria Augusta aluziuni evidente la epoca lui Valentinian (364—375) și a lui Teodosie cel Mare (379—395) ⁴⁾. Aceasta este o dovadă că Vopiscus a scris în timpul Impăratului Teodosie, sau chiar după acest timp ⁵⁾.

Dar, studiul comparativ al textelor celor șase scriitori ai vieților împăraților ⁶⁾ a dus și la alte concluziuni. Vopiscus ar fi aceeași persoană cu Trebellius Pollio și cu Vulcatius Gallicanus și că cele șase nume ar fi nume fictive, iar ca autor al Istoriei Auguste ar fi una și aceeași persoană. Explicarea numelui lui Vopiscus ni-o dă Plinius într'o informație pe care ne reținem de a o traduce: Vopiscus appellabant e geminis, qui retenti utero nascerentur, altero interempto abortu ⁷⁾.

Deci, întrucât Flavius Vopiscus este un nume inventat — de aceea nici nu mai căutăm să-i descriem vieța — un pseudonim din epoca teodosiană, aproape o sută cincizeci de

Augustae, in *Hermes* XXIV, 1889. — *Ueber die Scriptoros historiae Augustae*, *Hermes*, XXVI, 1892. *Die Ueberlieferung der Scriptoros historiae Augustae*, *Hermes*, XXIX, 1894.

1) Th. Mommsen, *Die Scriptoros historiae Augustae*, *Hermes* XXV, 1890.

2) E. Hohl, *Vopiscus und die Biographie des Kaisers Tacitus*, *Klio* XL, 1911 — *Vopiscus und Pollio*, *Klio*, XII, 1912 — *Kent Eutrop einen Usurpator Trebellianus*, *Klio* XIV, 1915. *Zur Textgeschichte der Historia Augusta*, *Klio*, XV, 1917.

3) A se vedea bibliografia chestiunii în Pauly-Wissowa, *Real-Encycl. Historia Augusta*.

4) *Iudicia carpentum*, de care vorbește Vopiscus, în cap. I din *Vita Aureliani*, a fost acordat prefectului din Roma, lui *praefectus urbi*, de abia în anul 384.

5) *Izv. Ist. Rom.* IX, p. 30. În *Introducerea noastră la Vieța lui Aurelian*, am scos în evidență utilizarea lui Eutropius de Vopiscus și apropierile dintre textele celor patru istorici de mai sus.

6) Mommsen a propus ca în loc de *Historia Augusta* să se spună *Vitae Caesarum* și istoriografia germană i-a adoptat propunerea.

7) Plinius, *Nat. hist.* VII, 10.

ani după părăsirea Daciei de Aurelian, și întrucât el s'a inspirat în compunerea lucrărilor sale din scrierile predecesorilor săi, Aurelius Victor, Eutropius, Rufius Festus și, de sigur, și de ale altora, și întrucât, în sfârșit, el face operă tendențioasă, o operă de comandă, urmează că nu putem pune prea mult temei pe afirmațiunile sale și că istoriografia maghiară pornește dela o premisă falsă, atunci când ia de bază spusele acestui scriitor, privitor la părăsirea Daciei de către Aurelian.

Ne rămâne, prin urmare, numai afirmările lui Aurelius Victor, Eutropius și Rufius Festus și constatăm înainte de toate că și acestea s'au produs numai la o sută de ani, după ce s'a petrecut evenimentul istoric al părăsirii provinciei dela nordul Dunării.

Dacă însă autorul pseudonim al descrierii vieții lui Aurelian a putut înțelege prin *exercitus et provinciales* legiunile romane și populația civilă a Dacilor romanizați, atât Rufius Festus prin *translatis deinde Romanis*, cât și Eutropius prin *abductos Romanos ex urbibus et agris*¹⁾ nu puteau înțelege decât populațiunea romană, nu și pe cea a Dacilor romanizați. Căci, ori cât de intensiv se va fi făcut colonizarea noiei provincii a Daciei lui Traian și ori cât de puternică va fi fost romanizarea ei prin coloniști, nu ne putem închipui că vor fi fost cu totul și peste tot locul nimicite populațiunile traco-dace dela nordul Dunării.

L. Tamás și înaintea sa And. Alföldi, cred că prin *provincialibus* al lui Vopiscus, ca și prin *Romanos ex urbibus et agris* al lui Eutropius, ar fi să se înțeleagă ultimele resturi ale populațiunilor romane din Dacia, trecute peste Dunăre de Aurelian care a desăvârșit numai evacuarea populațiunilor urbane, începută subt împăratul Galien, că adevărata evacuare s'ar fi făcut subt Galien, iar că Aurelian n'a făcut decât să tragă conclusiunile finale²⁾. Cât privește populațiunea Dacilor romanizați, aceștia aproape n'au existat, căci zice L. Tamás: „Les Daces quoique écrasés, restèrent toujours ennemis de l'Empire et la latinisation ne fit des progrès que dans ces petits groupes qui avaient survécu à la conquête. La majorité de la population se ramassa, par contre,

1) Aurelius Victor nu ne spune decât *amissa sunt quae Traianus quaesierat*.

2) Tamás, *op. cit.*, p. 74.

au delà des frontières pour y ébaucher des plans de vengeance contre les conquérants" 1).

Dacii cari făceau parte din marea seminție a Tracilor, cel mai mare popor din antichitate, după Indieni 2), erau numai o ramură din acești Traci și ei numai în câteva împrejurări au putut fi aduși să se constituie în unitate națională și să se strângă la olaltă sub același sceptru. Ei au putut fi nimiciți de Romani ca organizație politică și țara lor a putut fi prefăcută în provincie romană. Dar, ca populațiune, ei au rămas pe loc și s'au romanizat, după cum s'au romanizat și Tracii de peste Dunăre și după cum s'au romanizat și Geții din Dobrogea, altă numire dată aceluiași Traco-Daci. Evident au mai rămas în regiunile nordice și răsăritene ale teritoriului lor populațiuni dace necucerite, au mai rămas *Dacii cei liberi*.

Ca o dovadă de necontestat a perpetuității populațiilor traco-dace la nordul Dunării avem, în afară de bogata nomenclatură de râuri și de localități ce întâlnim în regiunile nordice ale fostei Ungarii, nomenclatură traco-dacă, și existența Carpilelor, dela cari ni s'a păstrat numele de Carpați 3), popor care, la venirea Goților din spre miazănoapte, se unesc cu ei și fac chiar incursiuni împreună cu ei, în sudul Dunării.

Acești Carpi pe cari îi întâlnim, secole înainte de cucerirea Daciei, supt numirea de Carpizi și Carpieni, iar mai târziu sub denumirea de Carpo-daci, au atacat în mai multe rânduri armatele romane și, deși ni se spune că sub Dioclețian ar fi fost trecuți cu toții, — omnes — peste Dunăre, totuș sub Valens (365—378) ni se vorbește de un *vicus Carporum*, lângă acest fluviu, nu în centrul imperiului și în timpul Hunilor ei se unesc cu aceștia ca să invadeze teritoriile Romanilor.

Carpii aceștia, cari sunt Daci curați, nu și-au părăsit niciodată cu totul țara lor și ca ei vor fi făcut de sigur și ceilalți Daci romanizați. Căci ne spune istoricul grec Zosimus care a trăit pe la anul 500: „S'au mai întâmplat în timpul lui Teodosie și alte evenimente fericite, căci el a respins pe

1) Tamás, *op. cit.*, p. 63.

2) Herodot, *Hist.* V, 4.

3) Cf. *Izv. Ist. Rom.*, XIII, p. 21.

Sciri și pe Carpodaci, uniți cu Hunii și înfrângându-i în războiu i-a făcut să se întoarcă peste Dunăre, la locuințele lor", adecă în vechia Dacie ¹⁾.

Asupra aceluiași eveniment al părăsirii Daciei, ceilalți istorici latini de mai târziu, ca bunăoară gotul Iordanes ²⁾, precum și istoricii greci, nu fac decât să reproducă părerea lui Eutropius.

Astfel, istoricul grec din veacul al VI, Malalas, ne spune numai atât că Aurelian a prefăcut Dacia de lângă Dunăre, Dacia Parapotamia, în provincie romană ³⁾, iar Syncellos, istoric din secolul al IX-lea, că Aurelian a trecut pe bărbați și pe femei din Dacia Traiană în mijlocul Moesiei, numind-o Dacia ⁴⁾.

Lexicograful Suidas, care a trăit pe la mijlocul secolului al X-lea ne dă pur și simplu traducerea în grecește a cunoscutului pasagiu din Eutropius ⁵⁾.

Terminând citatele din scriitorii medievali, privitoare la părăsirea Daciei, nu putem trece cu vederea pe scriitorul latin Lactantius, aproape un contimporan al acestor evenimente. Vorbind despre Maximian, ginerele împăratului Diocletian, ne spune că mama acestuia era de peste Dunăre — mater eius Transdanuviana — care, de frica invaziei Carpilor, a trecut peste acest fluviu, în Dacia cea nouă, — in *Daciam novam*. Faptele s'au petrecut de sigur după părăsirea Daciei de legiunile romane, deci după evacuarea poruncită de Aurelian ⁶⁾.

Retragerea legiunilor. Dar, dacă Aurelian a fost un mare împărat, după cum ni-l prezintă izvoarele istorice, de ce totuș a părăsit Dacia în prada barbarilor? De ce el, născut în părțile dunărene, a îngăduit să se piarză o provincie atât de bogată, atât de prosperă ?

1) Zosimus, *Historiae*, IV, 34, p. 213 ed. Bonn.

2) Iordanes, *Romana*, 217. El ne spune numai: *evocatis exinde legionibus*.

3) Ioan Malalas, *Chronographia*, LXII, p. 301, ed. Bonn.

4) Georg. Syncellos, I, p. 721, ed. Bonn.

5) Suidas, *Lex.*, sub voce.

6) Lactantius, *De mort. persecutorum*, c. 9. L. Tamás, *op. cit.* p. 68 ar voi să scoată din acest fapt un argument împotriva continuității Romanilor în Dacia lui Traian, deși, după noi, el este o dovadă tocmai a neevacuării complete din Dacia a acestor Romanici.

Dacia n'a fost pierdută; ea a fost părăsită. Faptul acesta era în conștiința tuturor. De aceea a și putut să spună istoricul Ammian Marcellin, cu o sută de ani mai în urmă (a. 363): „nici o părticică din pământul nostru n'a fost cedată dușmanului de vr'un împărat sau de vr'un consul. Răsfoind anele, niciodată, de când e lumea, nu se va putea dovedi aceasta ¹⁾).

Nici un războiu n'a pierdut împăratul Aurelian în Dacia ca să fi motivat părăsirea acestei provincii. Ba din contră, el a biruit pe Goți cari, împreună cu Carpii invadaseră această țară și a putut chiar să ia, după cum am văzut, titlul de Gothicus și de Carpicus.

Dacia, prin urmare, n'a fost pierdută în urma unui războiu nenorocit. Ea a fost părăsită temporar, din motive ce interesau apărarea imperiului. De aceea nu se găsește nici un singur reproș, nici o singură imputare care să i se fi făcut acestui împărat pentru pierderea Daciei.

De ce, cu toate acestea, a părăsit Aurelian această provincie, pentru care avea o simpatie deosebită, în care era adorat ²⁾ și pe care ar fi fost firesc să o fi apărat cu orice preț, cu orice rizic ?

Cucerirea Daciei o făcuse Traian nu atât ca să scape de un dușman, cum erau Dacii, în mijlocul cărora Romanii știuseră să se infiltreze și să-i aducă, de multe ori, în sfera lor de influență. Cucerirea acestei provincii Traian a făcut-o mai ales cu scopul de a fi mai bine apărată linia Dunării, pe de o parte, iar, pe de altă parte, spre a-și creia și în Ardeal un stăvilar puternic, un bulevard de apărare împotriva dușmanilor năvălitori și cărora ar fi putut să le cază, la un moment dat, în spate sau în coaste, dacă ar fi încercat să pătrundă în imperiul roman, fie prin văile Siretului și ale Prutului, dinspre răsărit, fie prin valea Tisei, dinspre apus.

Noi, cei de astăzi, cu felul nostru de a gândi, nu ne putem da seama de ceea ce petrecea în lumea veche de odioasă. După cum am observat-o și altă dată, starea normală în antichitate era starea de războiu. În fiecare zi se putea ivi la marginea imperiului un dușman primejdios. Spre a

1) Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum lib. XXV, 9.*

2) Se pare că în colindele noastre se face o amintire despre acest împărat în refrenul *Ler, Oiler, Relui, Doamne*. Cf. și P. Maior, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, ediț. 1883, p. 27.

evita primejdiile trebuiau luate neconținut măsuri de precauțiune. Și în vederea acestor măsuri a cucerit Traian Dacia, iar nu ca să-și mărească imperiul său, și așa destul de vast.

Dar, atacurile nu încetau mai ales în regiunile din spre răsărit și din spre miază noapte ale imperiului. În special popoarele germanice erau într'o neconținută frământare. Până la anul 250 Dacia au putut să reziste; populațiunile romanizate din această provincie izbutiseră, până în acest an, să înlăture toate pericolele Goților și Carpilor. Subt Galien, în 253, Dacia începe să fie evacuată¹⁾, iar cele două legiuni ce staționau în inima Ardealului au fost retrase în colțul de jos al actualului Banat, între Timiș, Dunăre și Carpați²⁾.

Dar Goții nu se mulțumesc numai cu cuprinderea Daciei. Ei trec în 271 peste Dunăre și păstrund în Moesia. Aurelian, originar din ținuturile dunărene, aleargă împotriva lor, îi învinge și restabilește situația Romanilor în Dacia. Probabil din acest an datează și moneda lui Aurelian pe care se află inscripția *Dacia felix* și tot în acest an îi s'a conferit de senat titlul de *Dacicus*.

Cu toate succesele sale, repurtate în 271 în Dacia, Aurelian începe în 272 evacuarea țării pe care o desăvârșește, definitiv și oficial, în 275.

Motivul principal al părăsirii acestei provincii bogate și prospere este același ca și motivul cuceririi ei. Dacia a fost cucerită, fiindcă cereau aceasta interesele imperiului și a fost părăsită, fiindcă apărarea imperiului cerea imperios aceasta. Nu motive de ordin sentimental, ci interese superioare de stat au determinat atât cucerirea cât și părăsirea Daciei.

Căci, invaziile dușmanilor nu se mai făceau acum, pe aceleași căi, pe aceleași văi. Ele se făceau acum pe apă. Subt Galien, ales împărat în 253, ca și subt Claudiu 268, invaziile Goților se fac pe mare, iar înfrângerile Romanilor în Moesia și Iliria aduseseră cu sine pustiirea acestor regiuni, — vastato omni Illyrico et Moesia³⁾.

Și, în loc ca provinciile dela sudul Dunării, lipsite de locuitori, să fie populate cu barbari, cum a făcut Claudiu,

1) Eutropius, *Brev.* IX. 8: Dacia quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, amissa est.

2) Cf. și L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, p. 313.

3) Eutropius, *Brev.*, IX, 15.

colonizând pe Goți, după înfrângerea acestora dela Naissus-Niș, sau după cum a făcut mai târziu, Probus și Diocletian, colonizând pe Carpi, colonizarea sudului Dunării cu locuitori din Dacia, pe care Romanii nu o mai puteau menține cu ușurință, s'a găsit să fie de mai mare folos pentru apărarea imperiului atât de hărțuit.

Părăsirea Daciei trebuia deci făcută în interesul apărării imperiului și a făcut-o Aurelian cu tot amorul său propriu rănit. Căci, în definitiv, mai ales acest amor propriu suferea din acest mare act istoric: părăsirea unei țări, pentru care se făcuseră enorme sacrificii de către un împărat biruitor și mare.

Dar, părăsirea Daciei nu se făcea pentru vecie. Împăratul nu renunțase definitiv la această provincie; el renunța numai la apărarea ei. Aurelian nu o ceda unor dușmani, ci o părăsea pentru moment, fiindcă interesul imperiului cerea să o părăsească. El o lăsa în seama Goților cari erau „fede-rați” ai Romanilor, o lăsa deci în mâna unor aliați.

Că Romanii nu s'au gândit să părăsească pentru totdeauna Dacia, rezultă, între altele și din preocupările împăraților următori de a se interesa de fosta provincie de peste Dunăre. N'am avea decât să cităm pe împăratul Constantin care a zidit cetatea Daphne-Constantiana, azi Spanțov, din fața Transmarisicei-Turtucaia, pe malul stâng al Dunării și a Sucidavei din fața cetății Oescus, precum și cetățile de cari s'a îngrijit mai târziu Justinian la sudul ca și la nordul marelui fluviu ¹⁾.

Și, pentruca totuș orgoliul roman să nu sufere prea mult, împăratul a trecut legiunile peste Dunăre, a rechemat pe funcționarii administrativi și a poftit și populația civilă să treacă peste fluviu, nu într'o altă țară, ci tot într'o Dacie, într'o Dacie pe care o creia el acum. La apelul împăratului vor fi pornit la drum toți câți vor fi putut să o facă, toți câți vor fi avut mijloace să o facă. Și, fără îndoială, și sub împărații dinaintea lui Aurelian, mulți bogătași vor fi căutat să-și schimbe căminul pentru altul mai la adăpost de primejdii. Dar, marea mulțime de țărani, de muncitori, de meșteri și chiar de păstori, fie că vor fi fost Romani de obârșie, fie că

1) Procopius, *De aedificiis*, IV, 5; Cf. și *Cetăți și Orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, p. 64.

vor fi rezultat din fuziunea coloniștilor cu populațiunile locale, fie că, în sfârșit, vor fi fost Daci romanizați, au rămas pe la vetrele lor, mai ales că erau poftiți în niște localități, unde tocmai se strămutaseră luptele dintre barbari și Romani.

De altfel, nu ne putem închipui, cum s'ar putea face, chiar și astăzi, cu mijloacele de transport moderne, evacuarea totală a unei populațiuni dintr'o singură regiune, necum dintr'o țară întregă, având aproximativ trei sute de mii de km. p.¹⁾.

O evacuare completă nu s'ar fi putut face nici din alt motiv. Inșiși Goții nu s'ar fi învoit ca țara lor, viitoarea Goția, să rămână fără populație. De altfel, după concepția celor vechi, poporul supus și prizonierii de războiu constituiau o parte din averea cuiva. A avea oameni, a avea robi, însemna a avea avere, nu o povară, cum poate s'ar socoti câteodată astăzi. Supușii și robii nu erau șomeri de întreținut, ci erau puteri productive, ei însemnau avere. Și cum era să se dispenseze Goții de populațiunea țării lor, cum erau să o lase să plece din țara lor de bună voie? Ar fi fost chiar un motiv pentru un nou războiu cu Romanii²⁾. Când vedem că pe la anul 448 Attila amenința cu războiu pe Romani pentru șaptesprezece dezertori, cum să ne închipuim că Goții ar fi renunțat așa de ușor la supușii lor?

Populația civilă care va fi trăit pe lângă armată ca negustori și ca oameni de afaceri se va fi retras peste Dunăre, în dosul *limes*-ului. Toți însă câți se vor fi adaptat împrejurărilor celor noi, în contactul cu Goții, cu cari se vor fi obișnuit, încă de subt administrația romană, să trăiască

1) L. Tamás, *op. cit.* p. 82, ne citează după Patsch, *Beiträge*, în *Anzeiger der Wiener Akademie*, 1925, p. 1821—183, strămutarea în 334 a treisute de mii de Sarmaci Argaragenți în teritoriul roman. Distribuirea acestora însă nu s'a făcut într'o țărișoară ca Moesia, ci în Italia, Macedonia, Tracia și Scitia Minoră, bărbații fiind încorporați în armată. Exactitatea cifrei nu o putem verifica, însă cifra nu poate fi nici pe departe egală cu aceea a întregii populațiuni a Daciei lui Traian.

2) L. Tamás, *op. cit.* p. 88, citând pe Alföldi ne spune: *pour le Banat on pourrait admettre la survivance de certains fragments romanisés au plus tard jusqu'au commencement du V siècle*", când au încetat relațiile comerciale, coincizând aceasta cu venirea Hunilor în această regiune. Noi însă știm precis din fragmentele unui istoric contemporan că nici relațiunile comerciale n'au încetat, nici prigoana Romanicilor din Dacia nu s'a produs. Vezi *Izv. Ist. Rom. VIII. Ambasadele lui Priscus*.

împreună ca tovarăși, în liniște, și, poate, și în armonie, vor fi rămas pe loc, lângă căminurile în cari au văzut pentru întâia dată lumina zilei, unde au copilărit și unde au trăit. Și oricât de nesperios ar părea acest argument de ordin sentimental, va fi atârnat puțin, fără îndoială, și el în cumpăna judecății celor ce erau poftiți să apuce calea bejăniei. Și să nu uităm că poate nicăiri aiurea n'a fost o colonizare mai înfloritoare, mai intensă și mai prosperă ca în această Dacie, de care nu ușor se vor fi despărțit chiar și aceia cari au plecat cu gândul poate de a se întoarce într'o zi înapoi.

Aci, în așa numitul *Barbaricum*, de care ne vorbesc Rufius Festus — în solo barbarico ¹⁾ — și mai târziu Orosius — a barbarico ad mare Nostrum ²⁾ — și a cărui existență nu o contestă nici Alföldi ³⁾, vor fi trăit populațiunile romanizate ale Dacilor în simbioză cu barbarii stăpânitori, Carpi, Goți, Gepizi, Avari etc. și împreună cu cari vor fi luat parte chiar la diferitele lor războaie ⁴⁾.

Și, după cum nu trebuiesc luate ad litteram vorbele lui Eutropius *exhausta viris*, tot astfel nu trebuiesc luate nici *abductos Romanos ex urbibus et agris in media Moesia collocavit*, căci nici nu s'ar fi găsit loc pentru toți.

Pe de altă parte, de sigur nu trebuie să credem, după cum credea altădată Petru Maior, voind să scoată în evidență puritatea latinității noastre, că Romanii coloniști ar fi fost numai din Italia și că ei n'ar fi fuzionat cu Dacii, cari ar fi trăit izolați. Din contră, precum în Galia și în peninsula Iberică populația băștinașe a format elementul de bază care prin romanizare a dat naștere poporului neolatin din Franța și din Spania, tot astfel Dacii romanizați și mai ales aceștia, au dat naștere poporului latin dela Dunărea de jos, mărit în urmă și prin admigrațiuni din peninsula tracică.

Și cum ar fi putut fi convinsă populațiunea Dacilor romanizați, din întregul cuprins al țării, să emigreze — oricât de sistematic s'ar fi făcut evacuarea — cu tot avutul lor într'o țară necunoscută și pe atunci în prada războaielor? Părășiți de protecția legiunilor romane — e de presupus că ei se vor fi bucurat de multe ori și de protecția stăpânitorilor lor,

1) *Breviarium rerum gestarum*, VIII.

2) Orosius, *Histor. adversum paganos*, I, 2, 54.

3) And. Alföldi, în *Revue des études hongroises*, IV, p. 189.

4) Cf. C. Diclescu, *Die Gepiden*, p. 224.

Carpi, Goți etc. — și că vor fi înfruntat din când în când singuri toate primejdiile, după cum au făcut-o și provinciile părăsite din Galia și din alte părți ¹⁾). Uneori vor fi fost vremelnici chiar dislocați, dar, în urmă, după trecerea furtunii se vor fi întors iarăși pe la căminurile lor. Și din cauza numărului lor cu mult mai mare decât al năvălitorilor, și-au putut păstra individualitatea; au fost însă siliți cu timpul să se retragă și să cedeze o parte din teritoriul lor cel vast în favoarea Bulgarilor, a Slavilor și a Ungurilor. Rămășițele existenței lor însă se constată atât în Pannonia cât și în nordul fostei Ungarii ²⁾ cât și, în sfârșit, pe tot teritoriul trac dela nordul ca și dela sudul Dunării.

Trecând subt tăcere toate dovezile privitoare la continuitatea și persistența elementului daco-roman în regiunile nord-dunărene, dovezi scoase din studiul limbii ³⁾, toponomastice, portului, credințelor ⁴⁾, datinilor etc. și mărginind cercetarea noastră numai la Flavius Vopiscus și la scriitorii utilizați de el, credem, din cele expuse până aci, că se desprind următoarele concluziuni:

1. Că Flavius Vopiscus, scriind din ordin un panegiric al împăratului Aurelian, nu este un istoric pe ale cărui infor-

1) Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 53.

2) Cf. N. Drăgan, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*.

3) Un argument, decisiv în ce privește continuitatea elementului romanic în Dacia, ni-l procură lingvistica. În comunicarea sa ce a făcut în ședința solemnă a Academiei Române la 27 Maiu 1936, d. Sextil Pușcariu, vorbind despre Atlasul lingvistic al limbii române a dovedit prin fapte sigure scoase din dinamismul graiului nostru că vorbe de origine latină ca *nea* (din *nix, nivis*), în loc de zăpadă și omăt, împrumutate din limba slavă, *moare de curechi* (din *muria* și *caulculus*), în loc de zamă de varză, acesta din urmă de asemenea din latinescul *viridia, cute* (din *cos, cotis*) în loc de slav *gresie, sânt* (din *sanctus*, Sânt Petru, Sânt Nicoară), în loc de slav. sfânt, *păcurar* (din *pecorarius*), în loc de cioban etc., s'au păstrat mai ales în părțile de nord și vest ale țării, unde latinitatea a fost odinioară mai intensă. Aceste cuvinte n'au fost aduse în teritoriul românesc din altă parte și cu atât mai puțin de peste Dunăre, ci au rămas pe loc din epoca romană și, în luptă cu echivalentele lor de origine străină, au biruit și s'au menținut în limba noastră. În Vicleimul Secuilor, după cum am arătat-o în *Graiul Românesc*, an. 1933, cuvântul păcurar se întâlnește chiar subt formă străveche de *pecular*.

4) Asupra originii trace a unor sărbători românești ca *Brumalia* și *Rusaliele*, vezi și studiul nostru în *Conv. Liter.* a. XLI, p. 59 și 673 din 1907, studiu reprodus și în *Romanica*, p. 9.

mațiuni să putem pune temeiul și aceasta cu atât mai mult cu cât el este un mistificator din epoca teodosiană.

2. Că Flavius Vopiscus și-a luat informațiunile sale dela ceilalți istorici latini cari, și ei, au scris cel puțin cu o sută de ani după părăsirea Daciei și că acești istorici ne vorbesc despre evacuarea Romanilor, iar nu despre evacuarea provincialilor, deci nu despre evacuarea Dacilor romanizați.

3. Că pentru satisfacerea orgoliului național, în parte cel puțin, Aurelian a creiat în dreapta Dunării, în Moesia, o nouă Dacie, care nu s'a numit nici odată Dacia Aureliană, cum o numesc și astăzi unii dintre istorici și care a figurat pe viitor între celelalte provincii ale imperiului. În chipul acesta, cu părăsirea Daciei lui Traian, numărul provinciilor nu părea a se micșora ¹⁾.

4. Că Dacii romanizați, făcând parte din masa cea mare a poporului trac, — Tracii se întindeau pe un teritoriu enorm, atât în dreapta cât și în stânga Dunării, până dincolo de creasta de miază noapte a Carpaților — n'au putut fi evacuați, ci au rămas pe loc, trăind în simbioză cu Goții „federati” și apoi cu Hunii, și ei la un moment dat „federati” și cu ceilalți barbari cari au mai năvălit peste ei, nu peste tot întinsul teritoriu al Daciei, și pe cari, uneori, îi vor fi însoțit în războaie, dar, de cele mai multe ori, îi vor fi servit cu hrana ce produce pământul pe care ei înșiși îl cultivau; căci Romanii din Dacia formau elementul rural ce se ocupa în special cu agricultura și cu creșterea vitelor ²⁾.

5. Că Dacia n'a fost părăsită decât temporar și că împărații mai vrednici s'au ocupat întotdeauna și de această provincie năpustită și a căreia apărare a rămas pe seama localnicilor ³⁾.

1) O inscripție găsită la frontiera Daciei create de Aurelian, din anul 283, deci la opt ani numai după moartea acestui împărat, ne vorbește despre cele două Dacii, despre *Dacia Ripensis* și despre *Dacia mediterranea*. Acest fapt ne îndreptățește să credem că chiar lui Aurelian îi se atribuie această împărțire. O a treia provincie, *Dardania*, a fost adausă la cele două Dacii de împăratul Diocletian în anul 297. Cf. B. Filow, în *Klio*, XII, p. 234.

2) D-l N. Iorga, *op. cit.* p. 56, a arătat că chiar împărații romani, începând din sec. III-lea, au ieșit mai mult din mediul rural. Tot acest fapt ne explică și lipsa de inscripții și monumente din Dacia părăsită.

3) L. Toppelin în *Origines et Occasus Transylvanorum*, cap. VI, p. 53 (1667), ne citează pasagiul lui Vopiscus fără de conjuncțiunea *et*,

Toate aceste concluziuni sunt coroborate și de celelalte izvoare ale istoriei noastre naționale.

Astfel, istoricul Priscus, în descrierea ambasadei sale, ne vorbește despre locuitorii autochtoni ai Daciei cari aveau ca ocupație agricultura și cari se găseau și la curtea lui Attila. Acesta, deși era barbar, dorea ca să trăiască ca un roman, purta titlu de general roman, primea soldă dela împărat ca toți ceilalți generali romani și era prieten din copilărie cu generalul roman Aetius din Durostor. Traiul subt barbari nu era așa precum ni-l prezintă istoria de mai târziu. Nu era mai rău la ei decât la Roma și la Constantinopol. Ba unul dintre curtenii lui Attila, un grec, ne prezintă vieța de subt barbari superioară vieții romane, unde domnea nesiguranta, nedreptatea și perceptorul. Și, fără îndoială, decât Hunii nu vor fi fost mai răi nici Goții, nici Gepizii și nici ceilalți barbari ¹⁾, al căror rol în vieța localnicilor era mai mult un rol trecător.

Tot astfel, *Carmen miserabile* al lui Rogerius arată că Romanii din Dacia și-au putut păstra vechile lor instituțiuni judecătorești și administrative, că au putut să aibă chiar organizațiuni de stat, al căror ecou îl întâlnim atât în cronica lui Nestor, necontestată de istoriografia rusească, cronică ce ne vorbește, pe la anul 1080, despre luptele Românilor-Valachi cu Slavii la venirea acestora în Dacia, cât și în toate cronicile ungurești cari, oricât ar avea, unele din ele, caracterul „Gestelor” din apus, totuș au un cuprins istoric pe care nu numai că nu-l mai contestă istoricii maghiari, dar chiar consideră

după *exercitu*, adică : *Provinciam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu Provincialibus reliquit*, ceea ce ar însemna că Aurelian a lăsat apărarea țării în seama provincialilor. P. Maior, *op. cit.*, I, p. 46, semnând acest fapt bănuiește că intenționat a fost adăugată în urmă conjuncțiunea *et* spre a produce o confuzie. Deși avem înaintea noastră ediția critică a lui Em. Hohl, cu toate variantele, lipsa acestei conjuncțiuni nu o putem constata, iar codicile originale nu le avem la îndemână.

1) L. Tamás, *op. cit.*, p. 89, ne dă o explicație cu totul simplistă a existenței limbii latine la curtea lui Attila: familiarizarea Hunilor cu civilizația romană, comerțul cu Romanii și „le voisinage des provinces danubiennes de l'Empire oriental, où, à cette époque, on parlait encore en langue latine”.

pe un Anonymus, bunăoară, ca cel mai de seamă izvor istoric al lor ¹⁾.

Romanii dela nordul Dunării au fost în neconținut contact cu romanitatea dela sudul acestui fluviu, căci Dunărea n'a fost decât pentru apărarea imperiului o barieră, un *limes*; pentru populațiunea civilă ea a fost numai o punte de trecere.

Numai la venirea Bulgarilor și Slavilor și mai târziu a Ungurilor, unitatea romană ce se întindea dela marginile de apus ale Pannoniei și până dincolo de Nistru s'a putut sfârâma, după cum a observat-o cel dintâi Anonimul geograf din 1308.

Ca încheiere vom adăuga că argumentul procurat istoricilor maghiari și afiliaților lor, de Flavius Vopiscus, în *Vita Aureliani*, dacă a putut avea altădată vr'o valoare prioritară la părăsirea „provincialilor” din Dacia lui Traian, astăzi, în urma studiilor făcute ulterior asupra acestui istoric latin, el nu mai poate avea nici o importanță.

1) H. Marczali, în *Ungarns Geschichtsquellen*, p. 69, exprimă un mare adevăr când spune: dass Alles, was erzählt ist, wirklich geschehen ist, aber nichts so, wie es dargestellt worden. Asupra veracității datelor lui Anonymus privitoare la Români vezi și Aur. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra Istoriei Românilor în evul mediu*, p. 155.

II.

EUTROPIUS ȘI PĂRĂSIREA DACIEI

Vieța lui Eutropius. — De oarece studiul oricărei opere literare trebuie să ne conducă, în ultimă analiză, la cunoașterea cât mai temeinică a personalității autorului acelei opere și de oarece orice lucrare literară este produsul a doi factori puternici, a înrâuririi mediului în care s'a dezvoltat și a valorii geniului creator, vom căuta, mai întâi de toate, să fixăm locul ce ocupă în literatura latină autorul nostru și apoi, strângând laolaltă toate datele ce le avem asupra vieții sale, să stabilim valoarea personalității scriitorului și a operei sale, arătând, în acelaș timp, influența sa asupra contemporanilor și asupra urmașilor săi.

Vieța lui Eutropius ne va procura oarecari elemente de apreciere asupra operei sale, după cum, pe de altă parte, studiul operei înseși va arunca oarecare lumină asupra personalității autorului.

Dar, din nenorocire, cunoștințele ce le avem din antichitate asupra lui Eutropius sunt foarte reduse. Autorul însuși, în afară de o singură frază, nu ne amintește nimica despre sine. Cu cât însă datele din lumea veche sunt mai puține, cu atât studiile ce s'au făcut de învățații de mai târziu și de cei din zilele noastre sunt mai bogate.

Am putea zice că, precum gloria de a fi dat naștere lui Homer și-o reclamau mai multe cetăți din lumea veche, tot astfel cinstea de a fi patria de naștere a lui Eutropius și-o reclamau pe rând și Grecia și Italia și Galia. După unii el s'ar fi născut la Constantinopol, după alții că ar fi văzut lumina zilei în Italia și că ar fi scris la Roma; n'au lipsit nici

acei cari să crează că Eutropius ar fi fost de naștere gal și că ar fi avut chiar proprietăți în Gasconia.

Importanța operii acestui scriitor este așa de mare că el a meritat să aibă astăzi o întreagă literatură asupra vieții sale, a meritat ca filologii să caute să studieze și mai ales să ilustreze, prin argumente scoase din opera sa sau din operele contemporanilor, vieța puțin cunoscută a lui Eutropius.

Eutropius a fost de sigur grec din naștere, unul dintre acei *Graeculi*, cari în epoca imperială au pus mâna pe toată puterea de stat dela Roma și mai târziu din Constantinopol și cari, întocmai ca și Grecii din Țările Românești, din secolele trecute, romanizându-se au condus destinele imperiului roman și ale romanității până târziu în evul mediu.

Numele Eutropius (Εὐτρόπιος), în grecește înseamnă cel cu bune moravuri, ajunge frecvent prin secolul al IV-lea după Christos. Critica literară de astăzi pare a fi stabilit că Eutropius al nostru este identic cu proconsulul din Asia din anul 370; cu *comes rerum privatarum*, din anul 380—381, apoi din 385, pentru a doua oară, și cu *consulul* din 387. În același timp, pare sigur că nu trebuie confundat nici cu Eutropius presbyter, preot din Africa, scolar al Sfântului Augustin și care a scris două consolațiuni către susorile sale, nici cu Eutropius, atotputernicul eunuc dela curtea împăratului Arcadius, nici cu medicul Eutropius, vestit scriitor despre care ne vorbește Marcellus Empiricus, nici cu alți Eutropii, cu cari a fost adeseori identificat istoricul nostru.

După toate probabilitățile, Eutropius s'a născut pe la anul 316 după Christos, în timpul împăratului Constantin, că ar fi asistat la fundarea Constantinopolului a. 329, în vârsta de 13 ani — unii au crezut, fără să fi putut aduce dovezi că ar fi scris mai târziu și o carte asupra fundării acestui oraș — că în vârstă de 57 de ani, se găsea guvernator în Asia și că în vârstă de 64—65 ani Thodosius îl numi prefect al pretoriului.

Se mai crede că Eutropius ar fi fost un nepot de soră și scolar al retorului Acacius din Caesarea și despre care ne vorbește de mai multe ori în scrisorile sale filosoful Libanius. Dacă ipoteza aceasta este adevărată, atunci este sigur, după cum rezultă din scrisorile lui Libanius, că Eutropius a venit în anul 355 la Antiochia și a rămas aci până la anul

363. Iar când, în anul 362, a venit împăratul Julian în această metropolă a Orientului, a făcut și cunoștința lui Eutropius care ajunsese la oarecare vază și reputație prin talentul său oratoric. La recomandațiunea filosofului Libanius, Eutropius intră în prietenia împăratului care îl luă cu sine în expedițiunea ce tocmai întreprindea în Persia¹⁾. E puțin probabil să fi avut un comandament militar, cum se crede în general.

Fapt pozitiv este numai acesta că a luat parte în nenorocita expedițiune a lui Julian Apostatul în contra Perșilor (a. 363). El însuși ne spune: *cui expeditioni ego quoque interfui*. Același lucru ni-l confirmă istoricul grec Georg. Codinus²⁾ Εὐτρόπιος ὁ σοφιστῆς ὁ τῷ παραβάτῳ Ἰουλιανῷ ἐν τῇ Περσίδι ὁ ἐπιστολογράφος Κωνσταντίνου, unde epistolographus Constantini de sigur este o eroare a istoricului grec.

De asemenea este iarăș fapt pozitiv că Eutropius a avut la curtea împăratului Valens, în anul 369, titlul de *magister memoriae*. In codicele numit Bambergensis, din secolul al X-lea sau al IX-lea, într'o epistolă ce precede Breviarium al lui Eutropius și după Breviarium al lui Festus, se zice: *Valenti perpetuo Augusto v. c. magister memoriae*.

Magister memoriae προεστὼς μνήμης era un titlu de înaltă dregătorie la curtea împărătească. El era însărcinat să atragă atențiunea asupra celor ce trebuiau să se facă în administrarea imperiului. Notele lui se numeau *memoria* sau *sacra memoria*.

Abreviațiunea V. C. din epistola amintită mai sus, pentru *vir clarissimus*, însemnează că Eutropius a ajuns la onoarea clarissimatului. Cei ce, în această epocă imperială, aveau titlul de clarissumat, rămâneau pentru totdeauna în ordinul senatorial: „indepti semel clarissumatus dignitatem perpetuo manebant in ordine senatorum”³⁾.

Lexicografal grec Suidas ne spune că Eutropius a fost Ἰταλὸς σοφιστῆς. Sophist pe vremea aceasta nu avea accepțiune peiorativă, și sofist italian nu însemna altceva decât că a fost un retor care a scris în limba latină. Ceeace în

1) Otto Seeck, Q. Aurelii Symmachi, quae supersunt, in Mon. Ger. Hist. Scriptorum, 6, p. CXXXII.

2) Georg. Codinus, De origin. Constantinop., 18.

3) Thesaurus linguae latinae, vorba clarissumatus. Despre clarissumatul lui Eutropius vezi și Mommsen, la Droysen, Eutropi Breviarium, p. II.

special ne face să credem că Eutropius nu era Roman este împrejurarea că nicăierea în opera sa el nu ne spune „armata noastră”, „consulii noștri”, cum se exprimă de altfel ceilalți scriitorii din această epocă, ca d. e. contemporanul său Rufus ¹⁾.

Împăratul Valens (364—378), despre care scriitorii ne spun că era un ignorant, *omnium litterarum ignarus*, cum îl numește istoricul Ammian Marcellin — împăratul Vetranio, după cum ne spune Eutropius, era așa de ignorant că nici nu știa măcar să citească — și necunoscând nici limba grecească, cu toate că un mare număr dintre supușii săi vorbeau numai grecește, puse pe Eutropius să-i scrie un rezumat al istoriei romane. Eutropius se execută și compuse atunci opera sa, precedând-o de o dedicație și sfârșind-o cu făgăduiala că va trata domnia lui Valens și Valentinianus, într'o lucrare mai îngrijită, cu un stil mai frumos, lucrare pe care sau n'a compus-o sau s'a pierdut. Iată vorbele cu cari încheia Eutropius Breviariul său: „*Quia autem ad inclytos principes venerandosque perventum est, interim operi modum dabimus; nam reliqua stilo maiore dicenda sunt; quae nunc non tam praetermittimus, quam ad maiorem scribendi diligentiam reservamus*”.

La această din urmă frază pare că face aluziune și prefectul Romei, Symmachus, când zorea pe Eutropius să scrie istoria împăraților Valens și Valentinianus; căci dintre scrisorile lui Symmachus opt sunt dedicate lui Eutropius, iar în vorbele „*sed haec stilo exequenda tibi ante alios, cui pollet Minerva concedimus*” se vede o aluzie la ultimele vorbe din Breviarium ²⁾.

Dacă Eutropius al nostru este în adevăr acela căruia îi se adresează Symmachus în scrisorile sale ³⁾, și lucrul pare neîndoios pentru cei mai mulți critici literari, atunci el avea în Asia niște proprietăți, după cum rezultă aceasta din scrisoarea în care vorbește că un oarecare Ausonianus, v(ir) c(larissimus), a fost încălcat de Eutropius. Symmachus intervine prietenește pe lângă Eutropius în favoarea lui Ausonianus ⁴⁾.

1) Excepție face un singur pasagiu, unde textul este alterat.

2) Symmachus, *Epistolae*, III, 47.

3) Symmachus, *Epistolae*, III, 46—53.

4) Symmachus, *Epistolae*, III, 53.

Intr'un manuscris al lui Eutropius, într'unul singur, Valens poartă titlul de *Gothicus*. Dacă această titulatură a împăratului exista în timpul când Eutropius și-a compus opera sa, atunci rezultă că *Breviarium* a fost scris în 369, după victoria lui Valens asupra Goților, deci cartea apăruse înainte de a fi fost chemat ca guvernator în Asia, a. 370.

Pe când Eutropius se găsea ca proconsul în Asia, prin intrigile lui Festus, succesorul său, și el magister memoriae, a fost implicat în procesul de înaltă trădare a lui Theodorus, secretarul lui Valens, și n'a putut scăpa de condamnare decât grație filosofului Pasiphilus, căruia tortura nu i-a putut smulge nici o declarațiune în contra lui Eutropius¹⁾.

Deși Eutropius a fost achitat, cât timp a trăit împăratul Valens, n'a mai avut nici unul dintre onoruri; după moartea lui Valens însă, la anul 379, primește titlul și însărcinarea de *comes rerum privatarum* al lui Flavius Gratianus, iar în anul următor este numit *praefectus praetorio Orientis* (380—381). Pentru a doua oară a fost însărcinat cu aceeași funcțiune în 385, iar în 387 fu ales consul împreună cu împăratul Valentinian. Din scrisorile lui Gregorius din Nazians rezultă că Eutropius dela 381 până la 387 a trăit ca om particular²⁾.

S'a pus de multe ori întrebarea dacă Eutropius, care a trăit pe timpul introducerii creștinismului, ca religione de stat, a fost creștin sau păgân? Rezultatul discuțiunilor pare a duce la concluziunea că Eutropius n'a fost nici creștin, nici păgân. Ca cei mai mulți filosofi din acele vremuri, Eutropius a fost un simplu sofist.

Dacă Eutropius ar fi fost creștin ar fi vorbit altfel de cum vorbește despre domnia împăratului Constantin și, de sigur, un fapt așa de extraordinar ca introducerea creștinismului n'ar fi putut să-l lase indiferent. Ar fi motivat, fără îndoială, războiul lui Constantin cu Licinius, persecutorul creștinilor și altfel ar fi vorbit despre domnia lui Julian Apostatul, căruia numai laude nu i-ar fi adus.

Ce e drept, subt regimul lui Julian, ne spune câteva cuvinte despre persecuțiunea creștinilor și ar fi avut prilej să desvolte mai pe larg teza creștinismului. Nu ne spune însă decât că a persecutat pe creștini, dar n'a vărsat sânge creștinesc, *nimius religionis Christianae insectator, perinde tamen*

1) Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XXIX, 1, 36.

2) Greg. Nazians, *Epist.*, 137, 138.

ut cruore abstineret, în care frază vorba nimius se crede că este interpolată de vr'un creștin de mai târziu.

Spre a se putea susține creștinismul lui Eutropius, unii copiiști au introdus chiar în textul original proba pe care voiau să o aibă: *Iesum Christum deum et dominum nostrum*.

În orice caz, Eutropius chiar dacă va fi fost creștin, n'a fost creștin în sensul lui Ambrosius, Augustinus, Orosius etc., care să-și susție cu tărie credințele sale, ci va fi susținut, ca cei mai mulți filosofi din această epocă, legea împăratului. Subt împăratul Constantin va fi admis închiderea templelor păgâne, subt împăratul Julian, va fi aprobat redeschiderea lor, subt împăratul arian Valens va fi persecutat pe drept-credincioși și, în sfârșit, sub Theodosius, se va fi acomodat credinței acestui împărat, a cărui favoare o căuta.

Opera lui. — *Breviarium ab urbe condita*, cum este intitulată lucrarea lui Eutropius, nu este de o prea mare întindere. În zece cărți, nu prea lungi, găsim condensate evenimentele mai importante ale istoriei romane, dela fundarea cetății (754 în. d. Chr.) până la urcarea pe tronul împărătesc a lui Valens (364 după n. lui Chr.) deci un interval de 1117 ani.

Lucrarea lui Eutropius se poate împărți în trei părți: a) epoca republicană; b) epoca imperiului până la domnia lui Neron, și c) epoca împăraților până la Valens. Fiecare din aceste trei epoci sunt tratate deosebit. Prima parte este caracterizată printr'o înșirare succintă a evenimentelor externe, fără să se trateze de loc evenimentele interne. Știi totul se mărginește la războaie și lupte, citându-ne foarte adeseori numărul morților și al prizonierilor și arătând locul unde s'au petrecut faptele. În partea a II-a, Eutropius începe să ne dea caracterizări, indicându-ne în scurte cuvinte rolul împăraților, nedisprețuind câteodată nici anecdotele¹⁾ și în partea a III-a, cu cât ne apropiem de epoca în care a trăit autorul, caracterizările câștigă în pătrundere. În această din urmă parte, scriitorul nostru, întocmai ca și pedagogul al cărui rol și-l însușește prin compunerea cărții sale, compară trecutul cu prezentul, dând adeseori indicații asupra vremurilor sale.

Rezumatul istoric al lui Eutropius este făcut cu exac-

1) *Breviarium*, VII, 18.

titate și inteligență, este însă cam sec în primele cărți, din ce în ce mai bogat cu cât se apropie de domnia lui Valens și ne dă portretele împăraților cu justeță, în special portretele lui Caesar, Constantin și Julian.

Toți criticii literari sunt unanimi întru a recunoaște că Eutropius a scris într'un stil simplu, clar și vioiu. Cu obiectivitatea sa merge așa de departe că niciodată nu-și spune părerile sale; el n'are idei proprii, nu apreciază. Ca o dovadă despre nepărtinirea sa, ne poate servi aprecierea ce face împăraților Constantin și Julian. Eutropius este lipsit de adulațiune, dovadă epistola dedicatorie adresată lui Valens. Cât de nobil și de demn este Eutropius, rezultă de sigur și din faptul că despre împăratul Valens care i-a comandat *Breviarium* nu vorbește decât în scrisoarea de dedicație și în ultimul capitol al cărții sale ¹⁾.

Limba lui Eutropius nu mai putea să fie limba clasică; ea se apropie de limba evului mediu. Limba vechilor învingători ai lumii încetase să mai fie regina limbilor, fiindcă nici Romanii nu mai erau poporul-rege, cum se exprimă un critic literar. Cu toate acestea, Eutropius scrie așa de simplu și de clar, cum nu ne-am fi așteptat dela un scriitor din această epocă și de sigur el face excepție între scriitorii contemporani. Aceasta dovedește că Eutropius avea calități de mare scriitor. De altfel, nu este ușor să caracterizezi în câteva fraze vieața întregă a unui mare general sau a unui mare împărat.

Dacă, pe lângă metoda sa, Eutropius ar fi adăugat și eleganța stilului lui August, am avea în adevăr un cap de operă. Cu toate acestea, deși influențat de limba epocii sale, *Breviarium* se abate totuș puțin dela limbă clasică.

În general se poate spune că un anumit spirit filosofic transpiră din întreaga lucrare a lui Eutropius și desigur autorul nostru a avut vederi largi de mare istoric. Perioadele lungi, caracteristice stilului contemporanilor săi și caracteristice lucrărilor cu tendințe retorice, cum sunt în deosebi lucrările istorice, lipsesc din opera lui Eutropius. Repetițiunile cari se găsesc din când în când la autorul nostru, nu trebuiesc considerate ca neglijențe de stil. Ele sunt între-

1) O singură dată (I, 12) caracterizând dictatura, o aseamănă cu puterea imperială: *neque quicquam similis potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati quam nunc tranquillitas uestra habet.*

buințate în scopul de a imprima mai bine în mintea cetitorului anumite numiri și fapte¹⁾.

Și elegante de stil găsim din când în când: *Aemilianus obscurissime natus obscurius imperat; Traianus orbem terrarum aedificans; Commodus hostis humani generis; Numa infinita Romae sacra ac templa constituit*²⁾ etc.

Breviariul lui Eutropius este așa de bine făcut, că el a putut servi drept călăuză analiștilor de mai târziu.

Izvoarele lui Eutropius. Suidas în *Lexiconul* său ne spune: Καπίτων Λύκιος οὗτος ἔγραψε Ἰσαυρικὰ βιβλία μ μεταφράσι Εὐτροπίου ρωμαιστι ἐπιτομῆς Λίβιον τὸν Ῥωμαῖον, adică „Capito din Lycia” istoricul; acesta a scris războaiele Isaurice în opt cărți și a tradus în limba grecească *Epitoma* lui Eutropius, care a redat în rezumat pe scriitorul roman Livius”. Din acest pasagiu ar rezulta că în *Brevarium* avem un rezumat al lui Livius, a cărui operă pe vremea aceea va fi fost completă, neatinsă de vicisitudinile vremurilor.

Din cele trei părți în cari am spus că se poate împărți și caracteriza mai bine opera lui Eutropius, în partea întâia, care tratează epoca republicană, deși găsim pasagii asemănătoare cu ale lui Livius, totuș nu credem că textul e luat după marele istoric roman. El este luat mai mult după vr’o *epitomă* sau după vr’o *cronică*, compusă în mare parte după istoricul patavin. Ar fi fost și greu pentru Eutropius ca să rezumeze întreaga operă a lui Livius; existau pe acea vreme mai multe *epitomae Livianae*, din cari ar fi putut extrage Eutropius lucrarea sa.

Partea a II-a, domnia împăraților până la moartea lui Domitian este extrasă, în mare parte, după istoricul Suetonius. Comentatorii moderni ai lui Eutropius, între cari învățatul Droysen, au dovedit filiațiunea celor două texte.

Partea a III-a, epoca celorlați împărați, a avut ca izvor principal *Cronica împăraților*, al cărui autor este necunoscut, apoi *Istoria familiei lui Constantin* și scriitorii pe cari i-au avut în vedere și autorii *Historiei Auguste*. Pe Julian și pe Jovian putea Eutropius să-i caracterizeze după cunoștințele sale personale.

1) Tranziția dela un capitol la altul o face prin *eodem tempore, post eum*, iar când Eutropius nu precizează timpul zice *per idem tempus*.

2) Vezi Eutropius, ediția Büchling.

Continuatorii lui Eutropius. — Importanța operii lui Eutropius rezultă din numeroșii imitatori ce a avut. De abia apăru opera sa și numai decât găsi un traducător. Este Paeanius, scolar al filosofilor Libanius și Acacius cari (în 345—355) profesau împreună în Antiochia ca celebri sofiști și retori greci. Libanius în scrisorile sale amintește nu o singură dată despre Paeanius.

Paeanius însă neștiind bine latinește traducerea sa este mai mult o parafrazare, o *metaphrasis* a lui Eutropius. Lucrarea lui Paeanius, apărută în 380 este o dovadă că locuitorii din Asia, supuși romani, nu cunoșteau limba latină și deci el, un Asiatic, s'a simțit obligat să traducă pentru Grecii din Asia rezumatul istoriei romane al lui Eutropius.

Vr'o sută de an în urmă s'a făcut o a doua traducere a lui Eutropius, de data aceasta probabil de Capito din Lycia, autorul mai multor alte lucrări¹⁾.

Dar chiar Festus, contimporanul și urmașul lui Eutropius ca *magister memoriae*, în *aula orientali*, în scrierea ce a compus asupra evenimentelor din Orient dela Traian până la Diocletian, a avut ca izvor principal și ca model Breviarul lui Eutropius. De asemenea critica a dovedit că și Epitome a lui Aurelius Victor este influențată de Eutropius. De așisderea și analiștii eclesiastici au avut drept călăuză tot pe Eutropius. Astfel au fost Sf. Augustin, în *De civitate Dei*, Ef. Jeronim, Sf. Prosper, Orosius, care îl citează de două ori, Isidorus, Cassiodorus, în *Chronica* sa, Iordanes, în *De summa temporum* și alții.

Popularitatea cea mai mare i-o câștigă lui Eutropius un călugăr din evul mediu, Paulus Warnefridus care trăia în epoca lui Carol cel Mare, ca diacon în Aquilea și numit în genere Paulus Diaconus²⁾.

Pentru istoria primitivă a Românilor informațiunile ce ni le procură Eutropius sunt de o importanță capitală. Pasa-giile ce cuprind aceste informațiuni au fost reproduse mai sus, în capitolul precedent. Cetitorul va găsi acolo aprecierile noastre asupra datelor lui Eutropius³⁾.

1) Vezi asupra acestuia *Izv. Ist. Rom.*, X, p. 14.

2) Vezi amănunte *Izv. Ist. Rom.*, ibidem.

3) Vezi cap. IX, p. 10.

NĂVĂLIRILE BARBARILOR

a) GOȚII

III.

AMMIAN MARCELLIN [RĂZBOIUL CU GOȚII]

Vieța sa. — Ammian Marcellin s'a născut dintr'o familie grecească, la Antiochia, pe la anul 330 d. Chr.¹⁾. Informațiunile ce avem asupra vieții sale le scoatem din opera ce ne-a lăsat. El ne spune că mai tot timpul a fost soldat în armata romană, trăind mai întâi în suita generalului Ursicinus, care era magister equitum pentru Orient, apoi făcând parte din corpul de elită al împăratului Iulian, și și-a câștigat în luptele cu dușmanii Romei merite de războiu la Rin, la Dunăre și în Persia.

La anul 353 pleacă, fiind adiutant al lui Ursicinus, în Colonia și în Galia, unde generalul roman avea să reprime revolta lui Silvanus, iar la 359, însoțind pe Ursicinus îl găsim la Sirmium și de aci este trimis în Orient și anume în Mesopotamia, împotriva Perșilor. La anul 359 Ammian a fost trimis împreună cu un centurion, la satrapul din Corduena, ca observator, și pe când se întorcea la Ursicinus cu informațiunile sale, a fost atacat de dușmani și a fost silit să se despartă de comandantul său și să se refugieze în cetatea Amida, din Armenia Majoră. Aci a luat parte la apărarea cetății, luptând vitejește, iar, după ce a căzut cetatea, s'a refugiat la Mitilene, de unde s'a întors apoi în Antiochia, în patria sa. În tot acest timp, Ammian a contribuit la succesele generalului său Ursicinus.

După ce Ursicinus a ieșit din arena politică, Ammian Marcellin pare să se fi retras și el în vieța privată. Dar, în

1) Fiind *ingenuus* însemnează că era dintr'o familie nobilă. Opera sa intitulată *Res gestae* se termină cu următoarele vorbe: *haec ut miles quondam et Graecus... explicavi.*

curând, în anul 363 îl vedem între „protectores domestici” ai împăratului Julian, adecă în corpul de gardă imperială, în războiul acestuia împotriva Perşilor. Din faptul chiar că Ammian făcea parte dintre protectores domestici, rezultă că el era din clasa nobililor, căci în domesticatus nu puteau să intre decât fiii de comandanţi, fiii comiţilor şi ai magistraţilor militari. În acest domesticatus au fost între alţii, coleg cu Ammian, Jovian, viitorul împărat şi Gaudentius, tatăl lui Aëtius, ajuns mai târziu magister equitum. Unii dintre domestici protectores ajungeau în comitatu pentru paza împăratului, iar alţii erau trimişi, cum a fost mai înainte Ammian, cu magister militum în diferitele provincii ale imperiului. Ammian Marcellin a avut ambele roluri, fiind şi în suita generalului şi în suita împăratului.

În anul 371 Ammian se găsea în Antiochia, unde a asistat la un faimos proces de trădare şi unde a rămas până în timpul catastrofei lui Valens din 378 când, după cum ne spune, a auzit strigându-se „Vivus ardeat Valens”, la moarte cu împăratul. În acest răstimp însă a făcut călătorii în Egipt, în Grecia şi în Tracia. Aci, în Tracia, a vizitat locul dezastrelor lui Valens, căci ne spune: ut indicant nunc usque albentes ossibus campi¹⁾.

Ultimii ani ai vieţii sale Ammian şi i-a petrecut la Roma, unde a fost chemat poate de împăratul Gratian şi unde s'a dedicat cu totul artelor şi literilor, aflându-se în prietenia celor mai de seamă personalităţi romane.

Aci şi-a compus opera sa din care a făcut lecturi publice ce au fost mult gustate şi aplaudate. Asupra vieţii sale dela Roma nu se ştie precis decât doar că a fost nemulţumit şi că a criticat moravurile şi obiceiurile societăţii romane. Şi deşi se susţine că ar fi fost senator totuşi din faptul că nu s'a bucurat de clarissumat, se deduce că n'a avut nici odată la Roma această demnitate. De altfel, în timpul foametei din 383, Ammian Marcellin a fost considerat ca străin şi a fost atins ca atare de rigorile luate împotriva străinilor.

Nu se ştie când a murit; probabil în preajma anului 400.

Opera sa. — Informaţiunile destul de precise ce avem asupra vieţii lui Ammian ne arată că autorul se găsea în situaţie să cunoască exact evenimentele istorice ce descrie

1) *Amm. Marcell. Res gest. XXXI, 7. 10.*

și la cari a luat parte în persoană. Căci, războiul cu Goții, descris cu amănunte de autorul nostru, s'a petrecut în timpul vieții lui Ammian Marcellin.

Voind să continue opera lui Tacit, Ammian a reluat firul istoriei dela moartea lui Domițian (96) și în „Res Gestae” ale sale a descris istoria imperiului până la anul 378, moartea lui Valens, în 31 cărți, dintre cari primele 13 s'au pierdut. Ni s'a păstrat numai partea a doua a operii sale, cuprinzând anii 353—378, adecă evenimentele petrecute subt împărații Constantin, Julian, Jovian, Valentinian al II-lea și Valens. Și, întrucât în cele 18 cărți ce ne-au rămas se descriu întâmplările istorice din 25 ani, urmează că în cele 13 cărți dispărute să se fi tratat numai în mod sumar cele petrecute în timp de 257 de ani, subt împărații precedenți. Și, în vreme ce în fiecare din cărțile rămase se tratează evenimentele petrecute cam într'un an și jumătate, în cele pierdute urmează să se fi tratat în fiecare carte evenimentele petrecute în timp de 20 de ani. În același timp, fiindcă Ammian caută să continue pe Tacit, titlul scrierii sale pare să fi fost: *Rerum gestarum a fine Corneli Taciti libri*.

În compunerea acestei istorii, cea mai importantă din întreaga literatură latină, după cea a lui Tacit, autorul a suferit două influențe: cea a predecesorului și modelului său, Tacit, și cea a contimporanilor săi: analiști și biografi. Căci, pe de o parte, Ammian voește să scrie o istorie a imperiului roman, iar, pe de altă parte, să compue biografiile împăraților, după schema ce predomina pe acele vremuri. În primul înțeles găsim în opera lui Ammian expunerea evenimentelor și soarta provinciilor în urma invaziilor barbare, iar, în al doilea înțeles, avem caracterizările împăraților: origine, familie, virtuți, defecte etc.

Izvoarele lui Ammian. — Ele se reduc la cele cetite și cele văzute — *lecta et visa* —. În partea întâia a operii sale ce ni s'a păstrat, precum și în cele treisprezece cărți pierdute, Ammian își tratează materia în mod cronologic și după izvoarele sale scrise. Dela cartea XXVI începând însă, și până la sfârșit, Ammian nu mai are nevoie de izvoare scrise, lucrurile cunoscându-le personal.

Ammian deși foarte rar citează izvoarele sale de inspirație — voind prin aceasta să arate că el totdeauna este bine

informat — se folosește de cei mai mulți autori clasici și de contemporanii săi. Dar, întrucât cărțile în cari ne vorbește despre războiul cu Goții, Ammian Marcellin face apel mai ales la cunoștințele sale personale, și foarte puțin la izvoare scrise, le vom lăsa pe acestea la o parte, trimițând pe cetitorul ce ar dori să cunoască mai de aproape și izvoarele scrise ale lui Ammian, la studiul lui Seeck ¹⁾.

Limba și stilul lui Ammian. — Fiind grec din naștere și învățând limba latină în Antiochia, Ammian nu cunoaște bine limba latină și nici nu are simțul acestei limbi; în același timp, istoria sa este plină de elenisme. Dorind să apară ca mare scriitor, el se străduiește pe căi nenaturale, recurgând la expresii căutate în autorii vechi, în Plaut, Terentiu, Vergiliu, Cicero etc., să ne dea în stilul său o exprimare aleasă, dar care ne prezintă toate caracterele stilului epocii sale: inverșiuni silite, flori retorice, fraze de efect. El are o limbă încurcată și nu totdeauna corectă. Intrebuințează în stilul său comparativul în loc de pozitiv, quod în loc de a. cu inf. și o consecutio temporum neregulată. De aceea Ammian este și greu de cetit, „eine Qual der Leser“, cum se exprimă un critic literar.

Concepția sa istorică. — Ammian este nepărtinitor, nu denaturează adevărul și se ține departe de ceea ce el numește *silentium et mendacium* ²⁾, cu alte vorbe, el nu trece cu vederea evenimentele din considerațiuni pentru persoane și nici nu inventează lucruri ce n'ar fi existat în realitate; este cam ceea ce, sub o altă formă mai lapidară, spune Tacit „sine ira et studio“.

De un simț moral foarte dezvoltat, de o suficientă pătrundere a evenimentelor, Ammian are o judecată sănătoasă, bazată pe informațiuni personale, câștigate în lungile sale călătorii. Scrisul său îl animează din când în când prin episoade și cunoștințe geografice și de științe naturale. Nu abuzează de discursuri ca ceilalți contemporani ai săi.

Luptele religioase ce s'au deslănțuit în timpul vieții sale pe Ammian nu-l ating, iar relațiile sale personale nu-l abat

1) Seeck, în Pauly-Wissowa, *Real-Encyc.* sub voce.

2) Amm. Marcell. *Res gestae*, XXXI, 16: Opus veritatem professum numquam sciens silentio ausus corrumpere vel mendacio.

dela credința sa. Și, deși trăiește în societatea împăratului Julian Apostatul, el rămâne imparțial față de creștini și indiferent față de dogme. Ca toți învățații din acele vremuri, Ammian era și el un filosof, în sensul în care se înțelegea filosofia în acel timp și, deși era politeist, el are vorbe bune pentru creștini și admirație pentru martiri.

Ammian este însă un superstițios care, deși cunoaște cauzele evenimentelor, le considera ca prevestiri împlinite. El credea că lumea e condusă de puteri supranaturale, de un „numen caeleste”, el credea în fatum, în fortuna, în auspicii și în augurii.

Textul lui Ammian se bazează pe manuscrisul unui învățat din sec. X-lea. Hersfelder. O copie s'a făcut pentru biblioteca mănăstirii din Fulda; ea a trecut în urmă în Italia și se află acum în Vatican. Există astăzi mai multe codice ale lui Ammian¹⁾.

Valoarea operii lui Ammian, cu defectele și calitățile ei, nimeni n'a caracterizat-o așa de bine ca marele istoric german Mommsen: Nichts destoweniger bleibt uns Ammianus auf seinem eigentlichen Gebiet was er uns war, ein ehrenhafter frei und hoch denkenden Mann und ein scharfer und dennoch liebevoller Kündiger des menschlichen Herzens, besser geeignet höfische Nichtswürdigkeit zu durchschauen, aber mit allen seinen nicht geringen Unzulänglichkeiten und Fehlern dennoch weitaus der beste Geschichtschreiber einer ebenso tief versunkenen wie höchst bedeutsamen Epoche der Weltgeschichte²⁾.

Ammian Marcellin ca izvor al istoriei Românilor.—Iată în rezumat ceea ce ne spune Ammian Marcellin despre popoarele dela nordul Dunării și cum o întregă serie de chestiuni, privind istoria Românilor, se desprinde din arătările și în legătură cu arătările acestui scriitor.

În cartea XXVII, ni se spune că generalul roman Procopius care pretindea că se trage din sângele împărătesc al lui Constantin cel Mare, pornește în anul 363 cu războiul împotriva împăratului Valens, cu ajutorul lui Athanaric, regele

1) Noi am luat de bază pentru textul reprodus în Izv. noastre istorice textul critic al lui Ch. Upon Clark, *Ammiani Marcellini, Rerum gestarum libri qui supersunt*, 1915.

2) Mommsen, *Hermes*, XVI, p. 635.

Visigoților, din tribul Tervingilor, aliat mai înainte cu Romanii. După ce însă răscoala a fost înăbușită, Valens cere socoteală lui Athanaric pentru trădarea lui și scuzele ce i s'au adus, negăsindu-le justificate, pleacă în fruntea unei armate puternice să pedepsească pe Goți. Expediția a ținut trei ani.

În primăvara anului întâi (367) — ne spune Ammian Marcellin — Valens vine la Dunăre, în regiunea de astăzi a Turtucaei — Transmarisca — din fața gurii Argeșului. De aci trece la Daphne peste Dunăre, unde împăratul Constantin refăcuse vechia cetate, ca un cap de pod, la nordul marelui fluviu ¹⁾.

Goții îngroziți se retrag spre munții Serrilor, înalți și prăpăstioși, în cari nu puteau pătrunde de cât cei ce-i cunoșteau — ad montes Serrorum arduos et inaccessos nisi perquam gnaris —. Împăratul neputându-i urmări aci, și-a trimis cavaleria cu cete de jefuitori — cum praedatoriis globis — ca să prădeze tot ce ar găsi în calea lor. Cu acest rezultat se sfârși campania de războiu din primul an și împăratul se întoarse acasă.

În anul următor (368), campania n'a fost mai fericită în rezultate, căci după ce împăratul a ajuns la Dunăre, în apropiere de satul Carpilor — prope vicum Carporum — a fost silit să rămână pe loc, în tabără, din pricina revărsării apelor Dunării și, în urmă, s'a întors în tabăra de iarnă dela Marcianopolis — Devnia de astăzi din Bulgaria.

În al treilea an — ne spune mai departe Ammian — împăratul a plecat pe alt drum, mai spre nord — și vom vedea mai târziu de ce — și ajunge la Noviodunum — Isaccea de astăzi — și de aci trece peste Dunăre, pe un pod de corăbii, în teritoriul barbarilor — în Barbaricum — și după ce a rămas câtva timp în Basarabia, a pus pe fugă pe Athanaric, șeful Tervingilor — numit iudex potentissimus — și apoi s'a întors la Marcianopolis, în lagărul său de iarnă.

După expediția aceasta de trei ani (367—369) a împăratului Valens fără rezultate apreciable, Goții, fiindcă sufereau lipsuri din pricina întreruperii oricărui comerț și fiindcă se găseau într'o necontenită teamă de împărat care se afla can-

1) Nu știm în ce împrejurare a zidit împăratul Constantin cel Mare cetatea Daphne și nici dacă, cu aceeași împrejurare nu va mai fi zidit și alte cetăți la nordul Dunării. Probabil că nu avem de a face cu un caz cu totul izolat. Vezi cap. 6 p. 114.

tonat în apropierea lor, au trimis de mai multe ori delegați la Romani cari să ceară pace. Împăratul după ce a cumpănit bine lucrurile, a primit să facă pace și un tratat a fost încheiat între Goți și Romani, în mijlocul Dunării, deoarece Athanaric nu voia să vină în teritoriul roman, sub pretextul că s'ar fi legat cândva cu jurământ în fața tatălui său, că nu va pune niciodată piciorul pe pământul Romanilor. Condițiunile păcii însă nu le cunoaștem.

În în cartea XXXI, Ammian Marcellin ne spune că, în urmă cu câțiva ani (a. 375) se vestește cu groază despre sosirea Hunilor cari, unindu-se cu Alanii și cu o parte din tribul Greutungilor, al Ostrogoților supuși de Huni, atacă pe neașteptate pe Athanaric, regele Tervingilor din grupul Visigoților și-l pun pe fugă, silindu-l să se refugieze în munți — *coegerunt ad effugia properare montium praeruptorum* —. Iar întăriturile ce acesta caută să facă în toată graba, dela Siret și până la Dunăre, cuprinzând și țara tribului Taifalilor — *a superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium Taifalorum terras praestringens* — sunt fără de nici un folos, față de repeziciunea cu care lucrau Hunii.

Presiunea Hunilor devenind din ce în ce mai mare — continuă mai departe Ammian Marcellin — șefii Visigoților, Alavivus și Fritigern, cer voie dela Romani să le permită să se stabilească cu popoarele lor în imperiul roman, dela sudul Dunării; Athanaric însă, neîndrăznind să ceară și el aceeași permisiune, fiindcă împăratul Valens trebuia să-i păstreze supărare pentru refuzul de a nu călca teritoriul roman, s'a retras cu toți ai săi în munții de nepătruns și anume în Caucaand, gonind de aci pe Sarmați — *quam simultatem veritus, ut adhuc durantem ad Caucaandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis*.

Din informațiunile ce ni le procură istoricul Ammian Marcellin se desprind câteva probleme de foarte mare importanță, privind istoria primitivă a Românilor. Le vom examina pe rând cronologicește, cum s'au produs ele.

Athanaric, în prima campanie de războiu a lui Valens, s'a retras în munții Serrilor — *montes Serrorum* — unde împăratul nu i-a mai urmărit. În realitate însă, după cum a observat-o și C. Diculescu, această retragere a Goților era simulată, ei înșiși lăsând să se răspândească această veste ero-

nată spre a păcăli pe Romani ¹⁾, în realitate ei s'au retras în Moldova. Dovadă despre aceasta sunt înseși campaniile din anii următori, cari nu s'au mai făcut pela Oltenița, ci mai pe la nord. În special expediția din anul al treilea s'a făcut pela Noviodunum—Isaccea, de unde împăratul a trecut peste Dunăre în Basarabia de astăzi. Aci, dând piept cu Athanaric, l-a pus pe fugă.

Cine sunt acești Serri? Geograful Pomponius Mela ne spune că între popoarele ce locuiau în regiunea Caucasului, pe țărmul Pontului Euxin erau și Serri ²⁾, iar Plinius în istoria sa Naturală ³⁾, ne enumeră printre națiunile de pe versantul nordic al Caucasului și pe Serri. Ei sunt Sarmați de rasă iraniană. Sarmații apar în istorie încă din sec. V în. de Chr. și vin în Dacia prin sec. I în. de Chr., unde îi întâlnim sub numele de Jazygi, ocupând pusta Ungariei, și sub numele de Roxolani între Prut și Nistru și vor fi fost poate și în câmpia Munteniei. Sarmații iau parte alături de Decebal în luptele acestuia împotriva lui Traian și după înfrângerea Dacilor au rămas în locuințele lor, iar după retragerea legiunilor îi găsim între Prut și Nistru și în câmpia Ungariei ⁴⁾. Sarmații-Serri din Caucasia, dela marea de Azov, după informațiile lui Zosimus, au venit la Dunăre, la anul 322 și trecând peste acest fluviu, au început să jefuiască țara. Împăratul Constantin pleacă însuși în contra lor, îi biruie și silește pe regele lor Rausimod să se refugieze peste Dunăre cu o parte din armată. Noua încercare a Sarmaților de a ataca pe Romani a fost repede oprită de împărat care trece Dunărea și-i învinge pe „o colină plină de păduri”, omorînd între alți mulți și pe regele or Rausimod ⁵⁾.

Pe la anul 367, în timpul primei expedițiuni a lui Valens împotriva Tervingilor, tribul Sarmaților Serri pare a fi locuit în regiunea Carpaților, în regiunea munților Serrilor — montes Serrorum — numiți și Caucasus, după cum vom vedea mai jos.

1) C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten*, p. 34.

2) Mela, *De situ orbis*, I, 19, 14. Edițiile mai noi nu mai au această indicațiune.

3) Plinius, *Hist. Nat.*, VI, 5, 2.

4) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 180.

5) Zosimus II, 21 în *Corp. scrip. hist. Byz.* ed. Bonn, cf. și N. Bănescu, *Bizanțul și Romanitatea*, în *An. Ac. Rom.* LXXII, p. 16.

Vicus Carporum. În campania războinică din anul al doilea, împăratul Valens a fost silit să stea pe malurile Dunării, din cauza revărsării apelor acestui fluviu. El a rămas în apropiere de *Vicus Carporum*.

Unde va fi fost acest vicus nu se poate preciza.

Carpicii — numiți de autorii vechi și *Carpidae*, *Carpiani*, *Carpodaci* și chiar *Callipidae* — sunt o populațiune tracă numeroasă din Dacia Traiană, nesupusă de Romani. Ei par a fi unul și același popor cu Dacii liberi și au ocupat odinioară, la marginea nordică a provinciei Dacia, un teritoriu foarte extins.

După aparițiunea Goților, pentru întâiaș dată la începutul veacului al treilea, sub domnia împăratului Caracala, Carpicii au atacat, fie singuri, fie în unire cu Goții, în mai multe rânduri, imperiul roman și înfrângerea lor a procurat mai multor împărați titlul de *Carpicus*.

Cel mai puternic atac al lor a fost cel din 251, când, în unire cu Goții, de sub conducerea lui Cniva, au lovit oștile împăratului Decius, care a pierit în lupta dela Abrittus, azi Abtat Calessi, din Dobrogea. În urma acestei bătălii, urmașul lui Decius, Trebonianus Gallus, a fost silit să le plătească o soldă anuală.

Subt împărații Valerian și Galien, atacurile Carpilor se reînnoesc și n'au putut fi aduși la tăcere decât subt Claudius al II-lea de către Aurelian care a întreprins o expediție în contra lor la nordul Dunării. Victoria asupra Carpilor i-a câștigat lui Aurelian titlul de *Carpicus*, sau *Carpisculus*, cu o altă însemnare, cum în glumă îi plăcea să se numească singur.

La anul 368, subt domnia împăratului Valens, întâlnim pe Carpi, după cum am văzut mai sus, la dreapta Dunării, probabil în regiunea Durostorului sau și mai la nord, iar câțiva ani în urmă, subt Dioclețian și Galerius, Carpicii, fiind din nou bătuiți de legiunile romane, sunt trecuți la anul 381, peste Dunăre¹⁾. Tot Carpi, au mai rămas și la nordul Du-

1) Iordanes, *Romana*, 299: *Carporum gens tunc devicta et in Romanorum solum translata*, cf. și Aurelius Victor, *Caesares*, 39. 43: *Carporum natio translata omnis in nostrum solum*.

nării, unde îi întâlnim sub împăratul Theodosiu, sub numele de Carpodaci ¹⁾).

Nu putem ști sigur dacă acest vicus Carporum a fost la sudul sau la nordul Dunării. Căci, prin faptul că Ammian se înșală cu privire la situația cetății Daphne, pe care o socotește pe malul drept al Dunării, deși noi știm precis că cetatea aceasta era pe malul stâng, în vatra satului de astăzi Spanțov ²⁾ sau la Oltenița, s'ar putea ca autorul să se fi înșelat și în privința situației acestui vicus Carporum și ca el să fi fost în realitate la nordul Dunării, și deci în apropiere de locul unde a poposit împăratul cu oștile sale.

După numele acestor Carpi credem noi, împreună cu alți mulți, că s'au numit și munții Carpați.

Numele „Carpaților” s'a explicat în diferite chipuri. După unii, am avea în el un vechiu apelativ modificat de fonetica Grecilor, după analogia numelui insulei Carpathos; după alții, ar fi un apelativ slav „Chrebet”; după alții, apoi, ar fi un cuvânt de origine germană „Harbotha”; în sfârșit unii cred că ar proveni din albanezul „Karpete” ³⁾.

A superciliis Gerasi fluminis. — Cu prilejul sosirii Hunilor, Ammian Marcellin ne spune că Visigoții au căutat să se apere. Regele lor Athanaric pune să se facă de zor întărituri „a superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium Taifalorum terras praestringens”.

Pasagiul acesta a fost de obicei greșit interpretat de istorici.

S'a crezut anume că „a superciliis Gerasi” ar putea să însemneze dela izvoarele Gerasului, adică ale Siretului — unii au crezut că ale Prutului — și s'a căutat să se arate că aceste întărituri s'ar fi făcut din Bucovina și până la Dunăre. Alții, plecând tot dela înțelesul greșit dat cuvântului supercilium, au identificat pe acest Gerasus cu un afluent al Siretului, cu râul Putna.

Supercilium însă, pe lângă înțelesul său primitiv, mai însemnează și margine, mal sau țarm. În acest sens îl găsim

1) Zosimus, *op. cit.*, IV, 33, ne spune că uniți cu Scyrii și cu Hunii Carpodacii atacând pe Romani, au fost bătuți de Theodosiu și gonți peste Istru în locuințele lor.

2) Cf. G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, p. 65.

3) Vezi N. Drăgan, *România în veacurile IX—XIV*, p. 624.

de mai multe ori în Ammian. Deci, a superciliis Gerasi însemnează dela malurile Siretului și întăriturile făcute de Athanaric ar corespunde cu fortificațiunile noastre dela Barboși—Galați.

Caucaland — Caucasus — Caucoenses. Athanaric, regele Visigoților, neputând rezista Hunilor și neavând nici posibilitatea de a trece în imperiul roman, cum au trecut ceilalți doi șefi ai Visigoților, Fritigern și Alavivus, s'a retras în Caucaland, într'un loc de refugiu, gonind de aci pe Sarmati — ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium cum suis declinavit, Sarmatis inde extrusis.

Numirea de Caucaland, sub forma sa adjectivală de Caucalandensis, o întâlnim numai la Ammian Marcellin. Cuvântul este format, după cum se poate vedea ușor, din radicalul Cauca¹⁾ și apelativul german Land. Sub forma simplă, Cauca o găsim și în toponimia din Spania. Istoricul Zosimus ne spune că la Cauca din Spania s'a născut împăratul Theodosie.

Unde este Caucalandul? În dibuirea după identificarea acestei localități, s'au făcut diferite ipoteze. Unii istorici au identificat Caucalandul cu Ardealul, în întregimea sa, alții numai cu regiunea Târnavelor, iar alții numai cu regiunea secuizată dela izvoarele Oltului. Cei mai mulți au identificat Caucalandul cu regiunea Buzăului, iar alții, în sfârșit, acum în urmă, cu ținutul Coziei.

Intrucât, pe acele vremuri, în Ardeal locuiau Gepizii, iar nu Sarmatii, și încucât se pare că prin Caucalandensis locus s'ar fi desemnat un loc restrâns²⁾ iar nu o țară întreagă, suntem înclinați să credem că prin Caucaland Ammian Marcellin nu s'a putut gândi la Ardealul de astăzi.

În ce privește regiunea Târnavelor sau a Oltului superior, identificarea Caucalandului ar fi posibilă, deși noi nu admitem nici această ipoteză.

De obicei se face apropiere între Cauca și Kükülö, numele maghiar, și Kokei, numele german, al Târnavelor. Românii au împrumutat dela Slavi acest nume de Târnavă³⁾,

1) Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 17, socotește Cauca o vorbă de origine dacă.

2) Vezi I. Conea, *Cercetări geografice în Istoria Românilor*, p. 20.

3) G. Popa-Lisseanu. *Date privitoare la maghiarizarea Românilor*, pag. 70.

care este format din radicalul slav „trn” spin sau ghimpe și sufixul locativ „ova” — afară numai dacă nu va fi existat vorba și în graiul Dacilor, întrucât sufixa „ova” o întâlnim și în vorbe de origine dacă sau celtică, ca bunăoară „Ferzova”¹⁾.

Ungurii, dând peste o populațiune românească, la venirea lor în Ardeal, au tradus cuvântul de Târnăvă prin Kükülö, apa spinilor, iar Sașii, la rândul lor, au împrumutat numirea dela Unguri²⁾. Unii istorici cred că Kükülö, Kokeny, spin ar putea deriva din Kukul, vorbă de origine cumană, având aceeași însemnare de spin sau ghimpe.

Intr’o lucrare mai recentă, d. I. Conea, după ce identifică muntele Caucas cu muntele Coziei și după ce caută să stabilească cumcă numirea de Goți ne-ar fi dat numirea de „hoți”, în limba noastră, — lotrul este în aceeași regiune și cu aceeași însemnare — crede că această Cauca ar putea să fie aceeași cu țara Loviștei, adică țara vânatului de capre, cozia în limbile slave însemnând „capră”, după cum Vâlcea ar fi țară bogată în vânat de lupi.

Nu credem că regele Athanaric, după înfrângerea sa dela Siret, să fi plecat tocmai în țara Loviștei spre a se așeza acolo, în urma izgonirii Sarmaților.

Chestiunea identificării Caucalandului³⁾ nu se poate separa de soluționarea altor două chestiuni, cea a muntelui Caucasus și cea a populațiunii Caucoensilor și credem că tocmai deslegarea acestor ultime două chestiuni a pus pe o cale greșită pe cercetătorii problemei Caucalandului.

O inscripție votivă din Colonia Agrippinensis (Köln) ne vorbește despre un legionar roman care ia parte în expediția lui Traian împotriva Dacilor. Inscripția are cuprinsul următor: Matronis Aufanib(us) C. Jul(ius) Mansuetus m(iles)

1) Părerea d-lui Iorga, *Ist. Rom.*, I, 2, p. 107, că încă din timpul lui Decebal s’ar fi vorbit în Dacia și limba slavă căci „altfel nu ne-am putea explica pe teritoriul acestei țări vechile numiri slave cari nu au, ca cele de mai târziu, un sens în limba noastră”, ni se pare inadmisibilă. Noi credem că nefiind studiate în deajuns elementele trace în toponimia românească, s’au lăsat prea multe explicări pe seama limbilor slave.

2) G. Kisch, în *Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde*, 45, p. 183 crede că Kükülö ar proveni dintr’un vechiu cuvânt mag. Kukul, spin și jó, apă, fără să recunoască în el o traducere a „Tarnavei”.

3) G. Kisch, *op. cit.*, p. 60, crede că acest Caucalanda ar proveni din got. hauha, hoch și land, Land și ar însemna Hochland.

l(egionis) I M(inerviae) p(iae) f(idelis) v(otum) s(olvit) I(ibens) m(erito) fu(it) ? ad Alutum flumen secus mont(em) Caucasi. Adecă soldatul C. Julius Mansuetus din legiunea I Minervia consacră — mai târziu — matroanelor Aufane — niște divinități casnice ale apelor — o inscripție în amintirea trecerii sale pe lângă fluviul Alutus (Aluta), de lângă muntele Caucas.

Vorba Caucasus, a cărui etimologie nu e sigură, însemnează un munte foarte înalt și scriitorii romani, Plinius și Mela, ne vorbesc și de alți munți, purtând acest nume, în afară de munții Caucasus ce desparte Europa de Asia. Și, întrucât Sarmații s'au pripășit în țara noastră, venind din regiunile Caucasului, e de presupus că popularizarea acestui cuvânt, în detrimentul cuvântului de Carpați, s'a făcut mai ales de Sarmați. Și dupăcum numele de Alpes desemna până târziu în evul mediu, munții Carpați — în documentele din Occident, — tot astfel Caucasus însemna, într'o vreme, munții Carpați, munții Serrilor, de cari am vorbit mai sus ¹⁾. Ad Alutum flumen secus montem Caucas, din inscripția citată, însemnează la Olt, în munții Carpați, iar nu numai decât în munții Coziei.

Apropierea dintre Caucasus și Cauca este evidentă și ea a fost semnalată acum o jumătate de veac și de Xenopol ²⁾. În Caucasus putem deci recunoaște ușor radicalul lui Cauca și suntem siguri că Ammian Marcellin a înțeles prin retragerea lui Athanaric în Caucaland, retragerea în munții Caucasului, adecă ai Carpaților.

Această părere a noastră este întărită și de o informație ce ne dă Ptolemeu, din veacul al II d. Chr. Acest geograf, enumerând cele cincisprezece seminții ce locuiau în timpul său în Dacia, ne vorbește și despre *Caucoenses* ³⁾, o seminție dacă, a cărei așezare nu o precizează, dar care trebuie să fie pusă în legătură cu Caucalandensis locus al lui Ammian Marcellin și cu Caucasus din inscripția din Colonia a legionarului Mansuetus.

Ptolemeu ne citează pe *Caucoenses* ca ocupând locul al șaselea în lista sa ce începe cu semințiile din spre apus

1) Și cronicarul Nestor, *Izv. Ist. Rom.* VII, p. 32, numește Carpații Caucasus.

2) Xenopol, *Ist. Rom.*, I, p. 137.

3) Claudius Ptolemaeus, *Geogr.*, III, 8, 65. Cf. și Pauly-Wissowa, *Real Encycl.*, sub voce.

ale Daciei și sunt fixați, de toți cercetătorii cari fac apropiere între Caucaș și germ. Kokel-Târnava, în regiunea dela izovarele Târnavelor ¹⁾). Noi însă credem că acești Caucoenses vor fi fost stabiliți în aceeași regiune a Carpaților, unde va fi fost și Caucașul, adică în regiunea de munte a Buzăului ²⁾).

Numirea de Cauca se regăsește și în Bacaucis (nom. probabil Ba-cauca), o localitate pe care geograful Ravennat o constată în Dacia în drumul dintre Viminacium și Tibiscum și anume după orașul Arcidava și Potula ³⁾). Acest Bacauca ar urma să fie în regiunea Banatului timișan sau în cea a Crișului. Tomaschek crede că în Bacauca avem aceeași temă ca și în Caucoenses, Cauca fiind precedat de prep. ba ⁴⁾).

Creștinismul la Visigoți. Contactul cu lumea romană, în care noua doctrină religioasă a creștinismului se răspândea în sec. II cu atâta repeziciune, nu putea să nu influențeze și pe barbarii ce căutau prin toate mijloacele să se apropie de Romani, fie ca dușmani și jefuitori, fie ca prieteni și admiratori. În special, după catastrofa împăratului Decius, mort în 251 la Abrittus, din Dobrogea, Goții într'o sângeroasă invazie prădează sub împăratul Valerian regiunile Asiei Mici, luând de acolo o sumedenie de prizonieri, între cari pe foarte mulți creștini pe cari i-au trecut apoi, în retragerea lor, la nordul Dunării.

Dar, mai ales, după edictul împăratului Constantin cel Mare care a deschis, în a. 325, sinodul dela Nicea, unde s'a osândit arianismul, s'a deschis creștinismului un larg drum pentru progrese enorme, nu numai în lumea romană, dar și în lumea barbarilor dela nordul Dunării. Și astfel, Ulfilas,

1) Cf. I. Brătescu, *Dacia și Moesia după Ptolemeu*, în *Bul. Soc. reg. de geogr.*, XLII, p. 15.

2) C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 96, bănuiește a fi fost fixați în aceeași regiune. Vezi și harta D-sale.

3) Anonymus Ravennas, *Geogr.* IV, 14, p. 264.

4) Tomaschek, *Die alten Thraker in Sitzungsber. d. Akad. der Wiss.* 131, p. 58, Cf. și Pârvan, *Get.* p. 270. Unii istorici între cari și Xenopol, *Ist. Rom.*, I, p. 136, cred că trebuie făcută o apropiere și între Cogaeonum și Cauca. Cogaeonum era o peșteră în munți unde se retrăsese Zalmoxes și, în urmă, Deceneu. Tomaschek, *op. cit.*, p. 91, reduce Cogaeonum la același radical pe care îl întâlnim și în Caucasus, Caucoenses și Caucaș.

care, deși poartă un nume german, în realitate el era un Cappadocian cu o puternică învățătură greco-latină, ca urmaș al acelor prizonieri luați de Goții la retragerea lor din Asia ¹⁾, a predicat la Goții dela Dunăre, la stânga acestui fluviu ca și mai târziu, poate, la Durostor, și a contribuit mult la răspândirea noii doctrine a lui Christos și traducând cărțile sfinte în limba Goților.

Se înțelege dela sine că nu fără mari lupte și de convulsii interne s'a putut introduce creștinismul și la Goți. Astfel, între Athanaric, regele suprem al Visigoților și între ceilalți șefi ai lor, Fritigern și Alavivus s'a produs o primejdioasă ruptură care a degenerat în războiu între frați, adică între cele două jumătăți desbinate ale Visigoților. Fritigern recurse atunci la ajutorul Romanilor cari nu i-l refuză ²⁾.

Ca și Romanii, de asemenea și Goții, unii erau păgâni și alții creștini, iar aceștia din urmă unii erau catolici adică ortodocși, ar alții Ariani. Valens era arian și spre a-i converti la arianism, a îngăduit lui Fritigern și lui Alavivus să treacă cu oamenii lor în imperiul său și Athanaric, pe lângă alte motive, va fi avut și motivul religios de a nu cere dela Valens îngăduința de a trece și el peste Dunăre. Căci Athanaric era păgân, și ca atare pornise o goană cumplită împotriva creștinilor din Dacia; iar în anul 372 a fost ars martirul Nicetas, cu încă vr'o 27 creștini și a fost înecat, în râul Buzău, martirul Sava Gotul ³⁾.

Goții nefiind un popor cu totul sedentar, ci găsindu-se într'o neconținută mișcare a triburilor lor, duceau în războaie și pe preoți. Și dovada despre aceasta ne dă însuși Ammian Marcellin care ne spune că Fritigern a trimis la împăratul Valens o solie în care se găsea un episcop creștin — Christiani ritus presbyter. Iar Sozomen susține că în delegațiunea din a. 376 sosită la împărat să ceară voie de a se stabili Goții în imperiu, a fost însuși Ulfilas ⁴⁾, care deși era catolic, deci

1) Ulfilas, născut în 311, episcop în 341, mort. 383.

2) Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes*, p. 423.

3) Grecii neavând consonanta B, cuvântul Buzeu ne este redat prin Museu. Cf. și Tomaschek, *op. cit.*, p. 495. Asupra persecuțiunilor lui Athanaric vezi și C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, p. 197.

4) Sozomenus, *Hist. eccles.*, IV, 37.

ortodox, spre a face pe placul lui Valens, a primit arianismul, el și Goții pe cari îi păstorea.

Și mai târziu chiar, peste un secol și jumătate, constatăm că Justiniana prima cuprindea și pe creștinii din Dacia Traiană.

Din toate acestea se poate vedea că Romanii se interesau de populațiunile creștine dela nordul Dunării, că le sprijineau la nevoie și cu toate că nu le puteau apăra prin puterea lor armată, le stăpâneau prin superioritatea lor spirituală.

Fuga lui Athanaric. — *Tezaurul dela Pietroasa.* — După ce Fritigern și Alavivus au trecut în anul 376 în imperiul roman și după dezastrul armatelor imperiale dela Adrianopol și moartea misterioasă a lui Valens, cetele de Goți, nenumărate ca număr, cum ne afirmă Ammian Marcellin, au putut să cutreere în voie și să jefuiască atât în dreapta cât și în stânga Dunării, acest fluviu ne mai fiind păzit de nimenea și el ne mai servind ca o barieră de netrecut. Dar, cu venirea la domnie a curagiosului Theodosie, Goții sunt bătuți din nou și reduși la tăcere.

Fritigern, mai apoi, fiind urmărit de Athanaric, fiindcă era creștin, a fost omorât din ordinul regelui¹⁾. Cât despre acest rege Athanaric, rămas în teritoriul Daciei și retras anume în Caucaș nu mai știm decât doar că a avut să înfrunte o nouă răscoală a oamenilor săi și că a trebuit să se refugieze în cele din urmă la Constantinopol. Împăratul l-a primit bine, cu toate onorurile ce se cuveneau unui rege²⁾, dar că după câțva timp a murit, de o moarte naturală, după cum spun unii, sau fiind asasinat, după cum susțin alții, și că a avut o înmormântare regală³⁾.

Cu prilejul refugiului său la Constantinopol, sau poate în vr'o altă împrejurare, Athanaric și-a ascuns tezaurul său regal, descoperit la Pietroasa, acum o sută de ani și cunoscut sub numirea de Cloșca cu puii de aur, tezaur ce se mai găsește, poate, la Moscova, unde a fost transportat în timpul marelui războiu. Căci la jumătatea drumului dintre Mizil și Buzău, în fundul unei văi între cele două sate, Pietroasa de

1) Cf. Zeiller, *op. cit.*, p. 513.

2) Vezi în Jordanes, *Getica*, XXVIII, admirația lui Athanaric pentru împărat și pentru orașul Constantinopol.

3) Jordanes, *Getica*, XXVIII, 144; Vezi *ibidem* nota lui Mommsen.

Sus și Pietroasa de Jos, la poalele muntelui Istrița ¹⁾, ce predomină în depărtare șesul Bărăganului, s'a descoperit la anul 1838, de niște țărani, poate, cel mai însemnat tezaur din antichitate.

Compus din 22 bucăți dintre cari zece au dispărut din neștiința țăranilor chiar în timpul descoperirii sale, acest tezaur cuprinde obiecte întrebuințate în solemnități religioase și obiecte de podoabă. După studiile aprofundate ale arheologului Alexandru Odobescu, într'o monumentală operă asupra acestui tezaur ²⁾, obiectele ce ni s'au păstrat făceau parte dintr'un tezaur regal și erau întrebuințate, o parte, ca podoabe pentru rege sau pentru șeful religiei ³⁾.

După părerea lui Odobescu, armele și obiectele de găteală vor fi fost luate de rege la plecarea sa spre Constantinopol, iar restul tezaurului va fi fost ascuns într'un loc ușor de regăsit. Moartea lui Athanaric — pentru Odobescu nu era nici o îndoială că tezaurul dela Pietroasa n'ar fi aparținut acestui rege — a făcut ca el să rămână ascuns în sânul pământului, timp de patrusprezece veacuri și jumătate.

Domnul Iorga considerând tezaurul dela Pietroasa ca cele mai frumoase și mai bogate manifestări ale artei scito-elenice, nu crede a fi opera unei civilizații goto-sarmată, din sec. IV-lea, ci socotește să fie o fabricație străină ⁴⁾. D-sa poate are dreptate, dar aceasta nu exclude posibilitatea de a fi aparținut acest tezaur, oricare va fi originea sa, regelui Athanaric al Visigoților.

Faptul că pe un inel din acest tezaur se găsește în caractere runice, o inscripție de cuprinsul: Gutani ogvi hailag, cum cetește Odobescu, sau Gutane Iowi hailag, cum au propus alți cercetători, adecă consacrat lui Jupiter — Donar al Goților — ne dă siguranța că avem de a face cu un tezaur ce a aparținut unui neam germanic, fără îndoială neamului Visigoților ⁵⁾.

1) La poalele muntelui fusese cândva un castru roman, de sigur ocupat de Goți.

2) Păcat că ultimele două volume au fost publicate numai în rezumat.

3) Al. Odobescu, *Le trésor de Pétroassa*. p. 471; cf. și Pârvan, *Getica*, p. 437.

4) N. Iorga, *Ist. Rom.*, I, 1, p. 57.

5) În caractere runice, întrebuințate în antichitate de Germani sunt și cele două inscripții gotice... descoperite acum câțiva ani, la Bunești,

Că țara Caucașand în care s'au retras Visigoții, neputând rezista invaziei Hunilor, corespunde cu regiunea Buzăului, unde s'a găsit și tezaurul dela Pietroasa, rezultă și dintr'o altă descoperire arheologică ce s'a făcut la satul Chiojdu Mic, din valea Buzăului, în partea lui muntoasă. Un mormânt germanic ce datează de pe la sfârșitul secolului al IV-lea și în care s'a găsit o fibulă de argint și de aur împodobită cu grenate, s'a descoperit acum patru ani în satul sus numit. Mormântul ca și fibula găsită în el, sunt de origine visigotă ¹⁾.

Studiind această descoperire d. C. C. Giurescu ajunge la următoarea concluzie:

„Pare probabil că Visigoții, în retragerea lor, să fi apucat pe valea Buzăului în sus. Pentru cine vine din Moldova sudică — și știm că de acolo veneau Visigoții, după ce încercaseră zădarnic să se împotrivescă Hunilor — valea Buzăului este prima vale largă care se deschide spre munte. Pentru a scăpa de năvălitori, Visigoții aveau două posibilități: sau să treacă peste Dunăre, în imperiu, ceea ce o parte însemnată a lor, sub conducerea lui Fritigern și Alaviv, a și făcut, în toamna anului 376, probabil pe la Durostorum, sau să se retragă în locuri mai depărtate părăsind câmpia cea atât de proprie urmărilor: este soluția la care s'a oprit restul Visigoților, sub conducerea lui Athanaric. Ei au apucat deci pe valea Buzăului care se deschide largă spre munte, străjuită spre apus de puternicul masiv, încă în bună parte, acoperit de păduri, al Istriței. Acest masiv, înalt de 744 metri, domină câmpia și prin înălțimea lui se distinge imediat, ori din ce direcție ar veni călătorul. Nu-i de mirare prin urmare ca posesorul tezaurului descoperit la Pietroasa — mulți cercetători cred că acesta a fost Athanaric — să fi ales ca ascunzătoare un loc tocmai pe această înălțime ușor de recunoscut în eventualitatea unei înapoieri. Înaintând pe valea Buzăului în sus, era natural ca o parte a Visigoților să fi cercetat și văile afluenților acestui râu, prin urmare și valea Bâșcei, pe care e așezat, în munte, satul Chiojdu. Aci va fi ajuns moartea pe

lângă Fălticeni. Vezi I. Bianu, *Inscripții în limba gotică și în caractere runice*, în *An. Ac. Rom.*, III, V. a. 1931, p. 1.

1) C. C. Giurescu, *Mormântul dela Chiojdu*, în *Rev. Ist. Rom.*, V-VI, p. 333.

unul din conducători; așa s'ar explica prezența acestei fibule luxoase, de argint și aur și împodobită cu pietre roșii" 1).

Amintirea Goților, despre cari unii istorici români par a fi înclinați să creadă că nici n'ar fi fost vr'odată stabiliți în țara noastră ne este atestată de mai multe numiri ca Goteșul, Gotanul 2), Golta și altele din județul Buzău, fără să mai pomenim de alte urme fie de limbă, fie monumente arheologice. Iar numele de Cauca, din Caucaland, ni s'a păstrat fără îndoială în numele Coca ce se găsește așa de frecvent tocmai în regiunea Buzăului 3).

În Marele Dicționar geografic al României întâlnim nu mai puțin de douăzeci de ori această numire de Coca, fie dată unor moșii sau munți, fie unor ape sau izvoare. Astfel avem Coca, vechiul nume al comunei Niculești și al comunei Șarânga, Coca numire dată unor localități dintre munții Bodiinești, Sărățelul Bercii și râul Slănic, precum și în jurul muntelui Istrița, Coca, moșie în com. Șarânga, Coca, munte, Coca pădure, Coca Antemirească, cătun în com. Niculești, Coca Mereiască, moșie, Coca Mereiască, sfoară de moșie, Coca Vlăhuții, Coca Furtunescu, Coca Vișanul, Coca Frunză-Verde, Coca Seacă, cătun, Coca Niculești, moșie, Coca Plină, izvor, Fundul Cocii, Coca Schei, moșie, Coca Seacă, izvor, Vârful Cocii. Toate aceste numiri le găsim în județul Buzău 4).

Ca încheiere observăm, încă odată, că din cele de mai sus rezultă că Ammian Marcellin este un izvor principal pentru istoria noastră medievală și că el ne pune o întreagă serie de probleme a căror deslegare așteaptă pe cercetătorii viitori. Căci din lectura acestui scriitor cetitorul va putea scoate o mulțime de date privind trecutul țării și al neamului nostru. Iar dacă acest autor nu ne vorbește nimica direct despre autochtoni, aceasta se datorește mai ales faptului că

1) C. C. Giurescu, *ibidem*, p. 343.

2) Muntele Gotul și păraul Gotului în jud. Alba.

3) Deși diftongul latin *au* nu se preface în limba română în *o* (din cauda avem coadă, din laudat laudă) totuși chiar în limba Goților *au* s'a prefăcut în *o*. Cf. F. Wrede, *Ullilas oder die Denkmäler der gotischen Sprache*, p. 295: Wulfila schrieb und las *raup*, der Ostgote schrieb *raup*, las aber röp. Augustus în scrierea Ostgoților se cetea Ogustus. Cf. și C. Diclescu, *op. cit.*, p. 43.

4) D. M. Burghilea ne atrage atenția asupra numelui Dealul Cocanilor, în stânga Intorsurii Buzăului, pe harta militară a Inst. geogr. din Viena.

pentru barbari averea o constituiau, în cea mai mare parte, robii, adecă oamenii cuceriiți, cari, ca și în antichitatea greco-romană de mai înainte, erau considerați ca „mancipia“, obiecte, și cari, în această calitate a lor, le dedeau în același timp cuceritorilor garanția aprovizionării cu hrană, în cereale și în vite. Acești autochtoni, oameni simpli și năcăjiți, având anumite atribuțiuni, de ordin economic, nu aveau nici un rol politic și ca atare n'aveau ce căuta în consemnările istoricilor.

IV.

ROMÂNII ÎN GETICA LUI IORDANES

Vieța lui Iordanes. — Iordanes sau Iordanis — în manuscrisele de a treia mână Iornandes — este un nume ce se întâlnește de mai multe ori în literatura latină de mai târziu, atât sub forma vulgară de Iordanis, cât și sub forma clasică de Iordanes¹⁾. Anul nașterii nu-l cunoaștem; probabil s'a născut la sfârșitul veacului al V-lea sau la începutul celui de al VI-lea.

Din ceea ce însuși ne spune, Iordanes pare a fi fost un Got, de origine alană. Căci, în cap. 4 al scrierii sale *Getica* zice clar. „Paria, tatăl tatălui meu Alanoviiamuthes, adică bunicul meu, a fost secretarul lui Candax și eu de asemenea am fost înainte de convertirea mea, secretarul fiului susorei lui Gunthiges, magister militum”²⁾. Acest Candax era un șef al Alanilor care, de voie de nevoie, se găsea sub steagul lui Attila și după moartea acestuia, scuturând jugul Hunilor, s'a retras în părțile Dobrogei. Aci probabil s'a născut Iordanes, poate chiar la Durostor.

În afară de faptul că autorul nostru dovedește, din tot ce scrie, că părtinește neamul Goților, în ultimul capitol al *Geticei* ne spune precis că el își trage originea din această

1) Geograful Rovennat îl numește Iordanis cosmographus et chronographus.

2) *Getica*, cap. L: Scyri et certi Alanorum cum duce suo nomine Candac Scythiam minorem inferioremque Moesiam acceperunt. Cuius Candacis Alanoviiamuthis patris mei genitor Paria i. e. meus avus... fuit eiusque germanae filio Gunthigis... mag. milit. ego item, quamvis agrammatus Iordanis ante conversionem meam notarius fui.

nație a Goților¹⁾. Cu toate că Iordanes ne spune că el a fost secretar, nu ne precizează al cui secretar a fost. Faptul că bunicul său a fost secretar la un alan și el la un got, ne-ar putea explica îndeajuns predilecția sa pentru istoria Goților, fără ca să fi și fost un got din naștere.

Nu știm sigur ce va fi însemnând „înainte de convertirea mea”. Probabil că înseamnă înainte de a fi intrat în mănăstire sau cel puțin în viața de ascet, cum crede Mommsen²⁾. S’ar putea însă ca Iordanes să fi înțeles prin acea convertire trecerea sa dela arianism la catolicism. În orice caz, atitudinea sa față de creștinism, ni-l arată că făcând parte din tagma preoțească.

De asemenea nu putem ști dacă Iordanes a fost sau nu episcop. De fapt, în unele manuscrise ale operii sale intitulate *Romana* — nu și în *Getica* — găsim în titlul cărții „*Iordanis episcopus*”³⁾, iar unele manuscrise de categoria a treia, îl numesc chiar „*episcopus Ravennas*”. Sunt unii istorici cari identifică pe scriitorul nostru cu episcopul din Crotona care a trăit pe aceeași vreme, iar alții îl fac episcop în Africa.

Opera sa. Sunt două scrierile lui Iordanes, date la iveală în anul 551 și anume „*De origine actibusque Getarum*” și „*De summa temporum*” sau „*De origine actibusque Romanorum*”. Prima scriere mai poartă și titlul prescurtat de „*Getica*”, iar a doua „*De regnorum ac temporum successione*”, cunoscută și ea în general sub numirea de „*Romana*”. După cum ne spune însuși autorul, terminarea operei *Romana*, scrisă mai întâi și dedicată fratelui Vigilius, a suferit o amănare, fiind întreruptă de publicarea *Geticeii*, scrisă la îndemnul fratelui Castalius, căruia îi este dedicată cartea aceasta.

Romana este un rezumat scurt, fără metodă, care începe cu *Facerea lumii* și ajunge până în timpul autorului. El cuprinde întâi un șir de date cronologice, în sensul lui Eusebius și al lui Jeronimus, apoi extrase din *Florus*, pe care însă nu-l numește și în sfârșit o cronică a împăraților dela

1) *Getica*, LX: quasi ex ipsa trahenti originem. Dacă acest quasi nu este cauzal, cum crede Kappelmacher în Pauly-Wissowa, *Real-Encycl.*, sub voce, atunci s’ar putea ca Iordanes să nu fi fost de origine got, ci un străin de acest neam.

2) Mommsen, în *Mon. Germ. Hist.* V, *Iordanis, Romana et Getica*, pag. XIII.

3) Incipit liber Iordanis episcopi.

August până la Justinian. Lucrarea aceasta n'are o prea mare valoare istorică și noi nu ne vom ocupa de ea.

Nici *Getica* nu are o valoare literară prea mare; ea are însă o mare însemnătate pentru cuprinsul ei interesant și pentru cunoștințele ce ea ne procură și pe cari nu le-am cunoaște de aiurea.

Ambele sale opere, *Jordanes* le-a scris, poate, la noi, în Moesia Inferioară sau la Salonic, după cum cred unii. Faptul că *Jordanes* dă o mare dezvoltare evenimentelor petrecute în răsărit, ne face să credem că pe autor îl interesează în special imperiul de răsărit, de unde el era de origine și unde a trăit. Unii critici literari cred că *Jordanes* este din Tomis — Constanța de astăzi — alții din Marcianopolis — Devnia din Bulgaria — iar alții între cari și Mommsen socotesc că va fi trăit prin vr'o mănăstire din Iliria.

Getica, după cum ne spune însuși *Jordanes* este un rezumat al celor 12 volume ale *Senatorului*, adică ale lui *Magnus Aurelius Cassiodorus*, un contemporan al său, mare scriitor și mare demnitar în Italia, sub domnia *Goșilor*. *Cassiodor* scrisese o istorie a *Goșilor*, istorie care s'a pierdut, iar *Getica* lui *Jordanes* este un rezumat al acestei scrieri. *Dispensator*, adică intendentul lui *Cassiodor* i-a împrumutat autorului nostru opera lui *Cassiodor*, pe care *Jordanes* a citit-o în timp de trei zile, și a făcut din ea, din memorie, un rezumat pe care ni-l dă în *Getica* sa. A adăus însă dela sine multe lucruri pe cari le-a socotit necesare, la început, la sfârșit și la mijloc¹⁾.

Insemnătatea rezumatului lui *Jordanes* a crescut prin pierderea originalului, căci acest rezumat ne servește astăzi drept original pentru chestiunile ce privesc poporul *Goșilor*. Căci zice *Fournier*, traducătorul lui *Jordanes*: „*Oricum* ar fi, rezumatul ne servește nouă drept original; această simplă schiță cu toate lipsurile ce prezintă istorisirea, cu toate defectele de critică ale autorului, cu toată ignoranța și părținirea sa pentru *Goși*, este încă unul din cele mai prețioase monumente cari ni s'au păstrat pentru cunoașterea istoriei și geografiei din secolul al cincilea și al șaselea al erei noastre²⁾).

1) *Getica*, *Pref.*: addedi convenientia initium finemque et plura in medio mea dictione permiscens.

2) *G. Fournier de Moujan*, *Jordanes*, colec. *Nisard*, p. 413.

Lipsindu-ne originalul lui Cassiodor, nu putem ști ce datorește autorul modelului său și ce datorește celorlalte izvoare ale sale, căci, desigur, Jordanes care era un învățat, deși pe sine se numește agrammatus, a utilizat din belșug întreaga literatură istorică ce i-a stat la îndemână.

Izvoarele Geticei. — Ele sunt de trei feluri și anume:

1. Izvoare istorice și geografice greco-romane. Dintre acestea unele ni s'au păstrat până astăzi, altele însă, deși utilizate de autor în veacul al VI-lea în care trăia, s'au pierdut în urmă. Intre cele păstrate până în timpurile noastre sunt operele geografilor Strabo, Ptolemeu și Pomponius Mela, apoi ale istoricilor T. Liviu, Tacit, Dio, Ammian, Orosius, Priscus etc. iar între cele dispărute sunt operele lui Trogius Pompeius, Dexipp, Dionysiu din Alexandria și alții fără să mai amintim pe poeții Vergiliu și Lucan. În fruntea lucrărilor pierdute, dar utilizate de aproape de Jordanes, sunt cele două opere speciale asupra istoriei Goților, a lui Cassiodor și a lui Ablavius¹⁾.

2. În al doilea rând, Iordanes s'a folosit de izvoare gotice. Nu putem ști dacă acestea vor fi fost izvoare scrise. Autorul ne spune că Ulfila a învățat pe Goți scrisul și ne vorbește și de o colecție de legi, numite „Belagines”, cari par a fi fost o codificare a obiceiurilor Goților.

Știm însă că Goții aveau cultul forții și bucuria luptelor „certaminis gaudia” și Iordanes ne-a păstrat amintirea cântecilor lor din clipe solemne. Cu toate popoarele, de asemenea și Goții, au avut, în pragul istoriei lor, rudimente de cultură, exprimate prin fabulae și prin cantus sau cantiones²⁾.

3. În al treilea rând, Jordanes s'a folosit într'o largă măsură, de tradițiile orale pe cari le avea atât dela Cassiodor și familia acestuia cât și din ceea ce cunoștea el personal.

Jordanes, deși se numește pe sine agrammatus³⁾, totuși, înainte de a fi intrat în viața monachală, a avut funcțiunea de notarius, adică de secretar, o însărcinare care, pe acele

1) Asupra izvoarelor lui Jordanes a se vedea amănunte la Mommsen, *Jordanis Romana et Getica* în *Mon. Ger. Hist.* V și la Kappelmacher în Pauly-Wissowa, *Real-Encyc.* sub voce.

2) Moartea lui Theodoric II Goții o celebrau prin cântece de laudă, *cantibus honoratus*, *Get.* XLI; iar Amm. Marcel. *Res Gest.* XXXI, 7: *Barbari (Goți) maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis.*

3) Cap. L.

vremuri, însemna o foarte mare demnitate, și a cunoscut, după cum rezultă din scrierile sale, nu numai cele mai de seamă izvoare grecești și latinești, dar a și avut ca model pe cei mai însemnați scriitori romani. Astfel poetul Vergiliu¹⁾ nu numai că este citat de trei ori, dar îi împrumută expresii întregi, precum și cuvinte izolate. Din ceea ce se crede că în timpul lui Jordanes, Vergiliu se învăța în școală.

Limba și stilul Geticei. — Scriind în graiul popular ce se vorbea în secolul al VI-lea, limba lui Jordanes nu putea să fie decât limba vulgară, limba ce se întâlnește și în inscripțiile din acea vreme. De aceea și este Jordanes un izvor neseecat pentru studiul latinei vulgare. Căci în timpul de atunci dispăruseră cazurile, genurile se confundaseră între ele, iar desinențele se schimbaseră²⁾.

Deși într'o latinească barbară, Getica nu este lipsită de aparatul retoric întrebuințat de istorici și nici de ornamentele de stil utilizate de marii scriitori³⁾.

Concepția istorică a lui Jordanes. — Jordanes nu este nici un mare scriitor, nici un mare istoric. Rezumând, de si-

1) *Get. I:* Verg. *Georg. I. 30:* tibi serviat ultima Thyle; *Get. V:* Verg. *Aen. III, 35:* Gradivumque patrem Geticis qui praesidet arvis; *Get. VII:* Verg. *Aen. VI. 471:* ac si dura silex aut stet Marpesia cautes; *Expresii Get. XXVI* quid non auri sacra fames compellit adquiescere; Verg. *Aen. III. 56:* quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames. Vorbe izolate, *Get. XL:* fluenta mixta clade; Verg. *Aen. XII. 31:* fluenta sanguine, *Get. I și XXVI:* lacrimabile bellum; Verg. *Aen. VII 604* lacrimabile bellum; *Ge. XXIX:* tutissima statione; Verg. *Georg. IV, 421:* statio tutissima nautis; *Get. XV:* famam factis extendens, Verg. *Aen. X. 468:* famam extendere factis.

2) Dăm numai câteva exemple, trimitând pe cetitor la studiul amănunțit al lui Kappelmacher din Pauly-Wissowa, *Real. Encycl.* sub voce: Romano iurae, în loc de iure; utriusque generi, în loc de generis; foedus inito, în loc de initum; cum paucis satellitibus et Romanos în loc de Romanis; a Lupicino Maximoque Romanorum ducum în loc de ducibus; ob decorem în loc de ob decus, ob nimium frigorem în loc de frigus; gaudium feliciorum în loc de felicitus; desinat în loc de desinit, dolum quod în loc de qui; fluvium quod, în loc de qui; flumine qui în loc de quod; în Ravenna în loc de Ravennae; omnisque genera tormentorum, în loc de omnia genera; longo per tempore, în loc de longum per tempus; de origine actusque Getarum, în loc de actibusque Getarum, dum în loc de cum etc.

3) Astfel întâlnim de mai multe ori: Quid multa? sau quid multum? aliteratiuni și asonante: fortuna facta, apparuit disparuit; cum timore et tremore; pleonasme; sequens successor; genitivul identității: regia palatii; silva lignorum etc.

gur neîndemânatic, scrierea lui Cossiodor, el n'are, după cum rezultă din lectura Geticei de cât un singur gând, să preamărească dinastia Amalilor și să dovedească în subsidiar că numai în unire cu Romanii pot să ajungă Goții la glorie și la strălucire. Iar materia ce avea să trateze era prea vastă pentru puterile lui Jordanes care nu avea nici destul simț istoric și nici suficientă pătrundere a problemelor ce-și propusese să zugrăvească și să descrie.

Dela Jordanes ni s'au păstrat unsprezece manuscrise, cinci de categoria întâia și câte trei din categoria a doua și a treia. Cel mai vechiu manuscris, arhetipul comun, este cel din Heidelberg, din veacul al VIII-lea.

Getica lui Jordanes ca izvor al istoriei Românilor. — După părăsirea, la anul 275 a provinciei Dacia dela nordul Dunării de către trupele și administrația romană, această țară a rămas în stăpânirea, în afară de a Dacilor liberi și a Carpilor, în aceea a Goților, un popor barbar, de origine germană care trăia, pe atunci, mai ales din jaf și din prădăciuni și care avea ca îndeletnicire principală războiul. Subt stăpânirea acestora, țara s'a găsit dela 275 până la 375, când au venit Hunii, timp de o sută de ani.

Tendința acestor barbari fiind aceea de a jefui și ținta lor fiind bogățiile ce se îngrămădiseră în cetățile romane din sudul Dunării, — căci la nordul acestui fluviu se desvoltase mai mult o vieață rurală — Goții au atacat în mai multe rânduri, singuri sau în unire cu aliații lor, provinciile din dreapta Dunării, pricinuind mari stricăciuni imperiului și nimicind uneori armatele romane și, câte odată, chiar și pe împărații lor, cum a fost cazul împăratului Decius, ucis în Dobrogea la Abrittus, sau al împăratului Valens, mort atât de tragic în lupta dela Adrianopol.

Stăpânirea Goților în regiunile dela nordul Dunării a făcut ca țara să fie numită „Gothia”, dupăcum mai târziu a fost numită „Gepidia”, iar faptul încreștinării acestui popor l-ar fi determinat de sigur la o vieață sedentară, dacă n'ar fi dat peste el, în chip atât de năpraznic, Hunii, uniți cu Alanii și dacă n'ar fi fost silit să-și părăsească locuințele. Și nu numai în timpul invaziei Hunilor, dar chiar și mai înainte, Goții au început să se apropie de Romani și Jordanes insistă mult asupra raporturilor de bună vecinătate și

chiar de prietenie între Romani și între Goți cari se considerau ca „federati” ai imperiului¹⁾.

Iar faptul că luptele ce s’au dat între Goți, Huni, Gepizi și Vandali sau între aceștia și între Romani au avut loc pe teritoriul „României”, atât în stânga cât și în dreapta Dunării, și, fără îndoială, și cu concursul autochtonilor, ne obligă să considerăm evenimentele ca făcând parte din istoria primitivă a țării noastre. Și cu toate că autochtonii nu sunt amintiți în mod precis în nararea evenimentelor din istoria specială a Goților, existența lor se poate bănuși la tot pasul²⁾.

În ce privește în special istoria Românilor, Jordanes ne procură câteva informațiuni foarte prețioase:

Gothia și stăpânirea Goților în Dacia. S’a pus la îndoială stăpânirea și așezarea Goților în Dacia și aceasta nu numai de istoricii noștri mai vechi, dar chiar și de unii, nu de toți, istorici din zilele noastre. Astfel ca să nu cităm decât pe cei mai de seamă istorici ai noștri, Xenopol, ne spune că Goții n’au pornit nici când o expediție a lor din Dacia, „unde nu s’au așezat nici odată”³⁾, iar d. Iorga zice textual: ideea unei Dacii locuite în adevăr de Goți — sau mai apoi de Gepizi, cum pretinde o teorie nouă, primită cu entuziasm în cercurile științifice germane — și prefăcută într’o adevărată patrie a lor, nu se potrivește înainte de toate cu felul lor de viață. Agricultură lor în acest moment — și încă multă vreme — nu există, cum nici casa lor clădită — Zimmer și Zimmermann sunt în legătură cu timber, în englezește „lemn” —; ei trăesc exclusiv ca ostași în lagăr... Mai imposibilă pare o stăpânire a lor în Ardeal, care era doar inima Daciei. Ținta lor fiind bogățiile provinciilor de miazăzi ale împărăției, o asemenea așezare a lor într’o regiune de munți ar fi însemnat o adevărată întemnițare, închiderea întregului lor viitor.. În această privință întemeierea statelor visigote în Galia și Spania e cu deosebire luminoasă. Acești Goți, trecuți atâta timp prin filiera romană, se feresc de Pirenei, unde stăruie și mai departe rămășițele aborigenilor basci cari au rezistat ca Albanzii în Pind, de sigur ca Moții

1) Iordanes, *Get.* XV, 35 ne citează chiar și un împărat de origine gotă, pe Maximinus.

2) Cf. Jordanes, *Get.* XII, 70: popoarele Gepizilor.

3) Xenopol, *Ist. Rom.* I, 214. Același lucru îl susține și Hașdeu, *Ist. crit. a Rom.*, p. 304.

în Ardeal, ca unele elemente dace în părțile Hunedoarei¹⁾. În sfârșit, alți istorici susțin că nici n'ar fi existat o Gothie în țările noastre.

Dar Jordanes ne vorbește clar despre o Gothia în fosta Dacie, dela nordul Dunării — regnante Gothis Buruista Dicineus venit in Gothiam²⁾ — și un capitol mai jos, după ce ne arată că numai două intrări erau în inima Daciei, Boutae și Tapae, ne spune: Această Gothia pe care strămoșii noștri au numit-o Dacia și care acum se numește Gepidia, se mărginește la răsărit cu Raxolanii, la apus cu Jazygii — Haec Gothia quam Daciam appellavere maiores, quae nunc Gepidia dicitur³⁾.

Din aceste două pasagii ale lui Jordanes rezultă că Goții cari au stăpânit țara noastră, aproape singuri, o sută de ani (dela 275 până la 375), iar după venirea Hunilor vr'o trei sferturi de veac (375 până la lupta dela Nedao din 454) supuși și ei acelorași Huni, fără să fi avut așezări stabile, au stăpânit de-abinelea regiunile noastre, că țara ce ei au stăpânit, cu excepția epocii hunice, s'a numit Gothia și că descoperirile arheologice ce s'au găsit în mare număr, provenind dela Goți sau dela Gepizi — și ei de neam german — fac dovada că Goții se vor fi îndeletnicit, cel puțin o parte din ei, cu ocupațiunile unei vieți sedentare⁴⁾.

Dar chiar dacă am admite că Goții nu vor fi avut de loc o viață sedentară, o viață care să-i facă să fie lipiți de pământ, nu este mai puțin adevărat că ei erau pe cale de a se fixa definitiv, în locurile ce ocupau, mai ales după primirea creștinismului. De altfel, când Romanii au oferit Goților câmpii de cultivat — subigendos agros tribui statuerat imperator⁵⁾ și când ei li-au făgăduit că se vor stabili în ținuturile romane din dreapta Dunării, unde vor trăi după legile și obiceiurile Romanilor — ut, partem Thraciae sive Moesiae si illis traderet ad colendum, eius se legibus eiusque viveret imperiis subderentur⁶⁾, aceasta presupune că ei s'au

1) Iorga, *Istoria Românilor*, II, p. 55.

2) Jordanes, *Get.* XI, 67.

3) Jordanes, *Get.*, XII, 74.

4) C. Diculescu, *Vechimea creștinismului în Dacia*, p. 3, crede că și Zânele Ele din mitologia noastră populară sunt de origine germană: Flurelfen, Waldelfen, Hauselfen, Wasserelfen etc.

5) Ammian Marcellin, *Res Gest.* XXXI, 4. 8.

6) Jordanes, *Get.* XXV. 131.

decis, cel puțin pentru viitor, pentru o vieață sedentară, cu care de sigur începuseră să se obișnuiască în preajma sosirii Hunilor.

O dovadă despre stăpânirea Goților în Dacia ne dă însuși Jordanes în capitolul în care ne povestește despre războiul dela a. 262 dintre Fastida, regele Gepizilor și Ostrogota, regele Ostrogoților, uniți cu Visigoții. Căci ne spune Jordanes, că regele Fastida al Gepizilor, stabiliți în părțile de apus ale Daciei, fiindcă se găseau într'un teritoriu închis de munți prăpăstioși și strâmtorați de păduri dese — insum se montium quaeritans asperitate silvarumque densitate constrictum — ceru dela Ostrogota să-i cedeze o parte din țara sa. Acesta îi răspunse că ori cât de mare groază are de a se război cu un popor înrudit, totuș teritoriul nu-i cedează. Fastida porni atunci cu războiul împotriva lui Ostrogota, și în urma luptei dela orașul Galtis, de lângă fluviul Auha, este biruit și se întoarce umilit în patria sa — properavit ad patriam humiliatus — iar Goții mulțumiți de plecarea Gepizilor, trăiesc în urmă în patria lor în pace și în fericire — in patria feliciter in pace versantur. Lupta aceasta s'a dat la Galt, lângă Olt, în județul Târnava Mare, unde se mai văd și astăzi urmele unei vechi cetăți și s'a dat pentru un teritoriu pe care îl stăpâneau Goții ¹⁾.

Aceeași stăpânire a Goților în Dacia rezultă și dintr'un alt pasagiu al lui Jordanes. Vorbindu-ne despre luptele cu Vandalii, o altă seminție germană, foarte războinică ce ocupa cândva teritoriul, unde locuesc astăzi Gepizii — zice Jordanes — și anume lângă fluviile Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia, ne spune că după mai multe bătălii, date lângă Mureș, Vandalii au fost bătuti de Goți și au fost siliți să-și părăsească locuințele lor, iar regele Goților s'a întors acasă — Geberich superatis depraedatisque Vandalibus ad propria loca, unde exerat, remeavit ²⁾. Deci și din această informație a lui Jordanes, rezultă o stăpânire și poate chiar o așezare a Goților în Ardeal, în regiunea Mureșului și a Crișurilor.

Galtis, Auha. Vechea numire de Galtis, unde s'a dat lupta între Fastida și Ostrogota, o întrebuițează astăzi numai Sașii din Ardeal, în forma de Galt. Românii au adoptat

1) Iordanes, *Get.* XVII, 10.

2) Iordanes, *Get.* XXII, 113.

numirea de Ungra pentru aceeași localitate, dela maghiarul Ugra, fie că se va fi stabilit acolo o colonie de Unguri, adevă de Secui, în drumul lor de colonizarea regiunii de răsărit a Transilvaniei, fie că Ungurii vor fi găsit acolo o cetate veche din epoca romană sau din timpul stăpânirii Goților în Ardeal, cetate pe care au ocupat-o ei. Numirea cea veche — să admitem că va fi fost Galtis, — s'a pierdut din graiul Românilor, cum s'a pierdut bunăoară și numirea orașului Morisena, dela gura Mureșului, care s'a înlocuit cu numirea cea nouă de Csanad¹⁾.

Și dacă numirea de Galt provine din vechiul Galtis al lui Iordanes, dela cine au putut împrumuta Sașii, la venirea lor în Ardeal, pe la jumătatea secolului al XII-lea, această numire, dacă nu dela autochtonii ce vor fi găsit în văile Oltului; după cum pe de altă parte, Ungurii n'au putut împrumuta decât tot dela autochtoni numirea Morisenei dela gura Mureșului, înainte de a o fi înlocuit cu numirea cea nouă de Csanad?

Localitatea Galt ne este atestată și prin documente. Astfel documentul din 1211 ne vorbește de castrum Noilgiant, cel din 1222 castrum Noialt, cel din 1222 emanat de cancelaria papei Honorius al III-lea castrum Noigiant²⁾, ca să nu vorbim decât de cele mai cunoscute documente.

Lupta dela anul 262 s'a dat la Galtis, lângă râul Auha, care nu poate fi decât Aluta-Oltul. Toți istoricii câți s'au ocupat de această numire — pe care o întâlnim ca și numirea de Galtis, numai la Iordanes — au căzut de acord că Auha nu poate să fie decât numirea Oltului și au admis părerea că am avea o transcriere greșită a cuvântului Aluta sau Alutus, istoricește bine constatat.

C. Diculescu însă care caută cu totdinadinsul să găsească cât mai multe elemente germane în graiul nostru, că-

1) Walter Scheiner, *Die Ortsnamen*, în *Balkanarchiv*, II, p. 55, necunoscând probabil pasagiul din Iordanes, emite o ipoteză ce nu se poate verifica și anume că acest Galt ar fi o traducere a ungurescului „ugar”, paragină, ogor necultivat. Mommsen, *ibidem*, p. 159 crede că e vorba de Galt de lângă Olt.

2) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 546, I, p. 71 și I, p. 77. Cf. Zimmermann-Werner *Urkundenbuch* I, p. 12, 19 și 23. I. Kniezsa, în *Arch. Europ. Centro-orient.* IV, p. 356 nu crede că acest Galtis s'ar regăsi în Galt din jud. Târnava Mare.

zând de multe ori în evidente exagerări, socotește că Auha sau Ahua nu este o greșală de transcriere a lui Aluta, ci un cuvânt german, corespunzător latinescului aqua și înseamnă apă, râu și că deci ar fi un nume secundar al Oltului¹⁾.

Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia. — În capitolul al XXII-lea al Geticei sale, Iordanes vorbind despre regele Goților, Geberich, care pornește cu războiu împotriva Vandalilor, ne spune că aceștia ocupă teritoriul unde locuiau pe atunci Gepizii — el scrie pe la an. 551 — și anume lângă râurile Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia care întrece în mărime pe toate celelalte — quo tempore erant in eo loco manentes, ubi nunc Gepidas sedent, iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia, qui omnes supradictos excedet²⁾.

Acest pasagiu, socotit ca neclar, a dat mult de lucru cercetătorilor. Căci dacă cel dintâi dintre cele patru râuri enumerate este fără îndoială Mureșul, iar cel din urmă Crișul, celelalte două Miliare și Gilpil n'au putut fi identificate, deși unii au propus pentru Gilpil identificarea cu Jiul. Și apoi, în al doilea rând, cum se poate spune că râul Crișul este cel mai mare din toate ?

Miliare nu poate fi decât o transcriere greșită a vr'unui copist. Grienberger³⁾ a propus în loc de iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisiām, textul iuxta flumina Marisiam, Iliarem et Gilpil et Grisiām toate în acuzativ⁴⁾. C. Diculescu crede că s'ar fi putut întâmpla ca în textul primitiv să fi fost Miliaque și printr'o transcriere greșită să se fi ajuns la Miliare și că atât în Milia cât și în Gilpil să avem de a face cu două numiri de origine germană, primul însemnând nisip, arena, ceea ce ar corespunde lui fluvius Arenae din geografia Anonimului Ravennat⁵⁾, și al doilea indicând un fluviu furios, rauschender, wilder Fluss, Strom. În cazul

1) C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 90.

2) Iordanes, *Getica*, XXII, 113.

3) Grienberger, *Zeitschrift für deutsches Altertum*, la Diculescu, *op. cit.*, p. 88.

4) Iordanes nu ține seama de desinențele cazuale ca bunăoară în Tisia, Tibisia et Dricca transeutes, unde trebuia evident să avem Tisiam, Tibisiam et Driccam transeutes.

5) Geogr. Ravennat, 204. 16.

acesta Miliare ar corespunde Crişului Alb şi Gilpil sau Gilpit, Crişului Negru.

Cât priveşte dificultatea cea mai de seamă care constă în afirmarea lui Iordanes că Grisia ar fi cel mai mare dintre aceste râuri, C. Diculescu o înlătură susţinând că pasagiul acesta ar fi necomplet şi că în enumerarea râurilor ar lipsi cuvântul de Tisia, care ar fi trebuit să fie în text, care ar fi fost necesar să existe şi care râu de fapt este cel mai mare din toate acestea, mărginind ţara Vandalilor din spre apus.

Flutausis. Vorbindu-ne despre popoarele din vechia Scitie, Iordanes ne spune că în partea de apus locuiesc Gepizii, a căror ţară este străbătută de râuri mari şi vestite. Căci „Tisia îi străbate nordul şi apusul, iar dinspre miazăzi se mărgineşte cu Dunărea cea mare şi dinspre răsărit cu Flutausis care se varsă cu furie, repede şi vijelios, în apele Istrului. Înlauntrul acestor râuri este Dacia, apărată de munţi înalţi în formă de coroană — în qua Scythia, prima ab occidente gens residet Gepidarum, que magnis opinatisque ambitur fluminibus. Nam Tisia per aquilonem chorumque discurrit; ab africo vero magnus ipse Danubius, ab eoo Flutausis secat, qui rapidus ac verticosus in Istri fluenta furens divolvitur. Introrsus illis Dacia est ad coronae speciem arduis Alpibus emunita¹⁾).

Ce este acest *Flutausis*? Fluviul *Flutausis*, pe care Anonimul Ravennat²⁾ îl numeşte *Flautasis*, a fost în diferite feluri identificat şi mai ales, de unii, cu Siretul, de alţii cu Tisa superioară şi de alţii cu Timişul. După Diculescu însă în *Flutausis* n'am avea decât Oltul care, întocmai ca şi *Flutausis*, al lui Iordanes, vine furios şi turbat, „Olt de mănios“, în vreme ce Siretul bunăoară curge lin şi domol³⁾. Numele său cel adevărat nu ar fi *Fl(uvius) Aluta*, cum au propus unii, ci *Fl(uvius) Taus*, cu sufixa *is*, ca în *Mar-is*, *Tib-is*. Acest *Taus* ar fi, după Diculescu, un nume german ce ar însemna o apă turbure, *Schlam*, *Schmutz* şi ar fi o traducere a numelui autohton *Aluta*, cu aceeaşi însemnare de apă turbure. Prin urmare, în *Flutausis* am avea o germanizare a vorbii *Aluta-Olt*⁴⁾. Asupra lui *Flutausis*, probabil, nu s'a spus ultimul cuvânt.

1) Iordanes, *Get.*, V, 33.

2) Geogr. Ravennat, IV, 14.

3) C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, pag. 74.

4) Asupra cuvântului *Olt*, vezi N. Dragan, *Români în veacurile IX—XIV*, p. 536, unde se dă şi bibliografia chestiunii.

Tigas, Tifisas și Drencon. În capitolul XXIV al Geticei sale, Iordanes orientându-se după arătările scriitorului grec Priscus care a descris cu amănunte călătoria ce a făcut ca delegat la curtea regelui Attila, ne citează, între altele, râurile Tigas, Tifisas și Drencon peste cari a trecut ambasada ce conducea. Despre aceste râuri vorbim în altă parte și trimitem pe cetitor la capitolul nostru Priscus, „Ambasadele”¹⁾.

Tapae și Boutae. Vorbindu-ne despre Dacia, Iordanes ne spune: Înțeleg Dacia cea veche — spre a nu se confunda cu așa numita Dacia Aureliană — pe care o ocupă acum popoarele Gepizilor. Această țară, situată în fața Moesiei, dincolo de Dunăre este mărginită de o cunună de munți, având numai două intrări, una pe la Boutae și alta pe la Tapae — Dacian dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possedere noscuntur. Quae patria în conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Boutas alterum per Tapas.

În privința acestor localități, principalele intrări în inima Daciei, istoricii, până acuma, nu s’au pronunțat decât asupra Tapei, identificând-o cu defileul Porții de fier, Poarta Transilvană, prin care se străbate dinspre Banat în regiunea Hațegului, unde se găsea capitala țării²⁾.

Cât privește localitatea Boutae, ea a rămas neidentificată până acum. Propunerea d-lui I. Conea de a o identifica cu Boița, nume slav ce ar însemna Războieni, unde s’ar fi dat lupte între Romani și Daci, la ieșirea din defileul Oltului, pare plausibilă³⁾.

1) *Izv. Ist. Rom.*, VIII, Priscus, *Ambasadele*, p. 35. Vezi cap. V, p. 92.

2) Iorga, *Ist. Rom.*, I, 2, p. 115, Cf. și Tomaschek, *Die alten Thraker in Sitzb. d. Akad. d. Wissensch.* 131, p. 91.

3) I. Conea, *Cercetări geografice în Istoria Românilor*, I, p. 25.

Notă. Înainte de a fi publicat Mommsen ediția sa critică, bazată pe studiul amănunțit al celor unsprezece codice, toate edițiile de până atunci ale Geticei cuprindeau în cap. V, 35, următorul text: Scлавeni a Civitate nova et Scлавino Rumunnensi, et laco qui appellatur Musianus usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Adecă Slavenii locuesc dela Cetatea Nouă (Noviodunum-Isaccea) și locul numit Scлавinus Rumunnensis și lacul Musianus (Mursa de lângă Drava din Pannonia Inferioară) până la Nistru și în nord până la Vistula și au drept cetăți lacurile și pădurile.

N’avem posibilitatea să colaționăm manuscrisele lui Iordanes. Dar ar fi de dorit ca cineva să reia studiul lor spre a se vedea cari anume

Pentru istoria noastră medievală însemnătatea arătărilor lui Iordanes sporește prin aceea că el, ca și predecesorii săi, consideră pe Goți ca fiind unul și același popor cu vechii Sciți, împotriva cărora au purtat faimoase războaie regii Perșilor, ai Egiptului și ai Macedoniei și, în urmă, ca fiind același popor cu Geții și cu Dacii, în privința cărora ne dă informații pe cari el le socotește ca privind pe Goți.

Și apoi, pentru întâiaș dată întâlnim la Iordanes un rezumat mai mult sau mai puțin complet al istoriei Goților și al dinastiilor lor, precum și o caracterizare amănunțită a acestui popor ce a trăit secole întregi în regiunile noastre și în simbioză cu poporul român, caracterizare ce se potrivește de minune cu ceea ce ne spun autorii clasici Caesar, Tacit și alții despre Germanii de odinioară și cu ceea ce cunoaștem noi despre poporul german de astăzi.

Neastâmpărul lor din timp de pace de a trece cât mai repede pe picior de luptă, numai și numai pentruca virtuțile lor războinice să nu decadă și sufletele lor să nu se moleșască ¹⁾ în îndeletniciri de ordin spiritual, apoi cultul forței, dus până la exces, și agresivitatea lor înăscută sunt însușiri, calități sau, poate, defecte ce se constată la rasa germanică pentru toate vremurile. Și autorii noștri, de care ne ocupăm acum, Ammian Marcellin și Iordanes, ne scot la iveală nu numai virtuțile războinice ale Goților, dar și defectele și viciile lor ²⁾.

Acest popor al Goților cari, de multe ori, în calitatea lor de „fedați” au servit în politica de basculă a celor două imperii romane ca masă de manevră și a căror însemnătate în viața romană a fost, pe acele vremuri, atât de covârșitoare că au meritat să preocupe pe cei mai de seamă istorici de atunci ³⁾, a trăit secole întregi în mijlocul autochtonilor

conțin textul cu Rumunense, de unde provin ele și de când sunt datate și dacă nu cumva s'a înșelat însuși Mommsen în interpretarea acestui pasagiu.

1) Iordanes *Get.*, XXIX, 147.

2) Vezi la Ammian Marcellin, *Res Gest.* XXXI, 9, abominabilul obicei al homosexualității constatat la Taifali, un trib al Goților ce trăia la nordul Dunării, în regiunile noastre. S'ar putea întâmpla ca autorul să facă aci o confuzie; noi însă constatăm faptul, așa cum reiese din scrisul său.

3) Un Ammian Marcellin le-a consacrat din opera sa mai mult decât o carte. Un Procopius a scris patru volume despre războiul cu

romani sau romanizați dela nordul Dunării. Aceștia deși erau părăsiți de apărarea din partea legiunilor romane, au stat totuș neconținut sub influența spirituală a Romanilor. Acești autochtoni, dupăcum ni-o dovedesc izvoarele istorice contemporane cu ei, cu toate că trăiau sub dependența materială a barbarilor, n'au fost niciodată lipsiți cel puțin de sprijinul moral al celor două imperii romane.

În rezumat, dacă istoria este în adevăr „magistra vitae”, atunci cetitorul va găsi, fără îndoială, în lectura lui Iordanes multe învățăminte folositoare și un îndreptar sigur în viață. În același timp, va desprinde stăruitoarea povăță a autorului că numai în unire cu Romanii vor găsi Goții calea cea mai netedă de urmat.

Goții. Un Cassiodor a compus o Getică în douăsprezece volume. Câte o Getică a scris și Ablavius și Dio Chrysostomus. Aceste trei Getice s'au pierdut și nu ni s'a păstrat decât Getica lu Iordanes, ca un rezumat al Geticei lui Cassiodor.

b) HUNII

V.

ROMÂNII IN AMBASADELE LUI PRISCUS

I. *Excerptele.* — Împăratul bizantin Constantin al VII-lea, numit în deobște Porfirogenitul, fiul lui Leon Filosoful, s'a manifestat, în timpul lungii sale domnii, dela 912—959¹⁾, nu numai el însuși ca scriitor de seamă, care ne-a lăsat lucrări importante privitoare la diferite domenii de activitate omească, dar a și favorizat, într'o largă măsură, cu îndemnul și cu sprijinul, pe toți scriitorii din vremea sa. Îndemnul și inițiativa acestui împărat-scriitor, îi datorăm astăzi o interesantă *Enciclopedie istorică* ce ni s'a păstrat din zilele sale.

Ideea enciclopediilor făcute pe bază de excerpte sau extrase — iar nu de rezumate — prin excerptare, iar nu prin epitomare — este o idee veche și o întâlnim cu multe secole înainte, și chiar în epoca latinității clasice. M. Terentius Varro, Plinius cel Bătrân, Apuleius și alții au compus enciclopedii istorice, iar rezumate istorice sau breviarii, ni s'au păstrat dela împăratul August, dela Eutropius, dela Rufus și dela alții. Nouă este doar ideea enciclopediilor făcute pe specialități, așa numitele antologii și crestomații, adică excerpte din poeți sau prozatori. Nu ne pronunțăm dacă aceste excerpte aduc vr'un folos sau aduc mai multă pagubă autorilor excerptați, dacă ele servesc la păstrarea sau mai de grabă la pierderea operilor originale.

Ceeace este sigur este faptul că excerptele ce le datorăm Porfirogenitului ne-au scăpat dela pieire unele texte pe cari, fără de inițiativa sa, astăzi nu le am mai fi avut.

Ni s'au păstrat mai multe enciclopedii pe specialități,

1) În realitate Constantin a luat conducerea efectivă a imperiului numai în a. 945.

alcătuite în diferite timpuri. Astfel avem o enciclopedie a agriculturii, făcută pe baza unor lucrări mai vechi, o enciclopedie a medicinei, o enciclopedie a științei politice, o enciclopedie a istoriei etc.

Impăratul Constantin a voit să aibă în special o enciclopedie care să trateze despre virtuțile și viciile oamenilor mari, făcându-se extrase din toți istoricii, începând cu Herodot și Tucidide și ajungând până la scriitorii din zilele sale.

Această enciclopedie istorică, cea mai importantă din toate, era compusă din 53 capitole și trata despre stat, biserică și morală. Ea cuprindea fragmente ce se pot grupa sub următoarele titluri:

- 1 'Εκλογαὶ περὶ πρεσβεῶν, *Excerpta de legationibus*, o monografie asupra ambasadelor din diferitele timpuri.
2. *Excerpta Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, De Virtutibus et vitiis.*
3. *Excerpta Περὶ γνωμῶν, De sententiis.*
4. *Excerpta Περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγονοῦσιν, De insidiis.* Și alte câteva feluri de excerpte.

Din aceste patru colecțiuni ni s'a păstrat completă numai prima colecțiune, jumătate din a doua, resturi mai importante dintr'a treia și foarte puține dintr'a patra¹⁾.

Excerpta de legationibus sunt formate din două părți:

- a) Ambasadele popoarelor străine către Romani și b) Ambasadele Romanilor către popoarele străine²⁾.

Lucrarea aceasta, făcută din inițiativa Porfirogenitului, era de o întindere vastă. Nefiind însă compusă de specialiști și nici de oameni cu prea multă pricepere, ea lasă de dorit, atât din punctul de vedere al unității sale, cât și sub raportul

1) Cf. K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, p. 65.

2) *Excerpta de legationibus* au o întregă literatură. Amintim numai câteva din edițiile principale:

a) Hoeschel, *Excerpta de legationibus ex Dexippo... Prisco sophista*, 1603, 1609.

b) Valesius cu același titlu, ca și Hoeschel, Paris, 1648.

c) Im. Bekker și B. G. Niebuhr, *Dexippi, Eunapii... în Corpus hist. Byzant*, 1829, Bonn.

d) Carolus Mullerus, *Fragmenta historicorum Graecorum*, Paris, 1851 col. Firmin Didot.

e) L. Dindorf, *Historici Graeci minores*, col. Teubner, Lipsca, 1870.

f) Carolus de Boor, *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeneti confecta*, Berlin 1903.

literar și estetic. Uneori are chiar greșeli. Excerptatorii au făcut mai mult o lucrare mecanică și de sigur primul gând al lor era ca să menajeze interesele curții și ale împăratului, fără să se orienteze după criteriile de stil sau de estetică.

Excerptele acestea nu sunt deci un rezumat al unor fapte istorice petrecute, ci cuprind însuși textul exact, așa precum îl întâlnim în autori. Căci, dacă întâmplător avem și textul autorului și excerptele sale, constatăm ușor identitatea lor. O singură modificare fac excerptatorii: introduc capitolele cu un *că*, după care urmează textul exact ¹⁾.

Intre excerptele *de legationibus* ni s'au păstrat și excerptele făcute din istoria lui Priscus. Istoria acestuia a dispărut și nu ne-a rămas dela el decât excerptele privitoare la ambasade cari excerpte constituiesc tot atâtea fragmente ale operii sale. Ele sunt în total 35 la număr cari, împreună cu câteva citate din autorii de mai târziu, formează tot ceea ce ne-a rămas dela acest scriitor.

Nu trebuie să ne mirăm de împrejurarea că în centrul acestei lucrări de enciclopedie istorică întâlnim tocmai extra-sele privitoare la ambasade. În situațiunea noastră de astăzi și stăpâniți de idei cari au evoluat mult, timp de un mileniu și jumătate, nu ne dăm seama îndeajuns de însemnătatea acestor delegațiuni. Ele însă constituiau într-o vreme punctul central al vieții internaționale; ele înlocuiau diplomația secretă și diplomația cu ușile deschise de astăzi; ele înlocuiau Geneva timpurilor moderne. Căci aproape întotdeauna războaiele s'au purtat numai în urma unor pregătiri diplomatice, în urma unor încheieri de alianțe și a unor combinațiuni de ordin politic. De aceea, publicarea unei lucrări, ca aceea asupra delegațiunilor, întreprinsă în secolul al X-lea de împăratul Constantin, înseamnă publicarea unei cărți asupra politicii externe a statului roman, a politicii externe a celor două imperii romane, a celui cu capitala Roma și a celui cu capitala Constantinopol.

II. *Vieța lui Priscus*. — Priscus, sofist și retor, cum îl numesc contemporanii și scriitorii medievali, s'a născut în Thracia și anume la Panion, un oraș pe țărmul Propontidei (Marea de Marmara), nu departe de vestita cetate Heraclea.

1) Cf. C. Boor, *Zu den Excerptsammlungen des Konstantin Porphyrogenetos*, în *Hermes*, XIX, p. 123.

De aceea se și chiamă el, după localitatea unde s'a născut, când Priscus „Thrax“, când Priscus „Panites“, numiri ce întâlnim mai întâi în *Chronicum Paschale* ¹⁾, în *Theophanes* ²⁾ și în *lexicograful Suidas* ³⁾.

După nume, Priscus, în grecește *Priscos* ⁴⁾, nu pare să fi fost un Grec, ci un Roman neaoș, care însă a scris în grecește, lucru de altcum foarte obicinuit la Romanii din epoca imperială. Știm doar că însuși împăratul Marcus Aurelius a scris în grecește. În timpul lui Priscus, secolul al V-lea, Grecia se romanizase în bună parte, așa că numai datorită limbii și literaturii elene, mai găsim în imperiul roman de răsărit o populațiune de limbă grecească, iar nu una curat neolatină, adevărată romană.

Despre viața lui Priscus nu se știe nimic altceva, decât ceea ce ne spune el însuși despre sine în fragmentele ce ni s'au păstrat din opera sa. Din acestea rezultă faptul cel mai important din viața sa că a luat parte, în anul 448, la ambasada trimeasă la curtea lui Attila, regele Hunilor. Ambasada aceasta era condusă de Maximin, un înalt demnitar dela curtea împăratului bizantin Theodosie al II-lea. Priscus, ne spune el însuși, a cedat insistențelor lui Maximin ca să-l însoțească în această călătorie. Serviciile pe cari i le-a adus Priscus lui Maximin în această împrejurare au fost neprețuite. Căci Attila, fiind supărat pe împărat, și pe bună dreptate, fiindcă aflase de un complot ce se urzise împotriva vieții sale cu știrea împăratului, a refuzat să primească ambasada și numai mulțumită abilității lui Priscus, s'a izbutit ca Attila să-și potolească supărarea și să se decidă, în cele din urmă, să primească deputațiunea și astfel ca aceasta să-și poată îndeplini misiunea.

Peripețiile prin cari a trecut această ambasadă, precum și împrejurările călătoriei dela Constantinopol până la curtea lui Attila, Priscus ni le-a descris cu multe amănunte și cu o pană de scriitor iscusit, într'unul din fragmentele ce ni s'a păstrat.

Mai târziu întâlnim pe Priscus, după cum ne arată unul

1) *Chronicum Paschale*, p. 588, ediț. Bonn.

2) *Theophanes*, p. 179: *Persicus* (nu *Priscus*) *Thrax*.

3) *Suidas*, *Lexicon*, sub voce.

4) *Pris-cus*, *pris-tinus*, tema *pris*, de unde *pri-or*, *pri-mus*, din vechiul *pri* „prae“. Cf. Walde, *Lat. etym. Wörterbuch*, sub voce.

dintre fragmentele sale, la Roma, unde a văzut, în anul 450, pe unul dintre fiii decedatului rege al Francilor, cerând ajutorul lui Aetius în contra fratelui său mai mare, care recursese la sprijinul lui Attila.

Mai știm apoi, tot din fragmentele sale, că Priscus a mai făcut, câțiva ani în urmă, în tovărășia aceluiași Maximin, o călătorie în Arabia și la Thebaida din Egipt. Ea a avut loc în anul 453. De aci, după moartea lui Maximin, a venit în același an, la Alexandria, unde izbucnise tocmai o revoltă împotriva autorităților romane. Prin sfaturile lui Priscus însă, Florus, comandantul armatelor din Egipt și prefectul orașului Alexandria, a izbutit să reprime în liniște această revoltă.

Trei ani în urmă, la anul 456, întâlnim iarăș pe Priscus ca asesor al lui Euphemius, un înalt demnitar roman, „*magister officiorum*” care avusese, de sigur și prin sfatul noului asesor, succese în misiunea sa pe lângă Gobazes, regele din Colchis, din Asia Mică.

Deși a trăit după edictul lui Constantin cel Mare, pri-vitor la cultul creștin, se pare totuș că Priscus a fost păgân. Aceasta ar rezulta, după cum a căutat să o dovedească mai întâi marele istoric Niebuhr, din fragmentul lui Priscus, în care se vorbește despre Blemmyenii și Nubazii din Africa. Între condițiunile de pace ce au pus aceste popoare lui Maximin era și cea privitoare la cultul zeiței Isis. Ambasada lor pe lângă Maximin, care era însoțit de Priscus, a insistat să se respecte cultul zeiței lor păgâne. Dar, după ce a fost primită și această condițiune, Maximin a găsit cu cale să se afișeze pactul în templul dela Philae, ceea ce de sigur nu s’ar fi admis din partea unor creștini, cunoscută fiind intransigența acestora față de orice cult păgân¹⁾. Atâta știm despre vieața lui Priscus.

III. *Opera lui Priscus.* — După mărturia lexicografului Suidas, Priscus a scris *Istoria Bizantină* și a lui Attila — Ἱστορίαν Βυζαντικὴν καὶ (Τα)κατὰ Ἀττίλαν — în opt cărți, apoi *Declamațiuni* și *Epistole*.

1) Niebuhr, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* I, p. XXIX: Qui Maximinus cum absque dubio paganus esset (Christianus enim nunquam animum induxisset ut Blemys de sacris in Philarum insula celebrandis concederet, foederisque tabulam in illo templo figeret) coniectura iam per se valde probabilis, Priscum quoque antiquis sacris addictum fuisse, magis adhuc confirmatur.

Prima sa lucrare poartă două titluri, după cum rezultă din excerptele făcute în timpul împăratului Constantin Porfirogenitul, *Ecloge din Istoria Bizantină și Ecloge din Istoria Gotică*¹⁾.

Fiindcă în prima parte a Istoriei sale, Priscus se ocupă mai ales de Goți, Sciți și Huni, Niebuhr crede, și după el aproape toți scriitorii cari au studiat pe acest autor, că titlul operii a fost dedublat fie chiar de Priscus, fie de vr'un scrib de mai târziu, adăugându-se pe lângă primul titlu și cel de al doilea, de *Istoria Gotică*.

Istoria Bizantină, după cum presupune Niebuhr, ar îmbrățișa un spațiu de timp de 41 de ani și anume dela anul 433, când, în regatul Hunilor, ia puterea Attila, și până la anul 476, când începe Istoria bizantină, *Byzantiaca* a lui Malchus.

Iată cum istoricul Niebuhr caracterizează opera lui Priscus: Este mult superior tuturor istoricilor din epoca următoare: ca talent, ca exactitate și ca bun simț; nu e mai prejos decât nici unul din istoricii celor mai bune timpuri; având un stil ales, și o limbă destul de curată, el și-a câștigat cu drept cuvânt merite și glorie atât între contemporani cât și între urmași²⁾.

Asupra lui Priscus și a operii sale avem, în afară de studiile scriitorilor moderni, făcute în ultimile trei veacuri, dela Hoeschel încoace, și atestări din partea autorilor medievali. Astfel Suidas, un lexicograf din sec. al X-lea ne spune:

Priscus din Panion, sofist care a trăit în timpul lui Theodosie cel Tânăr, a scris Istoria Bizantină și cea a lui Attila în opt cărți. De asemenea a scris Declamațiuni retorice și Epistole³⁾.

Iar Evagrius, scriitor din sec. VI, în două pasagii ale sale, ne spune despre Priscus:

„In același timp, s'a pornit din partea lui Attila faimosul

1) Asupra restabilirii textului vezi Ludovicus Dindorfius, *Historici Graeci minores*, I, Prefatio.

2) Niebuhr, *op. cit.*, p. 69: Longe optimus omnium sequioris aevi historicorum: ingenio, fide, sapientia, nulli vel optimorum temporum posthabendus; elegans quoque et sermonis satis puro usus, laudem atque gloriam cum apud coevos, tum inter posteros merito adeptus est.

3) Suidas, *Lexicon*, sub voce. Tot Suidas ne mai dă numele a încă doi Priscus: Priscus, fiul lui Constantin cel Mare și Priscus din Emesa.

războiul descris de atâția inși. Pe acesta ni-l povestește, cu date precise și într'un stil frumos, și retorul Priscus, expunându-ne într'o formă deosebit de aleasă, cum a început Attila expedițiunea sa împotriva regiunilor Orientale și Occidentale ale imperiului, ce anume și cât de mari erau orașele ce a cucerit, în sfârșit, cum a plecat din lumea aceasta, după ce a săvârșit atâtea fapte" ¹⁾).

Iar în altă parte:

„Din ambasada Romanilor occidentali, trimeasă de împăratul Leon, a făcut parte și Antemius, mai apoi împărat al Romanilor, căruia împăratul Marcian îi dăduse în căsătorie pe propria sa fiică". Nu mult în urmă este trimis cu o armată aleasă, împotriva lui Gizeric, Basiliscus, fratele Verinei Augusta, soția lui Leon. Toate acestea ne sunt descrise cu amănunte exacte de retorul Priscus. De asemenea, tot el ne mai spune cum același împărat Leon, după ce a prins prin viclenie pe Aspar, l-a ucis, răsplătindu-l astfel pentru ridicarea sa la domnie. A omorât și pe fiii lui Aspar, pe Ardaburius și pe Patricius, pe care mai înainte Leon îl ridicase la rangul de Caesar (principe), pentru ca să-și câștige pentru sine bunăvoința lui Aspar ²⁾).

IV. *Ce a văzut Priscus la Nordul Dunării.* — Trăind pe la mijlocul secolului al V-lea d. Chr. și fiind martor ocular al celor mai importante evenimente istorice cari au modificat fundamental structura politică a Europei din timpurile acelea — trecuseră vr'o două sute de ani dela părăsirea Daciei de legiunile romane, — Priscus un bărbat de o cultură aleasă, și înzestrat cu un simț ager de observație, ne descrie fapte pe cari le-a cunoscut *de visu* și la cari el însuși a luat parte. El nu ne povestește ceea ce ar fi auzit dela alții sau ceea ce ar fi cetit prin cărți. El ne expune, clar și sincer, impresiile sale personale și judecă evenimentele după ideile dominante ale timpului său. El nu are nici un fel de interes lăaturalnic de a ascunde sau de a falsifica adevărul.

De aceea, tot ceea ce ne spune Priscus ai simțământul că este adevăr și tot ce afirmă acest retor și sofist este, de sigur, mai veridic decât cele ce ne raportează ceilalți scriitori din vremea sa sau de mai târziu despre întâmplările de pe atunci.

1) Evagrii, *Ecclesiasticae Historiae*, I, 17, p. 271, ediț. Valesius.

2) Evagrii, *op. cit.*, II, 16, p. 308, ediț. Valesius.

a) *Situația generală la sudul și nordul Dunării.* Înainte de a urmări peripețiile călătoriei ambasadei, la care a luat parte activă și Priscus, și mai înainte de a arăta concluziile ce se desprind din descrierea acestei călătorii, este bine, credem, să cunoaștem cari erau raporturile dintre imperiul roman de răsărit și regatul Hunilor și, în general, care era situația la Dunărea de jos, chiar după datele aceluiași Priscus.

Ambasada condusă de Maximin, în anul 448, nu este cea dintâi ambasadă pe care o trimeteau Romanii la Huni. Priscus ne vorbește mai întâi de ambasada din 433, din anul al 26-lea al domniei lui Theodosie al II-lea, ambasadă condusă de Plinthas și de Epigenes. Aceștia ajung la Dunăre, la cetatea Margus-Dubrovița, unde se întâlnesc cu principii huni.

Pornind din Asia centrală, după ce au nimicit pe Ostrogoți și după ce au alungat pe Visigoți, popoare germanice, cari se stabiliseră în Dacia după părăsirea acestei provincii de Aurelian, Hunii se așezaseră deabinelea prin Ucraina și la nordul Dunării de jos — în Pannonia ei se stabilesc numai în ani 405-406 — și după o ședere aci de mai bine de șaizeci de ani, încep să se gândească că ar fi mai bună viața sedentară și, încetul cu încetul, caută să-și părăsească viața lor de până atunci, viață de pradă și de jaf¹⁾.

Situația Hunilor, față de cea a Romanilor, era favorabilă și în continuă ascensiune. Aceasta rezultă și din discuțiunile dintre ambasada romană și principii huni. Căci Romanii plăteau Hunilor un fel de tribut anual de 350 libre de aur care acum este sporit la îndoitul sumei, la 700 libre și se mai obligau ca, în afară de restituirea dezertorilor, să nu mai încheie nici un fel de alianță cu vr'un popor cu care Hunii s'ar găsi în stare de războiu și ca târgurile — existau târguri comune, dovadă de raporturi comerciale regulate — să funcționeze nestingherite de nimeni și să fie libere, în interesul ambelor popoare.

Ca o urmare a acestui tratat, încheiat de ambasada romană și de regii Hunilor, tinerii Mama și Atacam, Huni și ei,

1) P. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ausprüche*, p. 18 constată enormele progrese ce au făcut Hunii în timp de 70 de ani: „so muss die Bildung der Hunnen binnen 70 Jahren ungeheuere Fortschritte gemacht haben“.

de neam regesc, au fost predați barbarilor cari i-au spânzurat în orașul Carsum în Thracia ¹⁾. Reținem faptul ce se constată și în alte împrejurări, că nici Hunii nu erau prea solidari între ei și că adeseori dezertau în regiunile romane.

Câțiva ani în urmă, la 442, Hunii, al căror hotar spre miazăzi era Dunărea, trec peste acest fluviu, cuceresc orașul Viminacium-Costolaț, cuprind prin trădare cetatea Margus-Dubrovița și, sub pretextul că nu li se plătește tributul și nu li se pedau dezertorii, pătrund în teritoriul roman și cuceresc Ratiaria-Arciar, de lângă Dunăre.

Cinci ani mai târziu, la anul 447, Romanii sunt nevoiți să încheie o nouă alianță cu Barbarii, în condițiuni oneroase și umilitoare. Căci sunt siliți să plătească anual un tribut de 2100 libre de aur — Romanii nu-i ziceau tribus, ci „dar” — și să-și sacrifice pe cei mai devotați prieteni ai lor din Thracia, pe Asimunți cari, până aci, rezistaseră și aduseseră multe pagube Hunilor.

În anul 448, au loc două ambasade, una dela Huni la Romani și a doua dela Romani către Huni. Din fragmentul lui Priscus, despre prima ambasadă, rezultă că Barbarul stăpâna acum toată regiunea Paeoniei, de lângă râul Sava și dealungul Dunării până la Novae-Șistov, și în adâncime cale de cinci zile, că Naissus-Niș-ul fusese cucerit și că mai amenința că dacă nu-i se satisfac cererile, are să vină și el însuși la Serdica-Sofia.

b) *Ambasada lui Maximin.* — A doua ambasadă, la care ia parte și autorul informațiunilor noastre, Priscus, este condusă de Maximin, un înalt demnitar dela curtea împăratului Theodosie al II-lea și are în suita sa, pe lângă Priscus, pe Bigila (Vigil), un Roman care servea de interpret, pe Rusticius care de asemenea cunoștea limba Hunilor și o mare caravană cu multe bagaje. Ambasada romană era însoțită și de delegațiunea hună ce se întorcea dela Constantinopol și care avea în fruntea ei pe Edecon, Scir de origine, mare personagiu la curtea lui Attila și care luase parte împreună cu Bigila la complotul inițiat de eunucul Chrysaphius împotriva vieții lui Attila, complot aprobat de împărat și de Martialius, *magister officiorum*. Edecon mai era însoțit de Orestes, un secretar al lui Attila, tatăl viitorului și ultimului împărat al

1) Nu credem că ar fi vorba de *Carsium*, Harșova, din Dobrogea.

imperiului de apus, Romulus Augustulus, apoi de Scotta, un om de încredere al lui Attila, frate cu Onegesius, probabil grec de naștere și de alții.

Primul popas mai mare delegațiile îl fac la Serdica, unde iau masa împreună și unde pare că s'au chefuit cu toții, până la ceartă. De aci ajung la Naissus—Niș pe care îl găsesc pustiit și dărâmat și numai printre ruinele bisericilor au mai aflat câte un bolnav.

Pornind apoi înainte, spre Dunăre, n'au întâlnit decât oasele celor morți în lupte și în urmă au dat de Agintheus, comandantul trupelor romane din Iliria. Dela acesta au primit cinci dezertori — aveau acum în total șaptesprezece — pe cari urmau să-i predea Barbarului.

Sosesc în sfârșit la Dunăre pe care o trec în bărci monoxile (ciobace) pregătite anume pentru Attila care voia să treacă peste acest fluviu la o vânătoare, în realitate însă ca să pornească războiu în regiunile romane.

Dela Dunăre, caravana a călătorit timp de „șapte zile”, până să întâlnească pe regele Hunilor. Acesta, după ce a fost informat, în secret, de Edecon despre complotul urzit la Constantinopol, n'a mai voit să primească ambasada romană și a cerut ca ea să se întoarcă înapoi.

În cele din urmă însă, mulțumită abilității lui Priscus, ea este primită; răspuns însă nu i s'a dat. Dar, după ce Attila a mustrat bine pe Bigila, l-a trimis înapoi ca să aducă și pe ceilalți dezertori, în realitate el voia ca să aducă aurul făgăduid lui Edecon pentru executarea complotului și pentru ca astfel să fie mai bine dovedită vinovăția. Restului ambasadei i-a poruncit să aștepte sosirea lui Onegesius, un fel de prim ministru al său, care tocmai atunci se găsea în țara Agatirilor, împreună cu Imnach sau Ellac, fiul mai mare al regelui.

De aci — nu știm localitatea unde va fi avut loc întâlnirea — pleacă cu toții împreună spre nord și ajung într'un sat, unde Attila se oprește ca să se căsătorească cu fiica lui Escam, deși el mai avea și alte șoții, poligamia fiind admisă la Huni.

Apoi, au călătorit „pe un drum neted și au trecut peste mai multe fluvii” dintre care, după Dunăre, cele mai mari erau Drecon, Tigas și Tiphisas, peste cari trec cu bărci mo-

noxile; peste celelalte râuri însă trec pe plute pe cari barbarii din cauza „locurilor băltoase” le transportă în care¹⁾).

„Ni se aduceau de prin sate ca hrană, ne spune Priscus, în loc de grâu mălaiu (meiu), în loc de vin mied, numit astfel în graiul locuitorilor indigeni. De asemenea și servitorii noștri cari ne conduceau purtau cu sine mălaiu și o băutură preparată din orz; barbarii o numesc pe aceasta camus”.

Caravana ajunge după o „lungă călătorie”, într-o zi spre seară, lângă un lac cu apă potabilă, unde și-au întins corturile. Dar, ivindu-se în timpul nopții o furtună groaznică, plecând de acolo și la strigătele lor se deșteptară din colibe lor²⁾ oamenii din sat și Sciții — toți locuitorii dela nordul Dunării se numeau Sciți, fie că ei erau Huni, fie că erau Goți sau alte nații — îi primiră în case și aprinzând focul, îi ospătară. Satul aparținea unei soții a regelui Bleda, care respectând legile ospitalității, i-a primit cu o afabilitate de nebănuit.

Au mai mers apoi o „cale încă de șapte zile”, după care s’au întâlnit și cu o ambasadă din partea Romanilor Occidentali, condusă de Romulus, socrul lui Orestes, despre care am amintit mai sus, de Primutus, prefectul Noricului, Romanus și alții.

Impreună cu această ambasadă, lăsând pe Attila să plece înainte, au mers mai departe „trecând peste câteva râuri” și au ajuns în sfârșit într’un sat foarte mare în care se zicea că este cel mai strălucit palat al regelui.

După ce ne descrie palatul lui Attila și palatul lui Onegesius, cel mai bogat dintre Sciți, după Attila, Priscus ne spune: „Nu departe de palatul acestuia se află o baie, pe care și-o zidise Onegesius, aducând marmora din țara Paeonilor; căci la barbari nu se găsește în aceste părți nici marmură nici copaci, ci ei se folosesc de lemnul adus din altă parte. Arhitectul lor a fost luat dintre captivii din Sirmium”.

După ce Priscus descrie apoi primirea ceremonială ce i s’a făcut lui Attila, ne povestește o prea interesantă scenă petrecută la reședința regală. Pe când se preumbla pe dina-

1) Că erau pe acolo multe bălți rezultă și din faptul că țăraniii focul îl făceau cu stuh.

2) Colibele, *καλύβαι*, sunt locuințele proprii ale populațiilor traco-dace.

în casa lui Onegesius, în așteptarea audienței solicitate regelui, a avut o convorbire cu un grec care trăia printre Huni și care l-a agrăit cu vorba Χαίρε să trăiești. Era un grec de origine ¹⁾ care, după ce fusese făcut prizonier de Huni, a izbutit să-și câștige libertatea și care, adoptându-le și portul, se simțea foarte bine printre barbari. Nu numai atâta, dar considera chiar superioară viața printre Huni, vieții din împărăția romană. Se înțelege că retorului și sofistului Priscus nu i-a fost greu să-i răstoarne argumentele.

În urmă Priscus ne descrie o scenă penibilă. Conducătorul ambasadei, Maximin, care nu avea nici o cunoștință de complotul lui Bigila și al lui Chrysaphius împotriva vieții lui Attila — altfel poate n'ar fi riscat propunerea — îndeamnă pe Onegesius ca să-și trădeze stăpânul și țara și să treacă de partea Romanilor, unde are să găsească un traiu mai bun. Se înțelege că Onegesius refuză net această propunere.

Vorbind despre populațiunea dela curtea lui Attila, Priscus adaugă: „Fiind o populațiune amestecată, la întâmplare, pe lângă limba lor barbară, se silesc să grăiască sau limba Hunilor sau a Goșilor sau a Ausonilor și anume aceia dintre ei cari au de a face cu Romanii. Și cu greu se întâmplă să știe cineva grăi din ei grecește, decât doar din cei ce au fost luați prizonieri și robiți de prin Tracia și de pe lângă țărmul Iliriei”.

În conversațiile dintre cele două ambasade, cea dela Roma și cea dela Constantinopol și înainte de a fi poftite la Attila, se amintește că regele hun poartă titlul de general roman și că primește, în această calitate a sa, bani dela împărat, ca toți ceilalți generali romani, bani însă pe cari îi reține pentru sine și că nemulțumit cu acest titlu, ar dori să ajungă chiar împărat roman.

În urmă Priscus ne povestește cum Attila a trimis pe Tatulus, tatăl lui Orestes, ca să-i poftască pe toți la un banchet.

Banchetul dela curtea lui Attila nu se deosibește prea

1) Asupra naționalității acestui grec nu încapă nici o îndoială. El însă fiind supus roman, din imperiul roman de răsărit, trece ca Roman și de sigur ca atare a fost considerat și de istoricii noștri. Cf. V. Grecu, *Codrul Cosminului*, VIII, a. 1943, p. 432.

mult de banchetele romane. Caracteristice sunt doar închinările (toasturile) ce se fac, închinându-se în sănătatea vecinului, ca la noi la țară, în afară de închinarea în sănătatea regelui hun.

N'au lipsit dela acest banchet nici recitățile, nici cântecile și nici bufonii cari aveau să înveselească pe comesenii. Bufonul Zercon „schimonosindu-și figura și îmbrăcăminte și vocea și vorbele ce rostea, amestecând în graiul Ausonilor cuvinte de ale Hunilor și ale Goților, i-a umplut pe toți de veselie și i-a făcut să izbucnească într'un hohot de râs ce nu mai contenea”.

Când Attila, foarte rezervat față de fiii săi, a început să mângâie pe cel mai mic dintre fii, care tocmai atunci a intrat în sală și când Priscus s'a mirat de această preferință „barbarul ce stetea lângă mine și care cunoștea limba Ausonilor, șoptindu-mi să nu destăinuiesc nimica din cele ce îmi comunică, îmi spune că lui Attila niște ghicitori i-ar fi prevestit că neamul său are să piară și că va fi restabilit de acest copil”.

A doua zi după banchet Rusticius, șeful secretarilor lui Attila, un fost prizonier din Moesia Superioară, a început să compună scrisoarea de răspuns către împărat.

A urmat apoi, ne informează Priscus, un banchet la Creca, una din soțiile lui Attila, pe care mosafirii au găsit-o înconjurată în cerc, întocmai ca pe damele din antichitatea greco-romană, de femeile sale și de slujnicile sale ce coseau haine pentru bărbații lor, apoi un nou banchet la regele hun, cu care ocazie Attila a rugat pe Maximin să comunice împăratului să-și țină promisiunea dată lui Constantius, secretar al lui Attila, de a-i da o soție cu zestre ¹⁾).

La întoarcere, ambasada a trecut prin mai multe sate până la Dunăre, a ajuns apoi la Philippopol, în urmă la Adrianopol și apoi a sosit acasă.

c) *Populațiunile romanice dela nordul Dunării*. Din lectura lui Priscus se desprind următoarele concluziuni:

1. Spre deosebire de ceea ce ne spun ceilalți scriitori contemporani și mai ales de ceea ce ne spun scriitorii din seco-

1) E curios de a constata interesul ce pune „barbarul” Attila ca să însoare bine, cu o fată cu zestre mare, pe Constantius — el era Roman, — secretarul său. Aceasta denotă fără îndoială și un sentiment de prietenie, pe lângă interesul material ce-l va fi avut.

lele de mai târziu despre Attila, acesta, deși era un barbar de o fire impulsivă, reprezentând tendințele și idealurile de viață ale rasei sale, totuș ne este arătat de Priscus mai mult ca un diplomat, mai mult ca un geniu politic decât ca un geniu războinic, decât ca un erou. Acțiunile sale războinice și le motivează întotdeauna dându-le o bază de drept: fie neplata unui tribut, fie nerestituirea unor dezertori, fie vr'un pretext oarecare. El știe să fie cumpătat, el poate să se rețină în mânie; iar când descopere complotul împotriva vieții sale el se arată rezervat și știe să facă deosebire între vinovați și între inocenți.

Attila nu este un barbar lipsit cu totul de cultură.. În tinerețea sa, dacă nu va fi trăit la Roma — fapt nedovedit documentar — a trăit totuș, ca nepot de rege, în contactul și prietenia lui Aetius, dela care de sigur va fi avut multe de învățat, dupăcum și viitorul general roman va fi profitat mult din cunoștințele dobândite în țara Hunilor, despre popoarele și conducătorii acestei țări.

Căci Aetius, născut la Durostorum-Silistra, aparținea unei bune familii de militari romani. Mama sa se numea Itala, iar tatăl său Gaudentius, din Moesia Inferioară (Dobrogea), distins ofițer. Ca fiu de militar, Aetius a fost trimis de copil ca obstatic, mai întâi la Alaric, regele Visigoților, și apoi la Huni peste cari domnea atunci Rua sau Rugila ¹⁾. Aci a cunoscut și s'a împrietenit cu nepotul chanului, cu Attila. Și deși în urmă ca vrășmași înverșunați, unul reprezentând în *Campus Mauriacus*, de lângă Troyes din Franța, Romanitatea, aliată cu federații Visigoți și Franci, iar celălalt Barbaria, sprijinită de Ostrogoți, Alani etc., generalii se cunoșteau bine între ei și se apreciau ²⁾.

1) Tot astfel, mai târziu, Carpilio, fiul lui Aetius, a fost trimis tot ca obstatic, la Attila, Vezi *Izv. Ist. Rom.* VIII, p. 89.

2) Iată cum judecă Amédée Thierry, în *Histoire d'Attila*, I, p. 49, raporturile dintre cei doi mari generali: „Probablement et d'après ce que se pratiquait par une sorte d'échange entre la barbarie et la civilisation, tandis qu'Aetius faisait ses premières armes chez les Huns, Attila faisait les siennes chez les Romains étudiant les vices de cette société comme le chasseur étudie les allures d'une proie: faiblesse de l'élément romain et force de l'élément barbare dans les armées, incapacité des empereurs, corruption des hommes d'État, absence de resort moral dans les sujets, en un mot tout ce qu'il sut si bien exploiter plus tard, et qui servit de levier à son audace et à son genie. Aetius et lui restèrent liés d'une sorte

De altfel, pe acele vremuri de decadență a puterii romane, oștirile nu mai erau oștiri naționale, ci ele erau formate mai mult din mercenari. Și, mai ales, după venirea Hunilor, la a. 376, trecând Visigoții ca „federaii”, în imperiul roman, armatele romane, atât cele din imperiul de răsărit, cât și cele din imperiul de apus, erau formate din acești mercenari. Se știe doar că însuși Aetius și-a format o armată de mercenari huni în luptele din 424 împotriva lui Valentinian al III-lea și că se găseau mercenari huni în armata generalului Stilicon, un Vandal romanizat.

Statele pe vremea aceea nu erau state naționale. Imperiul hunic era împestrat cu tot felul de popoare ce vorbeau diferite limbi. „L'empire hunique — zice Ferd. Lot, profesor la Sorbonna — est des plus composites. Les Huns n'y forment qu'une minorité. La majorité des sujets d'Attila est constituée par les Germains: Ostrogoths, Gepides, Scyres, Ruges, Thuringiens, Suèves (en partie); puis par les débris des Alains et des Sarmates, enfin par les Romains de Pannonia”¹⁾.

Prin urmare, subț denumirea de Huni sau Sciți sau Barbari se înțelege întregul conglomerat de popoare cari locuiau în basinul Dunării de jos, iar nu numai Hunii popriu ziși. Aceștia formau clasa dominantă și conducătoare, ei formau elita, clasa războinică²⁾.

În luptele lor de jaf și de pradă, întebuințând, ca toți barbarii, teroarea, Hunii distrugeau orașele, unde erau îngrămadite bogății și cu a căror vieață nu se împăcau, dar nu aveau nici un interes să nimicească satele și populațiunea

d'amitié qui se manifestait par de petits services et une réciprocité de petits cadeaux. Le Romain fournissait au Hun ses secrétaires latins et ses interprètes: le Hun lui envoyait en retour quelque objet curieux, quelque monstre difforme ou risible: un jour il lui envoya un nain (Zercon). Ces deux hommes s'appréciaient et se redoutaient secrètement comme deux rivaux que les chances de la fortune amèneraient un jour sur les champs de bataille en face l'un de l'autre, et qui seuls étaient dignes de se mesurer”.

1) Ferd. Lot, *Les Invasions germanique* p. 102.

2) Faptul că statele formate de barbari se bazau pe o aristocrație de oameni războinici puțin numeroasă față de indigenii pe socoteala cărora trăiau, explică și repede lor cădere. Masa cea mare a populațiunii rămâne indiferentă și gata să primească pe noul ei stăpân. Cf. Ferd. Lot, *op. cit.*, p. 58.

rurală. Aceasta le era necesară ca să le procure hrana, aceasta constituia pentru ei principala lor avere¹⁾. Pentru câțiva prizonieri erau în stare să facă războiul și e de mirare cum întregul număr al prizonierilor de care se vorbește în ambasada din a. 448 nu trece de șaptesprezece persoane. Atât de mult țineau Hunii la brațele popoarelor cucerite! De sigur aceasta este o dovadă că Hunii n'aveau nici un interes să distrugă populațiunile ce le supuneau²⁾.

d) *Satele dela nordul Dunării.* — Din arătările lui Priscus rezultă că satele din stânga Dunării, cel puțin de acolo pe unde a trecut ambasada romană, prin Banatul Timișan și prin Crișana, erau foarte numeroase, contrar afirmațiunilor istoricului maghiar Hunfalvy. Satele acestea erau locuite de agricultori cari le-au adus meiu (mălaiu), în loc de grâu, și mied în loc de vin. Atât meiu cât și miedul sunt produse ale agriculturii și presupun o viață sedentară a locuitorilor cari le produc. Acești locuitori nu puteau fi nici Slavi, cari nu veniseră încă în aceste locuri, nici Goți cari fuseseră alungați de Huni și cari trecuseră, unii în Peninsula Balcanică, ca federați ai Romanilor, iar alții în regiunile din apusul Europei. Cel mult ar fi putut să fie Gepizi, cari însă nu duceau o viață rurală. Ei nu puteau fi decât autochtonii, Daci romanizați, cari cultivau meiu, hrana lor principală și în urmă hrana Românilor, înainte de aducerea porumbului din America. Tot ei produceau miedul, băutura întrebuintată de Români până la începutul veacului trecut.

În ce privește meiu, el a format din antichitate baza alimentării diferitelor popoare și în special a celor din regiunea mării Negre. Plinius ne spune clar că „popoarele pontice preferă meiu tuturor celorlalte mâncări³⁾”.

Meiu poartă două numiri, una de „meiu” și cealaltă de „mălaiu”, reprezentând cele două varietăți: *milium* și *panicum*. La sfârșitul secolului al XVII, porumbul luând locul

1) Cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 187: „Băștinașii constituiau averea cuceritorilor și în același timp garanția aprovizionării cu cereale”.

2) Cf. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 61.

3) Plinius, *Hist Nat.*, XVIII, 24.

meiului, i-a usurpat și numele, numindu-se făina de porumb, mălaiu ¹⁾.

Locuitorii cari au adus călătorilor din ambasada lui Priscus mălaiu și mied sunt numiți autochtoni (ἐπιχωρίως) și sunt cu totul deosibiți de ceilalți Huni pe cari autorul îi numește barbari (Βάρβαροι) și cari aveau ca băătură un lichid făcut din orz, numit de ei *camus* ²⁾.

e) *Ce este miedul?* — Miedul (fr. hydromel) este o băătură alcoolică întrebuințată mai de toate popoarele, din cea mai veche antichitate. El se prepara din miere și apă, lăsate să fermenteze timp de aproximativ patru săptămâni și se păstra în poloboace ori în sticle și dura ani întregi. Amestecat cu diferite arome miedul fermentat devenea o băătură delicioasă.

După Homer, miedul μέθυ, numit și *melicraton*, se întrebuința în libatiuni, în cinstea zeilor. La Romani miedul se numea *aqua mursa* și era o băătură apreciată. Popoarele dela nord, Germanii și Slavii, întrebuințau în loc de vin miedul ³⁾, fiindcă la ei strugurii nu se coceau și băutura aceasta era mai ușor de pregătit ⁴⁾.

La noi, întrebuințarea miedului este foarte veche și se constată pe cale documentară până în veacurile trecute. Astfel Tiktin și Ghibănescu ne dau mai multe dovezi istorice despre existența acestei băuturi la poporul român. Nu numai atât, dar într'o vreme miedul servea și ca obiect de schimb.

1) Cuvântul „mălaiu” nu este cunoscut peste tot locul în Ardeal, dupăcum și cuvântul de „porumb” este înlocuit cu cel de cucuruz. Hasdeu, *Columna lui Traian*, V, a. 1874, crede că vorba mălaiu este de origine dacă. El ne citează și afirmațiunea unui prelat catolic care, călătorind prin țările noastre spune: *totus ille populus pane ex milio vescitur*. Tot din cauza hranei Românilor cu mălaiu, Sașii din Ardeal, numeau pe Mihai Viteazul, Mălaiu Vodă.

2) Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, p. 37, ne spune că acest *camus* despre a cărui origine se îndoiește că ar fi slavă, se întâlnește la Slavii din Balcani, începând din secolul al X-lea, sub forma de *komina*, băătură din orz.

3) Mijloacele moderne de transport au putut ușor să înlocuiască băutura miedului cu băutura vinului. De aceea în zilele noastre hydromelul se întrebuințează numai ca preparat medicinal.

4) Asupra întrebuințării miedului în vechime și în evul mediu, vezi Du Cange, *Gloss*, sub voce; iar asupra miedului la Ruși, vezi *Izv. Ist. Rom. Cronica lui Nestor*, p. 66 și 108.

Se dedeau atâtea poloboace de mied pentru cumpărarea unei proprietăți mobiliare sau imobiliare ¹⁾).

„Dacă ne întoarcem acum, spune Burlă ²⁾, la întrebarea privitoare la originea cuvântului μέδος din raportul lui Priscus, trebuie din capul locului să ne opunem provenienței hunice a acestui cuvânt ³⁾, căci un cuvânt care se găsește în Europa în limba grecească, în limbile celtice, germanice, lituanice și slavice, iar în Asia în limba sanscrită, reprezentanta limbilor indice și în limba zendică, reprezentanta limbilor iranice sau persice, prin urmare mai în toate limbile arice, vechi și moderne, nu poate fi decât un cuvânt aric din cea mai îndepărtată antichitate și cu nici un preț un cuvânt de origine finică-tătarică sau mongolică, de care era și limba hunică, o limbă cu totul străină, prin originea și caracterul său, de limbile arice. Afară de aceasta chiar Priscus ne spune lămurit că băutura numită μέδος pe care o primea deputațiunea grecească prin satele bănățene se numea astfel „în limba indigenilor“, nu în limba Hunilor, pe cari scriitorul bizantin îi numește pretutindenea sau Huni sau Sciți sau Barbari, niciărea însă ἐπιχώριοι (indigeni). Tot astfel suntem siliți a nega și originea germanică a acestui cuvânt din cauze fonetice.

„Astfel limba gotică ar fi dat forma μέδος (=got. midus) cu ι, nu μέδος cu ε, iar dintre celelalte seminții germanice cari au putut veni în contact îndelungat cu diferitele popoare din Dacia veche nu pot fi decât germanii propriu ziși și în limba acestora ar fi rezultat pentru Priscus forma μέτος (=germ. vech. metu) sau μέτος (=germ. vech. mito cu τ nu cu δ“.

1) Tiktin, *Dicționar român-german*, sub voce, constată miedul la Simion Dascăluș și la Niculcea.—Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise* II, 1, p. 17: Documentul din 7141, din 14 Sept. dela Iliăș Voievod întărește o vânzare pentru care s'a plătit, pe lângă bani gata, treisprezece poloboace de mied. In vol. II, 2, p. 154, găsim o vânzare din 7156 din 2 Iunie, prin care Vasile Vodă întărește un act de cumpărare, pentru care s'a plătit patru sute lei, bani gata, două sute stupi aleși, douăzeci de iepe cu mânji și trei poloboace de mied. In vol. I, 1, p. 169 întâlnim pe miedarul Andreică într'un document dela Petru Vodă, din 7097.

2) Burlă, *Hunfalvy și teoria lui Roesler în Revista p. Ist. Arch. și Fil*, 5, I, a. 1883, p. 304.

3) Niebuhr, *op. cit.* p. 649, afirmase că miedul este o băătură hunică, *potio hunnica*.

Și Niederle¹⁾ socotește că *medus* al lui Priscus nu poate proveni dintr'o limbă germanică — deși proveniența cuvântului din limba slavă este tot atât de imposibilă. „Căci, zice el, „și le mot avait été got, Priskos eût entendu *midus*, ou, en transcription grecque, μίδος ou μίδος”.

„Așa dar, conchide Burlă²⁾, când vedem că cuvântul român *mied*, articulat *miedul* se reduce la o formă mai veche *medu*, în care *e* este scurt și accentuat și când luăm în considerare că legea fonetică despre diftongarea unui atare *e* în *ie* s'a aplicat în limba română numai în cuvinte de origine latină, ne va fi permis din partea filologiei comparate moderne de a susține că cuvântul *mied* este un element de origine latină, moștenit de poporul român dela Romanii cei vechi”.

Prin urmare, cuvântul *mied*, nefiind împrumutat nici de la Slavi, căci atunci s'ar fi pronunțat *med*, nu *mied*, și nici dela Germani, căci în cazul acesta el s'ar fi rostit *midus* sau *mitus*, urmează ca să fie de origine latină, deși în latina clasică el nu ne este atestat³⁾.

f) *Reședința lui Attila*. — Nu se știe nici astăzi unde a fost reședința regelui Hunilor. În această privință părerile sunt împărțite. După arătările lui Priscus ambasada, după ce a trecut Dunărea pe la gura Moravei a făcut o călătorie de „șaptezeci de stadii”, cam 22 km., când a întâlnit pe Attila. Apoi au mers „câtva timp împreună”; în urmă despărțindu-se, au călătorit pe o cale netedă timp de „șapte zile”, trecând peste mai multe râuri navigabile, între cari cele mai mari erau Drencon, Tigas și Tiphisas. Întâlnindu-se în urmă cu ambasada ce venea dela Roma, au mers împreună o „cale lungă”, trecând peste niște râuri pe cari nu le numește și ajunge în sfârșit la un sat mare, unde se găsea reședința regelui.

Aceasta ar fi după unii în Pannonia — Pannonia se întindea până la Tisa — în apropiere de confluența Mureșului cu Tisa. De această părere era și Xenopol. Alții susțin că reședința lui Attila ar fi fost între Tisa și Criș, unde amba-

1) Niederle, *op. cit.*, p. 52.

2) Burlă, *ibidem*, II, 1, p. 96, a. 1884.

3) Cf. și H. Gelzer în *Byzantinische Zeitschrift*, a. 1923, p. 313 care ne dă bibliografia chestiunii.

sada a ajuns, după ce a trecut peste Timiș, Bega și Mureș. De această părere este și Diculescu¹⁾ și în urmă Ferd. Lot²⁾. Cei mai mulți istorici cred că reședința lui Attila este aceea amintită de cântecul Nibelungilor Etzelburg sau Ecilburg³⁾ și care ar fi tot una cu O-Buda (Buda Vechie) și cu Sicambria.

Nouă ni se pare că au mai multă dreptate aceia cari susțin că această capitală a lui Attila era în comitatul Pesta-Pilis, fie în apropiere de Dunăre, fie în apropiere de Matra și mai probabil în localitatea numită astăzi Taszberény⁴⁾.

Alături de palatul de lemn și împodobit cu turnuri al lui Attila, palat de o mare întindere și împrejmuț cu o ulucă, tot de lemn, se mai găseau în proporții însă mai reduse, palatul reginei Kreca și palatul primului sfetnic al regelui Onegesius, după toată probabilitatea Grec de naștere. În apropiere se aflau băile lui Onegesius, clădite în stil roman, de un architect din Sirmium-Mitrovița, căzut în captivitate și ajuns în posesia lui Onegesius⁵⁾. Hunfalvy se întrebă de ce n'a fost adus acest architect dela Ulpia-Traiană — Sarmisegetuza, vrând să spună cu aceasta că Dacia a fost părăsită de Romani și că nu se mai găseau în ea populațiuni romane. N'a luat architect din Ulpia Traiană, fiindcă aceasta era mai departe decât Sirmium și probabil era și distrusă. Apoi se știe doar că centrul dominațiunii hunice s'a strămutat de pe la anul 405—406 în Panonnia și apoi Onegesius avea la îndemână un architect gratis care l-a îndemnat tocmai să construiască aceste băi în nădejdea că va primi, ca răsplată, libertatea. Inițiativa clădirii băilor a venit dela architect, iar nu dela Onegesius.

Băile nu erau de piatră, după cum au susținut toți istoricii, ci de marmoră, căci grecescul λίθος, nu însemnează nu-

1) Diculescu, *Die Gepiden*, p. 85, fixează această reședință la nord de Criș.

2) Lot, *op. cit.*, p. 104, ne spune numai atât că se află între Tisa și Criș.

3) Cf. Savagner, în *Iordanes, De origine actisque Getarum*, p. 342.

4) Unii au crezut că această reședință ar fi fost la Tokai. Cf. Thierry, *op. cit.*, p. 89.

5) Asupra stilului architectural al acestor palate vezi amănunte în F. Vámos, *Attilas Hauptlager und Holzpaläste* în *Seminarium Kondakovianum*, V-a, 1932, p. 129.

mai piatră, ci și marmoră¹⁾. De altfel, fie că reședința lui Attila va fi fost între Dunăre și Tisa, fie între Criș și Tisa, ori chiar în dreapta Dunării, nu era nevoie să se aducă piatră de construcție din Paeonia, câtă vreme se găsea destulă piatră în apropiere. Logica nu ne îngăduie să admitem că Onegesius va fi adus, pentru băile sale, piatră dela o așa de mare depărtare.

În drumul lor spre capitala lui Attila, membrii ambasadei romane au călătorit prin Banatul Timișean, trecând peste râurile Drica sau Drecon, Tigas și Tiphisas. Identificarea acestor râuri s'a făcut în diferite feluri. Cea mai plauzibilă ni se pare cea făcută de Diculescu, după care Tiphisas ar fi Tibiscus-Timișul, Tigas-Bega, iar Drecon (Drencon în transcriere grecească) Mureșul²⁾.

Celelalte ape, peste cari a trecut delegația și pe cari Priscus nu le amintește, ar fi Tajió și Tagyva³⁾.

g) *Limba Ausonilor*. — În trei pasagii din *Fragmentele* sale, Priscus, care pe Romani nu-i cunoaște decât sau ca Romani Orientali sau ca Romani Occidentali, ne vorbește despre limba Ausonilor. Iată aceste trei pasagii:

1) „Hunii, zice el, fiind o amestecătură de diferite popoare, pe lângă limba lor barbară, se silesc să învețe și pe cea a Hunilor, Goților și a Ausonilor și anume aceia cari au de a face cu Romanii. Grecește stiu numai aceia cari sunt prizonieri de războiu de prin Tracia și de prin Iliricul maritim.

2) La banchetul dela palatul lui Attila veni și bufonul Zercon care — zice Priscus — „amestecând în graiul Ausonilor vorbe de ale Hunilor și Goților, a produs veselie tuturor și i-a făcut să izbucnească în hohote de râs“.

3) Mirându-se Priscus că Attila a desmerdat numai pe cel mai mic dintre fiii săi, „unul dintre barbari care ședea

1) Aceeași însemnare o găsim și la Herodot, I, 161. În ce privește lemnul de construcție, probabil că este vorba de brad care se aducea din depărtări.

2) Diculescu, *Die Gepiden*, p. 65: Enumerarea acestor ape Diculescu crede că a făcut-o Priscus după drumul său la întors acasă. În Drinca, a cărui etimologie o reduce la *Trank*, *trinken*, crede că poate găsi o reminiscență gepidă. Aceeași părere o avea și Tomaschek, în Pauly-Wissowa, *Real-Encycl.*, sub voce. Xenopol, *op. cit.*, p. 23, identifică pe Drencon cu Bega, Tigas cu Tisa și Tiphisas cu Timișul. După el reședința lui Attila ar fi în apropierea Segedinului.

3) Szabo, într'o scrisoare către Thierry, *op. cit.*, p. 427.

lângă mine și care cunoștea graiul Ausonilor, dându-mi cuvântul că nu voiu destăinui nimic din ceea ce îmi va comunica, îmi spuse că niște ghicitori i-ar fi prevestit lui Attila că neamul său se va prăpădi și nu va fi restabilit decât prin acest copil.

*Cine sunt acești Ausoni ?*¹⁾ — In antichitatea clasică, vorba Ausones era identică cu vorba Romanus sau Latinus. Ausones erau locuitorii Italiei. Nu înțelegem de ce Priscus, de câte ori vorbește despre Romanii din răsărit sau de cei din apus, îi numește întotdeauna Romani și niciodată Ausones. A voit poate să facă o diferențiere între Romanii din imperiului roman și între Romanicii cari trăiau în imperiul Barbarilor dela nordul Dunării ?²⁾

Barbaria, adecă imperiul Hunilor, era, după cum am spus, o amestecătură de popoare de toate limbile, iar graiul oficial al acestui conglomerat nu era numai limba hunică, adecă tătară, ci, după cum precizează profesorul de istorie dela Sorbonna și limba gotică și limba latină, nu însă limba greacă despre care Priscus spune precis că nu se vorbea la nordul Dunării³⁾.

De altfel, mai toate personalitățile de seamă dela curtea lui Attila sunt străine: Edecon, un Scyr (german), tatăl lui Odoacru⁴⁾, Onegesius și fratele sau Scotta, după toate probabilitățile, Greci de origine, Tatulus și fiul său Oreste, Romani; cancelaria regelui era formată din scribi romani; Adamis, intendentul reginei Kreca, un Grec și, de sigur, încă mulți alții, fără să mai numărăm pe Ardaric, regele Gepizilor, Valamir, regele Ostrogoților, cari se bucurau de favoarea regelui hun. La curtea regelui forfoteau străinii, după cum, câteva secole mai târziu, la curtea regilor Arpadieni, mișunau nemții.

1) Din Ausones nu se poate deriva, după cum cred unii, cuvântul Așani, nume dat Aromânilor de Bulgari. Cf. și T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, p. 70.

2) Xenopol, *op. cit.*, p. 23, vede în întrebuintărea cuvântului *Ausones*, o tendință de arhaizare al lui Priscus, iar d-lui V. Grecu, *op. cit.*, p. 432, îi se „pare” că prin Ausones Priscus ar voi să indice pe Romanii din Italia și pe cei din Apus, iar prin *Romei*, pe Romanii din răsărit, supuși împăratului Theodosie cel Tânăr. In sprijinul acestei păreri însă nu există nici cea mai mică dovadă.

3) Ferd. Lot, *op. cit.*, p. 103: Les langues officielles de l'Empire sont le hun (dialect turc), le gothique, le latin, mais non le grec”.

4) Tillemont, *op. cit.*, p. 435; Ferd. Lot, *op. cit.*, p. 102.

Limba latină era limbă curentă — nu vorbim de limba română care atunci se zemislea. — Aproape toți, dacă nu chiar toți, comesenii dela masa lui Attila, știau latinește; altfel n'ar fi făcut atâta haz — *toți*, spune Priscus — de glumele lui Zercon.

Iar dacă barbarul care a convorbit la masă cu Priscus știa latinește, suntem noi siguri că el era hun din naștere? Și numai el va fi fost în această categorie? „Inșăși cererea „barbarului“, observa Burlă¹⁾, adresată lui Priscus de a nu divulga secretul privitor la familia lui Attila, arată că un adevărat barbar n'ar fi cutezat să destăinuiască o proorocire defavorabilă neamului hunic unui Grec²⁾ (Roman) care numai simpatie n'avea pentru barbarii dela nordul Dunării și căruia speranța de a vedea pierind familia regală a lui Attila i-ar fi umplut de sigur inima de bucurie“. Și poate tocmai fiindcă barbarul era un Roman, l-a conjurat pe Priscus să nu destăinuiască secretul și să nu-l trădeze. Și apoi ne mai punem întrebarea, de unde vor fi învățat limba Ausonilor toți acești barbari dela curtea lui Attila?

Limba aceasta a Ausonilor în care s'a urmat discuția a fost de sigur limba latină ori limba Romanicilor dela nordul Dunării. Această limbă istoricul Niebuhr socotește că era limba vulgară, mama limbii noastre³⁾.

Căci în Barbaria, adevă în imperiul Hunilor, trăiau în simbioză două populațiuni diferite, una barbară, Huni, Goți și Gepizi și alta indigenă care nu putea să fie decât cea a Dacilor romanizați. Deosebirea dintre aceste două populațiuni rezultă și din arătările lui Priscus că indigenii beau mied, pe când barbarii întrebunțau ca băutură camos-ul. Acești indigeni însă nu puteau să fie Slavi, cum presupune Niederle, fiindcă Slavii nu se stabiliseră încă pe acea vreme în Banat și, în același timp, nu se poate scoate din acest pasagiu, cum vrea învățatul ceh, un argument că pe vremea aceea se găseau Slavi în regiunile, pe unde trecuse ambasada romană⁴⁾.

1) Burlă, *op. cit.*, p. 288.

2) Burlă credea că Priscus este Grec.

3) Niebuhr, *op. cit.*, p. 615: *lingua ausonica*, adevă *Romana rustica*.

4) Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 325, „În realitate nici băutura med care este foarte răspândită la tot felul de popoare și nici cuvântul μέδος care a putut fi ori german (vechiul german *medo*, *hydro-mel*, țara lui Attila era plină de Ostrogoți și de Gepizi), ori slav (vechiul

O vagă amintire a acestei simbioze o întâlnim și în documente, oricât de nesigure ar fi ele ¹⁾ și apoi în toponimie ²⁾.

Părintele istoriei, Herodot, în cartea a V-a a operei sale ³⁾, ne spune că, după Indieni, poporul cel mai mare din întreaga lume cunoscută pe atunci, sunt Tracii, din cari, precum se știe fac parte Geto-Dacii, Carpo-Dacii și alte neamuri din regiunile esteuropene. Aceste popoare cu totul romanizate în timp de mai bine de 150 ani, nu puteau să-și păărăsească căminurile și averea strămoșească — și n'aveau nici posibilitatea materială să o facă — spre a trece într'o lume pentru ei necunoscută. Au rămas deci pe loc, după cum reiese și din arătările lui Priscus, și au dat naștere unei populațiuni romanice, națiunei române, întocmai după cum Celto-Galii și Iberii romanizați au dat naștere Neolatinilor din Franța și din Spania. Și precum în apusul Europei, istoria nu înregistrează nici un „hiatus“, tot astfel, în răsăritul ei, oricât de puține ar fi monumentele medievale privitoare la continuitatea elementului dac romanizat, ele însă ne fac suficientă dovadă că un „hiatus“ n'a existat nici în istoria Românilor.

bulgar *medu*, vin) ori român (mied, hydromel împrumutat ori dela Germani ori dela Slavi, dacă nu cumva e băstinaș) nu pot proba existența Slavilor în Banat pe vremea lui Priscus (prima jumătate a secolului al V).

1) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 112, sub anul 1366 și Iorga, *Studii și Documente*, XXII, p. 229. I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei Românilor*, p. 25, rezumând aceste documente adaugă: Deși documentele acestea sunt târzii și nesigure, apare totuș semnificativ faptul, că nu pierise din amintirea poporului conștiința conviețuirii strămoșilor îndepărtați cu Hunii lui Attila.

2) *Muntele Hunilor*, din județul Târnava Mare și *Satul Hunului*, Hunsdorf, numit și *Hundsorf*, în Zips, unde s'au găsit arme hune. Cf. *Ungarische Magazin*, II, p. 60.

3) Herodot, *Ist.* V, 3.

VI

PROCOPIUS, Περὶ κτισμάτων SIVE DE AEDIFICIIS

I. *Vieața sa.* — Procopius, cel mai mare istoric din epoca bizantină, s'a născut, spre sfârșitul veacului al V-lea la Caesarea, în Palestina. Venind la Constantinopol, capitala imperiului roman de răsărit și cel mai însemnat centru de cultură pe vremea aceea — imperiul roman de apus căzuse în mâna Goților, cu câteva decenii mai înainte — s'a dedicat, ca mai toți oamenii de seamă din acele timpuri, studiilor iuridice și a ajuns să fie repede cunoscut. Dovadă despre aceasta găsim în faptul că încă din anul 527, an în care moare împăratul Justin și-i ocupă locul Justinian, este luat de consilier iuridic, asesor și secretar ἑμβουλος, πάρεδρος și ὑπογραφεύς de generalul Belizarie care îl duce cu sine în cele mai multe campanii de războiu ale sale ¹⁾.

Intr'o epocă în care împăratul Justinian avea să procedeze la o însemnată operă juridică, la codificarea tuturor textelor de legi câte existau până atunci, alegerea de consilier juridic și de secretar al celebrului general, ne arată ce rol important îi se rezervase lui Procopius la curtea imperială și ce situație de răspundere nu avea el să aibă în timpul lungii domnii, de 38 de ani, a acestui mare împărat.

În anul 533, Procopius însoțește pe generalul Belizarie în războiul acestuia în Africa împotriva Vandalilor, unde a rămas câtva timp chiar și după plecarea comandantului, iar în anul 536 se duse în Italia, unde Belizarie se lupta în contra Goților. De aci pleacă în urmă tot însoțind pe Belizarie în expediția ce acesta avea să poarte împotriva Perșilor.

1) Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, p. 230. Cf. Ch. Diehl, *La Grande Encyclopédie, Procop de Césarée*.

În anul 542 întâlnim pe Procopius din nou la Constantinopol, unde a ocupat probabil demnități însemnate, după cum rezultă aceasta din titlul de *Illustris* pe care îl purta. Timpul morții sale, ca și al nașterii, nu se cunoaște. Se crede că a murit după anul 562.

II. *Opera sa.* Procopius este celebru prin trei scrieri.

1. Cea dintâi și, în același timp, cea mai de seamă scriere a lui Procopius este opera sa istorică (Ἱστορικὸν ἐν βιβλίῳ ὀκτώ). În aceasta sunt descrise, în două cărți războaiele Romanilor în contra Perșilor, în alte două cărți războaiele în contra Vandalilor și în urmă în alte trei cărți războaiele împotriva Goților. Aceste cărți erau terminate în anul 545 și au fost publicate în 550 sau 551. La aceste șapte cărți de istorie, în cari ni se povestesc întâmplările unor războaie speciale și cu un caracter local, Procopius a mai adăugat și o a opta carte în care se expun evenimentele petrecute până la anul 554. Această carte este mai mult un supliment al celorlalte șapte cărți precedente.

Această operă istorică a lui Procopius, operă ce poate fi considerată ca o istorie a epocii lui Justinian, se bazează în ce privește evenimentele petrecute mai înainte, pe izvoare de mâna întâi, izvoare pe cari nu le citează decât atunci când în ele se susțin păreri deosebite de ale sale; iar în ce privește descrierea evenimentelor contimporane, ea se bazează în special pe larga experiență a autorului, și pe observațiile și informațiunile ce și le-a câștigat direct la fața locului. Și în aceasta stă în special însemnătatea și valoarea acestei opere istorice.

2. A doua lucrare a lui Procopius, scrisă după primele șapte cărți de istorie, sunt niște *Memorii*, numite de cei vechi *Anecdota*, iar de cei mai noi *Istoria secretă* (*Historia arcana*). Această lucrare este, pe de o parte, o justificare și o întregire a celor ce el a spus, și mai ales a celor ce n'a îndrăznit să spună în cărțile sale de istorie, iar, pe de altă parte, o critică aspră plină de acuzațiuni amare aduse lui Justinian, împărătesei Theodora, lui Belizarie și soției acestuia, Antonina, învinuindu-i de toate nenorocirile câte au căzut pe imperiul roman¹⁾. Și dacă cetitorul, cetind printre rânduri, poate să descopere adevărul tăinuit în descrierea

1) Comparetti, *Procopio di Cesarea, Le inedite.*

faptelor istorice, în Istoria secretă ține însuși autorul să scoată în evidență morala faptelor și să biciuiască, uneori în chip trivial, pe făptuitori. Lucrarea aceasta de mare importanță pentru cunoașterea moravurilor din acea epocă, s'a publicat numai după moartea împăratului.

3. A treia lucrare a lui Procopius, intitulată *Περὶ κτισμάτων* și numită cu un termen latin, nu tocmai potrivit, *De aediificiis*, adecă despre construcțiile ce le-a ridicat împăratul Justinian, a fost scrisă și publicată între anii 558—560. Este o operă de laudă și de glorificare a împăratului, un panegiric ce a servit de model și pentru alte panegirice de mai târziu, panegirice ce s'au scris în literatura bizantină mai ales sub dinastiile Comnenilor și Paleologilor.

Nu se cunoaște motivul ce a determinat pe Procopius să scrie acest panegiric. Autorul va fi voit probabil să îndulcească puțin raporturile dintre sine și împărat. Acesta pare a fi fost indispus pentru critica ce i s'a adus în cărțile asupra războaelor; sau poate va fi fost și vr'un alt motiv. Ar fi chiar posibil ca Procopius să fi scris această carte la îndemnul împăratului. Justinian nu are, după Procopius, decât însușiri bune, nu are decât calități de om superior. Laudele exagerate și lipsite de orice măsură merg uneori așa de departe că ele ne apar ca o ironie. Căci tot ce s'a făcut din partea statului sau a comunităților, tot ce s'a construit ca lucrare de utilitate publică, ori cât de neînsemnată ar fi, se atribuie împăratului, care ne este prezentat ca restauratorul și mântuitorul providențial al imperiului.

Dar, cu toate aceste exagerări retorice, lucrarea aceasta a lui Procopius este de o foarte mare însemnătate istorică și geografică și unul dintre cele mai importante izvoare pentru cunoașterea istoriei interne a imperiului roman de răsărit.

III. *Characterizarea operei lui Procopius.* — Având o serioasă cultură literară și câștigându-și la fața locului, ca secretar și consilier juridic al unui mare general, cunoștințe bogate de militare, de politică, de geografie și de etnografie, și găsindu-se în măsură să poată consulta arhivele oficiale, hărțile și itinerariile, Procopius posedă o bună pregătire spre a putea să scrie cu competență opera ce a întreprins. Inzestrat dela natură cu o mare iubire de adevăr și cu un dezvoltat simț istoric, autorul prin relațiile sale cu înalta societate

și prin demnitățile cu cari fusese investit, se găsea în situație de a deveni un mare istoric. Și dacă totuș ținuta sa față de împărat lasă câteodată de dorit, mai ales în *De aedificiis*, aceasta se explică prin presiunea despotică în care scria.

Ca model de imitat Procopius a avut pe Herodot și pe Tucidide, la înălțimea cărora însă n'a putut să se ridice, nici ca concepție, nici ca limbă, nici ca stil. Influența lor însă se poate ușor urmări, mai cu seamă în cărțile asupra războaelor.

IV. *De aedificiis ca izvor al Istoriei Românilor.* — Din lectura atentă a scrierii lui Procopius „*De aedificiis*” putem să aflăm și să precizăm, pe de o parte, câteva fapte noi de ordin general pe cari n'am putea să le cunoaștem de aiurea, iar, pe de altă parte, că câștigăm o întreagă serie de informațiuni și de date, privind în special trecutul nostru ca popor și trecutul unor localități din țara noastră.

De ordin general ni se precizează în *De aedificiis* două fapte de o mare însemnătate:

1) *Imperiul roman și imperiul bizantin.* — În toate cele trei scrieri ale lui Procopius ni se vorbește despre imperiul roman de răsărit, iar nu despre imperiul bizantin. Un imperiu bizantin n'a existat, cel puțin în secolul al VI-lea, când a scris Procopius. Imperiul Constantinopolitan, un imperiu roman nou, este dublarea și, în urmă, după căderea Romei, continuarea imperiului roman de apus. El nu este un imperiu grecesc, cum îl consideră mulți, ci al doilea imperiu roman, iar poporul grec, după cum am mai spus-o și altădată, este un popor romanic de limbă greacă. Căci iată ce spuneam încă din 1914: „Monumentele antice din noul teritoriu dobrogean, ca în genere monumentele antice din întreaga această țară, ne arată, încă odată mai mult, legătura intimă ce a existat întotdeauna între civilizațiunea greacă și civilizațiunea latină. Poporul grec, în timpul imperiului roman, era grec numai ca limbă; cultura sa însă era cultura romană, felul său de a fi era felul de a fi al Romanului. Exceptând limba, încolo am putea zice că poporul grec era un popor romanic ¹⁾.”

Și spuneam mai departe: „Deși cultura latină a biruit cultura elină și s'a impus acesteia, totuș limba grecească, având atâtea calități inerente sieși, n'a putut fi nimicită, cum

1) *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, p. 6.

s'a întâmplat cu alte limbi. Aceasta se explică prin faptul că Romanii înșiși au recunoscut superioritatea limbii grecești pe care adeseori o considerau ca pe a lor proprie, pe care o cunoșteau toți intelectualii și în care nu arareori își exprimau gândurile lor".

Și mai adăugam: „Nu numai atât, dar chiar și cultura grecească de astăzi este în cea mai mare parte o cultură romanică. Inșăși limba neogrească din zilele noastre, ca și limba Albanezilor, un alt popor necomplet romanizat, este plină de elemente romanice. Și din punct de vedere politic spuneam: „E de mirare cum nu s'a putut încă ajunge la convingerea unității culturale greco-romanice și cum, mai ales în Grecia, exclusivismul național a făcut să se împiedice dezvoltarea culturii romanice. Lupta între oameni de aceeași rasă, dintre oameni cu așa de multe interese vitale comune, apare astăzi ca un non sens politic".

Iar dacă limba nu este singurul criteriu pentru cunoașterea etnicului unui popor, ci numai unul dintre multele criterii, atunci Grecii de astăzi, tocmai contrar celor susținute de actualul președinte al Academiei grecești, sunt Romanici de limbă grecească, sunt elinofoni.

De aceea nu trebuie să ne prinză mirarea, dacă întâlnim la Procopius printre cele 761 numiri de localități câte ne sunt citate în ediția noastră din *De aedificiis*, foarte multe numiri latine sau latinizate și acestea nu numai în regiunile nordice, dar chiar și în cele din sudul peninsulei Balcanice. Cităm numai câteva din acestea: Augustas, Piscinae, Candida, Verus, Fasciae, Via, Castina, Gesilaefossatum, Petroniana etc. Și nu trebuie să scăpăm din vedere că autorul scriind grecește, grecizează numirile latine de cari ne vorbește. Câte odată ține să ne spună că vorba latină are cutare însemnare în grecește; că bunăoară *ripa* înseamnă mal, *prima*, întâia (*Justiniana prima*) și *secunda*, a doua.

2. *Hunii în De aedificiis*. — Prin lupta de lângă râul Nedao din Pannonia, luptă dată în anul 454 între fiii lui Attila și regii popoarelor supuse acestuia, s'a distrus imperiul Hunilor fără însă să fi dispărut, cum se crede de obicei, și acest popor de barbari. Ei au mai dăinuit multă vreme, colonizați în peninsula Balcanilor și după arătările lui Procopius au mai neliniștit împărăția romană cel puțin o sută de ani.

Toate invaziile ce s'au făcut în imperiul roman dela sudul Dunării, înainte de refacerea cetăților de către Justinian, sunt atribuite de Procopius barbarilor huni. Și nu numai în regiunile dela Dunăre, dar chiar și în sudul peninsulei, în Chersones și în Rodope, Hunii năvălesc în provinciile romane. E drept însă că sub numele acestor barbari se vor fi ascuns uneori și triburile de Alani, de Sciri etc. și poate și de Sclavini cari își făcuseră aparițiunea cam în aceleași localități dobrogene, unde fuseseră colonizați și Hunii, și cari trăiau din jaf și din hoție, după spusele lui Procopius.

Pentru Istoria Românilor, în special, De aedificiis ne procură următoarele informațiuni:

1. *Justiniana Prima*. — Ca recunoștință pentru localitatea în care Justinian a văzut pentru întâiaș dată lumina zilei, a ținut să prefacă această localitate dintr'un sat modest într'o frumoasă cetate, numind-o, după numele său, Justiniana Prima. Și nu numai că a împodobit acest oraș, fortificat ca cetate, cu admirabile edificii și monumente publice, de cari ne vorbește cu entuziasm Procopius, dar l-a ridicat la rangul de capitală a regiunii, făcându-l un important centru administrativ și în același timp un centru bisericesc.

Reședința prefecturei Illyricului, ce fusese mai înainte vreme la Sirmium, precum și reședința arhiepiscopală dela Thessalonic a mutat-o acum la Justiniana Prima, dând astfel acestui oraș o strălucire împăratească. Deci arhiepiscopatul întregului Illyric, precum și vicariatul papei trec acum în acest oraș împărațesc și rămân aci până în veacul al VII-lea, când arhiepiscopia latină a Illyricului se refugiază din nou, sub presiunea Slavilor, la Thessalonic.

Ni s'a păstrat și actul de fundație al acestei cetăți. În Novella a XI-a, redactată numai în limba latină, într'o frumoasă scrisoare, împăratul Justinian, adresându-se arhiepiscopului Catellianus, ne spune:

„Multis et variis modis nostram patriam augere cupientes in qua primo deus praestitit nobis ad hunc mundum, quem ipse condidit, venire et circa sacerdotalem censuram eam volumus maximis incrementis ampliare, ut primae Justinianae patriae nostrae pro tempore sacrosanctus antistes, non solum metropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat, et ceterae provinciae sub eius sint auctoritate, id est tam ipsa mediterranea

Dacia, quam Dacia Ripensis, nec non et Mysia secunda, et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae etiam Pannoniae quae in Bacensi est civitate ¹⁾).

Și ceva mai jos: „Cum igitur in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentaretur, et iam Viminacium quam Recidiva ²⁾ et Litterata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum dicioni subactae sint, necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Pannonia fuerat constituta, iuxta Pannoniam in nostra felicissima patria collocare, cum nihil quidem magni distat a Dacia Mediterranea secunda Pannonia ³⁾).

Din această scrisoare a împăratului Justinian rezultă că provincia Dacia dela nordul Dunării ce încăpuse pe mâinile barbarilor de aproape trei sute de ani, n'a fost cu totul năpustită de Romani, ci a fost părăsită numai temporar, în interesul apărării imperiului, că din când în când ea reintra din nou în stăpânirea romană și că pe la mijlocul veacului al VI-lea ea se găsea, cel puțin în parte, sub dependența imperiului. Iar dacă din punct de vedere administrativ și al apărării de dușmani prin legiuni, Dacia lui Traian a putut fi părăsită, din punct de vedere spiritual și bisericesc și din punct de vedere economic și comercial, ea a rămas totdeauna sub influența împărăției romane și sub protecția acestei împărății.

Cât privește cele două orașe dela nordul Dunării, despre cari scrisoarea împărătească ne spune că au revenit din nou sub stăpânirea romană — nostrae iterum dicioni redactae sunt — deși nu cunoaștem data când se va fi petrecut acest fapt, constatăm totuș că ele nu sunt două turnuri de observație cum ne spune Procopius, cel puțin pentru Lederata — „în fața cetății Novae, pe continentul din față se ridică un turn de mult părăsit, așa numitul Lederata, din care împăratul

1) In Bacensi civitate. Acest oraș se identifică de obicei cu Basiana, despre care ne vorbește și Jordanes în *Getica* 53 și Geogr. Ravenas, *Cosm.* p. 214, 16, localitate între Sava și Dunăre, la extremitatea de apus a împărăției lui Justinian.

2) Unele manuscrise au Recidua.

3) Iustinianus, *Novella XI, Praefatio.*

a ridicat un castel mare și mai ales foarte puternic¹⁾ — ci sunt două orașe populate cu locuitori creștini, asupra cărora avea să se întindă iurisdicțiunea civilă și bisericească ce se stabilise acum în Prima Justiniana din Dardania.

Cât despre orașul Recidiva sau Recidava despre care ne vorbește această Novella a împăratului Justinian, ea nu este cunoscută din alte izvoare istorice. După V. Pârvan, Recidiva, ori Recidava (și Recidua), n'ar fi decât o formă coruptă a Arcidavei, oraș citat de Ravennat între Bersovia și Potula²⁾, pe drumul dela Lederata spre Tibiscum și Sarmisegetuza; Arcidava este satul de stăzi Vărădia. Se înțelege că o localitate din interiorul Daciei, observă V. Pârvan, nu putea fi ocupată și întărită de Justinian, dacă Gepizii, stăpânitorii acestor regiuni, nu s'ar fi învoit la aceasta, în schimbul unor avantagii acordate lor de împărat³⁾.

Cetăți formate cu apelativul — Dava și — Para în De aedificiis. — O sumedenie de numiri topice enumerate de Procopius în De aedificiis sunt formate cu apelativul „dava” și „para”. Primul din aceste apelative „dava” sau „deva” are o extindere foarte mare, atât în stânga cât și în dreapta Dunării, și se întâlnește până și în Asia Mică; al doilea apelativ însă „para” se găsește numai în numiri topice în teritoriul tracic propriu zis, dela sudul marelui fluviu.

Se crede în deobște că formațiunea poporului român a avut loc numai în Dacia lui Traian, sau, după unii, în special după cei ce tăgăduesc continuitatea elementului roman la nordul Dunării, că această formațiune ar fi avut loc numai în peninsula Balcanică și anume în contactul cu Ilirii, a căror influență asupra formării limbii noastre este de netăgăduit. Adevărul însă este altul. Neamul românesc, după cum am arătat-o și altădată, s'a format în același timp, de ambele părți le Dunării care n'a fost un fluviu despărțitor de neam, ci, din contră, o punte de legătură pentru același neam. Și, formațiunea poporului românesc a avut loc pe un teritoriu foarte extins, pe întregul teritoriu tracic care cuprindea atât

1) Procopius, *De aedif.* V, 6.

2) Geogr. Raven. *Cosmogr.*, p. 204, 4.

3) V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la Istoria creștinismului Daco-Roman*, p. 187.

populațiunile trace propriu zise, dela sudul Dunării, romanizate în timpul cucericii Daciei, cât și populațiunile trace ale Dacilor și ale Geților dela nordul Dunării și dela Dunărea de jos.

Romanitatea aceasta coerentă de pe un teritoriu așa de extins a fost spartă de invaziile popoarelor barbare, în special de invazia Slavilor și a Bulgarilor și apoi de invazia Ungurilor. Și odată cu spargerea coeziunii acestei romanități, a fost spartă și unitatea limbii care, formată pe același teritoriu, unitară în sine, a trebuit să sufere prefacerea sa în cele trei dialecte: daco-român, macedo-român și istro-român.

Că formațiunea neamului românesc a avut loc pe un teritoriu așa de extins, ne-o dovedește, între altele, și apelativul „dava“ ce se întâlnește din regiunile transnistriene și galițiene, până în sudul peninsulei Balcanice. Căci, din regiunea Bugului, unde întâlnim localități ca Vidava, Mlodava, Șatava, Liatava Olceadava (Olcea daev) — până și în ținutul Chievlui întâmpinăm numiri topice ca Voscodavia, Voscodavți, Voscodavinți ¹⁾ — și până la Adrianopol, vechiul Uscudava ²⁾, adică cetatea locuitorilor veniți dela Oescus-Gigen dela Dunăre, găsim o sumedenie de așezări, formate cu apelativul „dava“, așezări ce ne pomenesc teritoriul de formațiune al neamului românesc.

Fără a mai aminti nenumăratele localități ce le cunoaștem în interiorul Daciei, formate cu apelativul „dava“, atestate de autori și de inscripții, constatăm că Procopius în *De aedificiis* ne citează nu mai puțin de paisprezece cetăți terminate în „dava“ și de cincisprezece cu apelativul „para“.

Iată cetățile cu apelativul „dava“ sau „deva“: În Dardania Cuvimedava, în ținutul Cabețan: Danedava, Bregedava și Itadeva; în ținutul Remesian: Aiadava, Cumudeva; în Hemimont: Curidava; în Moesia: Zicideva, Zisnudeva, Scedeva; în interior Murideva; lângă Dunăre: Aidava, Sucidava și Sicivida, probabil Sicidava.

Cetăți formate cu apelativul „para“ sau „pera“ în Dardania: Dardapara, Priscupera în teritoriul... ³⁾ Hesdupara; în ți-

1) A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, I, p. 125.

2) Uscudava sau Uscudama. Finala *dama*, constatată în sanscrita, se regăsește în gr. δόμος, lat. domus și în limbile slav. domă.

3) Fiind o lacună în text nu se cunoaște numele teritoriului.

nutul Remesian: Topera, Dardapara, Grinciapara, Mutzipara, Scariþara; în Tracia: Bospara, Besupara, Beripara, Isgipara, Belaidipara, Beripara, Ceriparon, Avthipara și în Moesia: Beripara.

Apelativele acestea „dava“ sau „deva“, caracteristice geto-dace, „para“ sau „pera“ caracteristice trace, ca și „dunum“ caracteristic celtic, se adaugă întocmai ca și germanul „burg“ sau „berg“ pe lângă topicul pe care aveau să-l determine.

Πύργος-Burg, *Turris Turn* în *De aedificiis*. — Vieața cuvintelor, întocmai ca și cea a oamenilor, nu rămâne întotdeauna aceeași, ci, cu trecerea vremii, ea se schimbă și înțelesul primitiv de multe ori pierde, cum așa de lapidar ni-a spus-o cândva poetul Horatius:

Mortalia facta peribunt

Nedum sermonum stet honos et gratia vivax ¹⁾

Acestei influențe modificatoare a timpului n'a putut să i se smulgă nici cuvântul ce ne dă noțiunea de „turn“. Căci, precum cuvântul „panis“, în accepțiunea sa primitivă, nu însemnează „pâine“, ci „hrană“ — pâinea noastră cea de toate zilele nu însemna într'o epocă în care pâinea ca atare poate nici nu exista, ci hrana noastră cea de toate zilele — tot astfel și cuvântul grec și latin ce corespundea noțiunii de turn, nu însemna turla ce împodobește o biserică sau un palat, ci însemna întăritură, fortificație.

Pentru ideea de fortificație Grecii aveau cuvântul de πύργος, înrudit cu germanul Burg ²⁾.

Romanii pentru aceeași noțiune aveau cuvântul „turris“, împrumutat din gr. τύρρις, τύροις, loc întărit, fortificație, casă îngrădită cu ziduri.

Alături de Burg-ul lor, Germanii au mai împrumutat, probabil dela Anglo-Saxoni ³⁾, cuvântul Turm sau Turn, pe care l-am adoptat și noi, căci vorba românească „turn“, nu derivă direct din turris cu care este înrudit, având aceeași obârșie comună, ci din germanul Turn.

1) Horatius, *Ep. ad Pisones*, v. 70.

2) Seeck, în Pauly-Wissowa, *Encyc.* sub voce, crede că nu au nimic comun πύργος cu Burg.

3) Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*: turris.

Dar, Burgul german ce-l întâlnim ca apelativ în atâtea nume de cetăți și de orașe (Hamburg, Strassburg) — uneori sub forma de Berg¹⁾ în aceeași accepțiune, (Bamberg, Nürnberg) are aceeași însemnare cu *πύργος* al Grecilor.

Apelativul german „burg” este foarte vechiu. Il întâlnim în Tacit în cuvântu *Asciburgium*²⁾.

În *De aedificiis*, ca și în cărțile de istorie ale lui Procopius, îl găsim având întocmai aceeași însemnare, ca și *pyrgos* în grecește. Astfel avem: *Mareburgus*, *Halicaniburgus*, *Stiliburgus*, *Lucerniburgus*, *Laccoburgus*, *Sculcoburgus*, *Burgonovore* și *Burgus altus*³⁾.

În același timp, întâlnim alături de aceste burguri, un *Pyrgos* cui nomen *Litterata* (*Lederata*), *Pyrgos Iudaeus*, *Saltopyrgos* și mai multe *monopyrgia*, a căror situațiune nu ne este precizată ca loc.

Burgurile acestea, întocmai ca și *Pyrgus*-urile grecești serveau ca posturi de observație, pe marile căi de comunicație, dar mai ales la fruntariile țării spre a împiedica trecerea barbarilor jefuitori. Într’o inscripție găsită în Dacia, pe malurile Dunării, la Duna Pentelek, se spune precis: *ripan omnem burgis a solo extractis item praesidiis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit*⁴⁾.

Păzitorii burgurilor se numeau burgarii și drepturile lor erau prevăzute prin legi. Ei erau constituiți în corporații, — *corpora*, — și alcătuiau un *numerus*. Împreună cu veredarii (*veredus*, cal) cari făceau serviciul de curieri poștali, acești burgarii se întâlnesc de multe ori și în inscripțiile găsite la noi⁴⁾ și burgarii din Dacia păzeau în special calea militară a văii Oltului.

1) Cf. Kluge, *Etymol. Wörterbuch der deutschen Sprache* și Grimm, *Deutsches Wörterbuch* sub voce, constată aceeași origine pentru *Burg* și *Berg*.

2) Tacitus, *Hist.* IV, 33, *Germ.* 3. În limba latină, ca termen militar, se constată la Vegetius dela sfârșitul sec. IV.

3) Procopius, *De aedif.* IV, 4, 6, 7. Un *Burgus* noes întâlnim și în regiunea Tzanilor de lângă marea Neagră, *De aedif.* III, 6. Cf. Skok, *Zum Balkanlatein*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, 1930, p. 529 sq.

4) C. I. III, 10312 și 10314. Cf. V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, p. 108.

5) Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologique*, pag. 128. Cf. și G. Cantacuzino, *Câteva corpuri barbare în armata romană*, p. 63.

Dar, fiindcă Goții și Gepizii și alte neamuri germane au trăit mai multă vreme prin regiunile noastre dunărene, s'ar putea crede că aceste numiri de burguri să fi fost date de populațiunile germane ¹⁾. Noi însă socotim că ele sunt simple traduceri ale pyrgurilor grecești. De părerea noastră este și Skok ²⁾ și alții. Căci, în general, triburile germane nu ridicau burguri și nici nu încercau să cucerească burgurile.

În această privință avem două mărturii precise. Una este a lui Ammian Marcellin care ne spune lămurit că Goții nu știu să asedieze cetăți — haec et similia machinari penitus ignorantēs ³⁾ — și a doua mărturie este cea a lui Procopius care ne spune — cităm textul grecesc în traducere — „aceste întărituri le-a făcut nu doar ca să fie de necucerit, dacă cineva le-ar ataca, ci ca să nu lase malurile fluviului lipsite de apăritori, barbarii din aceste regiuni evitând asediul orașelor. Cele mai multe din aceste întărituri, — continuă mai departe Procopius, — erau formate dintr'un singur turn, deoarece se și numeau ele monopolygia și, de sigur, dinlăuntru le apărau puțini oameni; aceasta însă ajungea pe atunci să bage goaza în popoarele barbare spre a nu mai ataca pe Romani ⁴⁾. Se înțelege că aceste *turnuri-sperietoare*, cum le numește V. Pârvan ⁵⁾, au fost făcute una cu pământul la venirea lui Attila.

Astfel de turnuri de observație și de apărare, în același timp, se ridicau mai ales la stânga Dunării. Procopius ne spune clar: ἐν δὲ τῇ ἀντιπέρας ἠπείρῳ ἄλλα τε πολλὰ φρούρια ἐκ θεμελίων καὶ ταῦτα τῶν ἐσχάτων ἐδείματο (= și pe malul de pe continentul din față *alte multe castele pe cari le-a zidit din temelie*) ⁷⁾. Iar în altă

1) K. Miller, în *Itineraria Romana*, pag. 501, vorbindu-ne despre burgurile dela Dunăre, semnalate de Procopius, nu stă la îndoială să afirme că trebuiesc atribuite Germanilor: Eine Reihe von Kastellen, welche auf burgos endigen von deutschen Truppen erbaut wurden, fără însă să ne poată dovedi când și în ce împrejurare au fost ele construite.

2) Peter Skok, *op. cit.*, p. 531, a. 1930.

3) Amm. Marcell. *Res gest.* XXXI. 8.

4) Procopius, *De aedif.* IV, 5.

5) V. Pârvan, *Contribuțiuni la istoria creștinismului daco-roman*, pag. 180.

6) Cetăți formate cu apelativul Turn, Turris se găseau mai multe la Romani. Astfel se amintește Turris Caesaris, localitate fortificată în Apulia, Turris Stratonis, Turris Caesarea, patria lui Procopius din Palestina, Turris Libisonis în Sardinia, Turris Protesilai în Troada, Turres Hannibalidis în Africa și în Spania etc.

7) Procopius, *Ibidem*.

parte ne spune: οὐ δὴ ἐν δεξιᾷ τοῦ ποταμοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἐνιαχὴ ἐπὶ θαλάσσεια πολισίματα τε καὶ φρούρια τῆδε δευόμενοι (= nu numai în partea dreaptă a fluviului, ci pe alocuirea și pe cealaltă parte a zidit orașe și castele)⁸⁾. Și fără îndoială din acele vremuri ni s'a păstrat amintirea cunoscutelor noastre turnuri: Turnu-Severin¹⁾ și Turnu-Măgurele²⁾.

Turris Traiani. — Cu Turnu Măgurele socotim că trebuie identificat și Turris Traiani, de care ne vorbește Procopius într'una din cărțile sale asupra războaelor cu Goții³⁾. Căci iată ce ne spune acest istoric. „Împăratul Justinian a trimis o solie la barbari (la Anți și Sclaveni) cerându-le să se ducă cu toții în vechea cetate Turris care, așezată dincolo de Dunăre, și clădită odinioară de împăratul Traian, era pus-tie de mai mulți ani, fiind jefuită de barbari. Și le mai făgăduiește să le dea și câmpiile din împrejurime cari erau ale Romanilor, în virtutea drepturilor lor celor vechi și pe deasupra mulți bani, cu o singură condiție, ca, încheiând un tratat cu Romanii să se împotrivescă Hunilor ce și-au pus în gând să invadeze în imperiul roman“⁴⁾. Anții și Sclavenii primiră propunerea Romanilor.

Din acest interesant pasagiu al lui Procopius rezultă că pe la mijlocul veacului al VI-lea, veac în care precum știm s'a plămădit neamul românesc și a început să se formeze limba română, imperiul roman stăpânea regiunile din stânga Dunării, și le stăpânea în virtutea unor drepturi pe cari le

1) Procopius, *Ibidem*.

2) Asupra numirii acestui turn vezi Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV*, pag. 261.

3) Existența unei cetăți romane la Turnu-Măgurele ne este atestată de o inscripție găsită la Nicopoaia, lângă Turnu-Măgurele, cetate prefăcută în cetate turcească; ea a fost dărîmată în urma tratatului dela Adrianopol din 1829. În inscripție se vorbește despre un conductor publici portorii Illyrici et ripae Thraciae. Cf. și *Marele Dicționar geogr. al Rom.*, sub voce.

4) Aur. Sacerdoțeanu, *Conșiderațiuni asupra Istoriei Românilor în evul mediu*, pag. 263, bănuiește că ar fi vorba de Turnu-Măgurele, iar nu de Turnu-Severin.

5) Procopius, de Bello Gothico III. 14. Vezi și III, 34 unde se vorbește despre intervenția Romanilor în războiul dintre Longobarzi și Gepizi. În politica lor de basculă, Romanii căutau să se amestece întotdeauna în războaiele dintre diferitele populațiuni barbare dela nordul Dunării. Și aceasta o făceau, ca și în cazul de față, în baza *vechilor lor drepturi* de stăpânire asupra Daciei Traiane.

considerau cu drepturi vechi. Această stăpânire nu va fi fost, de sigur, în totdeauna, efectivă; o stăpânire spirituală însă nu va fi încetat nici odată să existe.

Cetățile romane dela stânga Dunării în De aedificiis : Lederata, Recidava, Drubeta-Theodora, Sucidava, Turris Traiani, Daphne.

Nu ne ocupăm aci de cetățile și orașele din interiorul Daciei, despre cari ne vorbesc autorii și inscripțiile, ci vom aminti numai pe acelea cari ne sunt menționate de Procopius, aproape trei sute de ani după părăsirea Daciei.

a) *Lederata* și *Recidava*. *Lederata*, prin etimologie populară *Literata*, despre care am vorbit mai sus, se găsea în Banat, în fața orașului *Novae*, Brnița de astăzi din Jugoslavia. Acest *Lederata*, pe care Procopius îl numește *turn*, *pyrgos*, era de fapt o cetate însemnată. Căzută în ruină, împăratul *Justinian* a prefăcut-o, după cum ni se spune în *De aedificiis*, într'o fortăreață mare și mai ales foarte puternică.

Și, după cum, și în alte părți, exista un oppidum și un transoppidum, tot astfel exista și aci o *Lederata* și o *Translederata*. În partea dreaptă a Dunării, în locul *Translederatei*, avem astăzi localitatea numită *Rama*, iar în stânga fluviului, în Banat în locul *Lederatei*, sau în apropierea ei, avem localitatea numită *Palanca Nouă* ¹⁾.

Recidava-Recidiva, despre care am vorbit mai sus, nu ne este cunoscută decât din *Novella XI-a* a împăratului *Justinian*. După *V. Pârvan*, *Recidiva* ar fi o transcriere coruptă a *Arcidavei*, oraș populat, în calea militară spre *Sarmisegetuza*, și ai cărei locuitori treceau acum sub ierarchia bisericească a *Justinianeii Prime*.

b) *Drobeta-Theodora*. Plecând dela *Novae* din fața *Lederatei*, pe Dunăre în jos, Procopius, după ce ne enumeră castelele *Cantabaza*, *Smornes*, *Campses*, *Tanatas*, *Zernes* și *Ducepratum*, și după ce ne arată că împăratul *Justinian* a clădit din temelie pe malul stâng al Dunării mai multe castele, pe

1) Hipoteza celor două orașe, un oppidum și un transoppidum, hipoteză propusă de *V. Pârvan* și verificată prin exemplul *Diernei* și *Transdiernei*, primește după *C. Litzica*, *I. Niculce*, *Contribuțiuni de topografia Balcanică în evul mediu*, p. 46 o nouă verificare prin arătările geografului arab *Hadzi-Calfa* care pomenește aci de două orașe *Haram* (*Rama*) și *Jeni-Harm*. Cf. și *Jirecek*, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constanti-nopol und die Balkanpässe*, p. 17.

carci însă nu le numește, — fiindcă, probabil, nu se găseau în hărțile sau în itinerariile ce va fi avut în față — ajunge la cetatea *Caput Bovis*, operă a împăratului Traian și apoi la orașelul Zanes-Cladova.

În ce privește *Caput Bovis*, lectură admisă mai întâi de editorul lui Procopius, Claudius Maltretus ¹⁾ din anul 1663 și după el de toți ceilalți editori de mai târziu ²⁾, C. Litzica, reluând studiul manuscriselor, ajunge la concluziunea foarte plauzibilă că lectura lui Maltretus este greșită și că în realitate nu poate să fie vorba de un *Caput Bovis*, ci de un *Caput Fossae*. Căci, după cum copistul neglijent a ajuns să transcrie numirea de *Castra Martis*, din același capitol al lui Procopius prin *καὶ Στραμάρτις*, tot astfel din *καὶ πονδρόσεες*, lecțiunea atestată în manuscrisul principal, cel din Vatican, s'a ajuns la lecțiunea *καὶ πονδρόσεες*, pe care Maltretus a interpretat-o greșit, ca însemnând Capul Bovis. Și Maltretus a fost determinat pentru această interpretare de faptul că în antichitate se găseau mai multe numiri analoge: *Caput Arietis*, *Caput Bubali* etc.

În apropiere de *Caput Fossae* se găsește fortăreața *Pontes*. Și Procopius ține să ne arate în ce împrejurări s'a ridicat această clădire. Împăratul Traian, dând ordin să se construiască podul ce-i poartă numele și ale cărui urme se mai pot vedea și astăzi, când scad apele Dunării, și-a asigurat opera prin fortificații ridicate pe ambele maluri ale fluviului și a numit fortificația de pe malul drept *Pontes* și cea de pe malul stâng *Theodora*.

Neamintindu-se de Procopius nimica despre *Drobeta* sau *Drubeta* ¹⁾, oraș care neapărat trebuia să fi fost numit, V.

1) Claudius Maltretus, *Procopii Caesariensis, De aedificiis Justiniani libri sex*, Paris, 1663.

2) Cf. Dindorf în *Corp. script. hist. Byzant.* ed. Bonn și Haury, *Procopii Caesariensis opera omnia*, 1912, ediție critică, pe care am adoptat-o și noi în textul nostru.

3) Asupra *Drobetei* vezi: Al. Bărcăcilă: *Drubeta*, azi *T. Severin*, p. 38. După d. Bărcăcilă, Procopius când ne spune că împăratul n'a refăcut castrul *Theodora*, înțelege că n'a refăcut castrul în întregimea sa, cum a refăcut *Pontes*, iar nu că n'ar fi refăcut în parte turnurile de apărare și de observație ale acestui castru, norddunărean. „Justinian s'a mulțumit să aibă la *Drubeta*, zice d. Bărcăcilă, un fort redus la colțul sudvestic al castrului traianic, cum va fi avut și în alte puncte strategice ale Dunării, grosul garnizoanei își va fi avut adăpostul la

Pârvan, și după el și alții, a crezut că trebuie considerată numirea de Theodora ca un dublet al Drobetei.

Mai apoi, din cauza ruinării podului și din cauza picioarelor de piatră — în realitate însă, după cum cred unii mai mult din cauza stâncilor dela Porțile de Fier, s'a ajuns la facerea unui canal, alături de albia Dunării, pe unde să se facă navigația în dreptul podului celui mare dep iatră. Canalul era lung de 2220 m. și se termina la Capul Fossae, astăzi satul Șip. Canalul este acum astupat 1).

Pe malul stâng al Dunării, împăratul Traian ridicase o fortificație pe care Procopius o numește, de două ori în același pasagiu, Theodora. De sigur, după cum presupune V. Pârvan, avem de a face aci cu Drobeta, atestată de atâtea ori de monumentele și de inscripțiile găsite în această localitate.

Podul lui Traian dela Drobeta-T. Severin, descris cu amănunte de D. Tudor 2), pare să nu fi durat multă vreme. În orice caz, sub Justinian, în veacul al VI-lea nu mai exista și împărații de după Traian nu s'au mai gândit să-l refacă spre a nu fi folosit de barbari pentru trecerea lor în imperiu. După arătările lui Procopius, Justinian a reclădit cetatea Pontes pe care a făcut-o inexpugnabilă; dar Theodora din stânga Dunării a lăsat-o în părăsire, fiind prea expusă invaziilor barbarilor.

Dar dacă împăratul Justinian n'a refăcut fortăreața dela capul podului din Dacia Traiană, aceasta nu însemnează că orașul Drobeta a fost cu totul părăsit și că n'ar fi existat acolo o vieață romană. Dovadă despre aceasta ne sunt monumentele archeologice ce s'au găsit aci și cari se păstrează în colecțiunea Muzeului regiunii Porților de Fier dela liceul din T.-Severin, strânsă prin îngrijirea d-lui Bărcăcilă.

Monetele găsite în castrul dela Drobeta, provenind dela împărații Constantin și Licinius și până la Valens și Gratian, apoi țiglele având inscripții, ce e drept fragmentare, dar prezentând caractere specifice secolului al IV-lea și în sfârșit un

Pontes. Justinian a făcut micul fort de veghe și de pază, pe care cu dreptate Procopius nu l-a putut socoti drept castrul reconstruit, ca la Pontes".

1) Ar fi posibil ca numirea de Pontes (la plural) să se fi dat din cauza celor două poduri, unul mai mare peste Dunăre, podul construit de Apollodor din Damasc și celălalt mai mic peste canal.

2) D. Tudor, *Podul lui Traian dela Drobeta*.

capitel de pilastru, având săpată în relief o cruce, în forma în care se întâmpină pe monumentele funerare creștine găsite la Constanța, din secolul al V-VI-lea, toate acestea ne dovedesc că la Drobeta vieața romană n'a încetat să pulseze după părăsirea Daciei.

Examinând aceste monumente archeologice, V. Pârvan se întreabă cu drept cuvânt: „De cine a fost locuită vechea cetate? Nu este greu de hotărît: sau de o garnizoană imperială sau de o populație romano-barbară, trăind în pace cu imperiul. De barbari dușmani, în orice caz, nu: și anume pentru că dela Constantin la Valens, expedițiile romane în stânga Dunării sunt aproape neîntrerupte, imperiul este destul de puternic și subt nici un cuvânt Constantin, Constantius ori Valens n'ar fi putut suferi încuibarea vr'unui roiu de barbari în poziția strategică așa de importantă dela Drobeta”¹⁾.

c) *Sucidava-Sucivida-Celei*. — După strămutarea în rășărit, la Constantinopol, a celui de al doilea imperiu roman, căile de comunicație spre Dacia și Carpați nu mai duceau pe la Drobeta, rămasă oarecum izolată, ci pe valea Oltului. Pe aici era drumul cel mai scurt dela Constantinopol spre inima Daciei. Dela Oescus-Gigen din Bulgaria se trecea Dunărea pela Sucidava, azi Celei, și pe valea Oltului se ajungea în Carpați. Și calea aceasta era foarte frecventată, căci, odată cu părăsirea Daciei nu s'au întrerupt și legăturile cu regiunile dela nordul Dunării. Aceste regiuni nu mai erau doar aparate de armata romană, dar, altfel, relațiunile, mai ales cele comerciale și cele spirituale au existat în totdeauna. De aceea, nu trebuie să ne prinză mirarea că împărații s'au preocupat, în socotelile lor pentru apărarea imperiului și de vechia Dacie. Și Prōcopius ne spuse limpede, că și alți împărați, înainte de Justinian, s'au interesat de Dacia Traiană. Ba știm precis că împărați ca un Constantin cel Mare, și în urmă Justinian, s'au gândit să ocupe din nou Dacia părăsită de Aurelian.

În vederea acestei reocupări, împăratul Constantin, întocmai ca și înaintașul său Traian, cu două sute de ani mai înainte, a construit, în aceleași proporții, un nou pod peste Dunăre, la Celei, la gura Oltului. Podul acesta al împăratului

1) V. Pârvan, *Contribuțiuni epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, pag. 195.

Constantin ne este atestat de scriitorii latini și greci: Aurelius Victor ¹⁾, Cedrenus și Chronicon Pascale ²⁾). Și întocmai ca și Traian, a făcut și Constantin fortificații pentru apărarea podului său.

Existența acestui pod ne este dovedită prin două probe materiale. Mai întâi, avem o monetă reprodusă de Marsigli, care, în anul 1691, a vizitat localitatea Celei. Moneta reprezentă pe avers pe împăratul Constantin cu cornul abundenței și cu inscripția *Populus Romanus*, iar pe revers două turnuri pe un pod, subt care curg valuri de apă. Intre turnuri este inscripția *Cons*, adică orașul Constantinopol și subt inscripție litera *I*, probabil inițiala atelierului unde a fost bătută moneta. Ea se găsește în colecția de monete Netzhammer ¹⁾.

Apoi mai există, în al doilea rând, un medalion reprezentând podul lui Constantin, având pe avers bustul împăratului. Pe revers este reprezentată o zeităte a Dunării și o imagine a împăratului înarmat cu o sulită și un scut căruia îi arată drumul o Victorie ce se găsește în fața lui. Înaintea împăratului mai este reprezentat în genunchi un prizonier. Se mai observă și un trofeu pe umărul stâng al împăratului. Sub pod este inscripția: *Danubius*.

Medalionul acesta, reprodus de Netzhammer se găsește de asemenea reprodus în cabinetele de monete din Viena și Paris.

Nici podul împăratului Constantin n'a durat mult. Dovedă avem în faptul că împăratul Valens voind să treacă cu armata sa peste Dunăre, a fost nevoit să-și construiască un pod de vase și n'a recurs la podul lui Constantin, pod care probabil se ruinase.

Procopius nu ne amintește nimic despre acest pod dela Sycidava. De altfel, nici despre Oescus nu ne spune nimic, decât doar că se numea *Palatiolum*, din fața Sicividei, adică a Sucidavei, pe cari le-a restaurat. Căci ne spune: „Nu de-

1) Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XLI, 18: *Pons per Danubium ductus, castra castellaque pluribus locis commode posita*. Cedrenus, *Historiarum compendium*, I, p. 517, ed. Bonn: *καὶ αὐτὸς τὸν Δάνουβιν περάσας γέφυραν ἐν αὐτῷ λιθίνην πεπενηκοί, οἷηκε ἢ Chronicon Paschale*, sub anul 328, ne vorbește de acelaș pod de piatră *γέφυραν λιθίνην πεποίηκε*. *Mon. Germ. Hist. IX, Chronica Minora*, vol. I, p. 233.

2) Marsigli, *Danubius*, II, pag. 38. Cf. Netzhammer, *Aus Rumänien*, II, 218.

parte de aci, de cetatea Hunilor, se găsește o localitate în care, de ambele părți ale Istrului, erau două castele, cel din Iliria numit Palatiolum, iar cel din fața lui, Sycivida. Acestea ruinate cu timpul, împăratul Justinian le-a renovat, și le-a tăiat prin aceasta barbarilor drumul¹⁾.

d) *Turris Traiani*—*T. Măgurele*²⁾.

e) Daphne—Constantiana. — În fața Transmarisicei, Turtucaia de astăzi, cetate ce se găsea pe malul drept al Dunării, la gura râului Mariscus-Argeșul³⁾ din zilele noastre, se afla odinioară castelul Daphne. După cercetările făcute de Tocilescu acest castel s'ar găsi în vatra satului Spanțov, de lângă Oltenița, după cele ale lui V. Pârvan, el s'ar fi aflând probabil chiar la Otlenița de astăzi sau poate la Ulmeni. Castelul se mai numea și Constantiana, după numele fondatorului său.

Iată ce ne spune Procopius, singurul izvor ce ne vorbește despre această Daphne⁴⁾: „Urmează fortăreața Transmarisca⁵⁾, căreia, pe continentul din față, îi răspunde Daphne, un castel întemeiat odinioară de împăratul Constantin; căci el a socotit că este necesar să fie aci o garnizoană pe ambele maluri ale fluviului. Cu vremea însă barbarii au distrus-o cu totul, dar împăratul Justinian a rezidit-o din temelie⁶⁾. Textul lui Procopius nu ne lasă să cunoaștem, dacă Justinian a rezidit numai Transmarisca sau și Daphne.

1) Procopius, *De aedif.*, IV, 6. În Sycivida C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 94, vede o germanizare a Sycidavei.

2) Vezi mai sus, p. 108.

3) Argeșul este vechiul Ordessos, numit și Mariscus mai târziu.

4) Cetăți cu numele de Daphne se mai aflau și în Licia, Palestina și Siria.

5) Transmarisca presupune și o Marisca pe malul stâng al Dunării, după cum o Translederata presupune o Lederata și o Transdierna o Dierna, o Drobeta, un Aquincum, un Trasaquincum. Asupra originii Transmarisicei, ca numire, vezi Skok, *Zum Balkanlatein*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, a. 1930, p. 552. Cf. și C. Patsch. *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, III, p. 4, în *Sitzungsberichte der wien. Akademie*, a. 1929. Cf. și G. I. Brătianu, *Les origines du peuple roumain: Les données archéologiques*, pag. 31. În Marisca am avea un cuvânt de origine germană (*marsh, marais*), orașul fiind întemeiat în bălțile dela gura Argeșului. D. G. I. Brătianu ne atrage atenția asupra reaparițiunii unor numiri preromane, întrebuițate de localnici: *Pulpideva* în loc de grec. *Philippopolis*, *Ordessus* în loc de *Mariscus*, etc.

6) Netzhammer, *Aus Rumänien*, II, pag. 211.

Insemnătatea acestei cetăți de lângă actuala Olteniță în războaiele ce împăratul Constantin a purtat împotriva Goților și Sarmatilor rezultă și din împrejurarea că el a pus să se bată monete de aur, de argint și de aramă pentru victoriile sale. O astfel de monetă ni s'a păstrat până astăzi și ea se găsește în colecția Netzhammer¹⁾.

Pe aversul acestei monete este înfățișat împăratul Constantin cu diadema pe cap, având ochii ridicați spre cer, cum îi plăcea să fie reprezentat după anul 325 (Consiliul dela Nicea), iar pe revers este o Victorie ținând într'o mână o ramură, având în față un trofeu și la picioare un prizonier dela care zeița își întoarce ochii și inscripția Constantiana Dafne.

Moneta aceasta ne face să credem că întemeierea cetății Daphne trebuie pusă în legătură cu expediția de războiu a împăratului Constantin împotriva Goților.

Cu toate că această Daphne va fi fost în secolul al VI, când scrie Procopius, mai mult un cap de pod, totuș, de oarece la Transmarisca din față se găsea o garnizoană puternică formată, la un moment dat, din legiunea XI Claudia ce staționa la Durostorul din apropiere și fiindcă la Transmarisca funcționa și o episcopie²⁾, e de presupus că și Daphne se bucura, după părăsirea Daciei, de protecția legiunilor romane dela sudul Dunării³⁾.

Cetăți și castele la Dunăre și în Dobrogea, refăcute de Justinian. — Având înaintea ochilor săi, ca mijloace de informație, archive, itinerarii și acte oficiale. Procopius se ocupă numai de imperiul roman de răsărit, nu și de cel de apus, care, la data când scrie el, încăpuse de mult pe mâinile Goților. Procopius se ocupă, prin urmare, numai de regiunile din Asia, din Africa și din partea orientală a peninsulei Balcanice, lăsând netratate ținuturile din Bosnia, Herțegovina, Dalmația și toate celelalte regiuni ce aparțineau sau aparținuseră imperiului Occidental al Romei.

1) Cf. Netzhammer, *ibidem* și G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, pag. 63.

2) În *Notitia Dignitatum*, pag. 4, găsim printre legiunile comitatense: sub dispositione viri illustris Magistri militum per Thracias: *Constantini Daphnenses* și *Ballistarii Daphnenses*.

3) Totuș nu putem să nu atragem luarea aminte a cetitorului asupra unui pasagiu, privind ridicarea la a. 536 de către împăratul Justinian a unui castel în Asia, la poalele muntelui Sinai, împotriva barbarilor

Dar, întrucât ținuturile din Asia¹⁾ și din Africa nu au vr'o însemnătate deosebită pentru istoria Românilor, în această carte a noastră nu ne ocupăm decât de informațiile și de datele ce ni le procura Procopius asupra localităților din peninsula Balcanică și din regiunile dela marea Neagră, localități ce se pot vedea, întrucât am putut face identificarea lor, în harta ce însoțește acest volum al nostru.

Lăsând deci la o parte regiunile din Asia și din Africa, se întâlnesc în această carte a noastră 761 de numiri de localități. Din acestea pentru 182, Procopius ne vorbește, în special, pentru fiecare în parte, dându-ne despre ele informațiuni mai mult ori mai puțin complete, arătându-ni-se unde ele se găsesc și, uneori, chiar și îndemnul ce l-a determinat pe împărat să renoveze sau să clădească din temelii construcțiile sale. Celelalte localități însă, în număr de 579, ne sunt înșirate în două liste, seci, fără de nici un fel de indicație, în afară doar de cea a ținutului în care ele se găsesc. Și se întâmplă, câte odată, ca aceeași localitate să fie trecută, ca dublet, de două ori. Identificarea acestor localități a făcut obiect de studiu al mai tuturor istoricilor ce s'au ocupat de arheologia peninsulei Balcanice și ele se găsesc amintite în itinerariile celor vechi, în *Notitia Dignitatum Orentis*, în inscripțiuni și în toate operele mai însemnate de geografie antică¹⁾.

Am arătat cetățile dela nordul Dunării. Iata acum cetățile și castelele din Dobrogea pe cari le întâlnim în *De aedificiis* și cari fiind astăzi pe teritoriu românesc ne interesează mai de aproape. Ele ne sunt atestate unele cu indicația localității unde se găsesc, iar altele sunt numai enumerate în listele lui Procopius.

In Moesia Inferioară

1. Transmarisca-Turtucaia

2. Altina-Oltina

3. Candidiana-Dolni Rahova

Saraceni, castel despre care ne vorbește Procopius în *De aedificiis*, V, 8. După legenda ce s'a născut în urmă, împăratul ar fi adus aci o sută de *scavi ai Romei* împreună cu soțiile și cu copiii lor. Pentru aceștia a zidit lângă mănăstire case, în cari să poată locui și să străjuiască mănăstirea și pe călugări. Formându-se în colonie a parte, fără amestec cu alte nații, acești fii ai creștinilor păstrau amintirea venirii lor din țara numită Llah. Vezi Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, pag. 4.

1) Cetitorul va putea găsi amănunte în lucrările citate de noi.

4. Saltopyrgus neidentificat	In Scythia Inferior
5. Durostorum-Silistra	11. Sf. Chiril ³⁾ lângă Axiopolis
6. Sycidava-Mârlan	12. Ulmetum ⁴⁾ -Pantelimonul de sus
7. Cuestros, poate Cius-Eski Sarai	13. Ibida-Slava Rusă ⁵⁾
8. Palmatis, neidentificată	14. Aegissus-Tulcea
9. Adina, neidentificată ¹⁾	15. Almiris, Salmoruda-Zaporojeni ⁶⁾
10. Tilicion neidentificat ²⁾	

In cele două liste ale lui Procopius ne mai sunt arătate, fără indicația regiunii, următoarele cetăți și castele din Dobrogea :

16. Troesmis-Iglița	22. Axiopa ⁸⁾ -Axiopolis-Cernavoda
17. Noviodunum-Isaccea	23. Carso, Carsum ¹⁰⁾ Hârșova
18. Constantiana ⁷⁾ -Constanța	24. Tomis-Constanța
19. Callatis-Mangalia	25. Novovicus-Babadag
20. Zaldapa ⁹⁾ -Bazargic	26. Altina- ¹¹⁾ -Oltina
21. Abrittus-Abtat Calessi	

1) Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, pag. 61, bănuiește că Adina este o formă coruptă din Aldina. Existența Slavilor constatată, la Adina și la vicus Ulmetum, de Procopius, nu ne este atestată și de alte izvoare.

2) Tilicion pare a fi un dublet al lui Tillito.

3) Cf. Litzica, *Conv. Liter.*, a. 1920, pag. 202.

4) Pârvan, *Cetatea Ulmetum* în *An. Ac. Rom.* s. II, a. 1912, p. 49, a. 1914 p. 245 și a. 1915 p. 265.

5) Pârvan, *ibidem*.

6) Cf. Litzica *ibidem*, pag. 204.

7) Constantiana este de sigur un dublet pentru Tomis care se mai numea și Constantiana. Nu e de presupus a fi un dublet pentru Daphne Constantiana.

8) Axiopa este aceeași localitate cu Axiopolis.

9) Zaldapa, *Vezi Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, pag. 86.

10) Carsum sau Carsium este redat de Hierocles prin Carpos, fie că era aceeași localitate cu Vicus Carporum, fie că era o reminiscență a acestui sat al Carpilor. Asupra lui Carsium Troesmis, Noviodunum, vezi și Pârvan, *Descoperiri nouă*, *An. Ac. Rom.*, II, a. 1913, p. 478, p. 491, p. 502.

11) Altina este de sigur un dublet.

27. Murideva, neidentificată ¹⁾	31. Argamo-Ergina, lângă Jurilovca ⁵⁾
28. Valentiniana, neidentificată ²⁾	32. Tzascles ⁶⁾ , probabil Sallices
29. Tropaeum ³⁾ -Adam Clissi	33. Creas-Ecrene ⁷⁾
30. Gratiana ⁴⁾ , lângă Marughiol	34. Pulchra Theodora ⁸⁾ , lângă Tomis ⁹⁾ .

1) După Pârvan și Litzica ar putea fi identificată cu Buteridava ori cu Buteries, castel în Dacia mediterranea. Procopius, *De aedif.* 282, 41. ed. Bonn.

2) Valentiniana ar fi fost în vecinătatea Mangaliei, cf. Litzica, op. cit., p. 77.

3) Nemenționat de Procopius, nefiind un loc de apărare.

4) O Gratiana se întâlnește și în Iliria.

5) Argamo, cu dubletul Ergamia, era situată pe malul lacului Raselm.

6) Cf. Pârvan, *Histria în An. Ac. Rom.*, p. 583 a. 1916. Cf. Ammian. Marcell. în *Izv. Ist. Rom.*, XIII, pag. 48.

7) Cf. Litzica, op. cit., p. 80.

8) Cf. și Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 225.

9) Cetăți și castele în dreapta Dunării în Jugoslavia și Bulgaria, citate fiecare în parte de Procopius și atestate, cele mai multe, și de alte izvoare:

1. Singidunum-Belgrad	24. Burgo novore, neidentificată
2. Octavum-La opt mii de pași	25. Laccoburgus, neidentificat
3. Viminacium-Costolaț	26. Dorticum-Racovița
4. Picnus s Pincus-Grădiște	27. Jidovul-Racinița
5. Cupus-Golubaț	28. Burgus altus, neidentificat
6. Novae-Brnica	29. Gombes, neidentificat
7. Cantabaza-Creben	30. Crispa, dublet pentru Florentina
8. Smornes-Gradița	31. Longiniana, neidentificat
9. Campses-Lucadnița	32. Ponteserium, neidentificat
10. Tanata s. Taliata-Milanovaț	33. Bononia-Vidin
11. Zernes s. Dierna	34. Novum, lângă Vidin
12. Ducepratun-Corvinograd	35. Ratiaria-Arcer
13. Caput Fossae-Sip	36. Mocașiana, lângă Arciar
14. Zanes-Cladova	37. Almus-Lom Palanca
15. Pontes-Costol	38. Tricesa, neidentificat
16. Mareburgus neidentificat	39. Putedis, neidentificat
17. Susiana, neidentificată	40. Cebrus-Cibar Palanca
18. Armata, neidentificată	41. Bigranae, neidentificat
19. Timena neidentificată	42. Onos, neidentificat
20. Theodoropolis, neidentificată	43. Augusta-Ogoșt
21. Stiliburgus, neidentificat	44. Aidava-Rahova
22. Alicaniburgus neidentificat	45. Variana-Selanovce
23. Ad Aquas-Vidrovaț	

În Jugoslavia și în Bulgaria se întâlnesc, la Dunăre, vr'o 60 de cetăți și castele iar în interior, vr'o 625¹⁰).

Câteva dintre aceste localități dobrogene le întâlnim fiind trecute și în *Synecdemus* (călăuza) al lui Hierocles, un scriitor care a trăit de asemenea, ca și Procopius, în timpul lui Justinian, și despre care nu se știe nimic altceva decât că a publicat înainte de anul 535 o schiță statistică a imperiului roman de răsărit. În acest *Synecdemus* sunt enumerate 64 provincii — el le numește eparchii¹⁾ — având 912 orașe (deși în titlul cărții se vorbește despre 935 orașe²⁾).

Lucrarea aceasta a lui Hierocles este o schiță de geo-

46. Valeriana-Dealul vertes
47. Castra Martis neidentificat
48. Zetnucortus, neidentificat
40. Iscus-Gigen
50. Hunnorum cast, neidentificat
51. Palatiolum, vechiul Oescus
52. Utus-Gaureni
53. Lapidaria, neidentificat
54. Lucernaria burgus, neidentificată
55. Securisca-Gurabelii

56. Quintodemus-Beleni
57. Theodoropolis-Vardin
58. Iatron-Iantra
59. Tigas-Tigra-Marotin
60. Maxentii cast., neidentificat
61. Quinton-Vicus Quintionis, neidentificat. Cf. Pârvan, *Histria*, IV, *An. Ac. Rom.*, 1936, p. 618.

Iată acum, tot dela dreapta Dunării, din Jugoslavia și din Bulgaria câteva din cele mai cunoscute localități ce se întâlnesc în cele două liste din *De aedificiis*; lista completă se poate vedea în text.

In Iliria:

1. Braiola
2. Castellum novum
3. Florentiana
4. Romuliana
5. Sceptecasas
6. Argentares
7. Aureliana
8. Turribas-Turribus
9. Scaripara
10. Timalciolum
11. Vicanovo
12. Juliovalle

In Tracia

1. Scatrina
2. Appiaria-Rahova
3. Exanta prista-Rusciuc
4. Limo-Dimo
5. Nicopolis-Stari Nicup
6. Zicideva
7. Zisnudeva
8. Gemellomuntes
9. Fossatum
10. Maurovalle
11. Scedeva
12. Odysus-Varna.

1) Eparchie însemnează provincie, prefectură, iar nu provincie bisericască.

2) Hierocles, * *Synecdemus*, edict. Aug. Burckhardt; Const. Porphyrogenitus, *De thematibus*, III, ed. Bonn și *Patrologia graeca*, CXIII, Hieroclis Grammatici, *Synecdemus*.

grafie politică — nu bisericească cum s'ar crede — și a servit de principal izvor pentru lucrarea scriitorului împărat Porphyrogenitus, din secolul al X-lea *De thematibus*, care reproduce aidoma pasagiile lui Hierocles.

Iată orașele din eparchia Mysiei și a Scythiei după Synecdemus și după *De thematibus*:

In eparchia Mysiei	11. Callatis-Mangalia
1. Marcianopolis-Devnia	12. Istros-Caranasuf
2. Odysus-Varna	13. Constantiana-Constanta ¹⁾
3. Dorostolus-Silistra	20. Noviodunum-Isaccea
4. Nicopolis ad Istrum-Stari Nicip	14. Zeldepa-Bazargic ²⁾
5. Novae-Șiștov (probabil)	15. Tropeos-Adam Clissi
6. Appiaria-Rahova	16. Axiopolis-Hinog (Cernavoda)
7. Ebraetos-Abtat Calessi.	17. Capidava-Calachioi ³⁾
In eparchia Scythiei:	18. Carsos-Hârșova
8. Tomis-Constanța	19. Trosmis-Iglita
9. Dionysopolis-Balcic	21. Aegissus-Tulcea
10. Acrae-Caliacra	22. Almyris-Zaporojeni sau Dunavăț.

In această listă a lui Hierocles întâlnim enumerate numai orașele din Mysia și din Scythia, nu și cetățile și castelele de apărare, pe cari le înșiră aproape în întregime Procopius.

In rezumat, dacă dialectica unor istorici străini a putut să pună la îndoială continuitatea elementului roman sau romanizat din Dacia Traiană, această dialectică nu va mai putea tăgădui, după cele arătate mai sus, existența unor orașe dela nordul Dunării, după părăsirea Daciei, și nici interesul ce-l purtau împărații romani pentru această existență a lor.

1) Porphyrogenitus enumeră în provincia Sciției numai 14 cetăți, deși în lista sa trece ca a 15-a cetate pe Constantiana. Nu este sigur dacă el nu se va fi gândit la Constantiana-Daphne.

2) Zeldepa sau Zaldapa este probabil Bazargicul, numit atlădată Dobrici. Vezi mănuțe în ale noastre *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, pag. 86 seq.

3) Weiss, *Die Dobrudscha ilm Altertum*, pag. 46, Pârvan, *Descoperiri în Scythia Minor*, An. Ac. Rom. 1913, p. 467.

fie că orașele acestea erau numai niște simple „emporii” pentru relațiile comerciale, fie că ele serveau de legătură cu populațiunile autochtone dela stânga marelui fluviu. Puntea de trecere peste aceste fluviu nu erau rupte decât în timp de războaie și poate nici atunci. În același timp, credem că am putut face dovada, din arătările lui Procopius, din De aedificiis, că romanitatea a continuat să existe cel puțin până în secolul al VI-lea, nu numai în Pannonia, cum susține Alföldi ¹⁾, ci și în Dacia Traiană ²⁾.

1) Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, I, p. 19.

c) SLAVII

VII.

ROMÂNII IN CRONICA LUI NESTOR

Nu mult timp înainte de a fi apărut în vestul Europei „Chronica Bohemorum” a lui Cosmas din Praga, considerat de Herodot al patriei sale, și cu câțiva ani numai înainte de compunerea operei „Gesta Ungarorum” a Notarului anonim al regelui Bela, apare la Kiev, în Rusia, o cronică de cea mai mare importanță pentru istoria politică din estul Europei, o cronică astăzi cunoscută în general sub numele călugărului Nestor și intitulată *Povest vremennyh let*, adică Istoria anilor trecuți.

Ca și operele amintite a lui Cosma Pragensis și a lui Anonymus, cronica ce poartă numele lui Nestor pornește din aceeași concepție istorică, având aceeași tendință și urmărind aceeași țintă bine fixată de a preamări faptele vitejești ale părinților și ale strămoșilor. Subt îndemnul unui sentiment patriotic destul de desvoltat, cronicarul dela Kiev își propune să povestească evenimentele petrecute în Rusia dela începuturile sale până în zilele autorului, cam până la anul 1110, sau, cum se exprimă el însuși, în introducerea cărții sale, să ne arate „cum și-a luat începutul țara rusească, cine a domnit mai întâi la Kiev și cum s'a născut Rusia”.

Vieța cronicarului. — Se știe de multă vreme, că Nestor nu este autorul cronicei ce-i poartă numele sau că, cel puțin, nu este singurul ei autor. Faptul acesta, de altfel, nu are în sine nici o importanță prea mare. Importanța stă doar în însăși valoarea operii; căci, nu prezintă un prea mare interes, dacă această cronică poartă numele de Nestor, nume ce nu se găsește nicăieri amintit în ea, sau dacă poartă numele

lui Silvestru sau al lui Vasile, nume ce le întâlnim, pe amândouă, în această operă.

Sunt mai multe pasagii în care redactorul sau redactorii acestor anale rusești ne vorbesc în persoana întâia, dându-ni-se astfel unele informațiuni asupra vieții autorului. Le vom indica în ordinea lor cronologică.

1. Subt anul 1051 (anul Facerii 6559), cronica ne spune că principele Iaroslav a numit pe preotul Hilarion ca metropolit în Rusia. Și, de unde, până aci, cronica se mulțumise să noteze evenimentele fără comentarii, se oprește deodată spre a ne da relații amănunțite asupra întemeierii mănăstirii Peșterilor din Kiev. Și ne spune că acest Hilarion, pe când era un simplu preot, și-a săpat pe un munte de lângă fluviul Nipru o peșteră în care să poată să se roage în liniște. Cărând după numirea sa de metropolit, un oarecare locuitor din Iubeci, întorcându-se dela Sfântul Munte (Athos), a început să ducă la Kiev o vieață de sihastru și să trăiască, sub noul său nume călugăresc de Antoniu, în peștera săpată de Hilarion. În jurul acestuia s'au strâns 12 frați călugări cari au fost tunși și cari au îmbrăcat rassa, și au făcut subt munte o peșteră mai mare, o bisericuță și niște chilii pentru călugări.

Acest Antoniu a ajuns cu timpul la o mare vază și renume, fiind respectat nu numai de marele public, dar și de principele Iziaslav, care își avea reședința la Kiev. Antoniu în urmă alese ca egumen pentru comunitate pe călugărul Varlaam, iar el însuși s'a retras într'o altă peșteră mai departe, pentru ca să-și ducă aci vieața sa de ascet. În timpul egumenului Varlaam, s'a zidit o biserică, deasupra pământului, chiar peste vechia peșteră și o mănăstire numită mănăstirea Peșterilor, în care a fost compusă cronica noastră.

După Varlaam a urmat, ca stareț sau egumen, Theodosie subt care s'au strâns la mănăstire o sută de călugări. „La acesta, zice autorul cronicii, am venit și eu, păcătosul și nevrednicul rob, și el m'a primit, pe când eram în vârstă numai de 17 ani. Acestea le-am scris eu, pentruca să fixez anul, când s'a ridicat mănăstirea și de ce ea s'a numit mănăstirea Peșterilor”. În același timp, cronicarul adaugă făgăduiala că va vorbi mai târziu despre egumenul Theodosie. Ar urma, după aceste date, că Nestor, sau redactorul cronicii, ori cine ar fi el, să se fi născut la anul 1034.

2. Subt anul 1065 (anul Facerii 6573), cronicarul vorbind despre aparițiunea fenomenelor extraordinare, prevestitoare de nenorociri și comparându-le pe acestea cu cele ce s'au întâmplat mai de mult și pe cari le-a înregistrat istoria universală, — el era un învățat care cunoștea multe lucruri din trecut — ne vorbește despre aparițiunea unui copil-monstru. Niște pescari, pe când pescuiau în râul Setoml, au prins în plasa lor un copil aruncat ce-și avea părțile genitale la față. „După ce noi, zice autorul cronicii, am privit acest monstru până seara, a fost aruncat din nou în apă.

Cine să fi fost acești *noi*? Să fie vorba de călugării din peștera Kievului? Sau vor fi fost privitorii niște laici? Setoml nu este prea aproape de Kiev. Și, apoi, este posibil ca niște călugări cucernici să fi privit toată ziua un astfel de monstru? Mai de grabă poate fi vorba de niște copii sau tineri cari nu intraseră încă în călugărie. În acest caz, autorul cronicii, să-i zicem Nestor, s'ar fi născut după anul 1048, iar la anul 1065 încă n'ar fi fost călugăr. Dacă, deci, între pasagiul precedent și pasagiul acesta nu este o contradicție, ne produce în orice caz o nedumerire.

3. Subt anul 1074 (anul Facerii 6582), redactorul cronicii ne vorbește despre boala și moartea egumenului Theodosie. „Vom spune câteva cuvinte, zice cronicarul, despre moartea sa“. Cu această împrejurare, ne vorbește și despre alți pustnici, despre Damian, Jeremia, Matei, Isaac.

Să fie oare același autor care, în anul 1051, a fost primit în mănăstire, în vârstă de 17 ani, de către starețul Theodosie, a cărui viață știm precis că a descris-o? Sau sunt mai mulți autori cari vorbesc despre acești pustnici, după cum se crede de obicei? ¹⁾

4. Subt anul 1091 (anul Facerii 6599), analistul, vorbind în persoana întâia, ne povestește că din îndemnul egumenului său, a căutat osămintele sfântului Theodosie, mort în anul 1074, ca să le desgroape dela locul lor și să le înmormânteze în noua biserică ce fusese zidită de același Theodosie, pe când era încă în viață. „Cele ce vă istorisesc, zice cronicarul, le spun nu din auzite, ci sunt lucruri pe cari eu însumi le-am făcut. Căci, a venit la mine egumenul și mi-a

1) Cf. Eugen Șcepkin, *Zur Nestorfrage*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIX, a. 1896, p. 500.

zis: Să mergem la peștera lui Theodosie... A două zi după ce l-au înmormântat episcopii ce se strânseseră dela Vladimir, Cernigov, Juriev, Pereiaslavl, s'a celebrat o mare serbare". In urmă, cronicarul adaugă: Cât mă privește pe mine, păcătosul, servitorul și școlarul tău — se adresa în rugăciune Sfântului Theodosie, — nu știu cum să laud mai cu vrednicie vieața ta și cumpătarea ta și deaceea, nu voiu spune decât câteva cuvinte..."

Și, pe când se făcea desgroparea osămintelor, episcopul din Vladimir, Ștefan, văzu o roșată spre răsărit, deasupra peșterii dela Kiev și înțelegând că tocmai atunci se făcea transportarea osămintelor sfântului, a încălecat în grabă pe un cal și împreună cu Clement, pe care în urmă l-a numit stareț, a alergat spre Kiev.

Acest Ștefan, episcop, ajunge apoi egumen în mănăstirea Peșterilor și lui ar urma, după arătările cronicei, să-i fie ca succesor Clement. In lista egumenilor însă nu găsim pe acest Clement, căci după Ștefan urmează ca egumen Nikon, pe care îl găsim de trei ori amintit în cronica noastră, ca urmaș al lui Ștefan. Este o contradicție ce o constatăm în text și un argument pentru pluralitatea autorilor acestei cronici.

5. Subt anul 1096 (anul Facerii 6604), Polovcii, adevă Cumanii, pustiesc, subt conducerea șefului lor Boniac, ținutul Kievului. Cu această împrejurare, „ei veniră și la mănăstirea Peșterilor, unde noi ne găseam în chilli, odihnindu-ne după utrenie: au spart ușile și au început să jefuiască". Autorul cronicii era martor ocular și a asistat la toate ticăloșiile Polovcilor. Și cu acest prilej, el ne vorbește despre Torkomani, Torci, Pecenegi și Polovci cari se trag, cu toții, din Ismail și pe cari Dumnezeu i-a trimis ca pedeapsă pentru creștini. In acest an, autorul cronicii ni se arată ca un simplu călugăr din mănăstirea Peșterilor.

6. Subt anul 1907 (anul Facerii 6605), analistul ne vorbește despre tratativele dintre Sviatoslav II, principe în Kiev și David, principe din Vladimir. „Principele David, spune cronicarul, a trimis după mine și mi-a zis: Te trimit pe tine, Vasile, du-te la Vasilko, care poartă același nume ca și tine și spune-i... Și, apoi, cronicarul continuă: „M-am dus la Vasilko și i-am comunicat vorbele lui David..."

Ar rezulta din acest pasagiu că redactorul cronicii noa-

stre se numește Vasile. Să fie oare numele Vasile, numele de botez al lui Nestor, după cum o susțin unii? ¹⁾ Ori va fi fost acest Vasile un om de încredere al principelui și cronica reproduce aci, în stil direct, evenimentele petrecute, în afară de acțiunea directă a autorului acestor anale. Chestiunea rămâne încă nedeslegată ²⁾).

7. Subt anul 1106 (anul Facerii 6614), analistul ne vorbește despre moartea lui Jan Vișata, în vârstă de 90 de ani. „Dela el, spune autorul, am aflat multe lucruri pe cari le-am consemnat în aceste anale... Mormântul său se găsește într'o capelă din mănăstirea Peșterilor“. Aci este vorba de sigur despre un călugăr, frate bun cu analistul nostru, și un izvor principal de informațiuni pentru cronică.

8. Unul dintre cele două manuscrise originale, în cari ni s'au păstrat aceste anale rusești, se termină cu următoarele vorbe: „Eu, Silvestru, egumenul mănăstirii Sf. Michail, am scris această carte de anale, în nădejdea harului lui Dumnezeu, subt domnia principelui Vladimir din Kiev, în anul 6624 (1116 d. Chr). Cine va ceti această carte să se roage pentru mine“.

S'ar părea, deci, că autorul „Istoriei anilor trecuți“, este Silvestru, iar nu Nestor, care nu este amintit nicăirea, în întreaga carte. Cu toate acestea, critica a dovedit că nu egumenul Silvestru este autorul cronicii și că, în orice caz, mai de grabă trebuie considerat, ca redactor al acestei cărți, Nestor decât Silvestru, pe lângă toate evidentele contraziceri ce le întâlnim în ea. Dovezile mai vechi sunt unanime întru a recunoaște paternitatea lui Nestor.

În *Paterikonul* mănăstirii Peșterlior dela Kiev, o colecție de descrieri ale vieții călugărilor din această mănăstire, ni s'au păstrat două scrisori, dintre cari într'una călugărul Polycarp, adresându-se egumenului Akidin, numește pe Nestor nu numai de autor al unor anale, dar și ca autor al descrierii vieților călugărilor Damian, Jsaac și alții, descrieri cari se găsesc și în cronică noastră, subt anii 1074, alături de descrierea Sfântului Theodosie.

Critica modernă însă a stabilit că de fapt Nestor este

1) Cf. E. Șcepkin, *loc. cit.*, p. 504.

2) După L. Leger, *Chronique dite de Nestor*, p. XII, pasagiul acesta ar fi interpolat.

autorul unei *Lectio* despre vieața și moartea fericiiților martiri Boris și Gleb și al unei *Vita* a sfântului Theodosie ¹⁾).

E natural să se găsească și unele nepotriviri între cele ce ni se spune în vieața Sfântului Theodosie și cele ce întâlnim în cronică. Aceste nepotriviri privesc atât informațiunile referitoare la fundarea și dezvoltarea ulterioară a mănăstirii, cât și cele referitoare la personalitatea și moartea lui Theodosie. Intre altele în *Vita Theodosii*, Nestor ar fi venit la mănăstirea Peșterilor sub egumenul Ștefan, în cronică, sub egumenul Theodosie.

Unii istorici critici, pornind dela aceste deosebiri de informațiuni, au emis părerea că redactorul cronicei noastre ar fi utilizat în adevăr o cronică scrisă de Nestor, dar că acea cronică originală s'ar fi pierdut ²⁾).

S'a căutat de multe ori să se arate că adevăratul autor al cronicii ar fi Silvestru, despre care am vorbit mai sus. Dar, în afară de indicația dela sfârșitul manuscrisului Laurentin, amintită mai sus, nici un alt argument nu găsim în favoarea acestei ipoteze. Mai întâi Silvestru n'a fost călugăr în mănăstirea Peșterilor, unde a fost scrisă cronică și, în al doilea rând, nici odată n'a trecut în istoria rusească Silvestru, ca un reprezentant al scrisului, pe câtă vreme Nestor a fost considerat întotdeauna de urmașii săi, ca un mare scriitor rus. În vechea literatură rusească întâlnim adeseori pe Nestor, iar nu pe Silvestru, deși, din punct de vedere cronologic, ar fi putut să fie și el școlar al lui Theodosie. Dar, nimenea și niciodată, n'a indicat pe Silvestru, ca fiind călugăr în mănăstirea Peșterilor.

În afară de aceasta, mai există un argument ce pledează împotriva paternității lui Silvestru. El figurează numai în manuscrisul Laurentin și, chiar și aci, numai sub anul 1116, pe câtă vreme cronică se termină cu anul 1113.

Intrucât cel de al doilea manuscris original, manuscrisul Hypatic, mai complet decât cel Laurentin, ne spune precis că aceste anale rusești au fost scrise în mănăstirea Peșterilor, unde Silvestru n'a fost călugăr, este de presupus că Silvestru a făcut mai mult o copie, după cum s'au mai făcut atâtea copii de atunci încoace. Și, mai este posibil ca Silvestru să

1) R. Trautmann, *Die altrussische Nestorchronik*, 1931, p. XVI.

2) E. Șcepkin, *op. cit.*, p. 508.

fi luat o mai mare parte chiar la prelucrarea operei originale. De altfel se știe că vechile anale, și în vestul Europei, se completau de multe ori prin fel de fel de interpolări și erau mărite prin așa numitele *Continuationes*.

Aprecierea operei. — Cronica lui Nestor — păstrăm numirea de cronică lui Nestor, după un obicei astăzi consacrat de toată lumea, chiar dacă Nestor n'ar fi autorul sau singurul ei autor — este o operă mai mult sau mai puțin unitară. Deși caracterul de anale o face, chiar prin definiție, lipsită de unitate, totuș se poate vedea o introducere în materie și o dezvoltare a materialului istoric. Acesta este cu atât mai dezvoltat, cu cât lucrarea se apropie de sfârșitul ei. Sfârșitul este brusc și coincide probabil cu moartea autorului.

Scriitorul își urmărește de aproape planul lucrării și țelurile ce-și pune înainte. Principala sa preocupare este de a fixa, cum s'a format poporul rus, de unde vine numele de „Rus“ la aceste popoare slave, cum s'a dezvoltat vatra țării care este Kievul și cum s'a ajuns să se formeze din mai multe principate un singur principat cu reședința la Kiev. Și, spre a ajunge să stabilească aceste fapte, recurge la tot felul de izvoare istorice și merge așa de departe încât născocesc — probabil — până și legenda că întemeietorul cetății Kiev ar fi fost însuși apostolul Andrei.

Cronicarul tratează evenimentele dela începuturile neamului său și până în zilele în care trăiește, sau, mai precis spus, dela Rurik, primul principe rus, întemeietorul dinastiei Rurik și până în zilele lui Vladimir Monomachul, deci, dela anul 862 până la anul 1110, un interval de timp de două veacuri și jumătate.

De notat este sentimentul religios profund ce se întâlnește mai la fiecare pagină din această operă. Reflecțiile religioase și motivările religioase transpiră la tot pasul. Nu numai atât, dar, exaltându-și sentimentele, autorul, din monoteist ce este, se preface într'un dualist convins, contrar doctrinei creștine. În toate împrejurările se dă o luptă dârje între bine și rău, între Dumnezeu și Diavol. Acesta din urmă are o putere enormă pe care autorul se găsește mereu nevoit să o combată. Firește biruitoare iese întotdeauna divinitatea cea bună. În general, cetind cronică, îți face de multe ori impresia că citești biblia, iar nu o carte de istorie, tratând evenimente săvârșite de laici.

Izvoarele lui Nestor. — O lucrare de întinderea acestei cronici nu se poate concepe, provenind de odată, ca un *deus ex machina*, nu se poate concepe fără izvoare. Acestea se pot urmări în însăși cronică.

Scriind la Kiev, reședința marelui principat rus și centrul politic al lumii slave de pe acele vremuri, redactorul croniceii nu putea să nu aibă contact cu curtea princiară. Nestor a putut, deci, avea la îndemână archiva curții. Și, de sigur, cele patru tratate cu Grecia din Byzanț — unele din ele reproduse în întregime și constatate astăzi a fi fost autentice — i-au fost procurate, fără îndoială, de archiva princiară.

Apoi, ca izvor principal, va fi avut de sigur Nestor, în primul rând, tradițiile orale. În aceeași mănăstire, se găseau, alături de sine, între alții, doi bătrâni despre cari el însuși ne spune că știau multe lucruri. Despre unul din ei, despre Jeremia, ne spune că era un frate călugăr ce-și aducea aminte de botezul Rușilor și care avea darul profeției, deci va fi fost un om inventiv. Dela al doilea bătrân, Jan Vișata, despre care am amintit și mai sus, Nestor ne spune că a învățat multe lucruri pe cari, ni-o spune expres, le-a consemnat în analele sale.

Cronicarul nostru fiind un om învățat, și un profund cunoscător al vechiului și noului testament, era de sigur familiarizat cu cronicile grecești și bulgare și, în special, ne citează pe Georgios Monachos numit și Hamartolos, dela care împrumută mai multe pasagii ¹⁾. De asemenea ni se citează Methodios, episcopul din Patara, care a scris prin veacul al III-lea ²⁾.

De asemenea, cronicarul Nestor a introdus în text mai multe legende fără a fi fost prelucrate de el. Varietatea stilului constatată de critica modernă este dovada sigură a acestui fapt ³⁾. Astfel de legende sunt cea despre moartea lui Boris și Gleb, cea despre orbirea lui Vasilko, cea despre Methodiu, calcată uneori întocmai după legendele pannonice,

1) Miklosich, în ediția sa, *Chronica Nestoris*, din 1680, reproduce pasagiile grecești ale lui Georgios utilizate de Nestor.

2) În sec. XI exista în Rusia o traducere în limba bulgară a lui Methodios din Patara. Cf. Suchomlinov, *Sbornik*, 85, 114 la Trautmann, *op. cit.*, p. 247.

3) Cf. Trautmann, *op. cit.*, ne dă întreaga bibliografie a studiilor privitoare la cronică lui Nestor.

apoi, cea despre liberarea Bielgorodului, toate acestea luate din tradiția slavă și varegă, tradiție care va fi existat, fără îndoială, în timpul compunerii cronicei lui Nestor.

De așisderea, lunga expunere a dogmei creștine, pe care redactorul cronicii ni-o înfățișează cu prilejul încreștinării Rușilor de către Greci, este scoasă din tradițiile grecești și bulgare.

Codicele. — Compusă de unul sau mai mulți redactori, cronica lui Nestor ni s'a păstrat în două manuscrise originale și în foarte multe copii. Primul manuscris se numește Laurentin și este de proveniență din Susdal, din regiunea Volgii, scris de un călugăr numit Laurențiu care ni l-a transmis, la anul 1377, după primul original. Al doilea manuscris, scris ca și cel dintâi pe pergament, poartă numele de Hypatic, fiindcă el provine din mănăstirea Sfântului Hypatie din Kostroma, din regiunea Volga și apare câțiva ani numai după codicile Laurentin. Primul manuscris cel din Susdal merge până la anul 1110, cel de al doilea, cel din Kostroma, merge până la anul 1113. — Nu suntem în măsură să arătăm întru cât aceste două manuscrise, ca și diferitele copii ale lor, conțin sau nu interpolări sau adausuri ¹⁾).

Cronica lui Nestor pune în discuție și uneori chiar soluționează o mulțime de probleme de cea mai mare importanță pentru istoria politică, culturală, religioasă etc. a vecinilor noștri dela răsărit. Între aceste probleme cari se discută mai mult în timpul din urmă, în mare parte tot pe baza textului acestei cronici, este cea privitoare la originea poporului rusesc. Dacă Rușii sunt de origine finică ori varegă, dacă cultura lor își are temeiurile în cultura nordică sau normanică a Scandinavilor, ori în cultura popoarelor sudice, în special a Grecilor, printre cari Varegii au trăit mai multă vreme, sunt chestiuni cari, oricât de interesante ar fi și pentru noi, le lăsăm nediscutate ²⁾).

Deși cronica lui Nestor, spre deosebire de alte cronici nu prezintă nici un fel de falsificări, totuș, fie dintr'o nebăgare de seamă, fie dintr'o lipsă de critică a izvoarelor, are și ea

1) D-l Iorga crede că întreaga parte a cronicei, privitoare la Volochi, este un adaus de mai târziu.

2) Cf. Ad. Stender Petersen, *Die Varägersage* și observațiile lui Konrad Bitner, în *Germanoslavica*, III, 1—2, 1935, p. 178.

unele contraziceri și chiar, după cum constată Trautmann, unele omisiuni tendențioase. Astfel, bunăoară, cetatea Pereiaslavl, după o indicație, este amintită în anul 907, iar după altă indicație, de mai târziu, ar fi fost întemeiată numai în anul 993¹⁾. În general, relațiunile Rusiei cu țările din apus sunt slab și puțin tratate²⁾.

Volochii. Pentru noi, Românii, cronica lui Nestor este de o importanță deosebită. În ea găsim cea dintâi informațiune despre existența noastră ca popor la nordul Dunării. Importanța informației crește cu atât mai mult, cu cât ea este coroborată de datele ce ni le procură, câțiva ani mai târziu, cronicarul din Ungaria, Anonymus. Și la Nestor, ca și la Anonymus, nu este vorba numai despre o populațiune românească, ci de un popor român, de sigur cu organizație politică, ce va fi fost primitivă, dar totuș așa fel, încât poporul românesc să poată purta războaie.

Faptele date la iveală de Nestor sunt cu atât mai surprinzătoare cu cât, între cronicarul rus și cronicarul ungar, ori cronicarii unguri, nu se constată nici o relație. Nu se poate stabili nici o legătură între unii și între alții, deși ei ne povestesc despre aceleași fapte și deși arătările lor coincid.

Trecerea Ungurilor pe la Kiev, în drumul lor spre apus, popoarele întâlnite în cale și mai ales luptele ce au purtat Ungurii, la venirea lor, cu Românii spre a cuceri țara ocupată de aceștia și de Slavi sunt fapte cari sunt istorisite la fel și de cronica rusească și de cronicile ungurești. Și, fără îndoială, dacă procesul de desnaționalizare a Slavilor ar fi fost cu totul terminat în vechia Ungarie la sosirea Maghiarilor, arătările analiștilor ar fi fost mai precise și nu ar fi lăsat uneori să se întrevadă numai că atunci când ele vorbesc de Slavi este a se înțelege în același timp și poporul românesc.

Iată în întregime pasagiile lui Nestor, în cari el ne vor-

1) Cf. Cap. 21 și 45.

2) Trautmann, *op. cit.* arată cu destule amănunte evenimentele importante cari ar fi trebuit să se găsească în această cronică ca d. e. Căsătoria Evpraxiei, fiica lui Vsivlad cu Henric IV; căsătoria Annei, fiica a doua a lui Iaroslav cu Henric din Franța; solia papei către principele Vladimir spre a împiedica botezul după ritul grec; căsătoria lui Iaroslav cu fiica lui Olaf din Suedia; solia Olgei, din 935, către Otto I din Germania etc.

bește despre Români, și pe cari le dăm în original într'un apendice ¹⁾).

1. Vorbind în capitolul I, despre împărțirea diferitelor regiuni între fiii lui Noe, între Sem, Ham și Iaphet, cronicarul Nestor ne spune :

„In partea dinspre marea Pontului (Euxin), Iaphet a cuprins spre nord, Dunărea, Nistrul și munții Caucasus ²⁾, adică ai Ungariei, și de aci până la Nipru și celelalte fluvii ca Desna, Pripet, Dvina, Volchov și Volga care curge spre răsărit, spre regiunea lui Sem. Deci, în partea lui Iaphet, locuiesc Rușii, Ciuzii și celelalte popoare ca Merii, Muromii, Vesii, Mordvinii, Ciuzii Zavolochiși, Permii, Pecerii, Lamii, Ugrii, Litvanii, Sengallii, Kurii, Letgalli, Livii. Iar Leșii, Prusii și Ciuzii locuiesc lângă marea Varegă. Lângă această mare locuiesc Varegii până spre răsărit, spre regiunea lui Sem. Și tot lângă această mare locuiesc ei spre apus până la țara Anglilor și Volochilor. Din seminția lui Iaphet se țin și Varegi, Suezii, Norvegii, Gotlandezii, Rușii, Anglii, Galitienii, Volochii, Romanii, Nemții, Carolingii, Venețienii, Francii și alte popoare. Ei locuiesc dela apus spre miazăzi și se învecinesc cu popoarele din seminția lui Ham”. ³⁾

2. În capitolul III, vorbind despre popoarele slave, cronicarul Nestor ne spune:

Mulți ani în urmă, Slavii se stabiliră la Dunăre, unde este acum țara Ungurilor și a Bulgarilor. De aci Slavii se răspândiră pe pământ și au primit nume după țările unde s'au așezat. Astfel ei veniră și se așezară unii pe malurile Moravei și se numiră, unii Moravi, iar alții Cehi. Și, de asemenea, se numără printre Slavi: Croații cei Albi și Sârbii și Carinthienii. Iar când Volochii atacă pe Slavii dela Dunăre și se stabiliră între ei și-i asupriră, acești Slavi plecară și se stabiliră pe Vistula și se numiră Leși; iar dintre acești Leși se numiră unii Poliani, alții Lutici, alții Masovieni, iar alții Pomerani. De asemenea veniră aceștia și se așezară pe Nipru și s'au numit deașisderea Poliani, iar alții Devliani ³⁾, fiindcă locuiau în mijlocul pădurilor. Alții se stabiliră între Pripet și Dvina și se numiră Dregovici; apoi alții se așezară

1) *Izv. Ist. Rom.*, VII, p. 219.

2) Caucasus sunt Carpații, vezi *Izv. Ist. Rom.*, XIII, p. 21.

3) *Derev*, în rusește însemnează pădure, *pole*, câmpie.

pe Dvina și se numără Polociani, după numele unui râu ce se cheamă Polota care se varsă în Dvina. Slavii ce se așezară în mijlocul lacului Ilmen își păstrară numele lor și fundară o cetate pe care o numără Novgorod; alții se stabiliră pe Desna, pe Sem și pe Sula și se numără Severiani. Și astfel s'a împrăștiat poporul slav; după ei s'a numit și scrierea lor slavă.

3. In capitolul VIII vorbind despre invazia Bulgarilor, Ugrilor și Obrilor, cronicarul Nestor ne spune:

„Pe când poporul slav trăia la Dunăre, după cum am spus, veniră din Scythia, anume dela Chazari, popoarele numite Bulgari și se stabiliră la Dunăre și opriră pe Slavi. In urmă veniră Ugrii cei Albi și luară în stăpânire țara slavă, după ce alungară pe Volochi cari mai înainte ocupaseră țara slavă. Acești Ugrii anume și-au făcut apariția în timpul împăratului Heraclius și merseră cu el ¹⁾ împotriva regelui Persilor Chosroes. In același timp apărură și Avarii cari porniră împotriva împăratului Heraclius și era aproape să-l facă prizonier. Acești Avari se luptară împotriva Slavilor și supuseră pe Dulebi cari erau Slavi și violentară femeile Dulebilor: când un Avar voia să călătorească undeva, nu punea să se înjuge un cal ori un bou, ci porunca să fie înjugate la car trei sau patru sau cinci femei și să tragă pe Avar; astfel asupreau ei pe Dulebi. Erau anume acești Avari mari de statură, îngâmfați în sufletul lor. Dumnezeu i-a pedepsit și ei muriră cu toții, și n'a mai rămas nici un singur Avar. Și astăzi mai există în Rusia proverbul: Au pierit ca Avarii, dela cari n'au rămas nici urmași nici moștenitori. După aceștia însă veniră Pecenegii și apoi, în sfârșit, trecură pe la Kiev, în timpul lui Oleg, Ugrii cei Negri.

4. In capitolul XIX, vorbind despre războaiele lui Oleg cu popoarele vecine, cronicarul Nestor ne spune:

„In anul 6406, Ungurii trecură pe lângă Kiev, peste muntele care și astăzi se numește Ugorskoje ²⁾ și au ajuns la Nipru și-și întinseră corturile, căci ei erau nomazi, cum sunt și Polovcii. Venind din răsărit ei mergeau în grabă prin munții cei înalți, cari se cheamă ungurești și începură să se lupte cu Volochii și cu Slavii cari locuiau acolo. Căci mai

1) Cf. Schlözer, *Russische Annalen*, 1802, p. 116.

2) Munții ungurești, Carpații, numiți și Caucasus.

înainte vreme locuiau acolo Slavii, iar Volochii supuseră țara Slavilor. În urmă însă Ungurii goniră pe Volochi și luară în stăpânire această țară și se așezară cu Slavii împreună pe cari îi supuseră și de atunci țara se cheamă Ungaria. Și Ungurii se apucară să poarte războiul cu Grecii și pustiiă Thracia și Macedonia până la Thessalonic. Apoi începură să se războiască cu Moravii și cu Cehii. Căci poporul slav este unul singur: Slavii cari locuiau la Dunăre și au fost supuși de Unguri și apoi Moravii și Cehii și Leșii și Polianii cari se numesc acum Ruși. Pentru ei s'a tradus mai întâi sfânta Scriptură care, redactată cu scrisul și în limba lor — slavonă — a fost transmisă Rușilor, ca și Bulgarilor dela Dunăre.

Cine sunt acești Volochi, amintiți în cele patru pasagii ale croniciei lui Nestor ?

Ei nu sunt decât Vlachii lui Anonymus și ai celorlalte cronici medievale, cuvântul „Vlach”, suferind în gura popoarelor germane, slave și turanice fenomenul fonetic numit epenteză: Vlach-Valach, Grad-Gorod, Kris-Körös, Brassu-Barasu, Blaj-Balazs, Krai-Kiraly, cneaz-Kenez, vrabie-vereb, grebla-gerebla etc.

Românii nu s'au numit pe sine niciodată Vlachi, ori Valachi, ci numai rumâni sau români¹⁾. Numele de Vlach ne-a fost dat de străini. El este un nume foarte vechiu și după credința noastră el ne-a fost dat mai întâi de Germanii cari au locuit la noi în țară și anume de Goți. La această concluzie ne duce faptul că numirea de Vlach o întâlnim tocmai în secolul al VI-lea, după gonirea Goților de Huni și anume, pentru întâiaș dată, de scriitorul grec Malalas, contimporan cu împărații din Byzanț, Justin și Justinian²⁾.

Acest Malalas, vorbind despre originea Hunilor Sabiri, ne spune: „Cam în același timp s'a unit cu Romanii și o femeie văduvă, regina Hunilor Sabiri, cu numele de Boa, vestită pentru puterea și înțelepciunea ei. Aceasta era mama a doi fii minori și având sub puterea ei 100.000 de oșteni, stăpâna

1) Cu trecerea vremii, când o pătură suprapusă a luat conducerea țării, cuvântul de român a ajuns în Muntenia și Moldova în înțelesul de rob sau de vicin. Cf. C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I, p. 238. În Ardeal însă cuvântul „rumân” sau „român” și-a păstrat în totdeauna înțelesul sau etnic.

2) Malalas, *Cronographia*, LXVIII, ed. Bonn, p. 431.

regiunile hunice, după moartea soțului ei Blach¹⁾. Firește nu putem face o apropiere între acest nume și cel dat poporului român. Constatăm numai existența cuvântului și, în acelaș timp, semnalăm faptul că, unii scriitori din veacul al XVIII-lea, întemeiându-se pe această arătare a Chronografiilor byzantini, au susținut originea asiatică a Românilor.

Numirea de Blach credem a o întâlni în cuvântul și mai vechiu de Blachernae, citat în cronica lui Nestor, ca fiind un însemnat cartier în Constantinopol. Aci se găsea și o prea vestită biserică, închinată în cinstea Maicii Domnului și în care se afla păstrată o mantie, făcătoare de minuni, a Prea Sfintei Fecioare²⁾.

Numirea de Blach^h ernae provine, după istoricul Genesisios, contimporan cu Porphyrogenitus, și care făcea parte din istoricii dela curtea acestui împărat, dela Blachernos, un duce scyth, omorît la Constantinopol³⁾, iar Blachernos ar fi un nume compus din Βλάχ și ἔρνος, vlăstar. Cuvântul Blachernos ar însemna deci, vlăstar sau fiu de Vlach, iar Vlachernae ar fi o colonie a populațiunii românești de lângă Constantinopol, venite dinspre Scythi, dela nordul Dunării, înainte de mijlocul veacului al V-lea⁴⁾.

Numirea aceasta de Vlach, dată popoarelor romanice de Germani, mai întâi, și apoi de popoarele slave și turanice, modificând firește cuvântul după fonetismul limbii lor, în Voloch-Bloch, Balach-Black, Blas, Olah, Ulag etc. continuă până în ziua de astăzi să fie dată poporului român, uneori în sens peiorativ, sau chiar în batjocură, deși, precum am spus, Românii nu s'au numit pe sine niciodată altfel decât rumân sau român.

Dar, fiindcă, în decursul vremurilor, viața Românilor s'a desfășurat, în mare parte, ca viață de păstori, putând ei astfel mai ușor, în timpuri turburi, să-și păstreze avutul, numirea de Valach a primit accepțiunea de păstor. De altfel,

1) Istoricul Theophanes în *Chronographia* sa I, p. 269, ed. Bonn, ne dă forma cu apenteză Balah.

2) Bibliografia Blachernelor în Pauly-Wissowa, *Real-Ency*, sub voce și Ducange, *Glos.* sub voce.

3) Genesisios, *Regum lib.* IV, p. 85 ed. Bonn: Βλαχέρναις ἀπό τινος ἀρχηγροῦ Σκύθου Βλαχέρνου ἀναιρεθέντος ἔκεισε πεφήμισται.

4) Cf. H. Gherghel, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului „Vlach”*, în *Conv. Lit.*, LII, anul 1920.

păstoritul nu trebuie să-l considerăm, după cum am mai spus-o și altădată, ca o treaptă socială inferioară agriculturii, ci, din contră, superioară acesteia din urmă, întrucât vieața de păstor implică în sine mai multă libertate și avânt sufletească decât vieața lipită de glie a agriculturii.

Despre Vlachi găsim nenumărate mențiuni, mai ales în izvoarele byzantine și ei sunt aceiași cu Volochii din cronica lui Nestor.

Dintre cele patru pasagii citate mai sus din analele rusești mai multă bătaie de cap a dat istoricilor arătarea, repetată de trei ori, cu Volochii lovind pe Slavii așezați la Dunăre, în regiunile panonice, i-au silit să-și părăsească locuințele și să plece unii spre nord, spre Vistula și în alte părți, iar pe alții să rămână pe loc, supuși aceluiași Volochi, cu cari au trăit împreună până la venirea Ungurilor.

Istoricul german Schlözer care a studiat, la începutul secolului trecut, într-o lucrare în cinci volume, analele rusești ale lui Nestor — până la 980 — a crezut, întâi, că Volochii, despre cari se vorbește în cronică, sunt Italieni, fiindcă sub numele de Wälsche, pe care îl identifică cu Volochii, se înțelegeau Italienii și în general popoarele romanice — Wal-land era Franța și Italia —; mai târziu însă a admis părerea istoricului polon Dlugosz care a crezut că e vorba, în acest pasagiu al lui Nestor, de Longobarzii, cari au gonit pe Slavi, *Longobardis Slavos e Pannonia pellentibus*; în cele din urmă însă, dându-și seama că nu poate fi vorba nici de Italieni cari, de altfel, nu existau pe acea vreme ca popor, — în Italia nu erau în timpul formării cronicii decât Romanii și Venețienii — și nici de Longobarzii cari după înfrângerea Gepizilor trec în Italia, a emis părerea pe care o împărtășim și noi că în adevăr Slavii au suferit în Pannonia o înfrângere din partea Volochilor, în urma căreia s'au împrăștiat unii spre sud, iar alții spre nord. Această înfrângere, în afară de cronica lui Nestor, nu o întâlnim consemnată nicăiri aiurea în istorie.

Iată chiar vorbele lui Schlözer¹⁾: „Acești Volochi nu sunt nici Romani, nici Bulgari, nici Wälsche, ci Vlachi, urmași ai mării și străvechei seminții de popoare a Thracilor, Dacilor și Geților cari, și acum, își au limba lor proprie și, cu toate asupririle, locuiesc în Valachia, Moldova, Transilvania și Un-

1) Schlözer, *Russische Annalen*, III, p. 145.

garia în număr de milioane. Să admitem, continuă Schlözer, că sub acest nume nu se vorbește nicăirea de ei în istorie înainte de veacul al 11-lea. Ei însă au locuit într'un colț de lume care, după ce împăratul Aurelian și-a retras din Dacia pe toți coloniștii romani și a părăsit lumea dela nordul Dunării, a rămas în decurs de mai multe secole o terra incognita. Ca să fi pierit cu totul de atunci acele națiuni de pe suprafața pământului este *a priori* cu totul neprobabil. Vor fi fost, timp îndelungat apăsați de Goți și apoi de Huni și de alții; de toți însă s'au liberat. Ce s'a petrecut după aceea în marea lor țară primitivă, între sec. al V-lea și al IX-lea, despre acesta istoria nu știe decât puțin sau nimic; și ceea ce ea ne spune nu este cel puțin în contrazicere cu afirmarea lui Nestor că a fost o vreme când acești Vlachi (poate din Transilvania) au pornit un atac asupra Pannoniei și au ajuns stăpâni peste locuitorii slavi de atunci ai acestei țări".

Istoricii noștri din ultima jumătate de veac ne dau impresia unei complete descurajeri, atât din cauza atacului violent și bine pregătit al lui Roesler și al școalei sale, în frunte cu Hunfalvy, Rethy și alții, cari, cu argumente quasi științifice, au tăgăduit continuitatea elementului daco-roman la nordul Dunării, cât și în urma intervenției filologilor noștri cari, *nebănuind măcar influența limbii Dacilor asupra formării graiului nostru*, au susținut că neamul românesc nu s'a putut forma decât în peninsula Balcanică, sub directa înrâurire a idiomului iliric. Și astfel, Xenopol, bunăoară, sleindu-și puterile în căutarea de argumente împotriva teoriei roesleriene, s'a rețrănat în dosul parapetului și lipsit de curajul unui Hașdeu, predecesorul său, a păstrat cu sfială linia de apărare, fără să îndrăznească să mai ia ofensiva. Și ca Xenopol, au păstrat timorați și ceilalți istorici ai noștri aceeași timidă prudență.

Dar, Nestor ne spune clar că a existat poporul Volochilor, amintiți alături de Romani (Râmleni) și de Venețieni; că acest popor al Volochilor s'a luptat cândva — nu ni se spune anume când — cu Slavi pe cari i-au bătut și i-au silit să-și părăsească, unii cel puțin, locuințele lor; iar când au venit Ungurii, aceștia au dat peste Români și peste Slavi, i-au învins și de atunci țara lor se numește Ungaria.

Simion Mangiuca și după el Xenopol, necutezând să se bazeze prea mult pe arătările precise ale lui Anonymus și ale

celorlalte izvoare medievale au crezut că „singura interpretare rațională a spuselor lui Nestor este a raporta cuvintele lui la cucerirea romană de pe timpul lui Traian și la efectul ce această cucerire trebuia să-l aibă asupra popoarelor sarmatice pe cari Nestor le arată ca Slavi, cari trăiau în Dacia, alături de Daci”.

Socotim că atât Xenopol, cât și toți ceilalți istorici cari, după el, au admis aceeași interpretare a textului lui Nestor, sunt pe o cale greșită; și că, mai mult din timiditatea de care vorbeam mai sus și dintr'o excesivă prudență, n'au tras toate concluziile cari trebuiau trase din coroborarea textelor cronicilor și din logica faptelor și că numai Schlözer singur a avut intuiția exactă a evenimentelor, când a susținut că „a fost o vreme când acești Vlachi (poate din Transilvania) au pornit un atac asupra Pannoniei și au ajuns stăpâni peste locuitorii slavi de atunci ai acestei țări”.

Căci avem convingerea nestrămutată, manifestată de altfel cu oarecari șovăeli și de alții, că au existat, înainte de venirea Ungurilor, mai multe organizațiuni teritoriale românești, mai multe voevodate, sau poate republici federative, în stare să poarte războaie, fie împotriva celor ce ar fi năvălit în țara lor din afară, fie împotriva celor cari vor fi izbutit să se stabilească între ei de mai înainte. Aceste organizațiuni teritoriale vor fi fost de sigur, uneori curat românești, alte ori romano-slave ori româno-bulgare etc.

Ducatele ce le constată, odinioară, urgisitul și în urmă aproape reabilitatul Anonymus, nu numai în Transilvania propriu zisă, dar și în Banat și în centrul țării ungurești — acel dux Bihoriensis, cuscrul lui Arpad, trăia doar aproape în mijlocul fostei Ungarii — existența unei puternice garnizoane în cetatea Vesprem, dincolo de Dunăre, formată din populația romanică din împrejurimi, garnizoană cu care ducii unguri Usubu și Eusce au trebuit să dea lupte crâncene, de o săptămână întreagă, silind-o în sfârșit să părăsească localitatea și să se retragă spre țara Theotonicilor, și care garnizoană presupune o organizație politică a populației romane sau romanizate — vlache numite în cronici ¹⁾ — din Pannonia, la fel cu cea de dincoace de Tisa; apoi, existența atâtor sate și atâtea numiri tipice valache, constatate chiar în docu-

1) Cf. *Revista Istorică*, XX, 4.

mentele ungurești, ca aflându-se în Pannonia și în nordul Ungariei¹⁾, ne îndrituesc să credem că au trebuit să existe formațiuni teritoriale și politice românești cari vor fi purtat lupte cu Slavii din Pannonia și dela Dunăre, după cum ne afirmă cronica lui Nestor, că vor fi biruit pe acești Slavi cari, neputând suporta dominațiunea valachă — românească — vor fi emigrat unii spre nord sau spre sud, iar alții, acomodându-se împrejurărilor, vor fi trăit împreună cu Românii, până la venirea Ungurilor cari au supus și pe unii și pe alții.

La această concluzie ne duce și constatarea existenței, în toată fosta Ungarie, nu numai în Bihor, dar și în Pannonia, a cnezatelor românești, a scaunelor de judecată, precum și a voevodatelor, instituții politice și judecătorești, proprii ale Românilor și adoptate dela Români și de cătră Ungurii cuceritori, devenind din nomazi ce erau popor sedentar. Căci, de ce oare Maghiarii, introducând din Germania organizațiunea comitatelor, nu le-au introdus pe acestea și în regiunile românești din răsăritul țării și s'au menținut, și pe mai departe, vechile voevodate și scaunele de judecată ?

Pannonia, ca și nordul Ungariei, fiind cele dintâi regiuni supuse de Maghiari, este firesc lucru ca Vlachii de acolo, ca și celelalte neamuri conlocuitoare, să fi fost cei mai repede asimilați de Unguri.

În afară de aceasta, faptul păstrării cultului grecesc și la Românii din Ardeal — primele elemente ale creștinismului românesc sunt latine — în timpul când se încreștinau Ungurii, după ritul roman, e o doavdă că ei se găseau acasă la ei; iar primirea liturghiei slave de toți Românii de pretutindenea, este o probă că faptul s'a petrecut înainte de venirea Ungurilor²⁾.

Dar, chiar dacă am admite interpretarea ce o dă Xe-

1) Cf. Articolele noastre din *Universul* din 27.X.1930 și 24.XII.1932 și N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV*. Comitele fortăreții Hung „în graiul locuitorilor din acea provincie se chema duca”.

2) P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine*, p. 2, ne spune: „Liturghia slavă a existat la toți Românii, nu numai din principatele Valachiei și Moldovei, ci și în Transilvania și în general la Românii din Ungaria. Această unitate a ritului slav este anterioară cuceririi Ardealului de Unguri, — ea datează dintr'o epocă când Românii trăiau în *mici principate libere*, căci această mare reformă religioasă nu s'ar fi putut produce sub egida coroanei apostolice a Sfântului Ștefan”.

nopol pasagiului de mai sus din cronica lui Nestor, rămâne totuș de nediscutat arătarea cronicei că Ungurii, la sosirea lor, au avut de purtat lupte, spre a-și asigura stăpânirea, cu Români pe cari i-au găsit în noua lor patrie.

Principate valache se întâlnesc, în tradiția analitică, nu numai în fosta Ungarie, dar și în regiunile nordice ale țării noastre, în Galiția și până la Bugul superior. Și întrucât Vlachi s'au numit de Ruși totdeauna Volochi, socotim că nu trebuie pusă la îndoială naționalitatea acelor populațiuni valache cari se întâlnesc la nordul Carpaților și nici naționalitatea Volochovenilor. Originea însă a numelui Volocholov dela Voloch a dovedit-o mai întâi E. Kaluzniacki prin documente în cari localitatea Bolechov din Galiția este numită *Villa Valachorum dicta*¹⁾.

O țară a Bolochovenilor, zemlia Bolochovskaia, se găsește menționată în Podolia, încă din anul 1150, iar în izvoarele byzantine se vorbește despre Bolochoveni pe la anul 1164. Și, întrucât acești Bolochoveni erau conduși de cneji, pe cari îi întâlnim mai ales în Ungaria, se crede că ei au venit la Nord din părțile Ungurești²⁾.

Volochii ce se întâlnesc în anul 1070, ca făcând parte din armata lui Iziaslav, principele Kievului, amintiți după Dlugosz, de Cantemir, nu credem că vor fi fost niște simpli ciobani cari își căutau noi locuri de așezare prin Galiția, sau niște mercenari ce-și căutau angajamente în armatele principilor vecini³⁾.

Pornind dela ideea că numele de Vlach a însemnat într'o vreme păstor sau cioban — deși accepțiunea aceasta a cuvântului este târzie — I. Peisker, a emis, în timpul din urmă, strania părere că Vlachi, adică Români, ar fi de origină turanică, că adică ei ar fi rezultat din fuziunea unor nomazi turanieni, veniți în Europa din regiunea Altai, cu populațiunea indigenă romanizată din Peninsula Balcanică; și că

1) Cf. D. Onciul, *Originea Principatelor*, p. 287.

2) D. Onciul, *op. cit.* p. 86, crede că Bolochovenii se găsesc în oarecare dependență de regii Ungariei, căci ne spune: „Și Bolochovenii se găseau sub conducerea mai multor cneji cari împreună formau un fel de republică federativă, compusă din cantoane cu câte un cneaz în frunte. Ei au venit din Ungaria, cu care întrețineau legături.

3) D. Cantemir, *Hronicul*, p. 385, ed. Tocilescu; cf. Th. Holban, *Archiva* a. 1930, p. 134.

de aci, deci de peste Dunăre, și-ar fi tras obârșia întregul neam românesc¹⁾. Peisker reia, prin urmare, teza susținută în veacul al XVIII de istoricii germani Thunmann, Sulzer și alții, anume că Românii și-ar avea originea, întocmai ca și Ungurii, tot din Asia. Peisker însă nu ține seama nici de arătările lui Nestor, nici de datele cronicilor medievale și nici de probele ce s'au adus în favoarea continuității elementului daco-roman din Dacia Traiană.

În chipul acesta, turanismul Românilor *a priori* nu este de susținut.

Dar, cronica lui Nestor ne vorbește, în nenumărate rânduri și despre celelalte popoare turanice așezate în Europa și în special despre Pecenegii și despre Polovci sau Cumani. Pecenegii dușmani de moarte ai Ungurilor, i-au silit pe aceștia să-și părăsească patria lor dela Atelkuz și să se îndrepte spre Pannonia; la rândul lor, Pecenegii au fost goniți, luându-le locul, de Cumani, un neam de oameni înrudiți cu ei. Și unii și alții, adecă și Pecenegii și Cumanii, au trăit în contact cu Volochii, în total, un timp de trei secole și nu este posibil ca acești turanici să nu fi exercitat influențe asupra noastră și să nu fi lăsat urme pe cari nu este locul să le discutăm și să le arătăm aci.

În cronica lui Nestor însă întâlnim o dată foarte importantă în ce privește familia Asaneștilor, întemeietorii imperiului româno-bulgar din vecaul al XII-lea. Numele Osen sau Asen îl întâlnim de două ori în cronică, ca nume de principe cuman.

Între Vlachi și între Cumani, născându-se o comunitate de interese, în timpul celor peste o sutăcincizeci de ani de conviețuire în același teritoriu, se vor fi născut fără îndoială și legături familiare între conducătorii celor două națiuni și mai ales după încreștinarea Cumanilor — pentru biserica de rit catolic ei au fost atrași numai în preajma mării invazii tătarăști din 1241 — și astfel atât numele de Basarab cât și cel de Asan au putut fi împrumutate dela Cumani, cu cari Volochii lui Nestor au trăit în simbioză²⁾.

Ca încheiere, constatăm că studiul cronicii lui Nestor și

1) Peisker, *Die Abkunft der Rumänen*, p. 30.

2) C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 300, discută chestiunea naționalității Asaneștilor.

a celorlalți cronicari din evul mediu dau o desmințire categorică tuturor acelor care susțin că naționalitatea română s'ar fi închegat peste Dunăre — deși Dunărea ca și Carpații n'au constituit niciodată hotar de țară — și că de acolo în urmă poporul românesc s'ar fi răspândit în regiunile carpatice.

În același timp, cronica lui Nestor ne dă dovadă că Slavii nu s'au infiltrat în țările noastre pe nesimțite, după cum susțin aproape toți scriitorii noștri cu excepția istoricilor Giurescu, tatăl și fiul, ci că, întocmai ca și ceilalți barbari din evul mediu, ei au avut să poarte cu popoarele daco-romane lupte crâncene, al căror ecou l-am întâlnit în *Povest vremenych let*. Influența acestor Slavi o constatăm, mai ales, în limba noastră. La nordul Dunării ei fiind mai puțin numeroși și deci mai puțin rezistenți, au fost cu totul asimilați, la răsărit de Români, la apus, ceva mai târziu, de Unguri. În schimb, la sudul aceluiași fluviu, Slavii au izbutit să asimileze, la rândul lor, pe Bulgari, a căror limbă nu numai că au influențat-o, dar chiar au înlocuit-o în întregime cu graiul lor propriu.

VIII.

BRODNICII ÎN IZVOARELE ISTORICE MEDIEVALE

Înainte de a se fi constituit, în unități politice, populațiile române din Dacia Traiană ce duceau o viață mai mult patriarhală și aveau un regim familiar, deci, înainte ca principatele române să se fi constituit, pe bază teritorială, cel al Munteniei pela sfârșitul veacului al XIII-lea și cel al Moldovei cu o jumătate de secol mai târziu, se constată în regiunile noastre existența unei populațiuni, având un teritoriu al său propriu, dar despre caracterul cărei populațiuni istoricii până astăzi n'au căzut încă de acord. Cât timp va fi dăinuit viața istorică a acestei populațiuni, unde anume va fi locuit, ce fel de neam de oameni va fi fost, sunt atâtea întrebări, cărora până în prezent nu li s'a găsit un răspuns sigur și mulțumitor.

Este poporul Brodnicilor despre care ne vorbesc atât izvoarele rusești și bizantine cât și diplomele regale unguerești și bulele papale.

Problema Brodnicilor, populațiune care prin aceea că a trăit în țara noastră formează, chiar numai prin acest fapt, unul din izvoarele istoriei Românilor, n'a fost în deajuns studiată și nici complet prezentată.

Cercetând această problemă pe temeiul documentelor, socotim că încheierile la cari am ajuns și cari, de altfel, sunt coroborate și de celelalte concluziuni ce se desprind din analiza izvoarelor noastre istorice, sunt singurele ce se impun ca firești.

Pe Brodnici îi întâlnim pentru întâiaș dată la anul 1147, iar pentru ultima oară la anul 1359, deci într'un răstimp destul de apreciable de 212 ani.

În izvoarele rusești întâlnim pe Brodnici, sub anii 1147, 1216 și 1224, în cele mai multe din letopisețele Ipatievșcaia, Lavrentievșcaia, Niconova, Novgorodșcaia, Voscresenscaia și Tverscaia, iar în izvoarele bizantine la anul 1186. În documentele latine, emanate dela regii unguri, îi întâlnim în anii 1222, 1223, 1254 și 1359, iar în cele ce provin dela Scaunul apostolic din Roma sub anii 1222, 1227 și 1231. În total avem, prin urmare, șaisprezece dovezi medievale cari ne vorbesc cu mai multe ori mai puține amănunte despre poporul și țara Brodnicilor.

Iată cuprinsul acestor izvoare:

I. *Izvoarele rusești*. Acestea fac mențiune despre Brodnici în următoarele împrejurări:

1. În războiul ce a pornit, la anul 1147, principele rus Sviatoslav împotriva Viaticilor, armata sa a fost întărită, pe malurile râului Oka, un afluent al fluviului Volga, între alte trupe, și de trupele Cumanilor și de cele ale Brodnicilor¹⁾.

Iată cum se exprimă despre acest fapt marele istoric rus N. M. Karamzin²⁾: „Sviatoslav, fiind îmbărbătat, s'a întors pe malurile râului Oka. Aci, s'a unit cu el chanii Cumanii, unchiile săi, și așa numiții Brodnici, despre cari aicea se pomenește pentru prima dată. Acești oameni erau creștini, locuiau în stepele Donului printre barbari, asemănându-se cu aceștia prin viața lor sălbatică, cum probabil erau în cea mai mare parte dintre fugarii ruși; ei pentru bani serveau pe principii în certurile lor”.

Știrea ce o găsim asupra Brodnicilor în letopisețul Ipatiev ne este astfel redată în cronica Niconova³⁾: Jurii Dolgoruki din Susdali i-a trimis lui Sviatoslav în ajutor 14.000 de Brodnici. După ce Sviatoslav a plecat la Deviogorsk îi mai vin în ajutor un grup de Polovci (Cumanii) și Brodnicii.

1) *Cronica Ipatievșcaia*, adecă a lui Ipatiev, în colecțiunea cronicilor ruse, ed. St. Petersburg, II, p. 242.

2) Karamzin, *Istoria statului rusc*, II, 2, p. 131; trad. fr. St. Thomas et Jeauffret, III, p. 273; trad. ger. Hauenschild, III, p. 200. Cu acest prilej traducătorul german adaugă: Diess Wort (Brodnik) ist schon früher erklärt worden (Herumzöglinge); die Brodnik (Landstreicher) bildeten bei dem Heere der Mongolen wohl eine Art von Vorhut des Heeres, und mochten die leichteste Schaar seyn.

3) *Cronica Niconova*, IX, p. 171, Cf. A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, p. 113.

În lupta aceasta a sa, Șviatoslav fusese sprijinit și de Iwan Berladnic care însă, în urmă îl părăsește alipindu-se de dușmanul aceluia, Iziaslav, fiul lui Mstislav ¹⁾).

2. În anul 1216, deci după un restimp de șapte decenii, ni se povestește în letopisețele rusești despre un războiu între Mstislav din Novgorod purtat împotria lui Iaroslav din Susdali. De partea acestuia din urmă erau, între alții, și Brodniții, numiți Bronnikii ²⁾).

3. În anul 1223, în lupta dela Calca, fluviu ce se varsă în marea de Azov, luptă dată între Tătari și Ruși, Brodnicii sub conducerea voevodului lor Ploscânea, au venit în sprijinul Tătarilor și, în același timp, cu această împrejurare voevodul a jurat în numele Tătarilor că dacă Mstislav, asediat de trei zile, se va supune, el îi va da libertatea, în schimbul unei sume de bani. După predare însă, Ploscânea și-a călcat cuvântul, dând în mâinile Tătarilor pe Mstislav, împreună cu cei doi gineri ai acestuia.

Iată cum ne redă acest eveniment cronica rusă, numită Academică: „Se luptau Rușii cu Tătarii. De partea principilor ruși erau Brodnicii și Cumanii. Aceștia din urmă, la un moment dat, au început să fugă, producând prin aceasta un mare neajuns oștirii ruse. Principele Mstislav din Kiev rămâne pe o stâncă, în apropiere de râul Calca, pentru continuarea luptei și începe să facă întărituri. Mai erau cu el doi principii. Erau și Brodnicii bătrâni ³⁾), cu voevodul lor Ploscânea și el, blăstămatul, a sărutat crucea principelui Mstislav și a ambilor principii că nu-i va bate și-i va lăsa pentru răscumpărare și amăgind blăstămatul i-a predat legați Tătarilor; orașul (întăritura) a fost ocupat, oamenii uciși, iar principii prizonieri puși sub scânduri, pe cari s'au așezat Tătarii, triumfând și bucurându-se de victoria lor“ ⁴⁾).

1) *Cronica Vosresenscaia*, II, p. 38.

2) *Cronica Novgorodscăia*, p. 22 sq. Cf. și *Cronica Academică*, p. 469, la Boldur, *op. cit.*, p. 113.

3) Brodnicii bătrâni, adică Brodnicii de veche organizație patriarhală.

4) *Cronica rusă*, numită *Academică*. anexa la *cronica Laurentievscăia*, III, p. 482, la Boldur, *op. cit.*, p. 114. Cf. și *Cronica Novgorodscăia*, p. 40 sq.

Iată cum se exprimă Karamzin despre lupta dela Calca: „Pământul rusesc dela începutul său, după cuvintele le-topiseşului n'a văzut o asemenea nenorocire. O minunată oştiră, voioasă şi puternică, a dispărut aproape cu desăvârşire; abia a zecea parte din ea a scăpat. Numai Chieveni au căzut pe loc zece mii. Cei mai pretinşi prieteni ai noştri, Cumanii, vinovaţi de acest războiu şi de acest dezastru, omorau pe Ruşi ca să le ia caii şi îmbrăcămintea. Mstislav din Galiţia, încercând pentru întâiaş dată nestatornicia soartei, mirat şi mâhnit, s'a aruncat într'o luntre şi, trecând peste Nipru, a dat ordin să se distrugă toate vasele, pentru ca Tătarii să nu se poată lua după ei. Şi a plecat la Halici, iar Vladimir Riuricovici din Smolensc la Chiev. Pe când Mstislav Romanovici din Chiev era încă pe malurile râului Calca, într'o tabără întărită, de pe un mal stâncos, a văzut fuga Ruşilor şi n'a voit să se mişte din loc: minunat exemplul de mărime sufletească şi de mândrie ostăşească ! Tătarii se apropiu de această întăritură; trei zile s'au luptat cu Ruşii şi n'au putut să-i învingă şi i-au oferit lui Mstislav Romanovici să-l lase liber, dacă el le va da preţul rescumpărării pentru dânsul şi pentru drujina sa. Principele s'a învoit. Voevodul Brodnicilor, cu numele de Ploscânea, fiind atunci în slujba Mongolilor, în numele lor, a jurat pentru dreapta îndeplinire a condiţiilor, însă el a înşelat pe Ruşi şi legându-l pe nenorocitul de Mstislav cu cei doi gineri ai lui, principele Andrei şi Alexandru Dubroveţchi, i-a predat comandanţilor Cingiscanului. Furioşi de mânie, din cauza dârzei rezistenţe a mărinosului Mstislav al Chieului şi aducându-şi aminte de uciderea solilor lor în tabăra noastră, i-a tăiat pe toţi Ruşii, pe cei trei principii i-au sufocat sub scânduri şi s'au aşezat să petreacă peste corpurile lor. În felul acesta s'a sfârşit această primă luptă cu vărsarea de sânge a strămoşilor noştri cu Mongolii, cari, după relatările istoricului tătar, intenţionat au atras pe Ruşi în stepa periculoasă şi s'au luptat cu ei şapte zile întregi ¹⁾.

II. *Izvoarele bizantine.* — Spre sfârşitul veacului al XII-lea şi anume la anul 1185, din cauza birurilor prea mari ce le-a pus împăratul Isaac Angel pe poporul de jos şi în

1) Karamzin, *op. cit.*, III, 8, p. 144—145.

special pe păstorii români din munții Balcani, pentru ca el să facă față enormelor cheltueli ce avea la nunta sa cu fiica regelui Bela al III-lea al Ungariei, doi frați, Petru și Asan, pornesc în solie la împărat, la Constantinopol, ca să protesteze împotriva impunerilor ce-i loveau atât de greu. Împăratul nu numai că n'a dat ascultare soliei, dar a primit-o cu palme. Atunci Petru și Asan, întorcându-se acasă, încearcă și izbutesc să provoace o răscoală printre Români și Bulgari. În același timp, Asan este proclamat ca rege.

Uniți cu Bulgarii, Românii poartă mai multe lupte cu Bizantinii. Intr'una din aceste lupte fiind biruiți, Petru și Asan se văd nevoiți să treacă Dunărea, pentru ca să ceară ajutor dela popoarele cari, pe acea vreme, stăpâneau teritoriile dela nordul Dunării.

Cu sprijinul primit de peste Dunăre, Asaneștii înving la anul 1190 armatele bizantine, le pun pe fugă și le pricinuiesc un adevărat dezastru.

Scriitorii bizantini cari ne vorbesc despre aceste evenimente ne spun că alături de Cumani au venit în ajutorul Vlăchilor și Bulgarilor dela sudul Dunării și Vlăchii din nordul acestui fluviu ¹⁾). Scriitorul Nicetas Choniates Acominatus, într'un pasagiu reprodus de noi în original ²⁾ ne arată că alături de Cumani se găseau și Brodnicii (Bordonii), adăugând că aceștia sunt o ramură a Tauroscitilor, că sunt viteji și disprețuitori de moarte ³⁾).

Și este de remarcat că atunci când Nicetas ne vorbește despre Bordoni, alătura de Cumani, nu ne pomenește nici un cuvânt despre Vlăchii dela nordul Dunării; aceasta ar putea să ne servească drept dovadă, că, în mintea sa, identificarea între Vlăchi și Bordoni era un lucru dela sine înțeles; în același timp, mai rezultă și faptul indiscutabil că Bordoniți nu sunt Cumani, dar că locuiau în vecinătatea lor, la stânga Dunării, într'o regiune pe care el nu o determină.

Dar, dacă izvoarele rusești și bizantine nu pot să ne fixeze localitatea unde trăiau acești Brodnici, aruncându-i câteodată în stepele Rusiei și chiar pe malurile îndepărtatului

1) Nicetas Choniates, *Hist.*, ed. Bonn, p. 663, Σκύθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τὸν Ἰστρον διαβάντες.

2) *Izv. Ist. Rom.*, XI, p. 41.

3) D-l Aur. Sacerdoțeanu, *Rev. Ist.* XXIV, p. 198, nu crede că se poate face o apropiere între Bordoni (Brodoni) și Brodnici.

Don, documentele ungurești și bulele papale ne dau în această privință câteva informațiuni foarte prețioase; ele ne arată nu numai timpul aproximativ când au trăit acești Brodnici, dar, întrucâtva, chiar localitățile pe cari ei le au ocupat.

III. *Izvoare ungurești. Diplomele regilor unguri, Bulele papale.*

Ele sunt în număr de șapte, iar cuprinsul lor în rezumat este următorul:

1. Din anul 1222, ni s'a păstrat o diplomă a regelui Ungariei, Andrei al II-lea, diplomă prin care se confirmă actul de danie făcut de același rege cavalerilor Teutoni din țara Bârsei. Este deci o confirmare a diplomei, prin care li se dăruie acestor cavaleri țara Bârsei, deșartă și nelocuită — deserta ei inhabitată — și se enumeră și condițiunile în care se face actul de danie. Când însă examinăm mai de aproape aceste condițiuni, vedem că țara Bârsei nu era nici pustie nici nelocuită, ci că se găseau în ea locuitori cari își aveau îndeletnicirile lor și cari locuitori constituiau pe acea vreme, pe lângă teritoriu, bogăția regatului ungar ¹⁾.

În diploma de mai sus a regelui Andrei se spune, între altele:

Ca aurul și argintul ce se va fi găsit în țara dată cavalerilor ca feud să treacă jumătate la fiscul regelui, iar cea laltă jumătate să fie a ordinului ²⁾; ca târgurile să fie libere, iar veniturile lor să treacă în întregime pe seama ordinului, pentru ca din ele să aibă mijloace de a apăra regatul — ad munimen — în contra Cumanilor; ca să aibă voie să ridice și cetăți de piatră, nu numai de lemn. În urmă, diploma fixează hotarele țării dăruite.

Apoi diploma mai adaugă: Le-am mai acordat pe dea-

1) În timpul din urmă, în temeiul unor judicioase studii ale d-lui Iosif Schiopul, s'a pus la îndoială autenticitatea acestor diplome. Noi însă, până ce nu se va fi pronunțat în mod definitiv istoriografia noastră asupra faptelor puse în discuție și până nu se va fi făcut dovada cari anume diplome sunt false și cari nu și întru cât ele sunt false sau autentice, luăm de bun conținutul lor. Vezi discuțiunea acestei chestiuni în *Țara Bârsei*, din anii 1933, 1934 și 1935 și la care au luat parte domnii Em. C. Lăzărescu, I. Lupaș, Aur. Sacerdoțeanu și Ios. Schiopul.

2) Vezi *Izv. Ist. Rom.*, XI, p. 66.

supra și fortăreața (castrum) Cruceburg¹⁾, pe care cavalerii Teutoni o construiseră din nou și împreună cu aceasta și livezile de lângă fortăreață și apoi, dela hotarul teritoriului Cruceburg, teritoriul ce duce până la hotarele Brodnicilor — usque ad terminos Brodnicorum — și dela castrul dela Almage (Hălmeag), până la izvoarele Bârsei și de aci până la Dunăre.

În același timp, li se mai dăruiește fraților ordinului teuton dreptul de a avea șase corăbii pe Olt și șase pe Mureș și scutire de a plăti vamă, când vor trece prin țara Vlachilor și când vor trece prin țara Secuilor.

Intrucât până în acest an, anul datării diplomei regelui Andrei al II-lea (1222), cucerirea Ardealului nu era completă²⁾, iar colonizarea Secuilor nu se făcuse încă în regiunea Treiscaunelor și a Ciucului, pare plauzibilă părerea exprimată în articolul canonicului Karácsonyi că vama românească și cea secuiască — fapt ce presupune o oarecare organizare politică a celor două popoare — a fost la apus de țara Bârsei. Românii vor fi avut vama lor în regiunea Piersani-Halmeag, iar Secuții în regiunea Cohalmului³⁾. Căci numai pe aici erau drumuri mari, pe de o parte drumul Făgărașului, oraș pe acea vreme neînsemnat, spre Cârța, localitate vestită, unde se stabilise ordinul călugărilor Cistercensi, cu o importantă mănăstire ale căreia urme se văd și astăzi, iar pe de altă parte drumul spre nordvest spre Târnava și Mureș, pe la Homorod. Un drum ducea pe la Românii din țara Făgărașului, iar celălalt pe la Secuții din regiunea Odorheiului.

După ce li se mai acordă cavalerilor și alte câteva concesiuni, cu scopul de a fi ei pe viitor un zid de apărare al regatului ungar — tamquam firmum propugnaculum — diploma este întărită prin pecetie regală și iscălită de întregul cler și de întreaga curte a regelui.

Nu ne putem opri de a atrage atenția asupra faptului că în diploma regală nu se determină hotarele daniei decât în partea dinspre apus, nu și în cea dinspre răsărit. Aceasta este o dovadă, credem noi, că spre apus erau regiuni orga-

1) Cruceburg se identifică cu Kreuzburg, Teliu (ung. Nyén), deși unii învățați cred că acest castru ar fi în munți, la vechiul hotar al Ardealului.

2) *Sicules et Roumains*, p. 27.

3) Karácsonyi, *Megjegyzések az oláh telepítés kérdéséhez*, in *Századok*, 1908, p. 847.

nizate, pe când, spre răsărit și miazănoapte, nu. Feudul regal din Ardeal nu este deci hotărnicit în spre răsărit și miazănoapte, fiindcă aci se găseau populațiuni cu o organizație politică rudimentară, fie că aceste populațiuni erau Români, fie că erau populațiuni româno-slave.

2. Tot din anul 1222, din luna Decemvrie, ni s'a păstrat o bulă papală¹⁾, care cuprinde confirmarea din partea papei Honoriu al III-lea a donațiunii date de regele Andrei al II-lea cavalerilor teutoni din țara Bârsei. Papa aprobă condițiunile puse de rege. Dar, fiindcă pentru cancelaria papală Brodnic și Blac (Valach) erau două noțiuni identice, ea înlocuește vorba Brodnic prin cea de Blac și spune: *que procedit usque ad terminos Blacorum*²⁾.

Ediția lui Zimmermann-Werner, din 1892, cuprinzând textul critic al acestei bule papale, ne arată că în original era *Prodnicorum*, iar nu *Blacorum*. N'avem posibilitatea să colaționăm textele și nici să punem la îndoială veracitatea spuselor editorilor germani. Versiunea *ad terminos Blacorum* se baza pe un copiar dela începutul veacului al XV-lea. Autorul acestui copiar propusese această identificare, probabil fiindcă, pe la anul 1400, exista conștiința că Brodnicii sunt aceiași cu Români.

3. În anul următor, 1223, regele Ungariei, Andrei al II-lea, confirmă actul de danie făcut mai înainte mănăstirii Cârța (Kerch-Candela) din județul Făgărașului. Documentul păstrat în original și într'un transsumpt, ambele autentice³⁾, cuprinde de fapt confirmarea a două danii, a două moșii, ale căror hotare le descrie.

Mai întâi se dă consimțământul regesc pentru cedarea câtră mănăstirea Cistercensă din Cârța a unei moșii din județul Sibiului, a moșiei Cisnădioara (Kis Disznod, Michelsberg-Mons sancti Michaelis).

Preotul Gocelinus, pentru devotamentul său, primise dela rege proprietatea Cisnădioara, împreună cu biserica și cu tot teritoriul ce-i aparținea și, dintr'un profund sentiment reli-

1) Vezi și Ios. Schiopul, *Dacia Istorică*, 2, p. 70.

2) Documentul, în cele mai multe ediții, cuprinde *ad terminos Blacorum* în loc de *Brodnicorum*.

3) Ios. Schiopul, *Dacia Istorică*, I, p. 5. În această revistă, în ultimul număr (II, 1), d. Al. Dobosi caută să facă dovada că și acest document este un falsificat.

gios, a dăruit, la rândul său, această moșie cu tot ce se ținea de ea, mănăstirii din Cârța a ordinului călugăresc cistercens. Proprietatea aceasta fusese luată dela biserica din Sibiu, în schimbul proprietății Borothnic — quem de Zebeniensi ecclesia in concambium terre Borothnik receperamus. — Pentru valabilitatea daniei, preotul Gocelinus cere asentimentul regelui care, firește, nu i-l refuză.

Cu această împrejurare se arată și hotarele moșiei ce se găsea între Rășinari, Cristian și Sibiu.

Tot prin prezentul privilegiu regal se confirmă și dania ce se făcuse aceleiași mănăstiri prin voevodul de atunci Benedict și se spune că pământul a fost smuls dela Blacci — terram quam prius eidem monasterio contuleramus, exemptam de Blaccis.

În același timp, se arată și hotarele moșiei: Oltul, râul Arinilor (Egwer potak), Făgetul (Nogebik-Nagybükk) Arpașelul (rivulus Arpas), munții Carpați (Alpes) și râul Cârța (Kurchz).

Din lectura acestui document reținem două fapte precise: Întâi, că regele Andrei luase dela biserica din Sibiu proprietatea Cisnădioara, în schimbul moșiei Brodnic (în lectură ungurească Borotnic) și că a dat-o preotului Gocelinus care, la rândul său, a dăruit-o mănăstirii din Cârța și al doilea, că regele a luat dela Români, — a smuls dela Români, exemptam de Blaccis — nu știm sub ce motiv — proprietatea ce aceștia aveau la Cârța până sus la munte, și a dăruit-o aceleiași mănăstiri catolice. Români fiind ortodocși și, deci schismatici, probabil că chiar acest fapt va fi fost motivul pentru care li s'a luat de rege moșia lor dela Cârța.

Brodnicii de aci, nu încapе îndoială că sunt cetățeni ai regatului ungar, din județul Sibiu sau Făgăraș.

4. În anul 1227, papa Grigorie al IX-lea numește pe archiepiscopul din Strigoniu ca legat apostolic al Sfântului Scaun pentru țara Cumanilor și țara Brodnic și-l autoriză să predice, să boteze, să înființeze biserici și să instituie preoți și chiar episcopi. Căci zice bula papală: Am văzut din scrisoarea ta că mai mulți nobili din neamul Cumanilor au venit la tine ca să-i botezi și că însuși principele lor Bortz a venit cu supușii săi la tine ca să primească credința creștină, că te-au rugat să te duci la ei să le arăți calea vieții pe care să poată să ajungă la cunoașterea „adevăratului” Dumnezeu. De

aceea, mi-ai trimis pe archidiaconul din Zala ca să mă roage ca, liberându-te de făgăduiala ta (votum) ce ai făcut (de a merge la locurile sfinte) să te duci în Cumania și Brodnic, fără vecină — terra illa vicina — având delegația noastră de a predica în numele nostru, de a boteza, de a clădi biserici, de a numi preoți și chiar de a face episcopi și în genere tot ce privește cultul și lățirea credinței ¹⁾).

Din această interesantă scrisoare a papei Grigorie al IX-lea rezultă că poporul Cumanilor fusese înainte vreme păgân și că acum a găsit momentul potrivit să treacă la creștinism, fie din convingere, fie din considerațiuni de ordin politic spre a se pune sub protecția bisericii catolice, în acel timp atât de influentă și de puternică. Alături de Cumani cari trăiau în această vreme în țara noastră, și în special în Moldova, ca pătură conducătoare, mai sunt amintiți și Brodnicii — de cuius gentis conversione speratur.

Nu putem ști cu precisiune dacă acest „de cuius gentis conversione speratur” se rapoartă numai la Cumani cari erau păgâni sau numai la Brodnici cari, precum o știm din alte izvoare, erau creștini. Gramatica latină admite ambele interpretări. În ipoteza a doua ar fi vorba despre convertirea la catolicism a Brodnicilor ortodocși. Noi înclinăm pentru ipoteza a doua, fiindcă, în afară de faptul că Brodnicii, ca Români, după cum vom vedea, erau creștini de multă vreme, dar ortodoxismul lor constituia un mare neajuns pentru Scaunul apostolic dela Roma.

Dovezi despre aceasta avem — pe lângă împrejurarea că în actele medievale numirea de „infideles” se rapoartă la ortodocși, iar nu la necreștini, cari se numesc heretici sau „păgâni”, — mai multe documente din aceeași epocă ²⁾).

1) Documentul din 1228, Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 107 ne dă și numele episcopului numit în țara Cumanilor. Este Teodoric ce avea să fie ajutat de călugării predicatori, trimiși de papă pentru propagandă în țările din răsăritul Europei.

2) Din anul 1234, există scrisoarea principelui de coroană, viitorul rege al Ungariei, Bela al IV-lea, către papa Grigorie al IX-lea prin care scrisoare își ia asupra-și îndatorirea să distrugă prin toate mijloacele pe ortodocși și pe falșii creștini — *Universos hereticos et alios Christianos qui relictas fide christianitatis ad superstitionem Ysmahelitarum vel Judaeorum pervertuntur, quocumque nomine censeantur et falsos christianos de*

Unde locuiau acești Brodnici? Documentul ne spune clar: „in terra illa vicina“, care nu poate fi decât partea de răsărit a Munteniei sau Moldova de jos, împreună cu regiunile Ardealului răsăritean, încă necucerit și încă necolonizat de Unguri în această epocă, deși o suzeranitate vagă maghiară se întindea și peste ținuturile Moldovei și ale Munteniei.

5. Cu patru ani în urmă, și anume în anul 1231, papa Grigorie al IX-lea felicită pe arhiepiscopul din Strigoniu — el se numea Robert — că a întors la legea creștină pe mai mulți Cumani și-l numește legat apostolic al său în provinciile Cumanilor și ale Brodnicilor, cu dreptul de a predica în aceste țări, de a înființa biserici, de a institui preoți și chiar episcopi. Bula aceasta papală este concepută aproape în aceiași termini ca și cea din 1227 și, în mare parte, îi reproduce cuprinsul. În aceasta însă se vorbește nu de țara Cumanilor și Brodnicilor, ci de *Comanorum et Brodnicorum provinciis sibi vicinis, de quorum gentis conversione speratur*.

6. În anul 1254, regele Ungarei Bela al IV-lea scrie papei Inocenție al IV-lea că Tătarii au de gând să năvălească din nou asupra Ungariei și-l roagă să-i dea ajutor atât în contra Tătariilor, cât și împotriva celorlalți dușmani ai săi, împotriva Rutenilor, Brodnicilor, Bulgarilor și Bosniecilor, popoare vecine cu Ungaria dinspre răsărit și miazăzi.

Căci, după marea invazie mongolă din 1241 care a pus

terris nostris bona fide studebimus pro viribus extirpare — Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 128.

Tot din același an ni s'a păstrat o scrisoare a papei Grigore al IX-lea către același Bela, prin care scrisoare ni se spune că în Episcopia Cumanilor se găsesc niște popoare cari se numesc Români și cari primesc tainele bisericesti dela niște falși episcopi de rital grecesc și că se fac una cu Românii chiar și Ungurii și Nemții din regatul Ungariei și-l invită ca episcopul Cumanilor să numească pe seama Românilor un episcop catolic din neamul lor — În *Comanorum episcopatu*, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt, qui etsi censentur nomine christiano, sub una tamen fide varios ritus habentes et mores, illa committunt, que huic sunt nomini inimica. Nam Romanam ecclesiam contemnent non a venerabili fratre nostro.... Episcopo Comanorum, qui loci diocesanus existit, sed a quibusdam pseudoepiscopis Grecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta et nonnulli de regno Ungarie tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis, eo contempto, premissa sacramenta in grave orthodoxorum scandalum et derogationem non modicam fidei christianae... Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 132.

tiit în lung și în lat întreaga Ungarie și la care pare a fi luat parte și Românii ¹⁾ dimpreună cu Cumanii și cu celelalte popoare din răsăritul Carpaților, se anunță acum o nouă expediție de jaf a Tătarilor. Regele Bela disperat se adresează papei, cerându-i ajutor și arătându-i primejdia nu numai pentru sine, ci și pentru întreaga creștinătate. „Căci până acum, spune desnădăjduit regele, deși am făcut apel în apus, la papă, la împărat și la Franci, n'am primit de nicăiri nici o mângăere, nici un ajutor, decât doar vorbe — de quibus omnibus nichil consolacionis vel subsidii accepimus, nisi verba.

În același timp, regele Bela amintește papei că, numai în interesul creștinătății, și numai având în vedere foloase politice, și-a măritat cele două fete, una după un principe al Rutenilor, pe cealaltă după un principe din Polonia, iar pe fiul său mai mare l-a făcut să ia în căsătorie o Cumană și că a introdus chiar Cumani în țara sa. Dar, acum, spre părerea sa de rău, constată că totul este de geaba, căci se vede silit să lupte cu ajutorul păgânilor ca să-și apere țara — per paganos hodie regnum nostrum defendimus. — Iar popoarele cari odinioară ne erau supuse nouă, popoare megieșe cu țara noastră dinspre răsărit, s'au unit acum cu Tătarii și vor să nimească toată Europa — regiones que ex parte Orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant... contra totam Europam suum innumerabilem exercitum destinaverunt.

În pasagiul acesta din scrisoarea regelui Bela al IV-lea nu poate fi vorba, firește, de Brodnicii dela Făgăraș, ori de cei dela Sibiu, ale căror ținuturi, precum știm, fuseseră pustiite de Tătari, în prima lor invazie, când au intrat în Ardeal prin pasul Branului, ci de Brodnicii cari vor fi locuit la răsărit și la miazăzi de regatul Ungariei și în regiunea Treiscaunelor, încă necolonizată de Secui.

Tot din această scrisoare se mai constată că singurul sprijin pe care se poate bizui regele este cel al călugărilor ordinului Ospitalier, pe cari i-a așezat în locurile cele mai expuse, la hotarul Cumanilor și al Bulgarilor.

Este prin urmare neîndoios că arhiepiscopul Robert din

1) Că Românii erau uniți cu Tătarii rezultă și din *Carmina de regno Ungariae destructo per Tartaros*. Izv. Ist. Rom. III, p. 20.

Strigoniu care obținuse dela papă delegația de a converti pe Cumani și pe Brodnici, înțelege pe locuitorii din afară de regatul Ungariei, că prin urmare Brodnicii sunt un popor ce locuiau mai ales în Moldova de mai târziu¹⁾.

7. Pentru ultima oară întâlnim pe Brodnici într'un document din anul 1359, emanat din cancelaria regelui Ungariei Ludovic I²⁾.

Prepozitul din Sibiu s'a plâns regelui că Sașii din scaunul Cincului au pus stăpânire cu puterea — potentialiter — pe moșia sa Proștea, Prepostfalva — alio nomine Prodnik nuncupata — și că acum o dețin ocupată samavolnic în prejudiciul și paguba sa. De aceea, regele însărcinează Capitlul din Alba Iulia să cerceteze faptele și la prima congregație generală dela Alba Iulia, unde era acum reședința episcopatului din Ardeal, să-i raporteze cum stau în realitate lucrurile.

Comuna Proștea, numită astfel de sigur după numirea germană de Probstdorf, se găsește în județul Târnava Mare, plasa Agnita, și are o populațiune, în marea sa majoritate, formată din Români, câțiva unguri și restul Sași. Satul se numea altădată, după cum ne arată documentul de mai sus, Prodnik.

Nu încapе îndoială că avem de a face în această comună cu urmașii foștilor Brodnici³⁾.

Brodnicii în istoriografia străină și în cea română. — Cu problema Brodnicilor s'au ocupat atât scriitorii străini cât și scriitorii noștri; nici unii nici alții însă n'au ajuns, după părerea noastră, la o soluție definitivă.

Toți au pornit dela însemnarea cuvântului de Brodnic și cei mai mulți au admis că profesiunea ce se ascunde sub

1) Karácsonyi, *Századok*, a. 1908, p. 609.

2) Documentul original se găsește în archiva Capitlului dela Alba Iulia.

3) Karácsonyi, I, *A borodnok orszög, în Századok*, p. 613, a. 1908, greșește când crede că precum au imigrat în Ardeal cete de Ruși și Pecenegi, tot astfel au imigrat în Moldova de mai târziu cete mici de Brodnici și că o astfel de ceată ar fi descins în teritoriul comunei Proștea de astăzi; de aceea ar fi fost numit satul în secolul al XIII-lea, satul Brodnicilor, ung. Borothonic. Dar, nu numai cete, ci chiar păstori singuratici ar fi vizitat, în vederea pășunatului teritoriul nelocuit al Treiscaunelor și ar fi putut astfel să dea, mai ales în partea de miazăzi a județului Treiscune o sumă de numiri slave ca Boroșinău, Covasna, Osdola, Zagon, Papoț și alte multe.

numele acesta ar fi putut să dea numele întregului popor. În adevăr, după unii, vorba Brodnic ar veni, după cum a arătat-o marele slavist Miklosich¹⁾ din radicalul „brod“, vad și sufixul „nic“ și ar însemna locuitori dela vaduri, locuitori dela poduri.

Cuvântul slav „brod“ a trecut și în limba română sub formele de brod, brodar, brodină sau brudină, a brodi sau a se brodi și, în sfârșit, brodite.

Brod înseamnă și în limba noastră vad și pod plutitor; brodar, cu aceeași însemnare ca podar, ne arată pe cel ce mână brodul sau podul; brodină sau brudină și chiar prudină, înseamnă întâi vad ca în proverbul „a se feri de puțină și a da peste brudină“; în al doilea rând, luntre sau pod și în a treia însemnare, taxa ce se dă pentru trecerea unei ape cu brodul, ca în „De vei avea să-ți plătești brudina, nimeni nu te oprește să intri în corabie“²⁾.

Tot din brod pare a veni și cuvântul nostru popular a brodi, sau a se brodi, adecă a ajunge la o apă tocmai în momentul potrivit, când te poți urca pe brod ca să te treacă pe celălalt mal. Și tot din brod derivă și brodite, pe brodite, adecă pe nimerite.

Și, fără îndoială, din verbul „broditi“, care în limba slavă înseamnă „a colinda“, „a merge încoace și încolo“, s'a ajuns la concepțiunea de „nomad“, dată Brodnicilor, în limba germană Herumzöglinge sau Landstreicher, cum îi numește traducătorul german al lui Karamzin.

Scriitorii ruși, aproape în unanimitate, luându-se după însemnarea cuvântului de „brodnic“ și după cea a lui „broditi“, au considerat acest popor, ca popor slav și anume rusesc. În sprijinul teoriei lor ei au, în afară de cuvântul ce neîndoielnic este de origine slavă, și faptul că întâlnim pe Brodnici în stepele Rusiei și, uneori, fiind aruncați până în regiunile îndepărtate ale Donului.

Astfel, istoricul rus Karamzin socotește, dupăcum am amintit mai sus, pe Brodnici drept creștini, locuind printre

1) Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum, Etymologisches Wörterbuch; Die slavische Elemente im Rumunischen*, sub voce. În această ultimă lucrare, Miklosich citează vorbele *brod, vadum, brod, navis* (în l. sârbă); *brod, brudină, traiectus, brudariu, portitor, brodesc, deliro, broditi, blaterare, brodeală, eventus*.

2) *Dicționarul limbii române*, sub voce.

barbari—deși cronicile nu o spun,—cu cari se aseamănă prin vieța lor și fiind recrutați printre Rușii pribegi și punându-se pentru bani în serviciul principilor ruși în certurile dintre ei ¹⁾).

Hrușevsky, istoricul poporului ucrainian, ținând seama de arătările anelor rusești și mai ales fiind influențat de informațiunile culese din Karamzin, consideră pe Brodnici drept o populațiune rusească, locuind în veacul al XII-lea și XIII-lea la gurile Donului și ducând o vieță de stepă ²⁾).

Tot ca Ruși socotesc pe Brodnici și scriitorii Ilovaischi și Veselago, așezându-i în apropiere de marea Neagră sau marea de Azov și considerându-i ca marinari creștini ³⁾).

Hunfalvy, istoric ungar cu cunoscute prejudecăți și care s'a ocupat în special de problemele românești, socotește pe Brodnici ca Români și urmărind chimera de a demonstra lipsa de continuitate a elementului roman în Dacia Traiană, crede a fi descoperit în această identificare nomadismul poporului român ⁴⁾).

Și Peisker deduce nomadismul Românilor și originea lor asiatică, precum și o înrudire a lor cu popoarele turco-tătare, din identificarea cu Brodnicii cari ar fi locuit odinioară în regiunile îndepărtatului Don ⁵⁾).

Istoricii noștri sunt împărțiți pe chestiunea Brodnicilor în două tabere: unii cred că sunt Români, alții că nu sunt Români.

Cel dintâi care a studiat la noi problema Brodnicilor a fost Radu Rosetti. Acesta credea că Brodnicii ar fi aceiași cu Bârladnicii, adică cu locuitorii Bârladului, că ei ar fi locuit

1) Karamzin, *Histoire de l'Empire de Russie*, III, 8, pag. 144, trad. franceză.

2) Mih. Hrușevski, *Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) Volkes*, I, p. 127: „Eine zahlreiche ukrainische Steppen Bevölkerung, die Brodniki (Freigänger) welche in enger Verbrüderung mit den Nomadenhorden, den Beherrschenden der Steppen, in diesen Steppen zu leben vermochte“.

3) Citați de A. V. Boldur, *op. cit.* p. 115 și ale căror lucrări nu ni-au fost accesibile.

4) Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 77: Der Hirte, namentlich der Gebirgshirte ist zum Wandern gezwungen, er führt ein unstätes Leben. In den slavischen Sprachen heisst der herumvagierende Mensch „brodник“, und siehe da, auch unter diesem Namen kommen die Wlachen als Brodniken vor“.

5) Peisker, *Die Abkunft der Rumänen*, pag. 201. Cf. și Sacerdoțeanu, *Considerațiuni asupra Istoriei Românilor în evul mediu*, p. 148.

spre miazăzi de Bolochoveni cari trăiau ceva mai la miază noapte și că ar fi format, în veacul al XII-lea cea dintâi organizație de stat în Moldova. Și, aceiași Bârladnici sunt descriși de Karamzin, după cronicile rusești, aproape cu aceleași cuvinte ca și Brodnicii, de cari nu s'ar deosibi întru nimic, decât doar că ei locuesc în Moldova, având de capitală Bârladul ¹⁾.

Și, după cum Bolochovenii dela nord ²⁾ — continuă să-și desvolte R. Rosetti ideea — s'au putut împăca cu Tătarii subt îndatorirea de a cultiva grâul și meiul (mălaiul) ³⁾, trebuitor oștirilor lui Batu, tot astfel și Brodnicii, de mai la sud, vor fi obținut probabil aceleași condițiuni, ca și consângeii lor de mai la nord. În marea pustiire a Mongolilor se pare că numai Românii, ca popor sedentar ⁴⁾, vor fi găsit mijlocul de a se adapta împrejurărilor, fie unindu-se în lupte cu barbarii, ca în cazul Voevodului Ploscânea, fie servindu-i cu alimente, de cari aceștia aveau atâta nevoie.

Dumitru Onciul, întrebuițând și în problema Brodnicilor o metodă critică riguroasă, ajunge la concluziunea că Brodnicii nu pot să fie decât Români și ne atrage luarea aminte în special asupra împrejurării că ei sunt numiți întotdeauna

1) R. Rosetti, *Revista Nouă*, III, p. 55.

2) Numele Bolochovenilor — dela Voloch, cum numeau Rușii pe Români — se întâlnește, în documentele vremii, în numirea localității Bolechow din Galiția, numită Villa Valachorum. Cf. Onciul, *Orig. princip. rom.*, p. 237. Domnul A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 120 enumeră o sumedenie de localități cari ne amintesc pe Bolochovenii de odinioară. Domnul Iorga se miră în *Revista Istorică*, XXI, p. 100 că noi ne-am ocupat în vol. VII al *Izvoarelor istoriei Românilor* și de Bolochoveni, pe cari d-sa în *Brodnicii și Români*, p. 150 îi considera ca „lichidați” și al căror nume n'are nimic a face cu Români”, deși, chiar d-sa în *Ist. Rom.* III, p. 81, socotește că ar putea fi crezuți și ca Români, căci ne spune: „Dacă, mult mai sus cronica rusească a lui Ipatie pomenește, la 1150 Bolohovo la Bug, iar la 1231 Bolohovci între Chiev, Haliciu și Volinia, putem sau ba să-i admitem ca Români, cum s'a făcut în general până acum. De fapt, Bolochovenii par a fi în adevăr numai capi de foarte mici ocoale de orașe”.

3) Letopisețul lui Ipatie, ediț. III a Comis. Arch. St. Petersburg, p. 626: „De acolo arzând și robind țara Bolohoveană, i-a lăsat pe ei Tătarilor, pentru ca să le are și samene grâu și meu”.

4) Cf. Sacerdoțeanu, *Români și Barbarii în secolul al IX*, p. 7: „Barbarul fiind militar, fie de luptă regulată, fie de jefuire, după cum era cazul, trebuie neapărat să fi fost cineva obligat să producă întreținerea”.

alătura de Cumani și nici odată nu se confundă cu aceștia ¹⁾. Brodnicii sunt după Onciul, aceiași cu Vlachi del nordul Dunării, cu cari însă întotdeauna se confundă.

„Această confundare a ambelor numiri, zice Onciul, pe lângă faptul că Brodnicii sunt deosebiți ca popor și de Cumani și de Ruși, cum și că ei ajută pe Asanești în luptele acestora cu Bizantinii, lupte la cari au luat parte și Românii din Țara Românească, ar indica că Brodnicii din Moldova meridională erau Români. Dar numele lor este slav, derivând din slav. brod (=vad) și ar putea să însemne locuitori pe vad sau lângă un râu mai mare, cum ar fi Prutul și Nistrul. Acest nume slav dându-le și diplomele ungurești, în cari ei se găsesc menționați până la invaziunea Tătarilor, pe când Ungurii numesc pe Români Vlachi (ung. Olah), ar urma că Brodnicii erau mai probabil o populațiune mixtă, compusă din Români și Slavi, cu organizație deosebită de cea a Rușilor propriu ziși, ca și de cea a Cumanilor, de cari popoare ei sunt deosebiți în știrile ce avem despre ei”.

Și observă mai departe istoricul Onciul: „Faptul că ei nu fac cauză comună cu Rușii și Cumanii în contra Tătarilor, vorbește invederat pentru caracterul lor străin de aceste popoare în ce privește naționalitatea și organizațiunea lor, cum și naționalitatea română, cel puțin pentru a elementului conducător între ei, pentru organizațiunea lor cnezească. Iar dacă întâlnim la ei un voevod, menționat în anelele rusești cu ocaziunea unui războiu, acesta pare să fie numai un conducător în timp de războiu, care înțeles îl are cuvântul voevod în limba rusească. Oricum, voevodul Brodnicilor nu poate fi considerat ca fiind investit cu putere monarhică, cum erau voevozii români de apoi. Organizațiunea cnezească a Brodnicilor cu urmele posterioare de cneji ce se constată pe teritoriul lor, are în tot cazul cea mai multă probabilitate pentru sine”.

Pornind tot dela etimologia cuvântului „brodnic”, canonicul Augustin Bunea socotește pe Brodnici ca Români; numele de „brodnic” însă îl identifică nu cu cel de Vlah, cum credea Onciul, ci cu cel de Muntean „Căci, zise Augustin Bunea, singura dificultate care s’ar putea aduce în contra

1) Asupra simbiozei Românilor cu Cumanii vezi *Izv. Ist. Rom.* XI, *Cron. pict. dela Viena*, p. XLVIII.

naționalității române a Brodnicilor este acest nume al lor. Cei mai mulți istoriografi deduc numirea aceasta dela cuvântul slav brod = prudină, brudină, pod umblător, vad, și astfel Brodnicii ar însemna podari sau oameni cari locuiesc în vadurile râurilor. Dar această explicație ni se pare nefirească, mai întâi fiindcă nu se poate închipui ca un popor și o provincie întreagă să se numească după o îndeletnicire a unor puțini oameni, care îndeletnicire se află la toate popoarele. Apoi este și dificultatea că din brod, pod, ca să faci podar, nu se adaugă sufixul „nik”, ci „ar” și astfel podarii ar trebui să se cheme în limba slavă „brodar”. De aceea, lăsând în grija slaviștilor explicațiunea firească a acestei numiri, observăm că cuvântul Brodnic, Prodnic, stă alături la un scriitor bizantin cu numele Bordonii cari împreună cu Cumanii ajută pe Asanești în contra Bizantinilor în luptele urmate la întemeierea imperiului româno-bulgar în 1186. Deci se poate ca numirea Brodnicilor să se derive dela slavul brodo = munte, ceea ce cu sufixa nik ar însemna Muntean, ca Berladnic = Bârlădean. Știm însă că Românii la răsărit și miazăzi de Ardeal s’au numit Munteni și țara lor Muntenia sau latinește Transalpina¹⁾, care numire se întâmpină în documente încă din veacul al XIII-lea. Astfel țara Brodnic sau Borodnic n’ar fi altceva decât numirea slavă a țării care mai târziu s’au numit latinește Transalpina, iar Romanii i-au spus Muntenia. Țara aceasta a Muntenilor a fost odinioară însă cu mult mai mare și se întindea și în munții Ardealului, până ce i-au scos de acolo Ungurii, lăsându-le în Ardeal numai țara (terra Blachorum) dintre Olt și Carpați²⁾.

Părerea canonicului Aug. Bunea o admite și C. Kogălniceanu³⁾ care, în sprijinul unei păreri de ordin lincvistic, aduce un argument de ordin istoric și anume un fapt pe care

1) Hunfalvy, *op. cit.*, p. 97 crede că precum din Erdö-elve, numele unguresc al Ardealului, s’a născut prin traducere, Ultra Silvania și mai apoi Transilvania, tot astfel din ungurescul Havas el földje, am avea, în traducere Ultra montes nivium și mai apoi Transalpina.

2) Aug. Bunea, *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, p. 130, sq.

3) C. Kogălniceanu, *Românii sub Unguri până la întemeierea țării Românești și a Moldovei*, în *Arhiva*, XXXVII a. 1930, p. 98.

ni-l citează călugărul dominican Ascelinus¹⁾. La anul 1246 acest călugăr, făcând un raport despre misiunea ce a avut la Cumani ne vorbește despre masacrele Tătarilor asupra poarelor, mai cu seamă creștine, și ne citează pe Unguri, pe Munteni și pe Poloni — de tanta occisione Hungarorum, Montanorum et Polonorum²⁾. Prin Munteni, Kogălniceanu crede că Ascelinus, adevărat Carpini, a voit să înțeleagă pe Brodnici, al căror nume îl socotește format din radicalul brodo = munte și sufixul nic.

Plecând dela înțelesul etimologic al cuvântului Brodnic, radic. brod și sufixul nic, istoricii noștri au căutat să arate cari sunt acele vaduri lângă cari a trăit acest popor al Brodnicilor.

Domnul Iorga crede că numele de Brodnic este împrumutat dela „o obișnuință“, mai mult dela „o cancelarie slavonă“, iar ipoteza susținută de Onciul, cumcă Brodnicii, ca și voevodul lor Ploscânea ar fi Români, nu o admite. Iată cum argumentează D-sa în această privință: „Dacă în veacul al XII-lea încă ar fi fost o organizație românească în stare să ducă așa de departe lupte, când cu Turanienii când alături de Turanieni, jucând și un rol ca cel al lui „Ploscânea“, evident că am fi avut de multă vreme o formă politică determinată în regiunile Moldovei, unde ea apare abia la jumătatea secolului al XIV-lea. Trebuie lăsați la o parte acești Brodnici al căror nume va fi avut sensul derivat de „pribegi“, pe care îl menționează Onciul și a căror asemănare cu Cazacii Donului se poate menține“³⁾.

D-sa pare deci că face deosebire între Brodnicii analelor rusești și Brodnicii ce trăiau în regiunile noastre. Vorbind despre identificarea Brodnicilor cu Bordonii (Brodonii), din cronica bizantină, cari luptă alături de Cumani în contra Bizantinilor pentru „Bizanțul vlaho-bulgăresc al Asaneștilor“, susține că ei trebuiesc căutați în vadurile dobrogene și basarabene ale Dunării. Căci zice D-sa „Oameni de vad, în părțile dunărene, Brodnicii nu pot fi căutați decât la vadu-

1) Sacerdoțeanu, *Rev. Ist.* XXIV, a. 1938, ne arată că pasagiul citat de C. Kogălniceanu este de fapt al lui Plano Carpini, iar nu al lui Ascelinus și că din Fejér, *Cod. dipl.* a trecut neverificat în Hurmuzachi.

2) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 235.

3) Iorga, *Brodnicii și Români*, în *An. Ac. Rom.*, VIII, s. III, p. 149.

rile dobrogene și basarabene ale Dunării și marilor ei afluenți, acolo unde este vadul dela Isaccea, marele vad, vadul dela Măcin, Vadul lui Isac pe Prut, Vadul lui Vodă pe Nistru. Ei îndeplinesc aci și funcția pe care, pe vremea Avarilor, Bizantinii o atribue la Dunărea vestică așa numiților *vaṛtai* ¹⁾.

Și fiindcă numele lor „de cancelarie” trimite la o organizație, d. Iorga crede că ar putea fi vorba de formațiunile drăstoriene și dobrogene ale lui Tatul și ceilalți cari ar fi format aci un fel de „Vlașcă” ²⁾.

Ademenit de înșelătoarea etimologie a cuvântului de „brodnic”, d. Iorga cade în contradicere când se găsește în fața interpretării realităților istorice. Căci este silit să constate pe aceiași Brodnici și în regiunile muntoase și fără de vaduri ale Carpaților și se vede obligat, în același timp, să treacă subt tăcere pe Brodnicii din Ardeal.

„Când Manuil, zice d. Iorga, a crezut că poate strânge pe Unguri prin pasurile Moldovei, el a venit prin vadul dela Oblucița, căutând pasurile din Săcuime și în cale el ia cu dânsul ve Vlachi, aceiași cu Vădenii brodnici, pe cari îi vom întâlni mai târziu la trecerea marilor ape, în legătură cu formațiunile din Dobrogea și dela Silistra” ³⁾. Iar mai jos, „Existența unor formațiuni de state la Dunărea de jos, existând pe la 1100 și întinzându-se firește cât numele de Vlașca, mențiunea oamenilor dela vaduri, Brodnicii și la Unguri și la Slavi, se va înțelege cum trupele lui Manuil Comnenul au putut găsi... Români în calea lor spre Haliciu” ⁴⁾.

Și apoi, „Am dovedit aiurea că oamenii dela broduri, adecă dela vaduri, nu pot fi decât cei dela aceeași Dunăre, unde ființase și un stat al lor care trebuie admis, deci ca existent și acuma, acea Vlașcă a cărei întindere mergea în adevăr până subt mușcele” ⁵⁾.

1) Iorga, *Ibidem*, pag. 150. Cf. și N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor la Dunărea de jos în Anuarul de Ist. Nat. Cluj*, p. 146.

2) Vezi C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI în Rev. Ist. Rom.* VII, p. 122 care încearcă să facă dovada despre netemeinicia acestor formațiuni politice.

3) Iorga, *Ist. Rom.* III, p. 75.

4) Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 81.

5) Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 108. La p. 114 se vorbește de drumul Brodnicilor dela Câmpulung înainte spre Dunăre.

Evident, avem de a face aci cu Brodnicii cari nu trăiau numai la vaduri.

În cele din urmă, vorbind despre Brutenii amintiți alături de Blaci în luptele lui Ottocar al Boemiei în contra împăratului german, d. Iorga crede că acești Bruteni pot fi „cel mult Brodnici moldoveni“.

Din interpretarea faptelor istorice rezultă deci, chiar după d. Iorga, ca Brodnicii se găseau peste tot, și în Muntenia și în Moldova și în Ardeal, unde D-sa îi constatase altă dată, iar nu numai în vadurile dobrogene și basarabene.

Domnul V. Motogna, admitând pentru numele de Brodnic o etimologie neacceptată de nimenea, a crezut că în vorba Brodnic am avea radicalul Bron sau Bran, ceea ce în limbile slave însemnează „poartă” și sufixul ic și a socotit că poate să identifice pe Brodnici cu Vrâncenii, având aceeași însemnare de apărători ai trecătorilor, de păzitori ai porților¹⁾.

Mai târziu, însuși D-sa a părăsit ca neîntemeiată părerea ce emisese.

Părintele I. Ferent, într'un studiu de altfel temenic făcut asupra Cumanilor, găsește prilejul să se ocupe și de problema Brodnicilor²⁾. D-sa, întemeindu-se pe interpretarea diplomei regelui Andrei al II-lea și a confirmării papei Honoriu al III-lea, caută să stabilească localitatea unde puteau trăi Brodnicii. Această localitate nu putea să fie decât la sudul Moldovei, lângă Siretul inferior.

În ce privește însă naționalitatea acestui popor, părintele Ferent nu-i socotește ca Români, aducând în sprijinul părerii sale următoarele argumente:

Intemeindu-se pe faptul că în unele izvoare rusești Brodnicii ne sunt prezentați ca nomazi, pe când Românii se știe că n'au fost niciodată nomazi, în sensul cum au fost Mongolii și Cumanii; că ei ne apar pe malurile râului Oka, în anul 1147 alături de Cumani, ca aliați ai principelui rus Sviatoslav; că, mai târziu, la anul 1186 dau ajutor, tot alături de Cumani, Asaneștilor; iar în anul 1222 și 1254 îi găsim în Moldova lângă Siretul Inferior și în 1223 la Calca lângă Don, ca aliați ai Tătarilor, în contra Rușilor și Cumanilor, sub conducerea

1) V. Motogna, *Rev. Ist.*, a. 1922, p. 55.

2) I. Ferent, *Cumanii și Episcopia lor*, p. 125.

voevodului Ploscânea, trage concluziunea cu Brodnicii nu puteau să fie Români ¹⁾).

De asemenea, împrejurarea că Brodnicii sunt amintiți în anul 1227 alături de Cumani, a căror (Brodnici sau Cumani) convertire la creștinism sau numai la catolicism se nădăjduște; că în 1254 Brodnicii sunt numiți „infideles”, face pe părintele Ferent să conchidă că Brodnicii nu sunt Români. Ei ar fi un trib din neamul turcesc al Berendicilor, popor nomad, despre care ne vorbește cronica lui Nestor. Acești Berendici, locuind pe malul stâng al Niprului ar fi fost numiți de Ruși Brodnici, nume ce li-a rămas și la vadurilor Siretului din Moldova de jos ²⁾).

„Argumentul, conchide malițios mai departe părintele Ferent este bolnav de „nimis probat: ergo nihil probat”. A preface pe Ploskinia al anelelor rusești, cum susținuse D. Onciul în Ploscânea și a vedea în el un Român, ne pare un joc filologic, fără valoare decât aceea a unui haz” ³⁾).

Cât privește Proștea-Prodnic de lângă Târnava sau Borothonic de lângă Sibiu, acestea, după părintele Ferent, n’ar fi decât niște reminiscențe din epoca slavonă ⁴⁾).

Pentru d. Romulus Câdea, Brodnicii sunt un popor de naționalitate română ⁵⁾. D-sa se bazează pe cercetările lui Onciul și pe cele ale d-lui Iorga ⁶⁾).

Domnul C. C. Giurescu, după ce constată existența neîndoelnică a Brodnicilor în țara noastră, că acești Brodnici sunt o populațiune care locuia lângă vaduri și anume lângă vadurile râurilor din răsăritul Munteniei și din sudul Moldovei, că „țara Brodnic pare a fi avut o întindere apreciabilă,

1) I. Ferent, *loc. cit.*, p. 127.

2) I. Ferent, *loc. cit.*, p. 128.

3) I. Ferent, *op. cit.*, p. 129.

4) Vezi *Rev. Ist.*, a. 1923, critica întemeiată ce aduce d. V. Motogna obiecțiunilor părintelui I. Ferent.

5) Rom. Câdea, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern*, p. 3, nota 2.

6) La 1905 când d. Iorga a publicat *Geschichte des rumänischen Volkes*, Brodnicii, locuitori dela vaduri erau socotiți ca identici cu Moldovenii. Căci D-sa zice I, p. 183: *Folglich sind diese Bauern an den „Furten“ nichts anderes als diejenigen Rumänen, welche, wie es auch der Bericht über die kaiserlich byzantinischen Züge besagt, in dem Hügellande der Moldau Ackerbau trieben*“. In același timp amintește tot aci și despre Prodnicii dela Făgăraș și de Borothonicii dela Sibiu.

de vreme ce este amintită alături de Cumania" socotește că — ținând seama de împrejurarea că la data când apar Brodnicii, asimilarea Slavilor era fapt împlinit — nu este lipsită de temei ipoteza care îi consideră drept Români. D-sa nu separă pe Brodnicii voevodului Ploscânea cari la 1223 luptaseră la Calca, de Brodnicii din țara noastră. Și, prudent, D-sa crede că în starea de astăzi a cunoștințelor despre Brodnici, problema acestei populațiuni rămâne deocamdată nedeslegată ¹⁾.

Pentru d. A. V. Boldur, problema Brodnicilor este una din cele mai interesante probleme ale istorigrafiei noastre. Această importanță o atribuie în special faptului că avem de a face cu niște Români cari trăiesc în afară de granițele actuale ale țării noastre ²⁾.

D-sa stabilește mai întâi identitatea dintre Brodnicii anelilor rusești și Brodnicii din regiunile noastre și supunând unei amănunțite cercetări atât cronicile rusești cât și toponimia provinciilor Voliniei, Podoliei, Chievului și Galiciei, ajunge să constate un surprinzător de mare număr de localități de origine românească. O hartă ce însoțește cartea sa scoate și mai bine în evidență elementul românesc din regiunile pe cari le cercetează. Și d. Boldur conchide că, într'o vreme, raporturile dintre Români și Ruși erau de o strânsă legătură.

În același timp, d. Boldur stabilește definitiv și forma exactă a cuvântului Ploscânea, bănuită numai de Onciul, ca având un timbru românesc, căci colaționând cronicile Voscresenscaia și Academicascaia, care este numai o anexă a cronicei numită a lui Lavrentie, constată că, în cronică Academică, numele voevodului este Ploscânea, cu â, exact cum îl preconizase cu spiritul său pătrunzător Dumitru Onciul ³⁾.

Domnul Boldur însă ni se pare că greșește atunci când fixează patria Brodnicilor.

În adevăr, D-sa pornind dela împrejurarea că în cronicile rusești denumirea populațiunilor se face sau după caracterul teritoriului, unde locuiesc acele populațiuni (Devliani,

1) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 313.

2) A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, I, p. 111.

3) A. V. Boldur, *Ibidem*, p. 115. Vezi și pasagiile din Cronica din Novgorod, p. 803 reproduse de noi în *Izv. Ist. Rom.*, XII.

locuitori ai dealurilor, Poliani, locuitori ai câmpiilor, sau dela oraşul din care ele se trag (Smoliani-Smolensk, Periaslavţi-Periaslavl, Novgorodţi-Novgorod), socoteşte că şi Brodnicii s'ar numi după oraşul Brodi, pe care D-sa îl constată ca fiind odinioară capitala şi oraşul principal al regiunii din sudvestul oraşului de azi Vladimir-Volânski. Oraşul Brodi, în al doilea rând, situat într'o regiune mlăştinoasă cu bălţi şi vaduri, regiune cunoscută astăzi sub numele de Bălţile Pinsk, a jucat în trecut un mare rol istoric. Centrele Brodnicilor ar fi fost, după părerea d-lui Boldur, între Galiţia, Volinia şi Podolia ¹⁾.

Din regiunea Brodnicilor, ca şi din cea a Bolochovenilor, dela sudul celei dintâi, d. Boldur ne citează o sumedenie de localităţi cari ne dau dovadă despre aşezările româneşti ale Brodnicilor. Astfel, pe lângă numeroasele localităţi cari păstrează în radicalul lor numele de Volohi, Boloh, Vlah, Vlasi etc., numiri pe cari Slavii le întrebuiţează spre a designa pe Români, ni se citează trei comune numite Plosca — după care de sigur s'a numit voevodul Brodnicilor, Ploscânea — apoi localităţile Bronic, Brodniţa, Brodoc — un Brodoc îl întâlnim şi în judeţul Vaslui ²⁾ — Satanov (Satu nou), Singura, Troianov şi alte multe cari păstrează pe dacicul „dava”: Gnidava, Mlodava, Voscodavia, Voscodauţi, etc. şi valul Troian, la hotarul dinspre Halici, ridicat de sigur de Brodnicii cari mai păstrau încă amintirea lui Traian ³⁾.

O schimbare radicală în configuraţiunea ţărilor româneşti s'a produs numai prin marea invazie tătărească din 1241. Cu această împrejurare Moldova şi Muntenia fiind măturate de elementele barbare suprapuse, Românii şi-au părăsit, după părerea d-lui Boldur, lăcaşurile lor din ţara Brodnic şi din ţara Bolochovenilor, unde se stabiliseră de mult, şi unde poate erau autochtoni şi au imigrat unii spre sud, în Moldova, alţii spre vest în Polonia şi alţii, în sfârşit spre văile Ucrainei şi pe valea Niprului. Cei ce au rămas pe loc s'au desnaţionalizat complet şi n'au lăsat după ei decât o amintire slabă în toponimia regiunilor ruse ⁴⁾.

1) Boldur, *op. cit.*, I, p. 119.

2) O villa Brodnuk, o întâlnim în 1253 în Nitria. Cf. Fejér, *Cod. dipl.* V, 2, p. 137, câteva localităţi derivate din Brod. în *Dicţ. Geogr. al Rom.*, Brodniţa (germ. Strassburg) este un oraş în Polonia etc.

3) Boldur, *op. cit.*, p. 132.

4) Boldur, *op. cit.*, p. 140.

Domnul G. I. Brătianu, în două cărți le D-sale ¹⁾, admitând părerea lui Uspenschi ²⁾ crede, ca și odinioară Dumitru Onciul, că Brodnicii sunt același popor ca și Brodonii-Vordonii din cronica bizantină, *io êk Bopdóvns*, că numele lor este același cu al Brodnicilor din analele rusești din 1147, uniți atunci cu Cumanii; că acest nume al lor este același cu al Brodnicilor din documentele ungurești dela începutul veacului al XIII-lea; că ei sunt stăpânii vadurilor, adică ai regiunilor din Moldova de miazăzi, vecină cu ținuturile Munteniei, brazdate de atâția afluenți ai Dunării, că trăind în vecinătatea Cumanilor, n'au fost întotdeauna în bune raporturi cu aceștia; că șeful lor, un voevod cu numele Ploscânea — d. Brătianu nu face deosebire între Brodnicii anelelor rusești și Brodnicii regiunilor noastre — se găsea alături de Tătari, când aceștia în 1223 invadaseră Rusia sudică.

Și se întreabă d. Brătianu: „Să fie oare prea riscat de a apropia de misterioșii N. nd. r. sau V. n. nd. r. pe Vordonii sau Brodonii textelor bizantine, Brodnicii, pe cari cancelaria pontificală, la începutul veacului al XIII-lea, îi confundă cu Românii din Carpați? Ipoteza V. n. nd. r. — Vordonii, Brodonii pare greu de admis”.

Iată despre ce este vorba.

Un geograf anonim din Afganistanul de miazănoapte a compus la Gozgan, în anul 983, o geografie universală, intitulată *Hudûd-al-Âlam „frontierele lumii”*, în care ni se arată că țara Maghiarilor se mărginește la răsărit cu munții, la apus și la miazănoapte cu teritoriile Rușilor, la miazăzi cu tribul creștin al V. n. nd. r., cari sunt oameni slabi și săraci, stăpâni pe puține averi. Mirvâții sunt vecini cu munții V.n.nd.r și se întind de aci până în țara Pecenegilor și până la marea Neagră ³⁾.

Arătărilor geografului anonim din Afganistan sunt întregite, cu un secol mai târziu, de informațiunile ce ni le dă un scriitor persan, cunoscut de obicei sub numele său de ori-

1) G. I. Brătianu, *Vicina și cetatea Albă*, p. 333 și *Une énigme et un miracle historique: le peuple Roumain*, p. 98.

2) Th. Uspenschi, *Obrazovanie vtorago bolgarstikago carstva*, Odessa, 1879, Anexă, p. 35.

3) V. Minorsky, *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle* în *Nouvelle Revue de Hongrie*, LVI (1937), p. 305. Cf. și G. I. Brătianu, *Une énigme*, p. 94.

gine, Gardizî, care pe la anul 1050 a scris o carte intitulată Zayn-al-achbâr, „podoaba istoriilor“, în care între altele ne vorbește despre Maghiari, și despre popoarele învecinate cu aceștia. Informațiunile geografului anonim, ca și ale lui Gardizî, ne sunt confirmate și de alți doi scriitori orientali: de Ibn Rusta, dela începutul veacului al X-lea și de Al-Bakrî, dela sfârșitul veacului al XI-lea și de copietorii lor de mai târziu.

Iată ce ne pune Gardizî în traducerea românească a d-lui A. Decei ¹⁾:

Intre țara Bulgarilor și țara Es-g-l ²⁾ cari sunt tot din Bulgari, este hotarul Maghiarilor. Și acești Maghiari sunt un neam de Turci. Și conducătorul lor e cu 20.000 de călăreți; și pe acest conducător îl numesc K.n.de ³⁾ și acesta este numele stăpânului ⁴⁾ lor celui mare. Și pe acel conducător care orânduiește treburile îl numesc dj-le ⁵⁾, iar Maghiarii fac ce poruncește dj-le. Ei au o pustie cu iarbă și loc vast ⁶⁾. Și țara lor e 100 parasange pe 100 parasange. Și țara lor e lipită de Marea de Rûm (=Marea Neagră), care din râul Djaihûn în acea mare cade ⁷⁾. Și ei locuiesc între aceste râuri. Și cum se face iarnă, acela care se găsește mai departe de fluviu, se întoarce lângă fluviu și peste iarnă stă acolo: și prind pești și cu aceștia își câștigă hrana. Și acel fluviu este acela care e la stânga lor. Lângă Slavi este un popor din imperiul roman (âz Rûm) și toți sunt creștini și se numesc N.n.d.r. Și ei sunt mai mulți decât Maghiarii, însă sunt mai slabi. Și pe aceste două fluvii, pe unul îl chiamă Itil ⁸⁾, iar pe celălalt Dûbâ. Și

1) A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizî*, în volumul de omagiu al Fraților Al. și I. Lapedatu, p. 881. Tot dela d. A. Decei am împrumutat și notele din acest pasagiu al lui Gardizî. Cf. și Kuun Géza în *A magyar honfolglalás Kútjöi*, p. I, 39 sq.

2) Minorsky: Askil.

3) K. n. de = Kende.

4) Stăpânului, adecă regelui.

5) Dj-le echivalentul lui Γύλας la Prophyrogenitus, ung. Gyula, rom. Gelu.

6) Minorsky: Ei posedă o câmpie întinsă plină de iarbă.

7) In acea mare cade. Pasagiul acesta este neclar. Minorsky: Țara lor se găsește lângă marea de Rûm spre care curg două fluvii mari.

8) Minorsky: Atil. Izvoarele persane confundă cele trei etape ale așezării Ungurilor: cea dela Urali, cu cea dela Atelkuz (Atel-közöt, între ape) de care ne vorbește Profirogenitul și cu cea din Pannonia.

cum Maghiarii sunt pe marginea fluviului, îi văd pe acești N.n.d.z (N.?dh.z). Și sub N.n.d.r., pe marginea fluviului este un munte mare și apa (=fluviul) iese pe lângă acest munte. Și dincolo de acest munte este un popor creștin și ei sunt numiți M.r.vat (M.r.dât?). Și între ei și între N.n-d-r (N.n.d.z) este un drum de zece zile... Și așa se zice că numărul lor (al Maghiarilor) e mai mare decât al Romanilor (Rôm). Și ei sunt un popor deosebit... Și țara Maghiarilor este toată cu arbori și mlaștini și pământul lor e umed. Și ei neconținut îi birue pe Slavi și mereu impun Slavilor biruri și pe ei îi au ca pe sclavii lor. Și Maghiarii sunt adoratori ai focului și merg în expediții în contra Slavilor și Rușilor și de acolo aduc robi și îi duc Romanilor și îi vând..."

Prin urmare atât geograful anonim din Afganistan cât și Gardîzî, precum și Al-Bacri constată că între Unguri și între Slavi locuiesc două popoare creștine, deosebite de Unguri și de Slavi, considerați și unii și ceilalți ca păgâni și anume poporul M-r-vat, adică poporul Croaților (ung. Horvát), sau poate poporul morav al lui Suatopluc, cucerit de Unguri la 894 și al doilea poporul numit M.n.d(dh).r(z) sau V.n.nd-r.

Observăm împreună cu d. Decei că toate amănuntele cele de ordin geografic: munții, Dunărea, cât și cele de ordin etnic: popor deosebit de Maghiari și de Slavi, apoi faptul că ei sunt mai mulți decât Maghiarii, dar mai slabi decât ei — evident din punct de vedere militar, ceea ce conglăsuște cu spusele Notarului anonim — că sunt creștini, pe când Maghiarii și Slavii sunt păgâni, că fac parte din imperiul roman și că trăesc între Maghiari și între Slavi, departe de aceștia din urmă la o distanță de 400—500 km., toate aceste arătări ne fac să credem că aci este vorba de poporul român ¹⁾.

„Chiar șovăirea în aplicarea punctelor diacritice, în cele două manuscrise, zice d. Decei care a studiat în amănunte

1) De altfel, însuși Minorsky, lector de literatura și istoria persană dela Școala de studii orientale dela Londra, înainte de a se fi pronunțat pentru identificarea poporului N.nd.r sau V.l.nd.r, cu tribul turcesc al Vunundur-ilor, de care vorbește Masûdi și care ar fi invadat în 936 teritoriul bizantin, a socotit că trebuie identificat cu vr'o populație românească din Moldova sau din Muntenia: „J'avais tout d'abord pensé à identifier les M.nd.r. à quelque population roumaine de Moldavie, ou même de Valachie”, identificare ce a făcut-o în urmă d. Decei, elevul lui Minorsky.

această problemă, ar arăta că în original numele a fost scris altfel ¹⁾).

De aceea n'ar fi exclus ca sub numele V.n.nd.r să se ascundă numele Vordonilor, adecă al Brodnicilor ²⁾).

Brodnicii-Prutenii. — Părerea noastră se deosebete cu totul de părerile istoricilor citați până aci.

Numele de Brodnic este după noi — și faptul îl prezentăm ca o simplă ipoteză — traducerea în limba slavă a numelui de Prutean, locuitor al regiunii dela Prut.

Se știe că Românii, în afară de numele lor de origine, au purtat și un al doilea nume distinctiv, luat după cursul apelor, în jurul cărora s'au așezat: Olteni, cei din valea Olutului, Crișeni, cei din valea Crișului, Timoceni, cei din valea Timocului, Bănățeni, cei din Banatul Timișului, Moldoveni, cei din valea Moldovei și așa mai departe. Tot astfel s'au numit Pruteni cei din valea Prutului.

Numirea de Pruteni, pe care o întâlnim în cronici și în documente, găsimu-se în luptă de întrecere cu numirea de Moldoveni, sub care nume odinioară erau cunoscuți numai locuitorii de lângă râul Moldova, a fost biruită și ea a cedat locul. Astfel s'au numit, cu trecerea vremii, Moldoveni, nu numai locuitorii din valea Moldovei, ci și cei din valea Siretului, din valea Prutului și din alte văi. Și s'ar putea ca înlăturarea cuvântului Prutean să se fi datorat tocmai faptului că s'a generalizat întrebuințarea cuvântului tradus în limba slavonă. — Astăzi însă, prin fixarea, pe cale literară, a graiului românesc, se observă în limbă tocmai fenomenul contrar, cel al înlocuirii din circulație a elementelor slave prin elemente de origine latină: vrednic prin demn, vreme prin timp, oblăduire prin conducere, etc.

Intre râurile ce se varsă din teritoriul scitic în fluviul Istru, Herodot, cu câteva veacuri înainte de Christos, ne citează și râul Πόρατα, numit de Greci Πυρετός. Mai târziu,

1) Decei, *loc. cit.*, p. 899.

2) Atât d. Decei cât și d. Brătianu presupun că sub numele V.n.nd.r sau N.n.d(dh).r.(z), s'ar putea să se ascundă numele trecător al vreunui conducător al poporului român — desemnat, înlăuntru, totdeauna prin numele „Rumân”, iar, în afară, prin numele de „Vlah”, — după un vechiu obicei turcesc de a se numi popoarele după numele șefului: Osmanlii (Osman), Selgiucizi (Selciuc).

același râu Porfirogenitul îl numește Βροῦτος, în limba pecenegă Βουράτ. Brutos este forma ce se apropie mai mult de românescul Prut.

Porata sau Pyretus, însemnând în limba vechilor Traci o apă peste care se poate trece cu plutele sau cu podul de lemn — Istrul sau Dunărea nu putea fi trecut decât cu bărcile sau cu corăbiile — Slavii dând în drumul lor spre miazăzi peste Români Pruteni, adecă peste Români dela vadurile sau dela podurile Prutului, le-au tradus numele în limba lor, numindu-i Brodnici.

Asupra originii numelui de Prut s'au dat felurite etimologii. Pare însă că vorba e de obârșie iraniană, modificată de fonetica tracă și având însemnarea de trecere, vad sau pod¹⁾. Domnul N. Drăgan care ne citează toate aceste etimologii, șovăește de a face o apropiere între numele Prutului și cel al Brodnicilor; dar, ne atrage luarea aminte asupra Prutenilor din cronica lui Simon de Keza și din cronica pictată dela Viena.

Români Pruteni, în traducere slavă Brodnici, se întâlnesc pe întregul teritoriu locuit de poporul nostru și în special în Moldova, patria lor de origine. Deci, îi găsim, în același timp, după cum o constată documentele, și în Muntenia și în Ardeal.

Cum însă, după spusa cronicilor pe cari le-am publicat, rezultă că Români s'au desvoltat și menținut pe un teritoriu foarte extins și cum ei, în epoca migrațiunilor popoarelor, n'au putut rămânea cu totul neatînși de aceste migrațiuni, nu e de mirare că-i întâlnim în regiuni atât de îndepărtate de vatra lor din Carpați. Și deși, cum observă d. I. Nistor, dislocarea Românilor s'a făcut în mare parte odată cu venirea Ungurilor¹⁾, când pământul autochtonilor a trecut în proprietatea regelui, dar lăsându-li-se dreptul de migrațiune, este sigur că o așa de mare masă de Români nu putea să imigreze în regiunile din Galiția și din Podolia răsăriteană și să-și

1) Asupra numelui de Prut, vezi V. Pârvan, *Nume de râuri dacoscitice*, p. 8. A. Rosetti, *Resturi de limbă scito-sarmată*, p. 8. Cf. și N. Drăgan, *Români în veacurile IX XIV, pe baza toponimiei și onomasticii*, p. 575.

2) I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în *An. Ac. Rom.* XXXVIII ser. II, p. 221.

mențină în același timp și instituțiunile lor și drepturile lor — se citează în Galiția peste cinci sute de comune cu *jus valachicum*¹⁾, dacă n'ar fi fost de mult imigrați aci și considerați oarecum ca autochtoni în acele părți.

Iar dacă întâlnim pe Brodnicii dela Prut până în regiunile Donului, nu trebuie să se uite că nicăirea letopisețele rusești nu ne vorbesc despre acești Brodnici ca fiind locuitori a regiunilor în cari ei ne apar ca luptători. În aceste letopisețe ni se spune numai atât că ei au luptat alături de Cumani, și într'o împrejurare, ni se numește și conducătorul lor, Ploscânea.

Acești Brodnici ai anelelor rusești cari luptă în contra Rușilor sau alături de Ruși și, totdeodată, alături de Cumani, pe cari îi însoțesc, sau împotriva Cumanilor, sunt o trupă înarmată dusă de împrejurări pe cari nu le cunoaștem până în regiuni atât de îndepărtate.

Uneori întâlnim pe Pruteni sau Bruteni alături de Vlaci. Astfel în lupta regelui Ottocar al Boemiei împotriva împăratului german, din anul 1277, Thomas Tuscus ne spune că au luat parte și Blacii și Brutenii: „Temptat cum multis nobilibus Alamanie machinari rebellionem Brutenos et infideles sibi in adiutorium vocat, sed deo disponente Brutenis et Blacis inter se discordantibus suo rex Boemie proposito defraudatur²⁾”.

Acești Bruteni, puși alături de „infideles”, adică de necatolici, apoi alături de Blaci, credem că erau Prutenii brodnici, iar nu Ruteni cum îi socotea d. Sacerdoțeanu³⁾. Domnul Iorga e de părere că acești Bruteni nu pot fi Rutenii din Galiția „ci cel mult Brodnicii moldoveni”⁴⁾.

Prutenii — și câte odată numele Pruteni se confundă cu al Prusienilor⁵⁾, după cum numele Dacilor se confundă cu cel al Dacilor (Datilor) din Danemarca — se întâlnesc în lupte uneori alături de Tătari. Astfel în lupta din anul 1259, — im-

1) Cf. și D. Mototolescu, *Ius Valachicum în Polonia*, p. 9.

2) *Mon. Germ. Hist.*, XXII, p. 525.

3) Aur. Sacerdoțeanu, *În jurul unei lupte a Românilor cu Rutenii în anul 1277*, în *Archivele Olteniei*, XIII, p. 285.

4) Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 150.

5) Cf. *Chronica Alberici monachi Trium Fontium a Monacho novi monasterii Hoiensis interpolata* în *Mon. Ger. Hist. Script.*, XXIII, p. 911: Prutheni pagani nu pot fi decât Prusienii păgâni.

potriva cetății Sandomir — Castrum Sandomiriense — iau parte împreună cu Tătarii și Prutenii: Anno quo supra (1259) ante festum Sancti Andreae apostoli pro peccatis Christianorum intraverunt Tartari cum Pruthenis, Ruthenis, Comanis et aliis gentibus terram Sandomiriensem ¹⁾.

De altfel, nu trebuie să ne mirăm de faptul că Românii, fie că se numesc Pruteni sau Brodnici, fie că se numesc Vlachi sau Volochi, se întâlnesc în regiuni atât de îndepărtate de vatra lor. În evul mediu îi întâlnim peste tot locul și în teritorii unde nu ne-am aștepta să-i întâlnim. Astfel izvoare vrednice de toată încrederea ni-i arată, la anul 1433, luptând împotriva Turcilor, alături de Goții creștini, din Crimeea ²⁾; după ce la anul 1210 îi găsiserăm luptând contra Bulgarilor la Vidin ¹⁾ și după ce i-am constatat mai apoi, în anul 1260, luptând în armata regelui Bela al IV-lea, împotriva lui Otocar al II-lea, regele Boemiei.

Această cercetare a noastră asupra problemei Brodnicilor, coroborată cu datele ce ni le procură studiul celorlalte izvoare ale istoriei Românilor, ne duce la concluziunea, că înainte de a se fi organizat principatele române pe bază politico-teritorială, cel al Munteniei, pe la anul 1290 și cel al Moldovei, cu o jumătate de veac mai târziu, au existat în regiunile noastre mici organizațiuni ale populațiunilor românești, dintre cari ni se amintesc, între alții, Brodnicii-Pruteni și că cel dintâi voevod ce-l întâlnim în pragul istoriei noastre naționale a fost voevodul Ploscânea al Brodnicilor.

1) Godyslaw Paszka, *Cron. în Mon. Polon. hist.* II, p. 585, citat de T. Hotnog, *Bersabeni din cronicile vechi poloneze în Arhiva*, XXXIV, p. 69. Domnul Hotnog crede că acești Prutheni sunt Prusienii.

2) Heyd, *Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente nel medioevo*, II, p. 119, ne vorbește despre Valachi cari au luptat pentru apărarea, în anul 1433 a cetății Theodoro. Căci ni se spune: L'armata turca era a campo a un castello fortissimo della Gotia, che si chiama Teodoro, dove si trova il signore della Gotia con trecento Valacchi e gli ha dato cinque bathaglie ordinate e non ha potuto ottenere. Vezi și p. 160: Gli stranieri che si trovavano nella città, come Valacchi, Polacchi, Russi, Georgii, Cerchessi et altri; essi stessi in parte venduti come schiavi, in parte caricati di catene.

3) D-l Jos. Schiopul, *Un comes Scibiniensis la 1210?* în *Dacia Istorică*, 2, p. 65, crede că este vorba de un comes din Sebenicul din Dalmația.

În același timp, ni se pare că se adevărește și părerea acelorora ¹⁾ cari susțin că înjghebaria celor două principate române s'a putut face, complet și într'un timp așa de scurt, numai prin conlucrarea, pe lângă elementele interne, și a elementelor externe, în Muntenia prin elementele românești de peste Dunăre și de peste Carpați, în Moldova prin elementele românești din Maramureș și de peste Nistru.

1) Cf. A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 158.

d) UNGURII

1) PRIMELE CRONICI UNGUREȘTI

IX

FAPTELE UNGURILOR

de

Secretarul anonim al regelui Bela

Cel dintâiu cronicar al Ungurilor și, în același timp, cel mai mare cronicar al lor este un scriitor anonim, cunoscut în deobște sub denumirea de Anonymus. El ne-a lăsat o istorie a cuceririi Ungariei, în 57 capitole, intitulată *Gesta Hungarorum*.

Cine este acest Anonymus, când și unde a trăit, sunt chestiuni ce nu le putem cunoaște cu precizie, iar puținele date ce avem în această privință se reduc mai mult la presupuneri, la deducțiuni și la unele indicațiuni probabile, scoase din opera ce ne-a lăsat.

Deși pe noi ne interesează, în primul rând, cronica însăși — cronică ce ne-a fost păstrată într'o copie descoperită în anul 1746, în Biblioteca imperială din Viena, — cod. lat. No. 415, — și publicată pentru întâia dată de Schwandtner în *Scriptores rerum hungaricarum* — totuș precizarea epocii, când a trăit autorul, și relațiile ce putem scoate din viața sa contribuie și ele mult să proiecteze lumină clarificatoare asupra operei, cu privire la unele probleme nedestul de lămurite.

Când a trăit Anonymus ?

În introducerea la lucrarea sa, cronicarul anonim ne spune despre sine: *P. dictus magister quondam regis Bele notarius*. A fost prin urmare, după afirmația sa, înainte vreme, *quondam*, deci înainte de a scrie, secretarul regelui Bela. A căruia Bela ? În istoria Maghiarilor, întâlnim patru regi cari se cheamă Bela și anume Bela I (1061—1063), Bela II (1131—1141), Bela III (1173—1196) și Bela IV (1235—1270).

Mulți dintre istorici, între cari și d. N. Iorga, se pronunță

pentru Bela IV, alții, și aceștia sunt cei mai numeroși se declară pentru Bela III, iar alții, în sfârșit, pentru Bela II.

Argumentul decisiv al acelor care înlătură contemporaneitatea Anonimului cu Bela IV stă, după credința lor, în faptul că se găsește, din anul 1234, deci înainte de a fi ajuns rege Bela IV (în anul 1235), un extras dintr'o cronică ce se potrivește cu cronica lui Anonymus, extras pe care ni l-a păstrat într'un raport al său călugărul Ricardus¹⁾. Acest extras n'ar fi putut fi luat din cronica lui Anonymus, dacă acesta ar fi scris numai sub Bela IV sau urmașii săi. Urmează deci că notarul anonim și-a compus cronica înainte de Bela IV și că n'a putut fi secretar de cât al unui Bela precedent²⁾.

Deși cei mai mulți istorici, începând cu Engel care a scris la sfârșitul veacului al XVIII-lea și cu Pray, dela începutul veacului trecut, susțin că Anonymus ar fi fost secretarul regelui Bela III, totuș nici o dovadă istorică nu există pentru această părere.

În schimb, faptul că în mai multe cronici ulterioare, cari au avut ca izvor al lor pe Anonymus, și în special Cronica pictată dela Viena, din anul 1358, întâlnim o simpatie pronunțată pentru Bela II și fiul său Geza II și o vădită antipatie împotriva regelui Coloman, care orbise pe Bela II și împotriva fiilor lui Coloman, Ștefan II și Borici, ne dă o dovadă, aproape sigură, că Anonymus a fost curteanul și, în același timp, secretarul lui Bela II și că prin urmare, el și-ar fi scris opera, supt urmașul acestuia, sub Geza II, între anii 1141—1161, sau câțiva ani mai târziu. De această părere era și istoricul nostru Dimitrie Onciul.

Și o întregă serie de argumente lingvistice, stilistice și

1) Endlicher, *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*, p. 248.

2) Iată pasagiul lui Ricardus: *Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua VII duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc uero dicebatur pascua Romanorum. Quam inhabitandam pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem.* — Părțile subliniate se găsesc aproape cu aceleași cuvinte și în cronica lui Anonymus.

Istoricii mai noi, între cari Lad. Juhász, *P. Magister quondam Bele regis Hungarie notarius, Gesta Hungarorum* 1933, nici nu mai pun în discuție contemporaneitatea Anonimului de cât cu Bela II sau Bela III.

istorice s'au adus, în timpul din urmă, de scriitori unguri, pentru a dovedi că Anonymus a fost secretar al regelui Bela II¹⁾. Din parte-ne, credem că dreptatea este cu aceștia²⁾.

Anonymus își începe introducerea la opera sa prin cuvintele *P. dictus magister*. Asupra acestui scriitor, ca cel mai mare și mai important cronicar, existând o literatură întreagă, atât în limba maghiară cât și în alte limbi străine, era firesc să se dea și acestor cuvinte introductive, azi așa de neobișnuite, fel de fel de interpretări.

Astfel, s'a crezut că litera P, urmată de dictus, ar putea să însemneze *Predictus* (praedictus), adecă mai sus numitul. Și lucrul ar fi posibil.

Pentru noi cei de astăzi pare cu totul neobișnuit și, oarecum, nefiresc, faptul ca o simplă scrisoare, sau o introducere la o carte să înceapă cu vorba *predictus*. Explicarea faptului credem că ar putea fi următoarea:

În antichitate, și multă vreme și în evul mediu, era uzul ca subscrierea unei scrisori — și introducera lui Anonymus nu este decât o scrisoare adresată unui prieten — să nu se facă la sfârșit, cum obicinuim noi cei de astăzi, ci la început. Astfel se zicea Cicero Attico s(alutem), sau Traianus Plinio s(alutem) și apoi urma conținutul scrisorii care, la sfâr-

1) Cf. *Revue des études hongroises*, III, a. 1925, p. 295.

2) Între argumentele istorice ce se aduc în favoarea contemporaneității Anonimului cu Bela II este și cel pe care scriitorii maghiari cred că-l pot scoate din următorul pasagiu din *Chronicon pictum Vindobonense*, din 1358. *Izv. Ist. Rom.* XI, p. 92. Vorbind despre împăratul germano-roman Conrad III, cronică vieneză ne spune că el trecând, la anul 1147, prin Ungaria în cruciadă spre locurile sfinte, nu s'a purtat ca un pelerin al lui Christos, ci ca un tiran prădălnic, *tyrannus et predo*, care a stors țara de bani, nelăsând nejezuite, în toată Ungaria, nici o biserică și nici o mănăstire. — Faptul acesta se pune în legătură cu ceea ce ne spune Anonymus despre *pascua Romanorum*, că adecă, după moartea lui Attila, Romanii numeau Pannonia pășunile lor, pentrucă își pășteau turmele acolo: *Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie*. Anonymus, după credința unora, ar fi înțeles sub *Romani* pe Germani și că fraza de mai sus ar fi o aluzie la purtarea lui Conrad III; ar urma deci că Anonymus să-și fi scris cronică la anul 1147 — Germanii fiind numiți pe acea vreme Theotonicii, iar nu Romani, argumentul rămâne fără valoare probatorie. Cf. Schünemann, *Die Römer des anonymen Notars in Ung. Jahrb.* VI, a. 1926, p. 448.

șit, nu mai era semnată. *Predictus magister* ar putea însemna în traducere modernă, *subsemnatul magister*.

Ar putea fi și o a doua explicație pentru *predictus* și anume că această scrisoare introductivă a cronicarului să fi urmat după o altă scrisoare sau o altă carte și atunci *predictus* ar putea să însemneze *eu cel de mai sus*.

Dacă însă cercetăm cu atenție textul Georgafului anonim al Descrierii Europei Orientale, din 1308, ne mirăm de nenumăratele *dictus, a, um* ce întâlnim la fiecare pas: *dictus rex, dictum imperium, dicti montes* etc. Acest *dictus* este mai de grabă un determinativ, el având mai mult rolul unui pronume demonstrativ, decât al unui verb. *Predictus magister* ar putea însemna deci, *eu magistrul*.

Mai există și o a treia ipoteză, mai aproape de adevăr, și anume că P. ar putea fi inițiala unui nume de scriitor, inițială, bunăoară, a numelui Petrus, ori Paulus. Și s'a căutat atunci persoana, de sigur un preot, care având acest nume să fi fost cândva secretar regal și care să fi fost înaintat, în urmă, la demnitatea de episcop sau arhiepiscop. După unii, ar fi vorba de prepositul Petru din Buda-Veche, din anul 1124, după alții de prepositul din Alba-Regală, din 1134.

În orice caz, este sigur că avem de a face cu un înalt demnitar bisericesc care a studiat la Paris, capitala intelectualității europene, în secolul al XII-lea, că a studiat, împreună cu colegii săi de acolo, caligrafia, redactarea diplomelor, gramatica, retorica, istoria și alte științe. În special a cercetat și a făcut rezumate din scriitorul favorit pe acele vremuri, din Dares Phrygius¹⁾ care scrisese, în antichitate despre căderea Troiei și nimicirea Troienilor, din cari Troieni Francezii pretindeau că ei își trag originea.

După cercetările din timpul din urmă ale arhivarului paleograf Em. Iacobovich, Anonymus ar fi un înalt demnitar ecclesiastic care, în semn de modestie, obișnuită în această formă în evul mediu, și-a indicat numele prin inițiala P, urmată de *dictus*, așezat înaintea demnității ce o avea²⁾. Cazul

1) Dares Phrygius pare a fi autorul unei *Historia de excidio Troiae*. Opera ce s'a păstrat astăzi sub numele său nu este originală. Cf. Teuffel, *Gesch. der röm. Literatur*, II, p. 1209.

2) „*Dictus*” significatio modestiae et humilitatis.

nefiind izolat, interpretarea ce o dă Em. Iacubovich pare foarte probabilă¹⁾.

Din cronica notarului anonim nu ni s'au păstrat decât 57 capitole, nu de o egală întindere. Cronica, în realitate, a trebuit să fie mult mai vastă. El însuși ne spune, în introducerea sa, că achitându-se de făgăduiala ce făcuse fostului său coleg de școală, a scris, nu numai despre cucerirea Ungariei, *res geste*, ci și despre genealogia regilor și a nobililor, *genealogie regum et nobilium*. Și că, în adevăr, lucrarea sa cuprindea și aceste părți, rezultă din ceea ce se spune în cap. XV, unde, vorbind despre Andrei I, fiul lui Ladislau cel Pleșuv, scrie textual: „Pământul acesta l-au stăpânit urmașii săi (ai lui Ketel) până în timpul regelui Andrei, fiul lui Ladislau cel Pleșuv. Regele Andrei însă a luat, prin schimb, dela urmașii lui (Ketel) acel loc, din două motive: întâi, fiindcă îi era necesar pentru vânătorile regale și, al doilea, fiindcă îi plăcea ca acea localitate să o locuiască soția sa, de oarece ea era mai aproape de pământul natal, fiind fiica regelui Ruthenilor și se temea de sosirea împăratului Theutonilor, ca să nu intre în Ungaria, spre a răzbuna sângele regelui Petru, după cum se spune în cele următoare”.

Rezultă din acest citat că, cel puțin, până în timpul regelui Andrei I (1047—1059) se tratau în cronica lui Anonymus faptele (*gesta*) Ungurilor. Astăzi însă ne lipsesc din ea, cu totul și genealogia regilor și povestirea evenimentelor dela Tocsun (Taksony) înainte, ea păstrându-ni-se numai până la Geza, tatăl regelui Ștefan cel Sfânt.

Cum se explică această pierdere a cronicii ?

Studiile aprofundate asupra cronicilor, făcute în timpul din urmă de scriitorii unguri, în frunte cu Bálint Hóman, au stabilit, în general, două feluri de *gesta*, două arhetipuri, cari au servit drept izvoare tuturor celorlalte cronici de mai târziu. Primele geste, compuse după izvoarele străine și după tradițiile interne, și intitulate *Gesta Ungarorum*, au văzut lumina zilei sub Ladislau cel Sfânt, pe la 1091—1092, iar secunde, intitulate *Gesta Hungarorum*, au fost compuse sub Ladislau IV Cumanul, între anii 1282—1285. Arhetipul al doilea este atribuit de Hóman lui Simon de Kéza, și nu s'a in-

1) P. Mester în *Emlékkönyv Dr. Grof Klebersberg Kúno*, în *Revue des études hongroises*, III, a. 1925, p. 295.

spirat din arhetipul dintâi. Ambele aceste gesta, atât cele din sec. XI cât și cele din sec. XIII, s'au pierdut; ele însă se pot reconstitui după diferitele informații comune ce se găsesc în cronicile ce au utilizat cele două arhetipuri ¹⁾).

Gesta din sec. XIII, împreună cu grupul de cronici ce s'au format din ele, au drept caracteristică tradiția hunică, adică afirmarea descendenței Ungurilor din Huni, căci ar fi o identitate între aceste două popoare. După aceste gesta, precum și după cronicile din această grupă, istoria maghiară nu începe cu Arpad, ci cu Hunii, iar faptele Ungurilor sunt legate de faptele Hunilor, ai căror urmași direcți sunt considerați. Și avem, astfel, prima venire a Ungurilor în Europa, adică cea a Hunilor, și a doua venire a Hunilor, adică cea a Ungurilor lui Arpad.

Cronica lui Anonymus face parte din prima grupă, din gestele din timpul lui Ladislau cel Sfânt; ea fiind compusă în sec. XII, deci înainte de a se fi încetățenit tradiția hunică, nu putea să cuprindă decât cucerirea Ungariei și genealogia regilor, nu și istoria Hunilor. Și tocmai de aceea credem noi că cronicile următoare — și de sigur ele vor fi existat în mai multe copii — se vor fi luat după arhetipul din timpul lui Ladislau IV Cumanul, fiind socotite ca mai complete și satisfăcând oarecum mai mult orgoliul național și vor fi părăsit arhetipul din vremea lui Ladislau cel Sfânt, care nu cuprindea decât cucerirea Ungariei și genealogia regilor.

Faptul că Anonymus nu tratează istoria Hunilor este o dovadă tocmai despre vechimea cronicei sale, vechime mai mare decât a celorlalte cronici ce ni s'au păstrat și un argument mai mult în sprijinul părerii noastre că el a fost secretarul lui Bela II și, în nici un caz, al lui Bela IV.

Anonymus a fost apreciat în diferite chipuri și de multe ori critica a susținut, în privința lui, cele mai contradictorii păreri. Mulți l-au socotit făuritor de basme și chiar plâsmuitor de minciuni grosolane, căruia nu trebuie să i se dea nici un crezământ. Alții l-au considerat ca poet și literat care, conducându-se după tradiții populare, a căutat să înfrumusețeze realitățile cele mai reci, călcând, de altfel, pe urmele lui Dares Phrygius, pe care l-ar fi luat de model și despre care, precum

1) Hóman Bálint, *A szent László-kori Gesta Ungarorum*, Budapest, 1925.

se știe, vorbește în introducerea operii sale. Alții, în sfârșit, socotesc pe Anonymus ca un mare istoric, înzestrat cu un ager simț critic, capabil să arunce la o parte, și chiar să disprețuiască, povestirile cari își făcuseră curs în tradiția populară. A fost și un timp când istoricii unguri jurau pe Anonymus ca pe Biblie și-l socoteau ca Părintele istoriografiei maghare ¹⁾.

De aceea Anonymus a fost când ridicat în slavă, când aruncat în fundul Tartarului. În general, părerile în privința Anonimului porneau mai întotdeauna dela anumite prejudecăți, de cari și istoricii, și mai ales istoricii, nu se pot lăpăda. Și, în special, de când teoria lui Roesler, privitoare la stăruința Românilor în Dacia, a fost îmbrățișată cu o căldură prea simpatică de întreaga istoriografie maghiară, opera lui Anonymus s'a bucurat de cea mai proastă reputație, ajungând cel mai detestat izvor istoric.

E drept că un reviriment s'a produs în timpul din urmă. Anonimul este pe cale de a fi reabilitat. I-a mai rămas numai un mare păcat: acela de a fi întrebuintat prea multe anacronisme, între cari: venirea unor cete de Cumani, deodată cu venirea Ungurilor, și, firește, prezenta Valachilor în Dacia, la sosirea acelorași Unguri, câtă vreme Maghiarii știu pozitiv — și de ce n'ar ști? — că au venit de peste Dunăre, de abia în secolul al XIII-lea, iar peste Carpați au trecut, cei mai mulți, de abia în timpul Fanarioților ²⁾.

Dacă Anonymus va fi fost secretarul lui Bela II și-și va fi scris cronica sa înainte de anul 1200, după cum pare astăzi bine stabilit, de unde va fi știut el despre emigrația Românilor de peste Dunăre, din secolul al XIII și mai ales după invazia Tătarilor, din 1241, după cum susțin istoricii unguri? — Va trebui, în orice caz, să mai reducem ceva din anacronism!

Anonimul nu este un scriitor de rând. El nu este un simplu preot sau un simplu călugăr care să-și fi mărginit orizontul între zidurile chiliei sale și care să fi compilat cu trudă și migăleală, în singurătatea vr'unei mânăstiri, datele

1) Bál. Hóman, *La première période de l'histoire hongroise*, în *Revue des études hongroises*, III, a. 1925, p. 157.

2) Jancsó Benedek, *Alcune osservazioni critiche sulla storia antica del popolo romeno*, în *L'Europa Orientale*, a. 1929, p. 257.

reci ale unor cronici mucigăite. El este o înaltă față bisericască, este un om dela curtea regală. Anonymus se învârtește în lumea mare și a avut, de sigur, ca om priceput și cu relații întinse, însărcinări de îndeplinit și misiuni importante.

De aceea, el nu se mulțumește să scrie, ca alți cronicari sau ca analiștii de pe acele vremuri, o cronică rece și seacă, ci, utilizând cunoștințele dobândite în școli, el ne dă o operă unitară, o operă plină de viață.

Influența lui T. Livius, deși nu ne găsim nici măcar în aurora Renașterii, este de necontestat. Discursurile ce Notarul anonim le pune în gura personagiilor sale, ca, bunăoară, discursul ducelui Almus către soldați sau cel al lui Arpad înaintea luptei cu Salanus, sunt alcătuite după modelul marelui istoric roman. De asemenea, datele ce ni se dau asupra Scitiei, nu sunt lipsite de înrăurirea scriitorului Justinus.

Tot astfel, expresiuni ca *fama volante*, sau *quo fortuna tua te duxerit*, ori comparațiuni ca *sicut agni ante arietes*, ori *sicut manipuli post messorum* fac dovadă că Anonymus, întocmai ca odinioară T. Livius, concepea istoria ca o operă literară ¹⁾.

Și, întocmai ca și istoricii romani, Anonymus vivifică datele seci ale izvoarelor sale istorice și mai ales vivifică tradițiile orale ale familiilor și ale dinastiei arpadiene. Căci, între izvoarele de căpetenie ale primului arhetip de *geste* erau, după cum a arătat-o, între alții Bálint Hóman, tradițiile, fie ale casei domnitoare, fie ale nobililor.

În ce privește aceste tradiții, trebuie să facem din capul locului o distincțiune. Nu e vorba aci de tradițiile ce se găseau în gura poporului de rând. Pe acest popor Anonymus îl înlătură din preocupările sale și chiar îl disprețuește. Pentru Anonymus nu are importanță decât regele și nobilimea, din care, în primul rând, făcea parte clerul; de mulțimile de jos, el nu vrea să știe nimic și nici măcar nu le numește. În ne-numărate rânduri el spune că ducele a dăruit cutărui fruntaș maghiar teritoriul dela... până la... împreună cu toți locuitorii din acel teritoriu, *incole terre*, dar nu găsește cu cale să spună nici de ce limbă, nici de ce naționalitate sunt acei

1) Tot astfel: *ferro sibi viam et gladio aperuerunt* ne reamintește fraza clasică a scriitorilor antici.

locuitori. Din când în când amintește doar că, pe limba localnicilor, localitatea se numește, bunăoară, *Nougrad*, ori că, șeful fortăreții se numește, în graiul local, *duca*.

De iobagi ne vorbește, în câteva rânduri, însă iobag, pe vremea lui Anonymus, este un titlu de nobleță, iar nu de sclav.

Istoricii maghiari ne prezintă cucerirea Ungariei drept o ocupare a Ungariei, „a honfoglalás” sau germ. „Die Aufnahme des Landes”, ca și când țara n’ar fi fost stăpânită de nimeni, ca și când n’ar fi fost locuită de nimeni, o țară pustie. Din lectura atentă a lui Anonymus însă reiese în mod clar că țara a fost cucerită cu forța, că Ungurii au întâmpinat rezistență și că atât în Pannonia — și Pannonia pe vremea aceea se întindea până la Tisa — cât și în Dacia, numită uneori Missia, se găseau mai multe principate, ocupate de schismatici, cari se găseau sub suzeranitatea împăratului din Constantinopol¹⁾. Luptele au fost crâncene și câteodată s’au terminat cu moartea principelui, altădată printr’o căsătorie a fiicei principelui cu fiul ducelui maghiar, revenindu-i principatul ca zestre. Luptele au ținut uneori săptămâni întregi — unam ebdomadam — alteori generalii unguri au scăpat sănătoși și teferi — *sani et incolumes reversi sunt* — alteori se anunță bucuria scăpării — *gaudia salutis*. Nu lipsesc nici cazuri când rezistența dârză este răzbunată prin tradiționala spânzurătoare, iar numele lui Attila, ca strămoș al lui Arpad, este fluturat, ori de câte ori Ungurii vroesc să intimideze populațiile localnice, cari aveau oroare de amintirea prăpădului hunic și a „biciului lui Dumnezeu”.

S’a spus, de atâtea ori, că localnicii nu-și aveau locuințe fixe și că erau migratori. Faptul nu poate fi decât într’o mică parte exact. Românul a fost legat de pământul strămoșesc și nu s’a despărțit de el decât vremelnic. De altfel, credem că se comite o mare greșală, când se judecă stările din trecut după ideile din prezent. Pentru noi cei de astăzi, agricultura este, de sigur, o stare socială superioară păstoritului. Dar n’a fost, în general, totdeauna astfel. Nu mai departe decât în secolul trecut, mai ales înainte de ridicarea robiei, din 1848,

1) Cf. Anonymus, cap. XX, unde Menemorout vorbește de strămoșii săi subjugați de Huni. Acești strămoși nu puteau fi decât Romani, iar nu altă nație.

păstorii și proprietarii de vite se bucurau nu numai de o stare materială mai bună, dar și de situație socială superioară celorlalți țărani. Păstorii nu erau legați de glie și nici nu munceau ca robi, cu capul aplecat, pe moșia altora. Ei se bucurau de mai multă libertate și aveau, în orice caz, un orizont al lor mai deschis.

Păstorii romani de cari ne vorbește Anonymus că trăiau în Pannonia — păstori despre cari ne vorbesc atât cronicile din grupa I cât și cele din grupa II-a — precum și păstorii ce vor fi păscut vitele și oile lor prin câmpiile și pădurile Ardealului, erau probabil populațiuni stăpânitoare ale localităților în cari trăiau și în cari „s'au pomenit”. Ele însă au fost supuse de năvălitori și au fost supuse mai ales din cauza superiorității armelor acestora. Anonymus ne vorbește chiar și de *balistae*, mașini de războiu, pe cari le întrebuițau Ungurii, dacă nu în timpul lui Arpad, cel puțin în secolul al XII-lea.

Cucerii prin puterea armelor sau supuși, uneori, numai de teama năvălitorilor, locuitorii autohtoni au urmat condițiunea celor siliți să se supună, au fost adecă *subjugați*, după favorita expresie plastică întrebuițată în stilul Anonimului. Și populațiunile romanice, *Az oláhok*, pe cari Pais Dezső le constată în timpul Anonimului în Pannonia în regiunea Balatonului au dispărut cu totul, nelăsându-ne decât câteva urme în toponomastică, și au dispărut de asemenea cu totul și cei din Nordul fostei Ungarii, nemai menținându-se decât cei din stânga Tisei și din Carpații orientali.

Că faptele, pe cari ni le istorisește cronică Anonimului, nu s'au putut petrece, toate, sub domnia lui Arpad, aceasta este sigur. Anacronismul, cel puțin în ce privește cucerirea Ardealului, este neîndoios. De altfel, Anonymus nici nu cunoștea Ardealul, decât în mod foarte vag; el, în afară de lupta cu Gelu, nu ne vorbește de nici o localitate din Ardealul istoric, din Ardealul de dincoace de munții Apuseni, deși ne dă o sumedenie de amănunte despre regiunile din Nordul Ungariei și din ținutul Dunării și al Tisei.

Această constatare este o dovadă sigură pentru vechimea operii lui Anonymus și, în același timp, pentru târzia cucerire a Ardealului.

În ce privește informațiunile ce ni le dă Anonymus despre Românii găsiți în fosta Ungarie, la venirea Maghiarilor, acestea au fost studiate amănunțit aproape de toți istoricii

noștri mai de seamă, începând cu Petru Maior, în *Istoria pentru începutul Românilor* și până la Hașdeu, Xenopol și Onciul și au fost discutate, în cărți și articole de reviste, și de scriitorii noștri de astăzi, în frunte cu d. N. Iorga, reprezentantul cel mai autorizat al istoriografiei românești din zilele noastre ¹⁾.

Anonymus este un mare istoric. Iată caracterizarea ce-i face unul dintre cei mai de seamă scriitori unguri: „Son oeuvre, malgré ses défauts, est une oeuvre de savant qui domine son époque. Comme oeuvre littéraire, son histoire, toute fragmentaire qu'elle est aujourd'hui, est une des créations les plus harmonieuses de l'historiographie latine du Moyen-Age. L'Anonyme était un homme de science et un écrivain doué de sens artistique et muni d'une plume, au sens que ces mots avaient au XII-e siècle.—Dans l'histoire de la conquête de la patrie, son récit, soigneusement élaboré, aussi bien au point de vue stratégique que géographique, prouve la pénétration de sa critique, sa réflexion méthodique, et la profondeur de ses connaissances” ²⁾.

Să fie oare posibil ca un așa de mare scriitor, cu așa de frumoase calități istorice, să se fi înșelat, numai și numai în ce privește pe Români ? — Nu o credem.

1) Vezi, în special, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains* în *Bulletin de la sect. hist. de l'Ac. Roum.*, IX, a. 1921 și X, a. 1923.

2) Bál. Hóman, *La première période de l'historiographie hongroise*, în *Revue des études hongroises*, III, a. 1925, p. 762.

ROMÂNII ÎN CRONICA LUI SIMON DE KEZA

I. Asupra *vieții* și personalității cronicarului Simon de Keza ne lipsesc datele aproape cu desăvârșire. Puținul ce-l știm se reduce la ceea ce ne spune el însuși despre sine.

Ca mai toți cronicarii unguri, de asemenea și Simon de Keza a fost un călugăr, având titlul de magistru, după cum chiar el ni-o arată și funcțiunea — așa cel puțin se pare — de canonic al Capitlului Episcopiei din Oradia.

Nu știm precis nici data când a trăit. Cronica sa, Simon de Keza și-o dedică regelui Ladislau al III-lea, după cum se poate vedea din codicile ce ni s'a păstrat, ca fiind *clericus fidelis* al aceluia. În istoriografia maghiară însă se confundă, de multe ori, regalitatea lui Ladislau al III-lea (1204—1205) cu regalitatea lui Ladislau al IV-lea (1272—1290). Primul fiind numai un usurpator de domnie, cronicarii nu-l numără între regii Ungariei și atunci Ladislau al IV-lea, numit și Ladislau Cumanul, poartă numele de Ladislau al III-lea. De altfel, întrucât Simon de Keza tratează în cronica sa evenimentele petrecute în Ungaria până la sfârșitul războiului împotriva Cumanilor din 1282, este evident că el înțelege sub Ladislau al III-lea pe Ladislau al IV-lea al istoriografiei maghiare de astăzi și că deci el și-a compus opera între anii 1282—1290.

Și se numește Simon de Keza, fie că s'a născut în Chiza, un sat în Bihor, la câțiva kilometri depărtare de Salonta, fie că era proprietarul teritoriului din Chiza¹⁾.

1) După istoricul ungar Szabó K., cronicarul Simon de Kéza s'ar fi născut chiar în satul Kéza din Bihor, după Pauler Jul., în localitatea Duna-Keszi. Cf. Pallas, *Nagy Lexikona*, X, 483.

Satul rămas astăzi în Ungaria ¹⁾ este menționat de geograful I. Lipszky, în *Repertoriul* său din 1830, cu următoarele vorbe: Kéza, valachice Kiza, praedium comitatus Bihorensis. Satul acesta, ferma aceasta, ung. puszta, acum o sută și mai bine de ani, era deci locuit și de populațiune românească, căci, altfel, Lipszky n'ar fi avut nici un motiv să ne dea numele și în limba română. Proporțiã numerică între naționalitățile acestei ferme nu o cunoaștem și nu știm nici dacă astăzi vor mai fi existând Români în această localitate.

Kiza este fermă numai dela anul 1660, când vechiul sat a fost nimicit cu totul de Turci cari au ocupat atunci Oradia și au pustiit întreaga Biharie. Dela această dată și până astăzi, satul Kiza s'a prefăcut într'o simplă fermă, având, la un moment dat, opt intravilane. Ca fermă Kéza aparține comunei Mezö-Gyán, în care, după statistica maghiară din 1910, se găseau, la acea dată 67 Români ²⁾.

Localitatea Kéza a aparținut multă vreme domeniului Episcopiei rom. cat. din Oradia, după cum ne comunică Păr. Episcop Tr. Frențiu.

Scriitorul Ios. Podhradczky, în ediția din 1833 a cronicii lui Simon de Kéza ³⁾, susține că acest cronicar este de origine ungar și încearcă să ne arate și argumentele cari l-au condus la această convingere. Argumentele sale însă că Simon de Keza ar fi ungar, fiindcă întrebuițează termeni latini medievali — *frequentes idiotismi* în dictione latina adhibiti — că avea cunoștințe temeinice despre lucrurile petrecute în Ungaria și, mai ales, că avea dragoste mare pentru neamul maghiar, nu sunt argumente concludente. Mai întâi d. Iorga a arătat o serie de italianisme în limba lui Keza ca *transpassare, crapulati, lucta, fatiga, missitalius* ⁴⁾ cari l-ar indica

1) În convenția încheiată de I. I. C. Brătianu cu aliații noștri înainte de intrarea Românilor în marele războiu, satul Keza era trecut ca teritoriu românesc ce ar fi urmat să facă parte din România.

2) În această comună, după cum ne comunică Păr. Dr. G. Ciuhandu, se mai vedeau, la a. 1781, urmele unei străvechi biserici, în stil românesc. Cf. *Bihar Vármegye és Nagyvárad*, p. 114.

3) Jos. Podhradczky, *Magistri Simonis de Kéza, De originibus et gestis Hungarorum*, Buda, 1833, p. 7.

4) N. Iorga, *Bulletin de la Sect. hist. de l'Académie Roum.* a. IX, 1921, p. 218. Noi mai putem adăuga pe *scartabellis, maneries, cambi, bravium* și altele.

mai de grabă pentru naționalitatea italiană decât pentru cea ungurească și, apoi, scriitorii se identifică, în general, cu aspirațiunile țării în care trăesc și ale căreia împrejurări e natural să le cunoască și, de orice naționalitate ar fi ei — și dovadă strălucită în această privință ne dă însuși italianul călugăr Rogerius — orgoliul național îi fac să exalteze, de multe ori, faptele ce descriu și gloria țării în care se găsec.

Noi avem oarecari bănueli asupra originii ungurești a lui Simon din Chiza și aceleași bănueli pare a le avea, fără să și le exprime pe față, și istoricul ungar Marczali ¹⁾. Și n'ar fi exclus ca și el, ca și cei mai mulți intelectuali și oameni de seamă din Ungaria să nu fi fost de obârșie maghiară, ci mai de grabă un străin, de rasă arică, iar nu de rasă turanică din care fac parte Maghiarii ²⁾.

De altfel însuși Simon de Keza prea insistă mult asupra nobililor de obârșie nemaghiară din Ungaria, țară care cel puțin în timpul dinastiei Arpadiene era socotită mai mult ca un stat ecclesiastic, pus sub ocrotirea directă a Papilor dela Roma, din mâinile cărora regii erau obligați să primească, direct sau indirect, coroana regală, decât ca un stat național maghiar ³⁾.

Avem convingerea că Simon de Keza a fost, dacă nu un fiu al satului său, ridicat prin însușirile sale deosebite și poate prin protecția proprietarilor satului Keza, cel puțin un descendent al familiei comiților Simon și Michael ⁴⁾, doi frați veniți în Ungaria din Spania și anume din Aragonia, deodată cu regina Constanța de Aragon, în timpul regelui Emeric (1196—1204), fiul lui Bela al III-lea.

Insuși istoricul ungar Marczali observă că prea mult

1) H. Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, 1882, p. 49.

2) Marczali, *loc. cit.*, p. 49, atrăgând atenția asupra italianismelor lui Simon de Keza, crede că aceasta se datorește educației sale italiene: „Aufallend sind die vielen Italicismen, woraus man vielleicht auf italienische Bildung des Verfassers folgen könnte.

3) Asupra titlului de *nobilis ungar* al lui Simon de Keza vezi *Izv. Ist. Rom.*, IV, p. 11.

4) După un document din 1239, comitele Michael era proprietarul satului Kezi, Cf. Marczali, *op. cit.*, p. 49.

se ocupă Simon de Keza de cei doi comiți Simon și Michael, veniți din Spania ⁵¹⁹ 1).

Simon de Keza care, de altfel, poartă și numele unuia dintre cei doi comiți, veniți din Spania și numiți Martinsdorfarii, a fost probabil un urmaș al acelor *nobiles advenae*, de cari se ocupă cu atâta predilecție cronicarul în *Apendicele* operii sale. Familia Simon îl va fi trimis și la studii în Italia și-i va fi dat educația religioasă determinându-l pentru cariera preoțească.

II. Opera lui Simon de Keza cuprinde două părți. Prima parte, mai redusă, este intitulată *Liber de introitu* și tratează despre istoria Hunilor, iar a doua, mai dezvoltată și purtând titlul de *Liber de reditu*, expune evenimentele petrecute în Ungaria, dela a doua venire a Hunilor, adecă a Ungurilor, și până în zilele sale.

Simon de Keza, ca toți cronicarii veacului al XIII-lea are și calitățile și defectele vremurilor în care a scris. El nu este propriu zis un cronicar, ci un scriitor de *geste*, e mai mult un compiler decât un istoric și cu atât mai puțin un istoric critic. Scriitorii din această epocă — epoca lui Dante — sunt preocupați nu atât de cauzalitatea istorică și de dezvoltarea evolutivă a evenimentelor, cât mai mult de consemnarea legendelor și a povestirilor cu caracter epic, fără să ție seama de fixarea lor în timp și în spațiu, fără să ție seama de cronologie și de geografie.

Din lectura atentă însă a cronicilor sale, se poate vedea ușor că autorul a avut înaintea ochilor izvoare pe cari le-a utilizat direct, dar, în același timp, că s'a folosit și de lucrări pe cari le-a cunoscut printr'a două mâna, de lucrări pe cari le-a cunoscut numai din alte cărți ²⁾).

Astfel Simon de Keza a utilizat *Getica* lui Jordanes, *Istoria Romană* a lui Paulus, continuatorul lui Eutropius ³⁾,

1) Marczali, *op. cit.*, p. 49: Besonders ausführlich befasst er sich mit den aus Spanien eingewanderten Simon und Michael, ausführlicher als die übrigen.

2) Vezi caracterizarea ce-i face lui Simon de Keza, d. Iorga în *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, in *Bul. de la Sect. hist.* IX, p. 218—223.

3) Heinemann în *Mon. Ger. Hist.*, XXIX, p. 523 face dovada neutilizării directe a acestor doi istorici.

marea operă a lui Gotifredus din Viterbo, cronica lui Regino și a Continuatorului său, Annalele Altahense și fără îndoială și Annalele ungurești, astăzi pierdute, etc. De asemenea este sigur că Simon de Keza s'a folosit, în compunerea cronicilor sale, și de tradiția orală, mai ales în ce privește prima parte a operii sale, a istoriei Hunilor ¹⁾.

Datele ce ni le procură Simon de Keza, în partea a II-a a croniceii sale, în ce privește istoria Ungurilor, sunt destul de bogate și de interesante și sunt scoase din izvoarele ce le-a avut la îndemână. Când însă aceste izvoare sunt mute, sau când ele îi lipsesc cu totul, cronicarul aproape că nu ne dă decât enumerarea regilor, fără a le descrie și faptele. Și numai când ajunge la epoca lui Ladislau al IV-lea, el devine mai elocvent, povestindu-ne fapte și întâmplări pe cari n'am avea de unde să le cunoaștem de aiurea.

Istoriografia maghiară de astăzi, în frunte cu Val. Hóman ²⁾, atribuie lui Simon de Keza paternitatea așa numitelor *Gesta Hungarorum*, după cari s'au călăuzit toate celelalte cronici ungurești, cronica ce posedăm sub numele său nefiind decât un rezumat al operii sale celei mari și care s'a pierdut ³⁾. De asemenea și Marczali, cu câteva decenii mai înainte, călcând pe urmele lui Engel ⁴⁾, fusese și el de părere că toate cronicile ungare au avut ca izvor principal opera lui Simon de Keza, iar nu invers, că Simon de Keza ar fi urmat de aproape pe ceilalți cronicari.

Cronica actuală a lui Simon de Keza ni s'a păstrat în trei copii din veacul al XVIII-lea. O primă copie făcută de Gabriel Hevenesy, din 1701, după un codice ce se găsea în Biblioteca Universității din Buda, o a doua copie, din 1705, care se păstra odinioară în Biblioteca lui Teleki, din Târgu-Mureș și a treia copie, făcută după un codice ce se găsea în Biblioteca Academiei ungare din Buda. După aceasta, a pu-

1) Heinemann, *op. cit.*, p. 523 găsește această parte a croniceii lui Simon de Keza: ridicula, in qua omnia ita conturbata, adulterata, perversa sunt, ut nihil fere cum vera rerum gestarum ratione conveniat.

2) Hóman Bál., *Revue des études hongroises* a. 1925: *La première période de l'historiographie hongroise*, p. 138.

3) Marczali, *op. cit.*, p. 47: Auch die Chronologie Kézai's beweist, dass sein Werk nur ein Excerpt ist.

4) Engel, *Geschichte des Ung. Reiches*, Wien, 1834, I, p. 36.

blicat, în a. 1781 Alexe Horanyi o ediție completă a lui Simon din Chiza.

În urma lui Horanyi, a editat pe Keza, în a. 1833 la Buda, Jos. Podhradczky, după codicele Hevenesy, apoi Endlicher în *Monumenta Arpadiana*, din St. Gall în a. 1849 și, în sfârșit M. Florianus în *Historiae Hungaricae fontes domestici*, I. la a. 1883, la Cinci Biserici. Ultima ediție, aceasta însă prescurtată ni-a dat-o L. de Heinemann, în *Mon. Ger. Hist.* XXIX.

III. Ca izvor al istoriei Românilor *cronica* lui Simon de Keza are o mare însemnătate. Căci în afară de interesul general ce ni-l prezintă această operă importantă, a cărei autenticitate n'a fost de nimenea și niciodată pusă la îndoială, trei pasagii se referă de aproape la istoria medievală a Românilor și servesc ca izvoare de căpetenie pentru cunoașterea trecutului nostru îndepărtat.

Ele sunt următoarele:

1. În cap. IX § 1, vorbind despre victoriile lui Attila și despre asediul Aquileei, Simon de Keza, de acord de altfel și cu ceilalți cronicari, ne spune: Pannonie, Pamfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie civitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per mare Adriaticum, de Ethela licentia impetrata, transierunt, Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.

2. În cap. IV § 7, vorbind despre stăpânii Pannoniei, după alungarea Hunilor, ne spune: Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scythica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Vlachis advenis remanentibus in eadem, qui vivente Ethela populari servicio sibi serviebant.

3. În sfârșit, în cap. IV § 6, vorbind despre urmașii Hunilor în Europa, se exprimă: Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes, in campo Csigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos sed Zaculos vocaverunt. Isti enim Zacuti Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverant remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestrata, partem in ea sunt adepti, non tamen in

plano Pannonie sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.

Ceea ce ne spune Simon de Keza în primele două citate ne este confirmat de mai toate cronicile ungurești și străine cari s'au ocupat de această chestiune ¹⁾).

Mai important decât constatarea existenței Vlăchilor în Pannonia este pasagiul în care Simon de Keza ne vorbește despre Secui, Zaculi, cari locuiau nu numai în munții Bihorului — însuși Simon de Keza este un Bihorean — ci și în munții Ardealului, împreună cu Românii, ducând aceeași soarte cu ei și dela cari au împrumutat alfabetul — Zakuli cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt; unde Blackis commixti, litteris ipsorum uti perhibentur ²⁾).

IV. *Nobili străini și Curtenii*. Cea mai de seamă parte din opera lui Simon de Keza este, după cum a observat-o, acum o jumătate de secol, marele istoric ungar Marczali, *Apendicele* ³⁾, în care în două capitole ne vorbește despre nobilii de origine străină — *nobiles advenae* — și despre curteni — *Udvornici* ⁴⁾). Căci, pe lângă cele 108 familii curat maghiare, de origine scitică, s'au introdus în Ungaria, începând cu epoca ducilor, și până în timpul lui Simon de Keza, o mulțime de nobili străini, cari au completat pătura suprapusă, pătura de cultură și de conducere a națiunii ungurești.

De altfel, este dovedit astăzi prin documentele vremii că, mult timp, episcopii din Ungaria, ca și conducătorii vieții intelectuale din această țară, au fost de naționalitate străină și în special clerul era italian. Și nu este departe de adevăr presupunerea că atunci când Anonymus vorbind despre *Pascua Romanorum* adaugă reflecția, „nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungariae”, nu s'a gândit atât la arma-

1) Vezi în această privință, cap. Români în *Descriptio Europae Orientalis*, p. 214.

2) Asupra Alfabetului secuiesc a se vedea *Excursus*, din vol. IV al *Izv. Ist. Rom.*, p. 116 seq. Cf. și P. P. Panaitescu, *despre răboj* în *Rev. Ist. Rom.*, VII.

3) Marczali, *op. cit.*, p. 49. Der Hauptwert des Werkes besteht in seinem sog. Appendix über die eingewanderten Edelleute und udvornici (Hofleute, Ministerialen).

4) Ung. *udvar*, *curte*.

tele împăratului german cari au trecut spre Ierusalim prin Ungaria, cât mai mult, dacă nu cumva a avut în vedere pe Vlachi cari trăiau pe atunci în Pannonia — la prelații și poate la nobilii de origine străină.

Intelectualitatea din Ungaria, în marea ei majoritate, până nu de mult, era nu numai de origine străină, dar nici măcar nu vorbea limba lui Arpad¹⁾.

Astfel, informațiunile ce ni le dă Simon de Keza asupra Vlachilor de dincolo de Tisa, din Pannonia, și cele ce ni le dă asupra Vlachilor de dincoace de Tisa, asupra Vlachilor cari au trăit împreună cu Secuii și cărora le-a împrumutat literile, precum și datele ce el ni le procură asupra creșterii nobilimii maghiare, cu elemente străine, ne fac să considerăm pe acest cronicar, ca pe unul din izvoarele de seamă ale istoriei noastre naționale.

1) I. Baltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania*, manuscris, p. 193: „Clasa intelectuală a Ungurilor, precum și prelații și magistrații cari nici nu vorbeau limba ungurească, posedau o cultură de origine străină și, în timpul din urmă, de origine germană și numai la finea veacului al XVIII-lea se constată o tendință de a funda o cultură națională maghiară și de a identifica interesele clasei stăpânitoare cu interesele poporului unguresc. În fine, în evul mediu, clasele intelectuale precum și nobilii, din Ungaria, nu au dat nici o atențiune promovării culturii în masele poporului, deci nu se poate vorbi despre o misiune civilizatorie a Ungurilor cari au împrumutat elemente de civilizație și de cultură dela popoarele autohtone. Procesul de evoluție biologică a poporului unguresc pentru a ajunge la acel grad de dezvoltare necesar capabilității de a înțelege, accepta și asimila o civilizație cu totul străină de originea sa turanică, nici astăzi nu este cu totul terminat, deși în veacul al XIX-lea a fost accelerat prin maghiarizarea forțată a elementelor străine“.

2) REGII ARPADIENI

XI.

ROMÂNII ÎN RAPORTUL LUI RICARDUS

Este o deosebire enormă, ca valoare istorică, între o cronică și un document. O cronică este compusă, de cele mai multe ori, după alte cronică sau după informațiuni cari pot să nu fie întotdeauna exacte. O cronică este, în general, o lucrare de compilație, o consemnare de date, iar nu o operă de creațiune, originală. Ea nu face totdeauna dovadă istorică și valoarea ei documentară poate fi pusă uneori la îndoială.

Cu totul altfel de caracter au documentele. Acestea fiind lucrări spontane și, în momentul în care se produc, de actualitate, emanând, de cele mai multe ori, dela autorități, valoarea lor probatorie este cu mult mai mare. Un document, bunăoară, o diplomă regală sau o bulă papală, constituie mai întotdeauna o dovadă sigură, o probă pe care istoricul este ținut să pună temei.

Căci dacă autoritatea istorică a unui Notar anonim sau a unui Geograf anonim, ori a unei cronică ca cea a lui Simon de Keza, poate fi câteodată bănuită — istoricul ce se bazează pe astfel de izvoare fiind îndreptățit să discute veracitatea afirmațiunilor lor, — o descriere ca aceea pe care ni-o procura Rogerius, în *Carmen Miserabile*, asupra unor chestiuni precise și de actualitate în timpul său, ori un Raport, pe care îl prezintă superiorului său un călugăr asupra unei călătorii, nu pot să fie decât izvoare istorice sigure — cu excepția inevitabilelor exagerări de stil datorite temperamentului scriitorului.

Iată de ce credem noi că informațiunile ce ni le dă Ricardus, un călugăr care a scris pe la anul 1236, nu pot să fie decât un izvor istoric de mâna întâia.

Cine este Ricardus ?

Asupra vieții și personalității lui Ricardus (sau Richardus), nu avem nici un fel de date. Sigur este că a fost un călugăr. El n'a fost o înaltă față bisericească care, pentru faptele sale sau pentru vr'o operă a sa de creațiune, să fi atras atenția contimporanilor asupra sa. El este un simplu călugăr, aproape anonim, care prezintă un raport superiorului său despre o misiune ce a avut de îndeplinit, fie el însuși, fie călugărul predicator Julianus, cu care cei mai mulți istorici îl identifică. Raportul acesta ni s'a păstrat și noi l-am publicat în original și în traducere ¹⁾.

În veacul al XIII-lea, înainte de marea invazie a Tătarilor, din 1241, s'au trimis mai multe misiuni în Orient. Aceste misiuni aveau de scop, pe de o parte, să încreștineze pe păgâni, predicându-le cuvântul evangheliei, iar, pe de altă parte, să aducă informațiuni asupra stărilor din Orient, de unde veneau fel de fel de vești urite cari turburau liniștea Europe-
nilor.

În Ungaria se știa, pe vremea aceasta, din cronici și din tradiția orală, că Maghiarii, venind din Asia ²⁾ au lăsat acolo moși și strămoși, că era acolo o Ungarie mare — Ungaria maior ³⁾, *vetus Hungaria* ⁴⁾ — țară, care era încă păgână. Ea nu trebuia lăsată în prada necredinții, ci adusă la învățătura lui Iisus.

De altfel, statul unguuresc, având în epoca regilor Arpadieni, un caracter mai mult ecclesiastic, pus sub influența atotputernicilor pontifi dela Roma, era natural ca regii cari își primeau coroana din mâinile papilor sau ale reprezentanților acestora, să dea ascultare indicațiilor Sfântului Scaun și să-și facă un ideal al vieții lor din propagarea creștinismului printre păgâni și a catolicismului, în special, printre schismatici.

Astfel se explică trimiterea atâtor misionari în Europa de răsărit și în Asia.

1) *Izv. Ist. Rom.* Cf. Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 155. Cf. A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouk et les Roumains* și G. I. Brătianu, *Recherches sur le Commerce Génois*, p. 201. D-l Brătianu ne dă și un rezumat al Raportului lui Ricardus.

2) Subt numirea de Asia se înțelegea pe acea vreme și cea mai mare parte din actuala Rusie europeană.

3) Fejér, *Codex Dipl.*, IV, 1, p. 50.

4) Albericus Trium Fontium, *Chron.* în *Mon. Ger. Hist.* XXII, p. 942.

Înainte de misiunea despre care face raport Ricardus, ni se amintește de o altă misiune pe care regele Bela al IV-lea o trimisese să facă cercetări în Ungaria Mare. Este misiunea Fraților predicatori și a Fraților minori, de care ne vorbește scrisoarea de mai târziu, din anul 1241, a unui episcop din Ungaria, adresată episcopului din Paris, misiune care pare a fi fost măcelărită de Tătarii, numiți Mordani ¹⁾.

Misiunea a doua, trimisă de regele Bela al IV-lea, în anul 1235, este mai importantă în rezultate decât misiunea precedentă — dacă ele vor fi fost mai multe, după cum se presupune — fiindcă despre ea ni s'au păstrat două documente de mare valoare. Aceasta a doua misiune a fost pusă sub conducerea călugărului predicator Iulianus. Dela acesta avem o scrisoare adresată episcopului din Perugia (Italia) delegat al Scaunului Apostolic și raportul de mai sus al lui Ricardus, despre care se susține că ar fi aceeași persoană cu Julianus.

Scrisoarea adresată delegatului Apostolic ni s'a păstrat în două variante, amândouă publicate în colecțiunea de documente Hurmuzaki ²⁾, și, de asemenea, raportul lui Ricardus, mult mai important din punct de vedere istoric, fiindcă ne dă o întreagă serie de note interesante de drum, se găsește și el publicat tot în colecția Hurmuzaki ³⁾.

Pentru Maghiari, Raportul acesta care descopere lângă fluviul Ethyl pe strămoșii lor de odinioară, strămoși cari, deși nu aveau nici o noțiune despre Dumnezeu, vorbeau încă limba ungrească, este evident de o extremă importanță.

Pe noi, Români, însă ne interesează acest Raport al lui Ricardus-Julianus, în special, în afară de faptul că ne oferă o lectură instructivă, întâi, pentru mențiunea ce o face chiar dela început, despre existența faimoaselor *pascua Romanorum* din Pannonia, despre cari ne vorbesc cronicile, atât cele din Ungaria cât și cele din afară de Ungaria, al doilea, pentru precizarea ce el ne dă că în drumul lor Ungurii, trecând prin

1) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 207. Per illos Mordanos credo esse interfectos Praedicatores et fratres minores, et alios nuncios, quos miserat rex Ungariae ad explorandum.

2) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 145 și p. 148.

3) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 155.

diferite state, le-au distrus — *qui cum multa regna pertransissent et destruxissent* — iar că, ajungând în Pannonia, n'au găsit aci o țară pustie pe care să o ocupe fără lupte, — a honfoglalás, die Aufnahme des Landes — ci au trebuit să cucerească popoarele găsite aci — *subiectis sibi populis* — și, în sfârșit, al treilea, pentru amintirea ce o face că Frații predicatori, în drumul lor spre răsărit, au trecut prin Bulgaria lui Ioan Assan și prin Rumelia ce aparținea atunci imperiului byzantin — *per Bulgariam Assani et per Romaniam*.

XII

ROMÂNII IN CARMEN MISERABILE AL LUI ROGERIUS.

I. *Vieața lui Rogerius*. Rogerius este un călugăr italian, născut în orașelul Turris-coepit, din regiunea Benevent, în Apulia ¹⁾. Venind la Roma, pe la a. 1230, a fost admis la curtea papală, unde a ajuns în curând capelan al cardinalului Ioan Toletanus. Acesta, având încredere în capelanul său, i-a dat mai multe însărcinări, atât în chestiuni de serviciu, interne și externe, cât și în chestiuni private ²⁾. Astfel l-a trimis, în mai multe împrejurări, în Ungaria, cu anumite misiuni și într'una din aceste împrejurări Rogerius a fost surprins de marea și neașteptata invazie tătară dn 1241 și făcut prizonier.

Rogerius, purtând titlul de „magister”, dupăcum el însuși ni-o spune, se găsea, deci, în misiune în Ungaria, la episcopia din Oradia, când s'a pornit atacul Tătarilor asupra Europei. El nu era, prin urmare, un călugăr ungur, și cu atât mai puțin un canonic al bisericii din Oradia, cum susțin mulți istorici maghiari.

Pe când se afla în acel oraș a căzut în captivitatea dușmanilor, captivitate în care a stat, nu doi ani întregi, ci în decursul a doi ani, și anume din Iulie 1241 până în primăvara anului 1242. În timpul acestei captivități, călugărul Rogerius a fost silit să îndure cele mai mari privațiuni și spre a-și scăpa vieața, să stea ascuns, ca slugă, la un Ungur, care se pusese în serviciul Tătarilor ³⁾.

1) Thomas, *Hist. Pontificum Salonitanorum et Spalatinorum*, in *Mon. Germ. Hist.* XXIX, p. 597.

2) Thomas, *loc. cit.* p. 597: quem frequenter pro suis et ecclesiae negociis procurandis in Hungariam mittere solitus erat.

3) Thomas, *ibidem*: Inter ipsos sub specie alicuius vilis et pauperis servi delitescens vix avasit mortis incursum.

După ce a izbutit, cu multe greutate, să scape din mâinile acestora, pitindu-se prin păduri, răbdând de foame și hrânindu-se, din când în când, cu ceapa și usturoiul ce de abia putea să-l capete dela țărani, Rogerius s'a întors în Italia, unde și-a continuat activitatea sa de preot, aducând servicii atât cardinalului Joan, cât și Papii Inocențiu al IV-lea, pe care l-a urmat la Lyon, unde acesta s'a stabilit în urma celei cu împăratul Frideric ¹⁾.

Cât timp a stat la Roma, vr'o 20 de ani, Rogerius și-a agonisit o avere nu neînsemnată ²⁾, crescând mai ales în considerația papii care îl prețuia în special pentru știința și onestitatea sa ³⁾.

La a. 1249, devenind vacant scaunul de arhiepiscop la Spalato (Split), s'a procedat la alegerea unui nou prelat și după alegere de abia s'au găsit doi delegați dalmatini cari cu rezultatul votului să se ducă la papă, la Lyon, să le completeze vacanța. Au fost canonicul Desa, fiul lui Corvus și Dragus, nepotul lui Sabacus, cetățeni din Spalato. Primejdia drumului, ținând seama mai ales de vrășmășia dintre împărat și papă era foarte mare pe acea vreme. Confirmarea celui ales de Spalatini s'a refuzat; însă, fiindcă delegații aveau însărcinarea să primească și pe altcineva, în caz de refuz, a fost numit de papa Inocentiu al IV-lea, ca arhiepiscop de Spalato, călugărul Rogerius.

După ce a fost numit și investit — *consacratus et paliat* — Rogerius pleacă să-și ocupe locul. Trece prin Lombardia și ajunge la Veneția, unde rămâne câțva timp ca să-și facă cumpărăturile necesare. De aci trece prin Carinthia și oprindu-se la Aquilea este primit cu mari onoruri de patriarhul Bertholdus care îi dă mijloace bănești și călăuze, în trecerea prin diocesa sa și atinge, în urmă, hotarele Ungariei.

Intrând în părțile Pannoniei, se duce la curtea regelui

1) După un document publicat de Fejér, *Cod. Dipl.* IV, 1, p. 30. Rogerius ar fi fost numit în a. 1243, un an după captivitatea sa, arhidiacon la Oradia și permutat îndată la Șoproon.

2) Thomas, *ibidem*: Viginti fere annis in Romana curia commorando, non parvam cumulaverat pecuniae summam.

3) Fejér. *Cod. Dipl.* IV, 2 p. 57 a. 1249: Quem de dono scientiae et honestitate morum et conversatione laudabili familiaritas reddebant multipliciter commendatum.

Bela — pe vremea aceasta era rege în Ungaria Bela IV — căruia îi expune cum a fost însărcinat cu conducerea arhiepiscopiei din Spalato. Deși regelui Bela nu i-a convenit această numire, fiindcă nu i s'a cerut și lui consimțământul, totuși i-a îngăduit să-și ocupe locul¹⁾. Și a fost instalat cu mare pompă la 20 Februarie 1250.

Ca arhiepiscop în Spalato, Rogerius s'a ocupat în special cu gospodăria bisericii și a lucrat activ pentru sporirea prestigiului puterii sale temporale²⁾.

Iar cu prilejul vizitei ce a făcut, și la Spalato, regele Conrad, fiul fostului împărat Frideric, care Frideric fusese anatemitat și depus din demnitatea sa de împărat, el și urmașii lui, de papa Inocențiu al IV-lea, Rogerius a dat ordine să se închiză toate bisericile, a oprit orice slujbă divină și, el însuși, s'a retras din oraș, împreună cu archidiaconul său Thomas și nu s'a întors decât după plecarea regelui din localitate. Și, numai după ce a început să bată un vânt mai prielnic — vento flante secundo — cum se exprimă biograful său Thomas³⁾, s'a înapoiat iarăși la scaunul arhiepiscopesc. Rogerius moare la 14 Aprilie a. 1266.

II. *Opera sa*. Nu mult după anul 1242 — data nu o putem ști cu precizie — Rogerius scăpat cu multe greutate din sclavia Tătarilor, a scris o carte, cu atât mai interesantă, cu cât este trăită de el însuși, o carte asupra invaziei tătarăști — *Ingressus et processus Tartarorum Hungariam intrantium* — și intitulată *Carmen miserabile*, fiindcă a fost oarecum silit, cu lacrămile în ochi — *flebilis* — să scrie pe un ton de jale — *mestos modos* — despre un subiect trist și dureros⁴⁾.

Cartea lui Rogerius este precedată de o scrisoare de

1) Thomas, *loc. cit.* p. 579: *Dissimulato tamen indignacionis motu ad sedem suam archiepiscopum pacifice abire permisit.*

2) Thomas, *ibidem*: *Vir satis industrius et in augendis rebus temporalibus multum sollicitus et intentus.*

3) Thomas, *loc. cit.*, p. 598.

4) Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Dedicație*: *De tristi materia et horrenda flebilis mire compulsus sum moestos modos.*

dedicație, adresată episcopului Ioan din Pestum, Iohanni Pestheniensis ecclesiae episcopo ¹⁾).

Scrierea lui Rogerius cuprinsă în 40 capitole de o întindere diferită, a stat multă vreme necunoscută. Pentru întâiaș dată ea vede lumina zilei la a. 1488 și încă deodată în două ediții, una ca adaus la cronica lui Ioan de Thurocz și alta, din același an, la Brno în Moravia. Codicele original s'a pierdut.

În urmă, după edițiile din 1488, foarte puțin schimbate între ele, lucrarea lui Rogerius a fost tipărită în a. 1746 de Schwandtner, în volumul I din *Scriptores rerum hungaricarum* la Viena, apoi de Endlicher, în 1849, în *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*, la St. Gall, în urmă de M. Florianus, în 1883 în *Historiae hungaricae Fontes domestici*, vol. IV la Cinci Biserici și, în sfârșit, de Heinemann, la 1892 în *Mon. Ger. Hist.*, vol. XXIX, la Hanovra, iar acum de noi în *Fontes hist. Daco-Romanorum*, vol. V.

III. *Carmen miserabile ca izvor al istoriei Românilor.* În afară de cunoștințele generale ce se desprind din interesanta lectură a acestui scriitor, meșter de condeiu și care a luat parte, ca martor ocular, la evenimentele ce le descrie, și, în afară de situațiunile pe cari, ca om cult, știe să le zugrăvească, apreciind, cu o minte clară, de om experimentat și de bun psiholog, stările din Ungaria de pe la mijlocul veacului al XIII-lea, Rogerius atinge, între altele, două momente însemnate din istoria noastră medievală.

1. La intrarea lor în Ungaria și la retragerea lor din această țară, Tătarii pătrund în Transilvania și se retrag prin Transilvania, amintindu-ne Rogerius, cu oarecari amănunte, de localitățile Rudana-Rodna, de Alba-Julia și de satul Frata, din județul Clujului.

2. Folosindu-se de împrejurarea că locuitorii țării își aveau oarecare organizație a lor, Tătarii se folosiră de această or-

1) Aci nu poate fi vorba de episcopul din Pesta, cum crede N. Denșușeanu, în Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 212, întru cât în Pesta pe vremea aceea, oraș nemțesc, nu exista o episcopie și nici de canonicul din Oradia, întru cât Rogerius se găsea acolo numai într'o misiune temporală. Sediul episcopiei a fost la Capite-aquae, azi Cappacio, *Mon. Ger. Hist.*, XXIX, p. 548.

ganizație locală spre a face să se strângă recolta de pe câmp, recoltă de care aveau o atât de mare nevoie. Sunt cnezatele românești, de cari vorbește cu destule amănunte călugărul italian Rogerius.

Tătarii ¹⁾ sau Mongolii, venind să cucerească Europa și să se stabilească în ea, iar nu numai să o jefuiască ²⁾, cum se crede de obicei, erau conduși de mai mulți regi, în fruntea cărora era, ca rege al regilor, khanul sau chaganul Bathus. Fiecare rege comanda o armată și intrarea s'a făcut deodată — unii din ei au mai întârziat pe drum — prin mai multe părți. După ce au cucerit Ungaria au înaintat până la Viena, pe care n'au ocupat-o, trebuind să se întoarcă pe urma lor, din cauza morții regelui lor suprem și a discordiei dintre șefi, pricinuită de această moarte.

Mărginindu-ne numai la expunerea lui Rogerius, fără să mai relevăm datele ce ne procură celelalte izvoare asupra mării invazii tătărăști din 1241, și în special Notița dela Mănăstirea Epternac ³⁾, vom atrage atenția cetitorilor asupra pasagiilor ce privesc istoria Românilor.

Iată aceste pasagii:

In cap. XX Rogerius ne spune:

....Rex Cadan inter Rusciam et Comaniam per silvas trium dierum hbens iter isve viam, pervenit ad divitem Rudanam inter magnos montes positam Theutonicorum villam, regis argentifodinam, in qua morabatur innumera populi multitudo. Sed cum essent homines bellicosi et armorum penuriam non haberent, audito ipsorum adventu, extra

1) Se numesc Tătari după numele unui trib mongol din Asia și se numesc *Tartari*, de scriitorii occidentali, din cauza apropierii ce se făcea între numele lor și cel al Tartarului din Mitologia greco-romană. Grozăvia produsă de invazia mongolă nu era mai prejos decât grozăvia din Infern.

2) Hurmuzaki, *Doc.* p. 151: Propositum enim habere dicuntur, quod veniant et expugnent Romam et ultra Romam. Cf. și Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains* p. 19.

3) *Mon. Ger. Hist.*, p. 65, Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 188 cuprind o notă despre localitățile din Transilvania devastate în 1241 de Tătari. Ele sunt: Rodna, Bârsa, Bistrița, Kokelburg—Cetatea de Baltă, Sibiul, Clujul, Oradia, Târgul lui Thomas — poate Turda, Alba Julia și Zălau. In ce privește valoarea acestei așa numite „Cronici dela Epternac” atragem atențiunea asupra studiului d-lui Jos. Schiopul, *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei*, p. 142.

villam per silvas et montes eis obviam exierunt. Cadar vero respiciens multitudinem armatorum terga dedit, fingens fugam ante eos. Tunc populi cum victoria revertentes, armis depositis, inebriari vino, prout Theutonicorum furia exigit, inceperunt. Sed ipsi Tartari subito venientes, cum fossata, muros et munitiones aliquas non haberent, villam ex multis partibus intraverunt. Et licet hinc inde fieret magna strages, videns populus, quod eis resistere non valebat, se ad fidem eorum totaliter reddiderunt. Sed Cadan, sub sua protectione villa recepta, Aristaldum comitem ville cum electis sexcentis armatis Theutonicis suis militibus associavit sibi, venire cum eis incipiens citra silvas. — Bochetor autem cum aliis regibus fluvium qui Zerech dicitur transeuntes, pervenerunt ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus, qui ad pugnam convenerant, ceperunt terram totaliter occupare ¹⁾.

Iar in cap. XL, Rogerius adaugă:

Tandem vix octavo die a silve recessu ad Albam venimus civitatem, in qua nihil potuit reperiri preter ossa et capita occisorum, basilicarum et palatiorum muros diruptos et subfossos, quos nimia christiani cruoris effusio macularat. Et licet terra innoxium sanguinem, quem inebriata suxerat, non monstraret, ostendebant se lapides adhuc cruore roseo purpuratos, per quos absque continuato gemitu amarum suspirium festinus transitus non fiebat. Et erat ibi ad decem miliaria iuxta silvam villa, que *Frata* dicitur in vulgari, et infra silvam ad quatuor miliaria mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna ibi hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gratanter cum fletu receperunt interrogabantque nos de nostris periculis; que nos omnia illis paucis verbis declarare nequibamus. Obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistatum, sed nobis dulcor illius supra similes quandocunque per nos comestas suavior videbatur. Mansimus igitur ibidem uno mense nec fuimus ausi discedere, sed mittebamus semper speculatores ex hominibus levioribus videre et rescire, si adhuc que pars Tartarorum in Hungaria remansisset, aut si arte deceptorum, ut prius instructi pro capiendis reliquiis fuga lapsis reverterentur. Et quamvis sepius

1) Vezi traducerea în *Izv. Ist. Rom.*, V.

necessitate querendi victualia cogente loca petierimus quondam habitata...

Autenticitatea acestor arătări ale călugărului Rogerius a fost pusă la îndoială, în timpul din urmă, într-o carte a d-lui Josif Schiopul¹⁾. Pornind dela ideea, după noi preconcepută, că Tătarii, în prima lor invazie, din 1241, n'ar fi intrat în Transilvania, D-sa susține că Rogerius n'a putut vorbi nici despre Rodna, din județul Năsăudului, nici despre Alba-Julia, și nici despre satul Frata, din județul Clujului și că aceste identificări nu sunt admisibile. În orice caz, că pasagiul din urmă, în care se vorbește despre Alba-Julia și despre Frata, ar fi un pasagiu adaus de altcineva, de mai târziu.

În ce privește Rudana, identificată de istorici cu Rodna, din apropierea orașului sășesc Bistrița, d. Ios. Schiopul spune textual: „Nu este exclus ca Rudana lui Rogerius să fie într'adevăr Rodna noastră, cum nu este însă nici exclus să fie vr'un oraș din regiunea minieră din nordul Ungariei, pe unde au intrat în țară Tătarii“. Rudana ar fi, după D-sa, în regiunea Zipsului, unde erau, precum se știe, numeroase colonii germane, „câtă vreme de o populațiune germană în aceste părți ale Transilvaniei se pomenește numai mult după invaziunea Tătarilor“²⁾.

Avem motive să ne îndoim că Germanii, numiți mai târziu Sași, ar fi venit în Transilvania numai după anul 1241 și că sunt pomeniți „mult după invaziunea Tătarilor“, ori câte falsificări de diplome s'ar fi făcut în decursul veacurilor.

În ce privește Alba-Julia, unde Rogerius n'a găsit decât oase și capete de morți și zidurile bisericii catedrale dărâmate și stropite de sânge, și în ce privește satul Frata — que dicitur in vulgari — d. Jos. Schiopul socotește pasagiul acesta ca adaus de altcineva, mult mai târziu, al cărui nume nu se cunoaște. Căci, zice D-sa, Cavalerii Ioaniți, refugiați după recucerirea Ierusalimului de către Turci, în insula Cipru și apoi în insula Rhodos, s'au numit Cruciferi de insula Rhodi numai după anul 1310 și, deci, Rogerius care moare³⁾ la a. 1268 n'ar fi putut să ne vorbească despre acești cruciferi⁴⁾.

1) Jos. Schiopul, *op. cit.*, p. 133.

2) Jos. Schiopul, *op. cit.* p. 156.

3) Data exactă a morții lui Rogerius am dat-o mai sus.

4) Asupra acestor cruciferi, vezi Iorga, *Rhodes sous les Hospitaliers*.

Argumentul d-lui Jos. Schopul ar putea fi decisiv, dacă el n'ar fi în primul rând o dovadă tocmai că acești Cruciferi au cucerit insula Rhodos înainte de a. 1309 sau, în al doilea rând, dacă n'ar fi posibil ca vr'un copist al lui Rogerius să fi adaus dela sine aceste vorbe „per cruciferos de insula Rhodi”, în timpul când în adevăr insula Rhodos va fi fost în stăpânirea cavalerilor, sau dacă, în al treilea rând, aceste cuvinte nu s'ar găsi în ultima frază, din ultimul capitol din *Carmen miserabile*. În acest din urmă caz, este foarte probabil că ultima frază din Rogerius va fi fost deteriorată și completată de o altă mână.

Dar, admițând chiar ipoteza d-lui Ios. Schiopul că întreg capitolul din urmă al lui Rogerius ar fi fost interpolat, ne punem atunci întrebarea firească, cum se explică faptul că Reynoldus, episcop de Ultrasilvania adecă din Transilvania și Nicolaus, prepositus Scibiniensis, adecă din Sibiu, au căzut în lupta dela Sajo împotriva Tătarilor? S'au luptat ei ca simpli soldați, ori ca generali combatanți, cum s'au luptat și ceilalți archiepiscopi și episcopi, ca cel din Strigoniu, Calocsa etc.? Și nu este oare mai probabil, nu este oare mai curând de admis că forțele armate din Ardeal, părăsind apărarea țării, s'au retras spre centrul Ungariei, între Dunăre și Tisa, unde s'au concentrat trupele regale și unde s'a organizat marea defensivă?

Și dacă ultimul capitol din *Carmen miserabile* a fost interpolat, cum este de a se înțelege cele ce ne spune Rogerius despre Rudana, pasagiu ce nu poate fi bănuit că va fi fost adăugat în urmă de o altă mână?

În ce privește cucerirea Ardealului de Tătari ¹⁾, în prima lor invazie din 1241, credem că argumentele aduse de d. Sacerdoțeanu, în lucrarea sa din urmă ²⁾, nu pot fi infirmate.

Călugărul Rogerius a cunoscut „de visu” situațiunea nenorocită dela Alba-Julia și tot „de visu” a cunoscut și pe sârmanii locuitori din satul ce se numește Frata, pe limba poporului — que Frata dicitur in vulgari — sat astăzi cu o

1) Simon de Keza, descriind vieța lui Bela al IV-lea ne spune lămurit că Tătarii au intrat în Ungaria, în a. 1241, prin trei părți: de tribus partibus regni. Cel puțin una dintre aceste trei părți a fost Ardealul.

2) Aur. Sacerdoțeanu, *Marea Invazie tătară în Sud-Estul european*, 1933.

populațiune covârșitoare românească, deși poartă numele de Magyar-Frata, și unde țărani, cu cari de sigur nu se va fi înțeles în ungurește, ci în limba românească — altfel nu i-ar fi spus numele „in vulgari” — l-au îmbiat cu pâine neagră, coaptă din făină și din coaja de stejar măcinată — *nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistatum.*

Informațiunile ce ne dă Rogerius în cap. XXXV sunt de o importanță și mai mare:

Ceperunt aliquos per silvas latitantes et eosdem sub hac voce miserunt, quod quisquis vellet ad fidem eorum se dare securus reditus intra certum terminum ad propria veniendi daretur ei. Quorum verbis, cum homines iam propter victualium penuriam morentur, totaliter crediderunt, et sic omnes, qui remanserant, ad domos proprias sunt reversi. Et cum silve magne essent, erat adhuc populus infinitus, qui latitabat, ita quod ad tres dietas terra facta est populosa; et quelibet villa elegit sibi regem de Tartaris, quem optavit. Quo facto, cum essent tempora messium, fruges unanimiter collegerunt, et eas ac stramina et fenum et alia ad horrea congregabant. Stabant nobiscum Tartari et Comani simul, videbant quamplurimi et gaudebant, letabantur quod... Constituerunt canesios, il est baliuos, qui iusticiam facerent et eis equos, animalia, arma, exenia et vestimenta utilia procurarent. Et sic procurator meus de istis dominis erat unus, et pene mille villas regebat et erant canesii fere centum. Pacem habebamus et fora, iuxtaque unicuique iusticia servabatur. Eis mittebantur pulcherrime puellarum, sed oves boves vel equos ductores pro tali exenio reducebant. Conveniebant canesii pene qualibet septimana. Ego vero sepius, ut vitam eorum aspicerem et aliquos de maioribus noscerem et ut addiscerem, si via redemptionis aliqua se offerret, ad eos cum meo canesio accedebam. Quadam vice preceperunt omnes canesii in mandatis, ut de certis villis viri et mulieres puerique simul cum muneribus in eorum presentiam venirent. Timebamus de hoc rumore non modicum, causam penitus ignorantes. Elegi igitur potius cum ipsis canesiis ad exercitum ire quam sub tali dubio in villa remanere. Quare nudi et discalceati ad custodiam curruum in quibusdam tentoriis Hungarorum, qui iam Tartari in suis operibus effecti erant, remansimus. Canesii vero ad recipienda munera accesserunt: qui muneribus receptis, omnes presentantes in quamdam val-

lem duxerunt enormiterque spoliatos et denudatos ibidem interfecerunt ¹⁾).

Acest pasagiu important din *Miserabile Carmen* — cu atât mai important cu cât el ne redă ceea ce observă un străin și felul cum judecă un străin stările din Ungaria dintr'o anumită epocă — ne procură prețioase lămuriri asupra instituțiunii cnezatului românesc din județul Bihor. Și acest cnezat din Bihor este același cu cnezatul din celelalte părți ale țării, căci, precum istoria bisericii noastre constată o unitate religioasă a Românilor de pretutindenea, și precum studiul lingvisticeii găsește o unitate a limbii pe întregul teritoriu ocupat de poporul nostru norddunărean, tot astfel istoria dreptului românesc descopere de asemenea o unitate a organizațiilor noastre administrative, politice și judecătorești.

Rogerius ne spune limpede că Tătarii au instituit cneji ²⁾ sau balivi cari să împartă dreptatea și să le procure animale, arme, veștminte, etc.; că stăpânul său — el era captiv — era unul dintre acești cneji și avea sub conducerea sa o mie de case, cnejii fiind în total o sută la număr; că prin instituirea cnejilor s'a întronat pacea, s'au slobozit târgurile și s'a înscăunat dreptatea; că acești cneji se strâneau odată pe fiecare săptămână; că el se ducea, împreună cu cneazul său, la aceste adunări, pentru ca să observe vieța lor, să cunoască pe cei mari și să vadă dacă nu cumva ar putea găsi un mijloc de răscumpărare — ut vitam illorum aspicerem, ut aliquos de maioribus noscerem, et ut addiscerem si via redemptionis aliqua se offerret — că a preferat, când s'a dat ordin să se strângă la un loc tot poporul, să se ducă cu cneazul său la armată; că unii Unguri s'au pus în serviciul Tătarilor — qui iam Tartari in suis operibus effecti erant —; și că după ce s'a strâns recolta, Tătarii au omorât pe toți oamenii într'o vale.

Instituțiunea cnezatului este o instituțiune curat românească. Ea nu se găsește nici la Unguri și nici la Nemții din Ardeal. Ea n'a putut fi adusă nici de Tătari din Rusia, de pe unde au venit, fiindcă acolo, deși există numirea de cneaz, ea are altă accepțiune. La popoarele slave cneaz este un titlu și însemnează principe, duce sau rege. Cnezatul n'a putut fi adus

1) Vezi traducerea în *Izv. Ist. Rom.*, V.

2) Cf. Dinu C. Arion, *Cnejii Români, contribuții la studiul lor.*

deci din Rusia, după cum susține Hunfalvy, fiindcă instituția cnezatului ca instituție nu o găsim acolo.

Ardealul fiind o țară mai ferită de invaziuni, din cauza munților ce o împrejmuiiau din toate părțile și în orice caz mai scutită de atacuri neașteptate, de cât teritoriile de dincoace de Carpați, locuitorii autochtoni au putut să trăiască, după retragerea legiunilor romane, într'o relativ mai mare liniște și siguranță și să-și păstreze mai multă vreme rudimentarele lor organizații moștenite. Iar după venirea Ungurilor, și după ce aceștia s'au hotărât să-și părăsească traiul lor de jaf și vagabondaj, acești locuitori autochtoni, sub condițiunea de a se acomoda nouilor împrejurări, vor fi fost mai ocrotiți în existența lor, decât locuitorii de dincoace de munți. Același lucru se va fi petrecut de sigur și cu Românii din câmpia Tisei și cu cei din Pannonia. Ei vor fi fost mai la adăpost decât Românii dintre Carpați, Dunăre și Nistru, fiind mai departe de drumul pe care se scurgeau cotropitorii și întru câtva mai protejați și de forța ce se închea dincolo de Tisa.

Oricât de grele vor fi fost împrejurările în cari se vor fi găsit Românii în evul mediu, ei și-au putut pătra totuș instituțiile lor cele vechi, cnezatul și voevodatul — în timpuri turburi mai mult ca o amintire, în vremuri mai liniștite, ca rudimente de organizație —. Ambele aceste numiri, deși sunt de origine slavă, instituțiile în sine sunt de origine romană, reprezentând, prima, așa numitele *judecia* (iudico, iudex) și a doua, *ducatu* (dux) sau *principatul* (princeps).

Voevodatul avea atribuția principală de a organiza apărarea teritoriului, iar cnezatul de a împărți, în special, dreptatea printre oameni. Voevodatul își exercita iurisdicțiunea asupra unui teritoriu mai întins, numit *terra* (țară), pe care erau așezate mai multe unități teritoriale; cnezatul era o unitate teritorială mai restrânsă, condusă de un cneaz¹⁾ care avea ca principală îndatorire distribuirea dreptății, *iustitia*²⁾.

1) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 250, unde e vorba de cnezatele dăruite de Bela IV cavalerilor Ioaniți și confirmarea lor prin bula papei Innocențiu al IV-lea, din anul 1251, ne arată pe cneazul Lytivoi ajungând voevod.

2) Cele mai vechi cnezate la găsim dincoace de Carpați, totuș cnezatul s'a dezvoltat mai mult în Ardeal decât în teritoriul vechiului Regat. Aci cnezatul a fost înlocuit prin *boeronat*. Așa se explică de ce în țara Făgărașului, bunăoară, nu întâlnim cneji, ci numai boeri (fem.

Această dreptate se împărția în scaune de judecată, lat. *sedes*, ung. *szék-ek*¹⁾, germ. *Stühle*. Scaunele erau unități teritoriale, uneori mai mici — în Trei-scaune, Haromszek erau trei — alteori mai mari, cât un județ²⁾. Nici Ungurii nici Germanii n'au cunoscut organizarea distribuirii în scaune³⁾.

Este interesant de a constata că primele voevodate sau ducate amintite de cronicile ungurești se găsesc la marginea de vest a teritoriului românesc și că Ungurii, după ce au cucerit, mai târziu, Ardealul, n'au adus aci, ca guvernatori ai țării, pe comiți, n'au organizat țara, după modelul adoptat dela Germanii de Ștefan cel Sfânt, în comitate, ci au păstrat voevodatele pe cari le-au găsit în țară.

Existența voevozilor ne este atestată de nenumărate documente și toți voevozii, ca și toți cnejii, se găsesc funcționând mai numai în regiunile locuite de Români.

După retragerea legiunilor romane și a funcționarilor romani, destrămându-se provincia Dacia, era natural să se fi format stăpâniri minuscule, un fel de *republici minuscule*, conduse și administrate de o căpetenie a lor, de un funcționar ce ele și-l vor fi ales. Acesta va fi avut în mâinile sale conducerea satului și pronunțarea judecății între împricinați.

«Funcționarul acesta apărea în fața popoarelor slave cari nu cunoșteau structura juridică a micilor republici ca un suve-

boreasă). Fiind un feud dat domnilor români de regii Ungariei, țara Făgărașului a dat o mai mare dezvoltare, întocmai ca și Țara Românească și Moldova, instituției boerimeii. Tot din această cauză boerii Făgărașului n'au devenit nobili (nemeși), și nu s'au prefăcut Unguri. Cf. *Sicules et Roumains*, p. 35.

1) Din cuvântul *szék* socotesc unii că s'a format Székely, Secuiu; numirea latină de *Siculi* este o etimologie medievală din timpul când se credea, că Secuiei ar fi urmași direcți ai Scitilor, Scituli, Siculi, adecă ai Hunilor cari au venit din Scythia.

2) Numirea de județ provine evident din lat. *iudicia, iudico*.

3) Cf. *Secuiei și secuizarea Românilor*, p. 31. D-l Jos. Schiopul, *Diploma Andreiană din 1224*, p. 6, ne spune: „Că n'a existat o altă organizațiune politică decât cea a populațiunii autochtone și că această organizațiune politică a acelei populațiuni a trebuit să fie și a fost o realitate puternică, ni-o dovedește în mod limpede faptul că atunci când — mult mai târziu — infiltrațiunile ungurești s'au intensificat și noii veniți s'au putut gândi la înjghebarea unei organizațiuni politice proprii a lor, ei au adoptat structura organizațiunii politice a populațiunii autochtone”.

ran și stăpânitor, ca un egal al principelui lor și l-au numit cneaz¹⁾.

Împrumutând acest cuvânt, ca și pe cel de voevod și pe cel de boer, dela Slăvi, Românii n'au renunțat la termenul latin de jude și în relațiile dintre ei vor fi întrebuințat mai mult vorba străveche. Dacă însă s'a menținut și cuvântul de cneaz — și el se mai întrebuințează și astăzi în Banat, indicând pe primar — aceasta se datorește împrejurării că în cancelarii nu se găseau Români, ci străini, pentru cari era indiferent dacă întrebuințează o vorbă slavă sau o vorbă latină²⁾.

Numele de cneaz îl întâlnim în două pasagii din *Miserabile Carmen*, în cap. XXIII cu atribuțiunea de militar, conducător de trupă — *Canesio id est maiori* — și în cap. XXXV, cu atribuțiunea de șef administrativ, având și putere judecătorească — *canesios, qui iustitiam facerent, et eis animalia, arma procurarent*.

Dar Rogerius era un străin care era mai mult în trecere prin Ungaria și nu putea să cunoască instituțiunile țării. De aceea când vorbește despre cneji, ține să precizeze că ei se aseamănă cu balivii, funcționari din patria sa, din Italia — *canesios, id est balivos*³⁾ și balivii din Italia aveau puteri administrative, financiare și iudiciare.

1) I. Baltariu, *Vechile Instituțiuni juridice din Transilvania* (manuscris), p. 149.

2) Instituția purtând două numiri una curat românească și alta de origine slavă, faptul că s'a păstrat în limbă cuvântul de origine latină și că a dispărut aproape cu totul cel de origine slavă, cu toată puternica influență slavă, dovedește că Românii au întrebuințat între ei mai mult cuvântul latin.

3) *Enciclopedia Italiană* deduce cuvântul *balivo* dela latinescul *baiulus*, cu însemnarea de guvernator. Balivii au fost introduși în administrația franceză de regele Filip August, prin marea reformă din 1180—1190, când a împărțit teritoriul francez în mari *bailliages*. Micii balivi erau însărcinați mai ales cu justiția. Instituția balivilor era nu numai în Franța, dar și în Germania, Elveția și Italia.

„Identificarea cneazului românesc cu balivul italian, zice d. Baltariu, este foarte prețioasă, fiindcă este făcută de un Italian care a văzut atât pe unul cât și pe celălalt exercitându-și atribuțiile. Rogerius face identificarea după ce a constatat identitatea atribuțiilor și modul lor de funcționare, ceea ce dovedește că poporul român, născut în tradiția juridică romană, totdeauna a trăit vieța sa juridică, aplicând normele și obiceiurile romane moștenite. Identificarea aceasta este cea mai bună dovadă că instituția cnezatului izvorește din conștiința națională și tradiția juridică a poporului românesc”. Baltariu, *op. cit.*, p. 166.

Locuitorii băștinași din Bihor, împrăștiați prin păduri de frica Tătarilor, când aceștia au instituit pe cneji ca să organizeze strângerea recoltei, s'au întors pela vetrele lor, nu fiindcă s'ar fi încrezut în Tătari, ci fiindcă aveau toată încrederea în autoritatea cnejilor lor. S'au lăsat deci să fie ademeniți nu de Tătari, ci de trecerea și de garanția ce le ofereau conducătorii lor firești, cari erau cnejii.

Au fost însă amăgiți, întocmai după cum au fost păcăliți și în altă împrejurare, atunci când, pierzându-se sigiliul regelui, a fost găsit de Tătari și când aceștia au făurit scrisori mincinoase, întărindu-le cu sigiliu regal și îndemnând populația să se întoarcă pela casele lor.

Cnejii nu erau oameni de rând. Ei erau șefi cu autoritate pe cari Rogerius, el însuși bărbat cu vastă cultură și viitor arhiepiscop, îi numește *isti domini* ¹⁾. Cneazul, om liber, spre deosebire de cneazul de mai târziu, reprezentant al regelui, era om ales al poporului, un om cu mare vază și trecere, după cum rezultă din chiar vorbele lui Rogerius, că prin ei s'a restabilit pacea și s'a întronat dreptatea — *pacem habebamus et fora iustaque unicuique iustitia servabatur.*

Se înțelege dela sine că prin introducerea feudalismului, după marea invazie tătărească și mai ales după stingerea dinastiei Arpadiene, s'a schimbat și caracterul democratic al instituției cnezale și, în loc de cneji aleși și reprezentând poporul ce-i alegea, s'a introdus cnezatul ereditar ca reprezentant al puterii regale și depinzând de această putere. Acest cnezat ne mai fiind o instituție având la temelie regimul dreptului cutumier, a servit numai ca o treaptă pentru înnobilarea și prin aceasta ca o treaptă pentru maghiarizare și deci pentru pierderea naționalității românești.

Cnezatul primitiv cu legile sale și poate și cu procedura proprie, cunoscute sub numele de *ius valachicum*, dispare încetul cu încetul și în locul său se introduce cnezatul feudal, ca o funcție civilă și militară, acordată de rege și în care cnezat s'a înmormântat nobilimea românească.

Dar, ar putea cineva să întrebe : cum se înțelegea călu-

1) Notarul anonym, cap. XLIX ne spune că în lupta Ungurilor împotriva ducelui Glad, din apropierea Timișului, luptă la care au luat parte Comanii, Bulgarii și Blacii, au pierit doi duci comani, și trei cneji bulgari. Acești cneji sunt ofițeri, conducători de oștire.

gărul Rogerius cu cnejii și mai târziu cu poporul în mijlocul căruia era obligat să mănânce ceapă, usturoiu și câte odată și pită neagră ? El venea numai în misie în Ungaria și numai pentru scurtă vreme și nu avea de unde să știe ungurește. Din arătările sale rezultă că el se ducea adeseori — *saepius* — la adunările cnejilor, iar, după retragerea Tătarilor a petrecut mai multă vreme în mijlocul populațiilor din Ardeal. O singură explicație este posibilă : el vorbea limba indigenilor, înrudită cu limba latină și cu limba italiană.

3) REGII ARPADIENI ȘI ANGEVINI

CAP. XIII

ROMÂNII IN DESCRIPTIO EUROPAE ORIENTALIS

În anul 1913, un învățat polonez, dr. Olgierd Górka, cercetând în Biblioteca Națională din Paris izvoarele istorice ale Cruciaterelor, a dat peste un manuscris latinesc — No. 5515 — rămas până atunci necunoscut. Manuscrisul fusese catalogat sub un titlu greșit și astfel istoricii, specialiști în chestiunile sud-est-europene, nu i-au dat nici atenția, nici importanța ce i se cuvenea.

Olgierd Górka, descoperind acest manuscris, care cuprindea un tratat de geografie, l-a publicat, în 1916, pe cheltuiala Academiei Literare din Cracovia, însoțindu-l totdeauna de un studiu amănunțit și foarte documentat, în 49 pagine — textul tratatului este cuprins în alte 70 pagini — scris și acest studiu, tot în limba latină, întru cât tratatul avea să intereseze, deopotrivă, mai multe țări și popoare.

Autorul acestui tratat, intitulat, probabil, *Descriptio Europae Orientalis* și al cărui manuscris original s'a pierdut, nu se cunoaște. El este un anonim și, după cercetările lui Górka, pare a fi un călugăr dominican sau franciscan care a trăit mai mult timp ca misionar în Balcani, și anume în Serbia. Simpatiile sale ni-l arată de naționalitate franceză, căci se identifică cu interesele bisericii catolice și ale politicii franceze în Orient de pe acea vreme.

Reprezentând politica franceză în Balcani, Anonimul acesta este un admirator și un sfătuitor al fratelui regelui Filip al IV al Franței, al lui Carol de Valois — Carolus Valesius — vestit ostaș și pretendent al tronului imperiului latin de răsărit. Căci, acest Carol de Valois, în urma căsătoriei sale cu Catharina de Courtenay, nepoata ultimului împărat latin din Con-

tantinopol, Balduin al II-lea, mort în 1301, având sprijinul Papei, la îndemnul Anonimului geograf, se pregătea cu tot dinadinsul să ocupe pentru sine Constantinopolul. În vederea acestui eveniment încheiase un tratat cu Venețienii și contractase căsătoria fiului său, Carol, cu Zarica, fiica lui Uroș, regele Serbiei. În același timp, Anonimul geograf, ca reprezentant al Bisericii catolice și ca misionar predicator în Serbia, îndemna pe Carol de Valois ca, împreună cu Carol Robert, regele Ungariei, să supuipe pe schismaticii Bulgari, Ruteni, Sârbi și Ruși.

Anonimul își scrie tratatul său de geografie, după cum a dovedit-o Górká, în primăvara anului 1308 și s'a folosit la compunerea lui, în afară de cunoștințele sale personale, mai ales de izvoare franceze. El descrie, rând pe rând, dând indicații, nu numai de geografie, ci și de istorie, următoarele țări: Imperiul Constantinopolitan, Albania, Serbia, Bulgaria, Rutenia, Ungaria, Polonia și Boemia.

Cunoștințele ce ni le procură Anonymus asupra acestor țări, când sunt culese din izvoarele ce el le utilizează sunt, de sigur, importante și ele ne confirmă și stabilesc, de cele mai multe ori, adevăruri și fapte știute deja de aiurea ¹⁾. Cunoștințele însă ce el ni le dă dela sine, personal, din observația proprie sau din observația prietinelor săi, sunt cu mult mai importante, ele fiind, mai totdeauna, originale. Și importanța lor crește cu atât mai mult cu cât, în afară de două pasagii, explicate de altfel de Górká, în întreaga operă a lui Anonymus, nu găsim nici o eroare de fond. Anonimul nostru nu inventează nimic. El spune numai adevărul controlat. Pe spusele sale putem pune tot temeiul, în spusele lui putem avea toată încrederea.

Despre țările noastre, necunoscându-le, nu ne vorbește nimic. Face însă, în două pasagii, oarecari aprecieri asupra Vlăchilor din peninsula Balcanică și asupra originii lor, precum și asupra păstorilor și pășunilor romane din Ungaria,—Romanorum pastores et pascua Romanorum—și de asemenea și asupra principatelor române din Ungaria la venirea Ungurilor.

1) Anonymus utilizează, în special pentru imperiul Constantinopolitan, operele lui Vincentius Bellocensis (Vincent de Beauvais), pe care le-a avut înaintea ochilor. Regretăm că nu avem la îndemână aceste opere spre a ne putea da seama prin noi înșine, de împrumuturile făcute.

Dată fiind obiectivitatea acestui anonim, recunoscut ca un scriitor veridic, importanța acestor aprecieri nu va scăpa nimănuia din vedere.

Iată aceste două pasagii :

Notandum est hic quod inter Machedoniam, Achayam et Thesalonicam est quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocantur Blazi, qui et olim fuerunt Romanorum pastores, ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum, propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab Ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt; habundat enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes. Terram enim horum Blachorum que est magna et opulenta exercitus domini Karuli qui in partibus Grecie moratur fere totam occupavit et ideo convertit se ad regnum Thesalonicense et actu mari terraque, expugnant civitatem Thesalonicensem dictam cum regione circumadiacente ¹⁾.

2. Et est notandum, quod regnum Ungarie olim non dicebatur Ungaria, sed Messia et Panonia. Messia quidem dicebatur a messium proventu ²⁾, habundat enim multum in messibus, Pannonia dicebatur etiam a panis habundantia; et ista consequenter se habent, ex habundantia enim messium sequitur habundantia panis.... Panoni autem, qui inhabitabant tunc Panoniam, omnes erant pastores Romanorum, et habebant super se decem reges potentes in tota Messia et Panonia; deficiente autem imperio Romanorum egresi sunt Ungari de Sycia provincia et regno magno, quod est ultra Meotidas paludes, et pugnaverunt in campo magno, quod est inter Sicambriam et Albam Regalen cum X regibus dictis et optinuerunt eos et in signum victoriae perpetuum erexerunt ibi lapidem marmoreum permaximum, ubi est scripta prefata victoria, qui adhuc perseverat usque in hodiernum diem ³⁾.

Din primul pasagiu al Anonimului geograf rezultă că Blazii, — numire subt care îi găsim amintiți mai ales în izvoarele franceze contemporane ⁴⁾, — sunt aceiași cu Blachii, că sunt un popor foarte mare și răspândit — *valde magnus*

1) Olgierd Górká, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, p. 13.

2) Aceste cuvinte sunt luate după Vincentius Beliovacensis, I, 71,

3) Olgierd Górká, *op. cit.*, p. 44.

4) Cf. Philippe Musket, din jumătatea întâia a sec. XIII, *Historia regum Francorum*, versurile 23008, 29954 și 30961.

et spaciosus — că sunt păstori, după cum au fost și altă dată păstori ai Romanilor, că odinioară trăiau în Ungaria, unde se găsesc bogatele și plinele de verdeață pășuni ale Romanilor, că au fost, mai târziu, goniți de Unguri și au fugit în acele părți (peste Dunăre), că produc o mare bogăție de brânză excelentă, de lapte și carne, cum nu produce nici un alt popor, că această țară a Blachilor, mare și bogată, a fost ocupată, mai în întregime, de armata lui Carol de Valois ce staționa în regiunea Greciei și că a ocupat pe apă și uscat cetatea Salonic, împreună cu ținutul d'imprejur.

Iar, din al doilea pasagiu al Anonimului geograf rezultă că numirea de Ungaria datează numai dela venirea Maghiarilor, și că, înainte vreme, această țară purta numele de Pannonia și Messia — el ne dă și etimologia acestor două numiri ¹⁾ — că locuitorii acestor două țări — Pannonia se întindea pe acel timp până la Tisa — se găseau constituiți în zece regate, că, la venirea Ungurilor, s'au dat lupte în câmp deschis, în regiunea dintre Sicambria și Alba Regală, cu acești regi romani cari au fost învinși și că Ungurii cari se mai numesc și Huni — *qui alio nomine Huni vocantur* — au ridicat ca semn al victoriei lor o statuă de marmură ²⁾, care dănuia încă pe la anul 1308.

Informațiunea Anonimului geograf, în ce privește pe Vlachi din Peninsula Balcanică, ne confirmă teoria lui Hașdeu asupra originii Aromânilor ³⁾, teorie, în general, neadmisă de istoriografia românească. Hașdeu, fără să fi cunoscut lucrarea lui Gôrka, apărută mai târziu, după moartea sa, susținuse că Românii din Peninsula Balcanică ar fi urmașii acelor pastores Romanorum, pe cari i-ar fi gonit Ungurii, la venirea lor în Pannonia. O parte dintre acești pastori romani, despre cari, de altfel, ne vorbesc mai multe cronici, s'ar fi dus spre nord și s'ar fi slavizat în Moravia, alții ar fi trecut în spre apus și ar fi ajuns în Istria, iar o altă parte, mai numeroasă, ar fi fost împinși spre miază-zi și ar fi cuprins mai multe regiuni din peninsula Balcanilor, dând naștere populațiilor

1) Numirea Messiei ni-o dă după *Speculum historiale* I, 71 al lui Vincentius Bellovacensis.

2) Despre această statuă ne vorbește și cronicarul Simon de Kéza, la Endlicher, *Mon. Arp.* pag. 91. Cf. *Izv. Ist. Rom.*, 1V.

3) Hașdeu, *Strat și Substrat, Genealogia popoarelor balcanice*, în *An. Ac. Rom.*, 1892.

aromâne. Și Hașdeu își întemeia afirmația sa, mai ales pe unitatea limbii noastre. Căci dialectul aromân ar fi o dovadă că despărțirea Aromânilor de Dacoromâni s'ar fi făcut într'o epocă relativ târzie, când adecă limba românească își desăvârșire unitatea sa.

Teoria lui Hașdeu asupra originii Aromânilor, teorie susținută în cartea sa *Strat și Substrat* și care concordă, după cum a observat-o și Górká, cu cele spuse în pasagiul de mai sus al Anonimului geograf, nu este astăzi împărțită, după cum am arătat, de toată lumea. Cercetările mai noi ale istoricilor și lingviștilor și mai ales constatarea influenței albaneze asupra dialectelor noastre, au împărțit pe învățații români în ce privește locul de formațiune a limbii românești în două tabere.

O mare parte din rămășițele acestor păstori romani din Pannonia se vor fi maghiarizat, de sigur, în masa mai numeroasă a Ungurilor. Urmele lor le-am semnalat și noi în două articole apărute în ziarul *Universul*¹⁾, sub titlul: *Urme de sate românești lângă lacul Balaton și Vechi sate românești în Pannonia* și au fost studiate într'o lucrare mai vastă a d-lui N. Drăgan²⁾. În timpul Notarului anonim al regelui Bela, îi constată și scriitorul ungar Pais Dezső care, în harta sa, semnalează pe *Az Oláhok* în regiunea dela sudul lacului Balaton³⁾.

Dintre cele două grupuri de cronici, stabilite de Bal. Hóman, dupăcum am arătat mai sus⁴⁾, fac parte, din primul arhetip, cronicile, mai mult sau mai puțin străine, a lui Odo de Deogilo, din 1147, a lui Godefrid din Viterbo, din 1185, raportul lui Ricardus, din 1237, a lui Thomas din Spalato, din 1266, a lui Albericus Triumphontium, din 1233, și a însuși Notarului anonim, de dinainte de 1200. Iar din grupa a doua fac parte, între altele, cronica lui Simon de Kéza, *Chronicon pictum Vindobonense*, din 1358, *Chronicon Budense*, din 1473, *Chronicon Posoniense*, *Chronicon Dubnicense* și *Chronicon Monacense*.

1) *Universul* din 27.X.1930 și 24.XII.1932.

2) N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, 1933.

3) Pais Dezső, *Magyar Anonymus*, Budapesta, 1926.

4) *Fontes Historiae Daco-Romanorum*, I, Anonymi, *Gesta Hungarorum*, I, p. 15.

Atât în cronicile din prima grupă, cât și cele din grupa a doua, se vorbește, aproape în toate, cu mai multe sau mai puține amănunte, despre *pastores Romanorum* și despre *pascua Romanorum*.

Acești păstori romani, numiți uneori și „Vlachi”, sau numai *Coloni* ai Hunilor, trăiau în Pannonia, la venirea Maghiarilor, constituiți, probabil, nu în regate, în sensul de aștăzi al cuvântului, dar având șefii lor ce se vor fi numit uneori *regi*¹⁾, în sens etimologic, (*regere*, a conduce) ori *principi* ori *duci* sau numai *voevozi* ori *cneji*.

Iată diferitele pasagii din cronicarii unguri și străini cari constată existența acestor pastori în Pannonia. Și cităm anume și pe scriitorii străini, fiindcă istoricii unguri susțin că numai izvoarele naționale ungurești ne-ar vorbi despre acești păstori romani²⁾.

1. Notarul anonim care, deși face parte din prima grupă de cronicari, admite totuși teoria hunică, ne spune:

a) *Rex Athila ... de terra scithica descendens cum valida manu in terram Pannonie venit, et fugatis Romanis regnum obtinuit (c. 1).*

b) *Quam terram (Pannoniam) habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Ungarie (c. 9).*

c) *Dicebant enim eis sic, quod terra illa (Pannonia) nimis bona esset, et ibi confluerent nobilissimi fontes, quorum nomina hec essent, ut supra diximus: Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri, que etiam primo fuisset terra Athile regis. Et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocassent pastores suos (c. 11).*

1) *Almus însuși este numit uneori rege, rex, deși cronicile îl designază cu numele de duce, dux.*

2) Cf. Jos. Deér, *Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis in Mitteilungen des Osterreich. Instit. f. Geschichtsforsch.* XLV, 1931.

2. Odo din Deuil, cronicar francez, ne spune:

Terra hec (Ungaria) in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Julii Caesaris extitisse ¹⁾.

3. Thomas din Spalato, din Dalmatia, afirmă:

Haec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum ²⁾.

4. Richardus, călugăr din ordinul praedicatorilor, scrie într'un raport al său:

Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum quod esset alia Ungaria maior... de qua septem duces... venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tum vero dicebatur pascua Romanorum, quam inhabitandam pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem ³⁾.

5. Simon de Keza, în două pasagii ale cronicei sale, ne spune:

a) Pannonie, Pamfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie civitates que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata trasierunt, Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Pannonia ⁴⁾.

b) Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente scithica fere quasi deperissent, Pannonia extitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis advenis remanentibus, in eadem qui vivente Ethela populari servicio sibi serviebant ⁵⁾.

Aceste două pasagii ale cronicei lui Simon de Keza le întâlnim, cu mici variante, și în *Chronicon pictum Vindobonense* ⁶⁾, în *Chronicon Poseniense* ⁷⁾ și în *Chronicon Dubnicense* ⁸⁾. Evident toate aceste cronici s'au inspirat din același izvor comun.

1) Odo de Deogilo — (Deuil, aproape de Paris) — *Liber de via Sancti Sepulchri*, p. 60. Schünemann crede a fi o confuzie între Cereris și Caesaris, *Ung. Jahrbüch.* 1926.

2) Thomas Spalatensis, *Historia Salonitana*, la Schwandtner, *Scrip. rer. Hung.* III, p. 549

3) Richardus, *De facto Ungarie Magne*, la Endlicher, *Rer. Hung. monum. Arpadiana*, p. 248.

4) Florianus, *Magistri Simonis de Keza, Gesta Hungarorum*, II, p. 65. cf. și p. 70. Cf. *Izv. Ist. Rom.* IV, 32.

5) Florianus, *ibidem*, p. 70. Cf. *Izv. Ist. Rom.*, IV, p. 37.

6) Florianus, *ibidem*, p. 114 și 120.

7) Florianus, *Chronica minora*, IV, p. 15 și 21.

8) Florianus, *Chron. Dubnicense*, III, p. 17 și 23.

În afară de aceste cronici, mai întâlnim pe „păstorii Romanilor” după cum am văzut mai sus, și în Anonimul geograf al Descrierii Europei Orientale, care însă nu cunoștea pe Vlachi din Ardeal. Că numirea de Vlach a ajuns cu timpul un apelativ, însemnând „păstor”, aceasta este adevărat, însă numai pentru o epocă târzie, după secolul al XIII-lea, iar nu pentru primele veacuri ale istoriei ungare, nu pentru primele timpuri ale dinastiei arpadiene¹⁾.

Cu privire la acești *pastores Romanorum*, pe cari izvoarele de căpetenie ale istoriei medievale ungurești îi numesc „Vlachi”, învățații unguri de astăzi caută să dovedească pe de o parte că ei n’au existat în realitate, iar, pe de altă parte, că, dacă au existat, ei nu pot să fie „Valahi”. Nu numai atât, dar prin faptul că „Valahii” sunt amintiți în cronicile maghiare ca trăind în Ungaria, ar fi o dovadă, susțin acești scriitori unguri, că pe acea vreme Românii nici nu existau în Transilvania, că adevărat n’ar fi posibilă, în același timp, existența Vlachelor din Ungaria și a Vlachelor din Ardeal.

Și se mai susține că acești „pastori romani” ar fi o invenție a cronicarilor unguri, și numai a acestora, de oarece existența lor nu s’ar constata în izvoarele străine²⁾. Acești păstori ar fi fost identificați cu „Vlachii”, tocmai fiindcă în momentul compunerii cronicilor își făcea apariția pe meleagurile Ardealului un neam de oameni venetici, ciobanii „valahi”.

Mai întâi de toate nu este exact că numai cronicile ungurești vorbesc despre „*pastores Romanorum*” din Pannonia.

Odo de Diogilo, călugăr din mănăstirea Sf. Dionisiu de la Deuil și care a însoțit pe regele Francezilor, Ludovic al VII-lea, în expediția sfântă, n’a fost cronicar ungur.

Thomas, archidiaconul din Spalato, în Dalmația, n’a fost cronicar ungur.

Ricardus sau Richardus, călugăr, n’a fost cronicar ungur, deși vorbește despre „Ungaria magna”.

1) Cf. Silviu Dragomir, *Vlachii și Morlacii*, p. 51 seq.

2) Deér, *loc. cit.*: Diese Bezeichnungen *pastores Romanorum* für die Einwohner Pannoniens und für die Walachen, und *pascua Romanorum* für Pannonien sind jene termini der mittelalterlichen ungarischen Quellen, welche in den ausländischen Quellen nicht zu finden sind, also als eigene Terminologie derselben betrachtet werden müssen.

Croniștii cronicilor din Viena și München, deși s'au inspirat din izvoare ungurești, n'au fost Unguri.

Și mai presus de toate, geograful anonim al Descrierii Europei Orientale numai Ungur n'a putut să fie.

Cronicile ungurești și străine, mai toate, identifică pe acești păstori ai Romanilor cu „Vlachii”. Observăm aci, după cum a observat-o și Xenopol înaintea noastră, că nu poate fi vorba în aceste cronici nici de Romanii Imperiului roman de apus, dispărut cu mulți ani înainte, nici de Romanii peninsulei Balcanice, fără de legături pe acele vremuri, cu popoarele din Pannonia.

Istoricul Deér, admitând părerea lui Schünemann¹⁾, susține că acești păstori nu trebuiau să fie numai decât — unbedingt — Vlachi, ci păstori nomazi, cuvântul Vlach fiind numele comun al păstorilor migranți.

Pentru un cercetător imparțial și lipsit de prejudecăți reiese în mod clar din cetirea cronicilor că, dintre toate popoarele lui Attila, numai Vlachii au rămas pe loc, fiindcă singuri ei au fost localnici, *coloni*, și au rămas de bună voie, *sponte*, fiindcă au rămas în țara lor. Numai această interpretare o putem da vorbelor din cronică: „Blackis, qui ipsorum (Hunorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Panonia”.

Și nu poate să fie, mai departe, exact că acești cronicari unguri, aflând că s'au pripășit prin Ardeal niște păstori nomazi, numiți Vlachi, au putut să interpreteze că și păstorii romani din Pannonia vor fi fost tot Vlachi. Și, lipsiți de obiectivitate, scriitorii maghiari de astăzi nu-și dau seama de contrazicerea în care se găsesc, pe de o parte, afirmând că păstorii din Pannonia au fost numiți Vlachi, fiindcă nu se știa despre Vlachii din Ardeal, iar, pe de altă parte, susținând că păstorii din Pannonia au fost numiți Vlachi, după ce au aflat despre păstorii nomazi din Ardeal.

Istoricii maghiari uită intenționat faptul că Românii ne apar, în documente, încă dela 1210, deci înainte de *Gesta*

1) Schünemann, *Die Römer des anonymen Notars*, în *Ung. Jahrb.* 1926: „Nicht nur byzantinisch, sondern auch bei den Balkanslawen und sogar einem Teile der Tschechen üblich ist die Verwendung des Namens Vlach zur Bezeichnung von nomadisierenden Hirten, die nicht unbedingt von walachischer Nationalität zu sein brauchen”.

Hungarorum din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, după cari avem variantele cronicilor citate mai sus. Și Români ne apar ca un popor de sine stătător, putând să dea o armată de Români. Căci la anul 1210 comitele sas Ioachim pornește dela Sibiu cu războiul la Vidin, în contra lui „Ascenus Burul“ cu o armată din Sași, Români, Secui și Pecenegi — *associatis sibi Saxonibus, Vlachis, Siculis, Bisenis*¹⁾. — Acești Vlachi nu puteau să fie păstori nomazi.

Istoricii maghiari uită de asemenea faptul că în armata lui Bela al IV-lea împotriva Cehilor iau parte, după cum ni-o arată Cancelaria regelui Ottocar al II-lea al Boemiei, și Români — *innumeram multitudinem Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum Siculorumque et Valachorum*. Nici acești Vlachi nu puteau să fie păstori nomazi.

Că Români, în timpul compunerii *Gestelor* de sub Ladislau al IV-lea Cumanul, nu erau păstori nomazi, ci popor cu așezările lor, rezultă și din cântecele medievale ce ni s'au păstrat până astăzi.

În rezumat, *Descriptio Europae Orientalis* a Geografului anonim vine să ne confirme, încă odată mai mult, spusele cronicilor ungare în privința Vlachelor ce se găseau peste tot locul în fosta Ungarie, la venirea Maghiarilor.

1) *Századok*, a. 1912, p. 292. Ascenus Burul este împăratul romano-bulgar, Borilă Assan.

XIV.

ROMÂNII IN CHRONICON PICTUM VINDOBONENSE

Istoricul manuscrisului. — Cronica pictată dela Viena — Chronicon pictum Vindobonense — se găsește pe un pergament ce se păstrează în Biblioteca, fostă imperială, dela Viena, Cod. Vindob. Lat. No. 405.

Manuscrisul datează, după cum ni se spune chiar la începutul Prologului la această cronică, din anul 1358, deci din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, fiul lui Carol Robert de Anjou. El nu are un sfârșit, ci se întrerupe brusc, cu vorba *quatenus*, după finea capitolului 103, de pe fila 146, unde se vorbește despre expedițiunea de războiu a regelui ungar împotriva voevodului Basarab cel Mare, dela anul 1330. Autorul va fi voit, de sigur, să scrie istoria Ungurilor până în zilele sale; dar, firul vieții, probabil, îi s'a întrerupt.

O copie de pe cronica pictată dela Viena se află și în Biblioteca Academiei maghiare din Budapesta, făcută în anul 1862.

Chronicon pictum se găsește astăzi tipărit în două ediții complete, și într'o a treia în excerpte. Prima ediție este din 1867 și se datorește lui Francisc Toldy, consilier regesc și director al Bibliotecii Universității din Budapesta. Ea este o lucrare de artă și a fost prezentată împăratului Francisc Iosif, cu prilejul înfăptuirii dualismului austro-maghiar și a încoronării sale ca rege al Ungariei. A doua ediție se datorește lui Matei Florian (M. Florianus) care a publicat-o în anul 1883 în colecția sa *Historiae Hungaricae Fontes domestici*, vol. II. În timpul din urmă, a tipărit la Seghedin, în anul 1931, excerpte din această cronică Ladislau Iuhász, sub titlul *Chronica*

de *gestis Hungarorum*, secundum Chronicon pictum Vindobonense, partes selectae¹⁾.

Deoarece această cronică pictată dă o mai mare dezvoltare decât celelalte cronici vechi evenimentelor istorice și de oarece ea prezintă faptele, în afară de sensibilizarea lor prin ilustrațiuni artistice, într'un stil mai viu și uneori cu pronunțate accente epice și dramatice, a fost utilizată de mai toți cronicarii și scriitorii unguri de mai târziu. În special ea a fost folosită de marele cronicar din epoca regelui Matei Corvin, de Joan de Turocz care reproduce, în 1484, cu mici modificări și completări, pasagii întregi din cronica vieneză. De asemenea, a fost utilizată această cronică, reproducându-se din ea pasagii întregi, de cronica din Buda din 1473, de cea dela Dubnița din 1479, de cea din München și de altele.

Intrucât se cunoaște exact anul de când datează cronica pictată, numele autorului ei nu mai prezintă pentru noi o prea mare importanță. Toldy, în ediția sa, crede că autorul ar fi fost un oarecare Marcus; de aceea își și intitulează el luxoasa sa ediție: *Marci Chronica, de gestis Hungarorum*.

Istoricul Marczali însă, din faptul că autorul cronicei pictate arată oarecare interes Sașilor și Thuringilor, de cari se vorbește în manuscris, socotește că autorul ei ar putea să fie un german, căci mulți din aceștia se găseau prin Ungaria²⁾.

Știința ungurească de astăzi identifică pe autorul cronicei vieneze cu Marcus din Kalt — Kalti Márk — un canonic din Székes Fehérvár, Alba Regală, și care se trăgea dintr'o familie de nobili, proprietari în comitatul Veszprém. Kalt era un sat, dispărut astăzi din geografia Ungariei, și prefăcut acum într'o pustă (fermă), lângă localitatea Bank. Tatăl lui Marcus s'ar fi numit Michail, iar al acestuia Szomajon.

1) Primele douăzeci și șapte de file ale manuscrisului sunt reproduse și de *A magyar honfoglalás Kutfői*, din 1910.

2) H. Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen*, p. 81: Wer der Verfasser war, ist wohl schwer zu bestimmen „es war einer der unzähligen gelehrten Männer, welche Ungarn nährt und in sich schliesst“, wie Bischof Harwich schrieb. Pare că autorul cronicii pictate nu știa ungurește, căci altfel n'ar fi zis, în cap. X: *campus csigla mesei*, căci *mesei*, înseamnă doar tot campus; deși în altă parte (cap. XLV) spune: *nostra autem lingua Westnempti*.

Cum a ajuns manuscrisul la Viena, nu se știe precis ¹⁾.

Cronica este cunoscută astăzi în general sub denumirea de *Chronicon pictum Vindobonense* și în afară de ediția noastră, mai există două ediții complete, cea a lui Toldy și cea a lui Florianus ²⁾.

Descrierea și caracterizarea croniciei pictate. — Dupăcum se poate vedea din facsimilul ce reproducem aci, după ediția noastră, manuscrisul are, pe fiecare pagină, două coloane și este împodobit cu un chenar pe toate paginile și chiar între coloane. Sunt în total 146 file de pergament și fiecare filă este însoțită, dacă nu de un tablou, cel puțin de o inițială pictată. Sunt vr'o sută cincizeci de tablouri, în afară de inițiale.

Chronicon pictum este considerat ca unul dintre cele mai prețioase monumente de artă din secolul al XIV-lea. Tablourile sunt în miniatură și fiind destinate pentru curtea unui mare rege, ele sunt demne de un mare rege.

Ca fond, cronica pictată este o lucrare de compilație și are legături de filiațiune cu celelalte cronici mai vechi sau contemporane. De asemenea, ea a servit de material pentru alte cronci ulterioare. Dupăcum a dovedit-o istoricul Valentin Hóman, cronica pictată face parte din familia de cronici cari au avut ca izvor principal *Gesta Hungarorum* din 1282—1285 și după care s'a orientat și Simon de Keza, în cronica sa ³⁾.

Materialul istoric ce întâlnim în cronica pictată nu este inventat de autor, ci el este luat din alte cronici și dezvoltat și amestecat cu elemente din tradițiile și legendele ce vor fi circulat pe acele vremuri. În același timp, acestui material îi s'a dat un colorit poetic ⁴⁾.

1) După Toldy, *Marc's Chronica*, p. 7, pergamentul ar fi fost pictat din ordinul regelui Ludovic, cu prilejul căsătoriei fiicei acestuia, Maria, cu principele Ludovic, fiul regelui Franței, Carol al V-lea și trimis acestuia ca dar. După un secol, Carol al VII-lea, regele Franței, ar fi trimis cronica despotului George Brancovici și dela acesta ar fi ajuns la Viena.

2) Vezi în *Izv. Ist. Rom.*, XI, p. XXIII, deosebirea dintre cele două ediții, a lui Toldy și a lui Florianus.

3) Hóman Bálint, *A szent László-kori Gesta Hungarorum*, p. 109.

4) Marczali, *op. cit.* p. 68, se exprimă: „Die Eigenthümlichkeit der Bilderchronik ist, dass sie den historischen Inhalt der andern Chroniken in ganzem Umfange darbietet, aber mit einer grossen Menge poetisch gefärbter Traditionen gemengt“.

Spre a pune în evidență valoarea istorică a cronicii pictate dela Viena, vom cita numai câteva fapte scoase din cronică și confirmate de documentele contimporane:

Secretarul regal amintit cu prilejul evenimentelor din 1133 ne este atestat într'un document din 1135: „Ioannes Notarius”¹⁾. — Fundarea mănăstirii din Dömös, de cătră ducele Almus, ne este confirmată de un document din 1138, emanat dela Bela al II-lea, fiul lui Almus²⁾. — Expediția nenorocoasă a regelui Coloman în Rusia ne este confirmată printr'un pasagiu din Cronica lui Nestor, fără ca o cronică să fi avut cunoștință de existența celeilalte³⁾. — Tot astfel expedițiile războinice ale regelui Ștefan al II-lea la sudul Dunării și în Moravia ne sunt atestate de istoricii bizantini⁴⁾ și de scriitorii cehi⁵⁾, fără ca să se poată constata o legătură între aceste izvoare istorice. Cât privește războiul regelui Carol Robert împotriva lui Basarab, faptul ne este confirmat prin vr'o treisprezece documente din aceeași epocă. Scriitorul Marczali ne citează o sumedenie de cazuri în cari faptele istorice din cronica pictată ne sunt adevărate de documente interne ungurești sau de izvoare externe contimporane⁶⁾.

Iar dacă despre cronica lui Anonymus se poate spune că ea are mai mult caracterul gestelor medievale, fiind inspirată de poemele și legendele lui Dares Phrygius, de Gesta Alexandri, de Exordia Scythica și tradițiile locale, despre cronica pictată nu se poate spune același lucru. Și dacă despre cronica lui Anonymus se poate susține, până la un punct oarecare, că ea, fiind o lucrare mai mult literară, și-a putut îngădui libertatea de a nu ținea seamă întotdeauna de înlănțuirea logică a evenimentelor și de cronologia riguroasă a întâmplărilor, cronica pictată urmărește faptele cum s'au succedat în timp și ne prezintă evenimentele ca efecte ale unor cauze determinante, fie aceste cauze de natură psihologică, fie de natură politico-socială.

Se înțelege dela sine că și autorul cronicii pictate este influențat în aprecierile sale de mediul în care trăiește și

1) Fejér, *Codex Dipl. Hung.*, II, p. 85.

2) Fejér, *Codex Dipl. Hung.* II, p. 94.

3) *Izv. Ist. Rom.* VII, Cronica lui Nestor, p. 185.

4) Nicetas Choniates, *Hist.* I, p. 24, ed. Bonn.

5) *Mon. Germ. Hist. Script.* IV, p. 122.

6) Marczali, *op. cit.*, p. 70 sq.

de gustul literar al epocii în care scrie. De aceea, este firesc lucru ca el să nu fie lipsit cu totul de părtinire. Și astfel, regi cari ar trebui defăimați pentru faptele lor, sunt lăudați de cronicar, și chiar ridicați în slavă, în vreme ce, pe de altă parte, regi glorioși sunt lăsați în umbra scrisului. În timp ce, pentru Bela II și Geysa II, nu are decât cuvinte de laudă cari merg uneori până la expresii ditirambice, deși ni se spune că Bela II a ucis la Arad mișelește șaiszeci și opt de căpetenii de ale țării, pe Coloman pe care îl cunoaștem din alte părți ca pe un rege destoinic și învățat „Könyves” — cărturarul, cronica pictată ni-l prezintă ca pe un om netrebnic, atât ca trup cât și ca suflet. De asemenea, cronica este părtinitoare și cu Ștefan al II, fiul lui Coloman, despre care se spune că el se credea înțelept ca Solomon, puternic ca Samson, viteaz ca David, deși era departe de aceștia.

Și tocmai din cauza acestei atitudini părtinitoare cred unii că această cronică a avut ca izvoare de inspirație una sau mai multe cronici de pe la mijlocul veacului al XII-lea, dintre anii 1130—1160, când adevărat au trăit regii Bela II și Geysa II. Căci, de sigur, autorul cronicăi pictate a avut înaintea sa mai multe izvoare pe cari le-a compilat¹⁾. Dovadă despre acest fapt o găsim chiar în expresiunile: *tradunt quidam* sau *dicunt alii*.

Este de asemenea interesant de semnalat și faptul că autorul cronicăi pictate, vorbind despre regele Ladislau cel Sfânt, nu-l numește întotdeauna *beatus* sau *sanctus*, ci îi arată numai atributele sale de viteaz și înțelept. Intrucât canonizarea acestui rege se știe că s'a făcut numai în anul 1192, urmează că izvorul ce l-a avut înaintea ochilor autorul cronicăi pictate, a fost dintr'o epocă de mai dinainte de acest an. Altfel ar fi trebuit ca acest izvor să fi amintit sub o formă oarecare de canonizarea regelui.

De asemenea din împrejurarea că în cronica pictată nu se vorbește prea mult despre marea invazie a Tătarilor din 1241, e de presupus că izvorul cronicăi sale a fost scris mai înainte de această dată.

Cronica pictată a fost compusă, foarte probabil, pentru curtea regală a regelui Ludovic cel Mare. Dacă însă a fost

1) Marczali, *op. cit.*, p. 80. Filiațiunea dintre cronica pictată și celelalte cronici a se vedea în *Izv. Ist. Rom.* XI, p. XXVI sq.

scrisă chiar la curte sau aiurea, nu se poate afirma cu precizie. E de presupus că ea a fost scrisă în mănăstirea dela Dömös, din județul Strigoniu, mănăstire fondată de ducele Almus, tatăl lui Bela al II-lea.

Românii în cronica pictată. — Pentru istoria primitivă a Ungurilor, *Chronicon pictum Vindobonense*, deși nu este cel mai vechiu izvor, este însă unul din cele mai importante. Pentru istoria noastră națională au o deosebită însemnătate mai ales următoarele unsprezece pasagii:

1. Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmatie civitates, que per hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per mare Adriaticum licentia ab Attila impetrata servire ipsi Atyle renuentes dimissis armentis transierunt: Vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia (cap. VI).

2. Remanserant autem ex hunis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino in campum Csigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos invaderent ex abrupto, ad Erdeelew intraverunt, non se hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi. Isti etenim Zeculi hunorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestata in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti namque Zeculi Chambam in Grecia perisse putaverunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Csaba de Grecia revertitur. Postquam autem filii Atyle in prelio Crumheld cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia exstitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo grecis, vlachis, teutonicis advenis messianis remanentibus in eadem, qui vivente Atyla populari servitio sibi serviebant (Cap. X).

3. Exinde montes descendunt per tres menses et deveniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw invitis gentibus memoratis (Bessis, Albis Cumanis, Ruthenis). Ibique

terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conservandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo Simburg, id est septem castra vocaverunt (Cap. XI).

4. Fuerat autem ex istis capitaneis dicio et potencior Arpad, filius Almus, filii Eleud, filii Ugeg. Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. In Erdelw igitur quieverunt et pecora sua recreaverunt. Audientes autem terre utilitatem de habitatoribus, quod optimus fluuius esset Danubius... (Cap. XIII).

5. Tertius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai derivatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens qui civitatem magnam in Erdelw in venatione sua invenerat, que iam pridem a romanis constructa fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine provinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulam possiderat, traduxit in uxorem legitimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditavit. Tandem cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset et multipliciter aggravatus, per sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius (Cap. XV).

6. Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam divinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra avunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis tocius ultra silvam regni gubernacula possidebat. Anno itaque domini Mo Ilo beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepissime amonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conversus, nec ab inferenda Hungaria iniuria conquievit. Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud hungarice Erdelw, quod irrigatur plurimis fluviis, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est (Cap. XXXVII).

7. Post hec autem movit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclavorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit, et

inestimabilem copiam thesaurorum et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanas et ideo vulgariter dici solet Erdeelw Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis, et ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas (XXXVIII).

8. Post hec autem pagani Cuni a superiore parte porte Meses ruptis indaginibus irruerunt in Hungariam totamque provinciam Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem virorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime acceleraverunt in urbem Dobuka pene per totam septimanam ibi adventum paganorum expectarunt. Est enim ascensus gravissimus montis illius, qui ab incolis vocatur Kyrieleys. Congregatus est autem universus exercitus hungarorum ad radicem montis eiusdem (Cap. LV).

9. Salomon rex dimissus de carcere et tandem fugiens adiit ducem Cunorum qui vocabatur Kutesk. Cui iuravit quod Transilvanam provinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum veniret (Cap. LXII).

10. Potentiores regni Stephanum Colomani filium in regem coronaverunt. Bohemi videntes sagittarios venire, sine dubio sciverunt veritatem esse quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Siculi vilissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt. Rex autem audiens, cum paucis celeriter equitavit versus Hungariam (Cap. LXVIII).

11. Nam anno eodem... quos diligit (Cap. CIII) ¹⁾.

In afară de interesul general ce-l prezintă lectura acestui manuscris atât de vechi, sunt, după cum vedem, mai ales unsprezece pasagii cari se referă în special la istoria noastră medievală și cari au o importanță deosebită pentru cunoașterea acesteia.

1. In ce privește primul și al doilea pasagiu (cap. VI

1) Textul întreg al acestui lung capitol precum și traducerea lui a se vedea în *Izv. Ist. Rom.*, vol. XI.

și X) ele fiind interpelări din cronica lui Simon de Keza, *Gesta Hungarorum* (1282—1285), trimitem pe cetitor la cele ce am spus în cap. 10 și 13¹⁾.

2. În ce privește pasagiul al treilea și al patrulea (cap. XI și XIII) observăm că autorul cronicei pictate face aci o confuzie sau, mai bine zis, că izvorul său de compilație i-a procurat o informație greșită. Astăzi se știe precis că Ungurii n'au venit din Ardeal în Pannonia, ci invers din Pannonia în Ardeal. Au intrat în țară pe la Ung, unde au stat mai multă vreme în regiunea păduroasă de acolo — după Ung au și primit, în izvoarele occidentale, numirea de Unguri — de unde s'au îndreptat spre apus și miază zi. În Ardeal ei au venit târziu, după întemierea regalității ungurești. Dar chiar și ca Secui numai, ei n'ar fi putut să se mențină ca rămășițe ale Hunilor în Transilvania, căci ar fi fost asimilați de autochtoni, dupăcum au fost asimilați și Slavii. De altfel, Secuii, cari se întâlnesc mai întâi în Ungaria de Nord și Vest, au fost colonizați târziu în Ardeal²⁾.

Numirea de *septem castra* este o traducere a lui Siebenbürgen, care, la rândul său, e o traducere populară a lui Cibinium³⁾. Regiunea păduroasă dela Ung a dat, de sigur, prilejul la confuzia dintre ung, erdő, pădure și Erdö-elve, dincolo de pădure, adică Ultra-silvania și mai târziu Transilvania. Românii n'aveau nevoie de un nume deosebit pentru „țara” lor.

3. În pasagiul al cincilea, al șaselea și al șaptelea (cap. XV, XXXVII și XXXVIII) ni se vorbește despre căpitanul (ducele) Gyula, Julius, a cărui reședință era de sigur la Alba Julia, deși exista și cetatea Gyulavár. Autorul cronicei pictate însă are grije să ne arate că după acest Gyula s'a numit și fiul lui Ladislau cel Sfânt „unde Gyula, filius Ladizlai, derivatur”⁴⁾.

Între cele dintâi căpetenii ale Ungurilor, întâlnim trei inși cari se numesc Gyula. Ei sunt Gyula I, apoi fiul acestuia

1) Vezi pag. 191 și 219.

2) Vezi *Sicules et Roumains*, p. 18 seq.

3) Vezi și N. Drăgan, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*, p. 552. Designarea lui Ioan Huniadi, în izvoarele sârbești, ca *Iancu Sibianul*, vrea să spună *Iancu Ardeleanul*, sau voevodul Ardealului.

4) Stăpânirea din Ardeal a Cumanilor a fost distrusă de Ladislau cel Sfânt.

Gyula II, care a fost supus la anul 1003 de regele Ștefan cel Sfânt și Gyula III, tertius capitaneus, care cu prilejul unei vânători, a descoperit în Ardeal, o veche cetate romană.

Numele de Gyula gr. γυλάς și Γύλα îl întâlnim, la început ca numele unei demnități, ca numele unei autorități. El însemnează șef, conducător. În această accepțiune îl întâlnim pe Gyula și la împăratul scriitor Constantin Porphyrogenitus, care a trăit cam în vremea venirii și stabilirii Ungurilor în noua lor patrie¹⁾. Dar, în același timp, numele de Gyula care este de proveniență turcă, se întâlnește atât la Turci și la Unguri, cât și la Pecenegi și la Cumani, popoare de asemenea de origine turcă și cari au stăpânit într-o vreme teritoriul fostei Dacii.

Cuvântul acesta de Gyula, atât sub forma simplă de Giula sau Gyulas cât și sub forma derivată de Giulea, Giulița și Giulești îl întâlnim de mai multe ori și în toponimia românească din județele Arad, Ilfov, Mehedinți, Roman, Suceava, Vâlcea și Vlașca, precum și în onomastica noastră ca nume de familie²⁾.

Dacă acest Gyula — nume de care este a se apropia numele ducelui Românilor *Gelou* al lui Anonymus și Alba Iulae sau Alba Transilvana a croniciei pictate — este Ungur, ori Peceneg sau Cuman³⁾, asupra acestei probleme rămâne a se pronunța definitiv filologii. Noi constatăm deocamdată numai atâta că Ardealul de dincoace de poarta Mezesina a fost cucerit, după cronică pictată vieneză, dela un oarecare Gyula, iar după Anonymus dela Gelou, dux Blachorum. Nu ne pronunțăm deasemenea nici asupra faptului dacă Cumani cari trăiau în simbioză cu Românii atât la sudul Carpaților, unde se constată documentar țara Cumaniei, cât și la nordul Carpaților, unde îi găsim reprezentând în adunări și pe Români, erau conduși de niște șefi ce se numeau pe limba turcă γυλάς sau erau conduși în realitate de un Gyula I și al II-lea și al III-lea.

Intre triburile primitive ungurești Michael de Ferdinandy

1) Porphyrogenitus, *De adm. imp.* 37, ed. Bonn, p. 166.

2) Vezi amănunte la N. Drăgan, *op. cit.*, p. 508.

3) *Chron. pict.* cap. LV: Osul, serviens Gyule, ducis Cunorum. Cf. și Aur. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei Românilor din evul mediu*, p. 157 sq.

socotește că, înainte de a se fi stabilit de cătră dinastia lui Arpad unitatea națională, au fost trei triburi mai de căpetenie și anume cel al lui Gyula care conducea partea de răsărit a țării, cel al lui Horca ce conducea regiunile din spre apus și cel al lui Arpad; că primul pas pentru ridicarea dinastiei arpadiene și deci pentru unificarea națională maghiară s'ar fi făcut prin căsătoria lui Geysa, fiul lui Tocsum cu Sarolta, fiica lui Gyula, iar al doilea pas prin căsătoria fiicei lui Geysa cu Samuel Aba, ducele Kazarilor¹⁾. Tot după Michail von Ferdinandy, prin orientarea ducelui Geysa spre imperiul romano-german de apus, și, în urmă, prin biruința regelui Ștefan asupra ortodoxismului, adecă a bisericii de răsărit, s'au pus bazele temeinice ale unui stat catolic, ca reprezentant al sfântului Scaun apostolic dela Roma.

Cetatea Alba Julia (Alba Julae²⁾) — numirea este o traducere a ung. Gyula fehérvár care, la rândul său este o traducere a slav. Belgrad, germ. Weissenburg, numită mai târziu și Carlsburg sau Alba Carolina, după numele împăratului Carol al VI-lea care a rezidit-o — a fost nu numai reședința politică a lui Gyula, sau a ducelui, dar și, mai târziu, reședința șefului religios al Ardealului³⁾.

Din căsătoria lui Geysa cu Sarolta, fiica ardeleanului Gyula⁴⁾, s'a născut Ștefan, primul rege al Ungariei.

Acest Gyula nu era un catolic. El era de religiunea

1) Michael von Ferdinandy, *Das Ende des haidnischen Kultur in Ungarn*, în *Ung. Jahrb.* XVI, 1936, p. 67. Uită cu acest prilej autorul să ne reamintească și de altă căsătorie, de cea a lui Zoltan, fiul lui Arpad, cu fiica lui Menumorout, ducele din Bihor, în urma cărei căsătorii această țară a revenit ca zestre, după cronica lui Anonymus, în moștenirea Ungurilor.

2) Numirea de *Alba* se dedea odinioară nu pentru că ar fi avut stânci sau pietre albe, ci fiindcă era reședința șefului țării sau a regiunii. Avem o mulțime de cetăți ce poartă acest nume: Alba Regală, Alba Julia, Cetatea Albă, Belgradul din Serbia, Bielgorod, etc.

3) Că această cetate a fost considerată ca cea mai importantă din Ardealul propriu zis, rezultă și din faptul că, mai în urmă, în anul 1291 s'a ținut aci singura, întâia și ultima Adunare, atestată de documente, adunare prezidată de rege și în care găsim pe Români egal îndreptățiți cu celelalte națiuni — *cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis*. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 177. Vezi și I. Lupaș, *Voevodatul Transilvaniei* în sec. XII și XIII, p. 22.

4) Aceasta a și făcut pe unii să creadă că mama lui Ștefan cel Sfânt ar fi fost de origine română, cazul nefiind izolat în istoria Ungurilor.

creștină ortodoxă și ortodoxă a fost și fiica sa, Sarolta, mama lui Ștefan cel Sânt și ortodox s'a născut și primul rege al Ungurilor, înainte de trecerea sa la catolicism.

Dovada acestui fapt ni-o dau scriitorii bizantini Kedrenus¹⁾ și Zonaras²⁾ cari reproduc o informație a lui Skylitzes, citați și de Șincai în cronica sa³⁾. Ei ne spun că principii Turcilor (adecă ai Ungurilor), Bolosudes (Bulchu) și Gylas au plecat la Constantinopol la anul 947, unde au fost primiți cu onoruri de împăratul Constantin al VII. Porfirogenitul și după ce au primit botezul după ritul grecesc, dându-li-se și demnitatea de „patricii” s'au întors acasă, luând cu ei și pe distinsul monach Hierotheos, ca să le fie episcop, desemnat ca atare de însuși patriarhul din Constantinopol Teofilact⁴⁾.

Biserica creștină maghiară, înainte de Ștefan cel Sfânt, s'a format aproape în întregime sub influența bisericii ortodoxe⁵⁾.

Ortodoxismul acesta al Ungurilor se constată ușor și în numele ce el a lăsat în terminologia creștină maghiară și în datinile dela sărbători⁶⁾.

De așisderea, Ochtum sau Aiton, nepotul ducelui Glad, din cetatea Morisena din Banat, era și el creștin ortodox. Subt numele de Achtum este a se înțelege, după cum presupun unii, tot numirea unei demnități, ca și γιλῦς sau Kean (chan), poate un ἄρχων principe. Acest Ochtum s'a botezat la Vidin și puterea sa cea mare, mai mare chiar decât a regelui Ștefan cel Sfânt, și-o trăgea dela ortodocși⁷⁾.

1) Kedrenus, *Hist. Comp.* II, p. 328, ed. Bonn.

2) Zonaras, *Epit. hist.*, III, p. 484, ed. Bonn.

3) Șincai, *Cron. Român.* I, 2, p. 296.

4) După Kedrenus vizita la Constantinopol a lui Gyula s'a făcut în urma lui Bulchu, nu în același timp.

5) Este sigur că ducii unguri Mihail, fratele lui Geysa și fiul său Vazul și-au primit numele lor creștine sub influența grecismului de răsărit, unde întâlnim în acest timp pe împărații Mihail și Vasile. Cf. și Iorga, *Bul. dela Sect. hist.* X, p. 18.

6) Cf. G. Cotoșman, *Din trecutul Bănătului*, I, p. 56. Terminii bisericești dela Orientali îi relevă și d. Iorga, *Bul. dela Sect. hist.*, IX, p. 195.

7) *Vita Gerardi*, cap. 10. Că acest Achtum n'a fost bulgar cum se spune uneori, rezultă și din faptul prieteniei sale intime cu împăratul Vasile II Bulgarochtonul, adecă omoritorul de Bulgari, și distrugătorul țaratului bulgar. Cf. Karácsonyi, *Szent Gellért, Csanádi Püspök*, p. 83, la Cotoșman, *op. cit.* p. 64.

La Morisena, capitala Banatului ¹⁾, exista și o episcopie ortodoxă și o mănăstire închinată Sf-lui Ioan Botezătorul. După ce Achtum a fost trădat de Cenad, și biruit de oștirile regale, episcopia ortodoxă din Morisena s'a prefăcut, cu timpul, în episcopia catolică de Cenad, iar călugării greci au fost înlocuiți cu călugări benedictini ²⁾.

În epoca în care se dedeau lupte îndârjite între cele două biserici creștine, între ortodoxismul de răsărit al Grecilor și între catolicismul de apus al Latinilor, lupte ce au dus la proclamarea schismei din 1054, a fi ortodox însemna nu numai a fi schismatic, a fi eretic, dar chiar a fi păgân ³⁾, iar, pe de altă parte, a fi catolic însemna pentru cei de ritul oriental a fi *lătină*, adecă a fi spurcat. Și, de oarece a nu fi catolic, însemna a fi anticrist, Ștefan cel Sfânt, precum și urmașii săi, odată cu primirea „Sfintei coroane“ ungare, își luau asupra-le și misiunea de a converti pe ortodocși la catolicism ⁴⁾.

Popoarele din Dacia, încreștinate încă din epoca romană — și dacă ele n'ar fi fost creștine, s'ar fi amintit în istorie de convertirea lor — erau sub influența directă a bisericii de răsărit. Dovadă despre aceasta o avem în participarea la sinodul ecumenic, dela Nicea, din 325, a lui Teofil din Gotia. Goții propriu ziși s'au încreștinat după 348, data hirotonirii lui Ulfila; deci Teofil reprezenta pe celelalte populațiuni din țara ce pe vremea aceasta se numea Gotia. Nu mai vorbim de celelalte episcopate din Dacia, de mai târziu, și nici de episcopatul dela Argeș, din 680, pentru existența cărora dovezile sunt încă până astăzi nu destul de sigure. E de presupus însă că populațiunile dela nordul Dunării, atât cele din Ardeal cât și cele din Banat și în genere cele din stânga Tisei

1) În regiunea Morisenei se constată mai târziu, o Zemlja Vlașca = Țara Românească, vezi N. Drăgan, *op. cit.*, p. 228.

2) Și la Seghedin a existat o biserică a Sfântului Dumitru, deci o biserică ortodoxă, acest sfânt fiind un sfânt ortodox. Cf. Coloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum in frühen Mittelelter* p. 25.

3) Din documentul din anul 1351, emanat dela Ludovic, fiul lui Carol Robert, pare că rezultă că ortodocșii erau considerați ca păgâni, Hurmuzaki, *Doc. I*, part. II, p. 14.

4) Unii istorici cred că luptele dintre ducele Leventa și regele Andrei, numit „catholicus“, lupte despre care ne vorbește *Chron. pict.* cap XLIX ar fi lupte date nu între păgânism și catolicism, ci lupte dintre biserica de răsărit și biserica de apus.

vor fi avut, înainte de catolicizarea Ungurilor, o temeinică organizație religioasă, creștină ortodoxă, organizație împotriva căreia s'a deslănțuit, începând din secolul al XI-lea, toată puterea de prozelitism a Romei.

Și, spre a-și aduce la îndeplinire regele Ștefan cel Sfânt misiunea cu care se însărcinase și din care făcuse rațiunea de a fi a statului său pur catolic, a pornit, după cum ne spune cronica pictată, o expediție războinică împotriva lui Gyula — același lucru l-a făcut și în contra lui Achtum din Morisena Banatului — și biruindu-l l-a trecut cu soția și cu cei doi fii ai lui în Pannonia, scoțând în același timp mari bogății din Ardeal.

Prigoana împotriva ortodoxismului a continuat cu strășnicie tot timpul, atât sub regii din dinastia lui Arpad și a celor din casa de Anjou, cât și sub regii și principii de mai târziu. Cu toată această persecuție, din documentele vremii rezultă că ortodoxismul nu numai s'a menținut printre Români, dar chiar a făcut cuceriri printre coloniștii unguri și germani. În această privință este caracteristică scrisoarea papei Grigore al IX, către regele Bela, din 14 Noembrie 1234, scrisoare prin care îi se spune că Ungurii și Germanii, făcându-se una cu Valachii — quia populus unus facti sunt cum eisdem Valachis — disprețuesc pe episcopul catolic al Cumaniei și primesc sfintele taine dela niște pseudoepiscopi cari tin de ritul Grecilor ¹⁾.

Progresele ce făcea însă catolicismul erau făcute pe socoteala elementului românesc și anume pe socoteala celor mai buni dintre Români, a celor nobili și a celor mai viteji în războaie. Căci toți câți dintre aceștia se distingeau în lupte și toți câți, prin virtuțile lor primeau recompense din partea regilor și chiar a voevozilor și principilor, își părăseau împreună cu legea, și limba lor și îngroșau astfel elementul suprapus al Ungurilor.

Și, de sigur, chiar și expediția lui Carol Robert împotriva lui Basarab a avut ca motiv, între altele, ura față de schismatic, *confidens de fide perfidi schismatici*, pe care voia să-l scoată de barbă din bârlog, *de suis latibulis per barbas suas extraham*.

4. În ce privește pasagiul al optulea și al noulea (cap.

1) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 132, cf. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 9.

LV și LXII), cronica pictată ne dă prețioase amănunte asupra luptelor cu poporul Cumanilor. Aceștia, trăind în simbioză cu Românii, formau pătura conducătoare a Ardealului și a Țării Românești, înainte de înfrângerea lor de Ladislau cel Sfânt și, mai apoi, de distrugerea puterii lor de către Tătari.

Multă vreme Românii au trecut sub numele de Cumani. Aceștia având conducerea, țara pe care o cârmuiau se numea Cumania. De aceea, în documente, mai ales în cele externe înainte de a fi luat conducerea României, adică înainte de întemeierea Principatelor naționale, întâlnim adeseori numele de Cumania dat țării noastre. În această privință este edificator documentul din 11 Martie 1291, față de cel din 29 Iulie 1292. În primul document se vorbește despre Adunarea dela Alba Julia, la care au luat parte Sașii, Secuiei și Românii — cum universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olahis ¹⁾ — în al doilea se vorbește despre Adunarea dela Buda (Ofen) la care ia parte și nobilimea întreagă a Ungurilor, Secuilor, Sașilor și Cumanilor — universitas nobilium Ongarorum, Sicularum, Saxonum et Comanorum ²⁾ — adunare în care de sigur sub numele de Cumani este de a înțelege și Români ³⁾.

Ungurii nu se constată a fi pătruns în Ardealul propriu zis înainte de biruința lui Ladislau cel Sfânt asupra Cumanilor din anul 1070, deși ei cuceriseră ținuturile dintre Tisa și Munții Apuseni. Iar dacă, totuși vor fi pătruns și în Ardeal înainte de acest an, va fi fost mai mult vr'un războiu de pradă sau vr'o expediție religioasă, cum a fost cea a lui Ștefan cel Sfânt, decât o expediție de cucerire teritorială. Ardealul păduros atâtă în special pofta Ungurilor prin sarea sa și mai ales prin aurul său de o calitate superioară — in quorum (fluviorum) arenis aurum colligitur et aurum illius optimum est ⁴⁾.

Localitatea Kyrieleis, unde s'a dat lupta între Unguri și Cumani și despre care ne vorbește cronica pictată, în pasa-

1) Zimmermann—Verner, *Urkundenbuch*, I, p. 177.

2) Zimmermann—Werner, *ibidem*, I, p. 192.

3) Cf. N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises*, în *Bul. de la Sect. hist.* X, 3. Cf. și I. C. Filiti, *Negru Vodă, Mem. Sect. Ist.*, III, IV, 5.

4) *Chron. pict. Vind.*, XXXVII.

giul citat mai sus, este foarte probabil o amintire a ortodoxismului autochtonilor din Bihor ¹⁾.

5. In ce privește pasagiul al zecilea (cap. LXVIII), în care ni se amintește despre luptele dintre Unguri și Boemi și în cari lupte Pecenegii și Secuui, mergând în fruntea trupelor maghiare, au luat-o la fugă, numindu-i autorul cronicii pictate: *Bisseni et Siculi vilissimi* ²⁾, socotim că găsim aci o probă decisivă, întărită și de alte probe, că Secuui nu pot fi considerați ca autochtoni în Ardeal. Ei au fost colonizați mai târziu, pe la sfârșitul secolului al XII și începutul celui de al XIII-lea ³⁾.

6. In ce privește pasagiul al unsprezecelea din capitoul CIII, el este de o importanță capitală pentru istoria noastră națională din evul mediu. Căci, în capitoul acesta găsim, pe trei pagini de manuscris (filele 144, 145 și 146), descrierea amănunțită a celei dintâii victorii strălucite ce au reputat Românii asupra Ungurilor. Această victorie a adus după sine independența completă a statului român al Basarabilor față de Unguri, înlăturând pentru câtăva vreme orice fel de urmă de vasalitate de până la această dată. Biruința aceasta românească desăvârșește, în același timp, întemeierea Țării Românești.

După marea invazie a Tătarilor din anul 1241, invazie ce a pus capăt stăpânirii Cumanilor din regiunile românești, desființând totdeodată și vestita episcopie catolică a acestora din regiunea Carpaților, regele Ungariei Bela al IV-lea s'a gândit să-și organizeze mai bine apărarea țării sale și în special punctul cel mai nevralgic, Banatul Severinului, expus nu numai unui eventual nou atac din partea Tătarilor, dar și incursiunilor Româno-Bulgarilor și Sârbilor dela sudul Dunării. Și a făcut deci planul, după cum ne arată o prea interesantă diplomă a sa, din anul 1247 ⁴⁾, să aducă în ținutul Severinului pe Cavalerii Ioaniți sau Ospitalieri, cari, împreună cu Românii din partea locului, să apere pe viitor frontierele de miază zi ale regatului ungar. Țările românești dela nordul Dunării erau pe vremea aceea sub suzeranitatea regelui Ungariei.

1) Cf. *Izv. Ist. Rom.*, XI, p. 176, nota.

2) Vezi și cap. LXX; *Pessimi Bisseni et Siculi vilissimi*.

3) Cf. *Sicules et Roumains*, p. 8.

4) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 242 și 249.

Ni se spune în acea diplomă, pe care o avem până în ziua de astăzi, că regele dăruiește Cavalerilor Joaniți, sub anumite condițiuni, toată țara Severinului, peste care se găsea cârmuitor un ban, apoi cnezatele lui Farcaș¹⁾ și al lui Ioan până la Olt — probabil județele Vâlcea și Romanați — în afară de cnezatul voevodului Litovoi. Din țara lui Litovoi li se acordă cavalerilor numai anumite venituri, afară de cele din țara Hațegului. De asemenea li se mai dăruiește întreaga Cumanie, dela Olt până la Alpii Transilvaniei, exceptând țara lui Seneslau.

Din documentele vremii mai aflăm că după moartea regelui Bela al IV-lea și a fiului acestuia Ștefan, sub minoratul lui Ladislau al IV-lea, Litovoi pune mâna pe unele ținuturi ale Banatului unguresc dela Severin și refuză să mai plătească tribut regelui. Faptul acesta determină pe Unguri la anul 1279 să pornească cu războiu împotriva lui Litovoi. Acesta însă este bătut și moare în luptă, iar fratele său Barbat este prins și nu poate să scape decât plătind Ungurilor, ca preț de răscumpărare, o mare sumă de bani. Cu această împrejurare, Români pierdură Hațegul care încăpu pe mâna Ungurilor²⁾.

În preajma anului 1300 se putu înfăptui și unitatea politică a Munteniei. Căci, după stingerea dinastiei lui Arpad, prin moartea, la 14 Ianuarie 1301, a lui Andrei al III-lea, a urmat în Ungaria, timp de șapte ani, o anarhie completă. S'au ivit ca pretendenți la tronul regatului deodată trei competitori: Venceslau din Boemia, Otto din Bavaria și Carol Robert din Neapol³⁾. De asemenea, în imperiul Asaneștilor se dedeau lupte interne; împrejurările erau deci favorabile pentru Români din sudul Carpaților, nefiind împiedicați de nimenea, de a-și constitui unitatea lor politică.

După ce s'a restabilit liniștea în Ungaria și după ce Carol Robert a fost recunoscut ca rege, se pare că raporturile dintre Țara Românească a lui Basarab și Ungaria lui Carol Robert s'au îmbunătățit, căci un document, emanat dela regele ungar,

1) *Farcaș* în ungurește înseamnă *lup*. Pare a fi vorba aci de o traducere a lui *Lupu*. Tot *lup* înseamnă slav. *Vulc*, de unde avem numirea de Vâlcea, probabil regiunea lui *Lupu*.

2) Cf. și C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I, p. 347.

3) Vezi amănunte în *Izv. Ist. Rom.*, III, p. 17.

numește pe Basarab, fiul lui Tihomir, deci, poate, un nepot al lui Seneslau, *voevodul nostru transalpin*. Se pare că Basarab recunoscuse suzeranitatea regelui ungar, considerându-se ca vasal al lui ; relații bune se constată și în anul 1327, dar după acest an ele se înrăutățesc așa de mult că în anul 1330 Carol Robert pornește cu războiu împotriva lui Basarab.

Adevărata cauză a războiului nu se cunoaște. Documentele ce ni s'au păstrat din anii 1332 și 1351 ne vorbesc de o încălcare a ținutului dela granița regatului «spre marea pagubă a coroanei», ținuturi pe care regele voește să le recupereze. În special, se pare că Severinul intrase în posesiunea domnului român încă din anul 1290.

Cronica pictată care caută de sigur să scuze cât mai mult pe rege de dezastrul suferit, dă vina pe alții și, în primul rând, pe domnul român: Că acesta, după ce i s'a luat Severinul și după ce a fost atacat de oștile ungurești, chiar în capitala țării sale, n'ar fi fost destul de cruțător cu regele semeț care, deși îi s'a propus pacea de voevodul român, totuș îi s'a trimis vorba, — și aceasta repetată de două ori — că-l va scoate de barbă din bârlugul său.

Vinovați de acest războiu însă, după cronica pictată, sunt Toma, voevodul Ardealului și Dionisie, fiul lui Nicolae, și nepot al lui Iancha cari au îndemnat pe rege să întreprinză această expediție, primul, probabil, ca să pună mâna pe țara lui Basarab, iar, al doilea, pe Banatul Severinului pe care, de altfel, l-a și ocupat în prima lună a războiului. Același Dionisie se întâlnește mai târziu, purtând titlul de ban al Severinului, fie că era în realitate ban, fie că păstra numai acest titlu ¹⁾. S'ar putea însă ca adevăratul motiv al acestei expedițiuni nenorocite pentru Unguri să fi fost dorința de răzbunare a lui Carol Robert și a voevodului ardelean Toma asupra fiilor fostului Voevod Ladislau. Acești fii se refugiaseră probabil dela curtea lor din Deva la curtea domnului român ²⁾.

Expediția s'a făcut în timpul toamnei, contrar obiceiului de a se porni războiul în timpul primăverii, fiindcă regele a crezut vremea mai potrivită atunci, de oarece Asaneștii, cari trăiau în bune raporturi cu Basarab, pierduseră războiul împo-

1) C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 357.

2) I. Lupaș, *op. cit.*, p. 29.

triva Sârbilor, la 28 Iunie 1330 la Velbujd, cu tot ajutorul dat de domnul român și regele bănuia că Basarab nu va putea lupta cu succes în contra sa.

Dupa ce regele a ocupat Severinul și a ajuns la curtea domnească dela Argeș, s'a găsit deodată într'o mare lipsă de alimente, deoarece Românii arseseră totul în calea sa și s'a văzut nevoit să dea semnalul de retragere, cu tot ajutorul ce-i sosise în timpul acesta din Ardeal.

Cronica pictată însă adaugă — și nu știm întru cât aceasta va fi fost o realitate, ori mai mult o scuză pentru rege — ca s'a făcut un armistițiu cu Basarab, că acesta îi s'ar fi supus, dându-i garanția unei retrageri sigure, dar că l-a înșelat, atacându-l pe neașteptate, în drum spre patrie, într'o vale îngustă.

Expediția războinică a lui Carol Robert împotriva lui Basarab este descrisă, în cronică pictată, cu multe amănunte și povestirea este făcută, fără îndoială de un martor ocular sau de cineva care a avut informații directe.

Asupra localității unde s'a dat bătălia, datele sunt nesigure. Unii dintre istoricii noștri cred că ea a avut loc la Posada, lângă Podul Dâmboviții, între Rucăr și Bran; alții socotesc că ea s'a dat pe Valea Oltului, poate la Loviștea. Aceștia din urmă se bazează pe o informație a unui scriitor polon, Mateiu Strikovsky care a făcut în secolul al XVI, două sute cincispezece ani după ce s'a întâmplat lupta, o călătorie prin țările noastre și care ne spune că a văzut o biserică și trei stâlpi de piatră ridicați de Basarab în munți, în locul bătăliei, cale de două zile dela Sibiu ¹⁾). Această informație ne-ar determina să credem că lupta s'a dat mai de grabă pe Valea Oltului.

Dela Argeș, drumul cel mai drept pentru retragere, nu era pe la Bran, ci pe lângă Olt și, de sigur, pe acest drum trebuie căutată localitatea unde a suferit dezastrul Carol Robert. În istoria noastră națională însă, lupta aceasta este cunoscută sub numele de lupta dela Posada.

Despre această luptă avem o mulțime de date documentare. Căci regele Carol Robert, scăpând cu mare greutate dintr'o primejdie de moarte, a ținut minte pățania în toată viața

1) N. A. Constantinescu, *Bătălia dela Posada*, p. 26. Despre Posada vezi și M. Sânzianu, *Rev. Ist. Rom.*, IV, p. 306 seq.

sa și, în semn de recunoștință, a încărcat cu binefaceri, înobilând prin acordare de proprietăți, de moșii și de bunuri, pe toți câți au luptat alături de el în această nenorocită expediție de războiu. Astfel sunt amintiți :

1. La anul 1330, sasul Martin de Berend ca unul care prin scutul său a scăpat de primejdie pe rege *contra Valachorum tela* ¹⁾.

2. La anul 1331, Carol Robert conferă Sașilor din Cluj mai multe libertăți, drept recompensă pentru daunele suferite în timpul expediției din Țara Românească, în *partibus transalpinis*. ²⁾

3. La anul 1331, Papa Leon al XXII felicită pe regele Ungariei că a scăpat de atacul lui Basarab — *proditoriis tibi et gentibus tuis paratis in regressu insidiis* ³⁾.

4. La anul 1332, Carol Robert vorbește de vizita ce a făcut în țara transalpină, *ad visitandam terram nostram transalpinam* și despre atacul necredinciosului nostru Basarab, *infidelis noster... in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*. ⁴⁾

5. La anul 1333, Carol Robert vorbește despre războiul în contra lui Basarab fiul lui Thocomery, *schismaticus* ⁵⁾, *infidelis Olahus noster* ⁶⁾.

6. La anul 1333, Carol Robert conferă dreptul de nobilitate mai multor iobagi din Transilvania și Ungaria, ca recompensă pentru luptele eroice în contra lui Basarab, *manifestum et notorium nostrum infidelem*, lupte la cari au luat parte *cum potioribus Regni nostri Prelatis et Baronibus ac nobilibus nec non Regnicolis nostris* ⁷⁾. Nu era numai o vizită, cum s'a spus mai sus.

1) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 615.

2) Hurmuzaki *Doc.*, I, p. 616. Vezi reconfirmarea acestor libertăți, *ibidem*, p. 640.

3) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 617. De remarcat expresia *gentibus tuis*, nu *Hungaris tuis*. La Hurmuzaki este aci o confuzie între Basarab cel Mare și fiul său Alexandru.

4) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 623.

5) Privitor la luptele împotriva schismaticilor și deci și în contra lui Basarab, vezi Hurmuzaki, *Doc.*, I, No. 493, 494, 495, 503 și 504.

6) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 624.

7) Hurmuzaki *Doc.*, I, p. 626.

7. La anul 1334, Carol Robert conferă lui Nicolae și lui Ioan din comitatul Vesprém dreptul de vamă pentru serviciile aduse de părintele lor în războiul în contra lui Basarab ¹⁾.

8. La anul 1334, Carol Robert dăruiește secretarului său o moșie, fiindcă a fost rănit în țara Transalpină ²⁾. Aceeași danie o confirmă regele din nou în anul 1335 ³⁾.

9. La anul 1335, Carol Robert reconfirmă donațiile făcute în 1333 pentru serviciile aduse în luptele în contra lui Basarab și a fiilor acestuia, care a adus prejudicii țării noastre Transalpine și sfintei coroane — *in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum* — Intre martori figurează și Dionisie, banul Severinului ⁴⁾.

10) La anul 1335, Carol Robert amintește de sigiliul pierdut în Țara Românească ⁵⁾.

11. La anul 1336, Carol Robert confirmă posesiunile date lui Tatamir, vicescancelarul său, ca recompensă pentru serviciile aduse în Țara Românească, venindu-i în ajutor, din porunca voevodului Ardealului, Toma, și ajungând *recte sub castro Argyas*. Acest Tatamir de abia a scăpat din luptă, fără răni grave, — *vix evasit, sine gravi vulneris susceptione*, — dar pierzându-i ochiul drept ⁶⁾.

12. La anul 1335, Carol Robert, într'o diplomă dată lui Nicolae, fiul lui Radoslav, descrie el însuși lupta cu Basarab. Iată în traducere aceste important document ⁷⁾. „Pierzând, cu trecerea vremii, orice încredere în acel blăstămat de Bozorad, voevodul Valachilor, un răzvrătit și un recunoscut rival al nostru, fiindcă ne-a încălcat țara și hotarele regatului, după ce am luat sfatul bine chibzuit, din motive binecuvântate, al tuturor prelaților, al baronilor și al tuturor frunțașilor regatului nostru, ne-am strâns o armată puternică și am trecut în țara

1) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 628. Cf. și I, 2, p. 14, o diplomă a lui Ludovic din 1351.

2) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 632.

3) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 635.

4) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 633.

5) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 638.

6) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 641 și I, 2, p. 23.

7) Blagay, *Családok levéltára*, p. 110 sq., reprodus de Motogna, în *Iarăși lupta dela Posada*, *Rev. Ist.*, IX, p. 81.

sa de peste munți, necunoscută pentru popoarele noastre³⁾, pentru ca să o supun înălțimii noastre regale. Acolo înaintând câteva zile fără de lupte, printre vizuinele dintre munți și dintre dealuri, am început să suferim de lipsă de orice alimente și pentru oameni și pentru cai. Atunci am încheiat cu numitul Basarab un armistițiu, dându-și cu perfidie cuvântul că ni se va supune și ne va arăta nouă și armatei noastre un drum sigur de întors acasă. Ne-am încrezut în cuvântul schismaticului, în care nu era bună credință, ci înșelarea buneii credințe. Și, pe când ne întorceam înapoi cu oamenii noștri, pe o cale blăstămată în veci de Dumnezeu, închisă de ambele părți cu râpe amețitoare, iar înaintea unde ea se lărgea era întărită, în mai multe locuri, de puternice prisăci acupate de o mulțime de oameni înarmați de ai numitului Basarab, ne pomenim deodată din toate părțile cu un atac năpraznic, năvălind asupra noastră și a armatei noastre cu furie în diferite chipuri și lovindu-ne căinește cu bolovani, cu aruncători de prăștii și cu alte izbituri amețitoare de loviri sălbătice. Cu sabiile lor lovesc escadroanele noastre, înmuindu-și în sângele celor uciși săgețile și lăncile lor. Din toate părțile suntem izbiți de o ploaie de aruncături, fiind strânși ca de un zid mușcător. Și nu era chip să scăpăm nici fugind înapoi, nici mergând înainte, ci prinși ca peștii în plasă sau în vârșe ne sbatem strigând către făcătorul tuturor celor văzute și nevăzute, cătră Mântuitorul nostru : ia aminte, Doamne, la suspinele noastre cele adânci. Apoi cu ajutorul dumnezeesc al lui Iisus Christos care s'a răstignit pentru noi și cu al prea sfintei sale maice și al tuturor sfinților, făcându-se din partea câtorva ostași de lângă mine deasupra capului meu un acoperământ de scuturi și înlăturând astfel potopul ca de ploaie torențială a unor lovituri de săbii, de săgeți, de lăncii și de alte izbituri ne puturăm feri vieața de primejdia morții ce se apropia din ce în ce mai mult. Atunci credinciosul nostru Nicolae (Radoslav), un tânăr atlet, curajos ca un recruta, cu mintea ageră, cu ochii țintă la mine, furios ca un leu, încordându-și forțele și tăria brațului său de ostaș, rupe și aruncă la pământ toată armătura sa de fier și așa desbrăcat, numai cu scutul și agităndu-și lancea sa cea

3) A se observa expresiunea „popoarele noastre”, nu poporul meu unguresc.

ascuțită, se aruncă din nou în linia celor ce năvăliseră asupra noastră, având să lupte voinicește. Nu se mai gândea să-și apere capul său, ci era țintă la capul nostru, deasupra căruia sburau paloșele a cinci viteji ostași valahi cari se grăbeau înainte de toate să ne reteze capul nostru de rege. Dar, prin agerimea fulgerătoare, pe toți i-a răpus, așternându-i la pământ lipsiți de suflare. Acolo însuși viteazul soldat Nicolae și-a primit în față șase răni, la cap și la umeri destul de grele și a lăsat pe locul luptei vr'o două zeci și cinci de nobili dintre ai săi. Și astfel cu ajutorul lui Dumnezeu, se potoli ardoarea dușmanilor și se putu sparge laturea dreaptă a zidului de dușmani, și luând-o la picior prin spărtura făcută, din bătălia venită fără de veste — cu voia celui prea Înalt, care pe toate de mai înainte le orânduiește — siliți la fugă de dușmani și urmăriți din acel loc, aflarăm prilejul mântuirii și luarăm drumul spre casă. Dat la 13 Decembrie 1335.

Dacă comparăm textul acestui document cu textul cronicei pictate, suntem izbiți nu numai de identitatea cuprinsului lor, ci și de identitatea, pe alocurea, a acelorași expresii. Această constatare ne silește să ajungem, împreună cu d. Motogna, la presupunerea că diploma regală a servit de izvor de informații autorului cronicei pictate.

Pe de altă parte, cercetând cu luare aminte, în lumina documentelor vremii, descrierea expediției lui Carol Robert împotriva lui Basarab, făcută de cronica pictată și de alte cronici ulterioare, nu putem să nu ajungem la convingerea că ne găsim în fața unei unanimități de a se căuta să se scuze regele ungar de vina sa pentru dezastrul suferit în Țara Românească. Și atunci calea cea mai lesnicioasă nu putea fi alta decât să se arunce în cărcă domnului român cauza acestui dezastru.

Ca o dovadă despre aceasta ne este faptul că una dintre diplomele regale, cea din anul 1332, ne vorbește numai despre o vizită, un fel de preumblare de plăcere, a regelui în Transalpină și că n'ar fi venit aci cu toate puterile sale, — non totum suum posse — cum ne spune cronica pictată, cu toate că diploma din 1333 și cea din 1335 ne spun precis că a venit cu toate forțele sale — cum potioribus Regni nostri Prelatis et Baronibus ac Nobilibus nec non Regnicolis nostris — și că a întreprins aceasta după un sfat bine chibzuit, — habito consilio prematuro. —

Și este de sigur, un neadevăr, când se spune că Basarab s'ar fi învoit să arate regelui drumul, să-l recunoască de suzeran, și că au căzut în luptă atâția Români, câți numai judecătorul din Infern îi poate socoti.

Că nu este vorba de o perfidie a lui Basarab, ci despre o expediție nereușită, aceasta se vede și din încheierea cronicarului care, dându-și seama de nedreptatea cauzei regelui — nedreptate semnalată acestuia și de consilierul său Donciu, — spune : prin această luptă a fost pedepsită semeția regelui, — ne propter victoriarum frequentiam superbiret.

După aceasta întâmplare nenorocită, regele a venit, după cum ne spune cronica de la Buda și cea a lui Turocz, la Timișoara și de aci la Vișegrad.

Din izvoarele ce ni s'au păstrat până astăzi relativ la expediția regelui Carol Robert împotriva voevodului Basarab nu se poate ști lămurit, după cum am arătat mai sus, care a fost cauza acestui războiu.

S'a întreprins această expediție, după sfatul bine chibzuit al mai marilor regatului, fiindcă Basarab i-ar fi încălcat posesiunile, ori fiindcă regele voia să dea Banatul Severinului devotatului său Dionisie, iar domnia schimasticului Basarab lui Toma, voevodul Ardealului, înlocuitorul trădătorului Ladislau din Deva ? Chestiunea rămâne deocamdată nedeslegată, izvoarele contrazicându-se între ele.

În ce privește pe Dionisie, acesta, după arătarea croniceii este fiul lui Nicolae, nepotul lui Joancha, adecă, poate, al lui Ivancu, deci un frate nelegitim al lui Basarab, un fiu al lui Tihomir ¹⁾. „Neputând fi numit prinț, zice d. Iorga, el a fost numit Ban de Severin și în urma pretențiunilor sale la tron, s'a început nenorocita expediție împotriva lui Basarab”. Tot după d. Iorga, „călugărul dominican Petru care a căzut în luptă, pare a fi fost desemnat ca viitor episcop de Argeș, iar magistrul Donch (Danciu) și Ladislau (Vlad), fiul său, precum și Berend, tatăl lui Martin, magistrul care prin numele său ne amintește pe Berideiu, adversarul lui Ștefan cel Mare, par a fi fost Români refugiați» ²⁾.

În ce privește numele de Basarab — în cronica pictată

1) Iorga, *Bul. de la sect. hist.*, p. 9

2) Iorga, *Ibidem*, p. 8.

Bazarad — asupra căruia am atras atenția și noi, când am vorbit despre Osen sau Asen ¹⁾, că el este de origine cumană, trimitem pe cetitor la cartea d-lui N. Drăgan, care discută amănunțit chestiunea numelui de Basarab, dând, în același timp, și bibliografia acesti chestiuni ²⁾. Noi vom admite aci, împreună cu d. Drăgan, părerea d-lui G. I. Brătianu care susține că originea etnică a Basarabilor rămâne îndoielnică: «Numele cu aspect cuman al Basarbilor nu însemnează neapărat și originea cumană a acestei familii; el poate fi numai rezultatul influenței firești a vecinătății și a alianței acestui neam de năvălitori aziatici cu Românii dela Dunăre, o mărturie a legăturilor noastre cu neamurile turco-tătare” ³⁾.

În afară de *modă* — și Românii au ținut în toate vremurile la moda de a adopta nume străine — a jucat de sigur un mare rol în adoptarea numelor de origine cumană și faptul că femeile cumane erau vestite pentru frumusețea lor deosebită. Așa se explică deseale încuscriși cu Cumanii. Și soția lui Ioniță, a împăratului romano-bulgar, era o cumană și se citează o sumedenie de fete cumane măritate cu principii europeni ⁴⁾.

Nu ne putem opri totuș, în acest loc, de a nu face o apropiere între diferitele nume ale domnilor români, nume ce le întâlnim în pragul istoriei noastre naționale. Sunt cele trei nume de Asan, de Gelu și de Basarabă. Toate trei sunt, întocmai ca și numele de Keanus (chan), nume de origine turco-tătără și par a fi fost, la început nume generice, designând pe șeful tribului, pe duce sau pe principe. Mai târziu ele s’au prefăcut, sau au fost considerate, ca nume de persoană.

a) Numele de *Osen* sau *Asen* ¹⁾. În introducerea noastră la cronică lui Nistor, spuneam între altele: «Între Vlachi și între Cumanii, născându-se o comunitate de interese, în timpul celor peste o sută cincizeci de ani de conviețuire în același teritoriu, se vor fi născut, fără învoială, și legături familiare între conducătorii celor două națiuni și mai ales după încreștinarea Cumanilor — pentru biserica de rit catolic, ei au fost

1) *Izv. Ist. Rom.*, VII, Cronică lui Nestor, p. 28.

2) N. Drăgan, *op. cit.*, p. 52 sq.

3) G. I. Brătianu, *Rev. Ist. Rom.*, p. 238 sq.

4) Cf. I. Ferent, *Cumanii și Episcopia lor*, p. 10.

5) *Hassan* în limba turcă însemnează cel mai bun, cel mai frumos.

atrași numai în preajma invaziei tătărești din 1241 — și astfel, atât numele de Basarab cât și cel de Asan au putut fi împrumutate dela Cumani, cu cari Valachii lui Nestor au trăit în simbioză¹⁾.

După numele cuman de Osen sau Asen pare că s'a numit și familia Asaneștilor din imperiul româno-bulgar. Pe un Osul sau Oslu îl întâlnim și în cronica pictată ca *serviens Gyulae, ducis Cumanorum*.

b) Numele de *Gelou*, ce-l întâlnim la Notarul anonim, ca dux Blachorum, are probabil aceeași etimologie ca și Γυλάς al lui Porphyrogenitus, ca și Γύλα al lui Kedrenos, Scylitzes și Zonaras, și ca și Gyula al cronicei pictate și al altor cronici ungurești. Γυλάς era la început numele unei demnități²⁾, a doua autoritate după cea a ducelui, un fel de judecător suprem, după cum ne spune Porphyrogenitus³⁾. Mai târziu el apare ca nume de persoană. Numele *Gelou*, sub această formă, puțin latinească, pare a fi un nume străin, de origine turco-tătară, al domnului român la venirea Ungurilor în Pannonia. Numele se explică prin faptul, credem noi, că Românii, în timpul cuceririlor lui Tuhutum, fiind organizați în principat, erau conduși de un domn român ce purta un nume străin și prin faptul că, la un moment dat, puterea armată a țării o reprezentau Cumani.

c) Numele de *Basarabă* este format din două părți, din *Basar*, cuvânt asupra etimologiei căruia filologii încă nu au căzut de acord și din *aba* sau *apa*, care în limba turcă însemnează *tată*. Că acest nume românesc este de origine cumană sau penecegă, rezultă din menționarea atâtor numiri cumane, de aceeași factură, ce întâlnim atât în cronica lui Nestor⁴⁾: *Urusoba*, *Altunopa*, *Arslanopa*, *Kitanopa*, etc., cât și în cronica Notarului anonim⁵⁾: *Tonusoba*.

1) *Izv. Ist. Rom.*, VII, Cronica lui Nestor, p. 28.

2) Γυλάς este identic cu turcescul *jyla—jula*, care însemnează faclă, lumină, Cf. N. Drăgan, *op. cit.*, p. 507.

3) Porphyrogenitus, *De adm. imp.*, p. 174 sq. ed. Bonn.

4) *Izv. Ist. Rom.* VII, Cronica lui Nestor, p. 191, cf. și N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Basarabă*, în *Mem. Sect. Ist.* III, VIII, p. 99.

5) *Izv. Ist. Rom.* I, Anonymus, *Gest. Hung.*, p. 70, cf. și L. Rásonyi, *L'origine des Basarabas*, în *Arch. Eur. Centro-Orientalis*, I, p. 221.

Toate aceste trei nume Asan, Gelu și Basarabă, deși sunt de origine străină, ne designează trei familii de duci români, primul în Peninsula Balcanilor, al doilea în Ardeal și al treilea în Țara Românească ¹⁾.

Concluzi. — Din studiul croniciei pictate dela Viena se desprind următoarele încheieri:

1) La venirea Maghiarilor în noua lor patrie, existența în masă a Românilor (Vlachilor), ca urmași ai populațiilor trace de mult romanizate, se constată nu numai în Dacia, ci și în Pannonia și la nordul fostei Ungarii.

2. Populațiunile românești, în secolul al IX-lea și al X-lea, nu erau organizate în state, cu alcătuirii definitive, ci erau mici organisme, puse sub conducerea unor voievozi și a unor cneji — aceste numiri sunt împrumutate dela Slavi, cu cari trăiseră împreună — adică a unor duci și a unor juzi și având vremelnice o cărmuire supremă străină. După distrugerea imperiului Avarilor, dominațiunea a încăput pe mâna Pecenegilor și apoi a Cumanilor.

3. Această ocârmuire străină, fiindcă numai ea avea puterea armată și fiindcă numai ea avea dreptul de a strânge dări, ea singură este numită în izvoarele istorice contemporane, populațiunile rurale fiind aproape trecute sub tăcere.

4. Populațiunile autochtone, stabile, Români și Slavii — aceștia din urmă desnaționalizați în Dacia — erau la venirea Ungurilor creștini ortodocși. Ei au influențat și primul creștinism al Ungurilor. Aceștia convertindu-se în urmă la catolicism, s'au pornit lupte îndârjite împotriva creștinilor de rit oriental. Prigoana s'a continuat secole dearândul, ortodocșii adică schismaticii fiind considerați ca eretici și chiar ca păgâni.

5. Cumanii, cei din urmă stăpânitori ai populațiilor autochtone, înainte de venirea Ungurilor, erau creștini ortodocși, trecuți în urmă la catolicism.

Români trăind în simbioză cu Cumanii, erau socotiți, câteodată, drept Cumani și numai după înlăturarea dominațiunii acestora, s'a putut întemeia, în foarte scurt timp, de către Basarabi unitatea statului român dela nordul Dunării.

1) Deși ca nume, aceste trei familii sunt de origine străină, ele sunt tot atât de românești, precum sunt ilustrele familii Cantacuzino, Ghica, Brătianu, etc.

7. In lupta dintre regele Carol Robert și voevodul Basarab, luptă ce a pus capăt expansiunii ungurești spre miazăzi și prin care s'a câștigat desăvârșita independență a Țării Românești, cronica pictată, ca și documentele vremii, caută să mistifice adevărul, dând vina dezastrului pe infidelitatea domnului român.

8. In lupta, așa numită dela Posada, dar care a avut loc pe valea Oltului, luptă dezastruoasă pentru Unguri se întâlnesc în armata regală nu numai Maghiari, dar și Români.

9. Cronica pictată, coroborată de documentele ce ni s'au păstrat din evul mediu, ne mai duce la concluzia finală că statul unguresc n'a fost un stat național care să se fi dezvoltat în mod organic prin forțele sale interne, ca o expresie a rasei maghiare, ci a fost un stat compozit-polinațional, reprezentant al catolicismului dela Roma și sprijinit și alimentat de elemente străne: Germani, Italieni, Slavi, Români, etc.

XV.

ROMÂNII IN CÂNTECELE MEDIEVALE

Partea cea mai puțin cunoscută din istoria Românilor este desigur cea din evul mediu, când, de altfel, s'a plămădit, precum se știe, neamul nostru. Născuți din contopirea a două elemente, a elementului roman, adus *ex toto orbe Romano*, cu elementul dac, puțin romanizat la început, Românii, în epoca lor de formațiune, au trebuit să ducă, după retragerea legiuirilor și a funcționarilor imperiali, o vieață plină de tot felul de strâmătorări, fiind siliți să se adapteze, de voie de nevoie, împrejurărilor celor noi, în cari aveau să trăiască.

Obligați să se supună poruncilor proaspeților stăpânitori ai țării, ei au fost aduși sub dominațiunea, rând pe rând, a Goșilor, a Hunilor, a Gepizilor, a Slavilor, a Bulgarilor, a Avarilor, a Pecenegilor, a Cumanilor și, în sfârșit, a Ungurilor, ca să nu mai vobim de Tătari și Turci și de alte popoare, cari au stat mai puțină vreme în țara noastră.

În tot acest timp, Românii nu par a fi avut o organizație de stat, iar primitiva lor organizație judecătorească și administrativă, a fost adoptată de popoarele conlocuitoare cari însă le-au impus numiri noi pentru dregătoriile lor existente. Astfel *iudicia* și *ducatu*s, rudimente de instituțiuni, fără de cari cea mai simplă societate de oameni nu poate să viețuiască, s'au prefăcut, cu timpul în cnezate și voievodate, numiri slave, adoptate mai târziu și de Unguri, numirile vechi romane dispărând aproape cu totul, ca numiri de instituțiuni. S'au păstrat numai *scaunele de judecată*, primate și de Sași și de Maghiari și pe cari nu le întâlnim nici la Germani nici în Ungaria de dincolo de Tisa ¹⁾.

1) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal*, I, p. 40; Onciul, *Bul. de la sect. hist.* IX, p. 14.

Românii, în epoca migrațiunilor barbare, neavând nici un rol politic și de conducere — ori cât de necesari vor fi fost ei, pentru procurarea de hrană barbarilor năvălitori, cu cari trăiau în simbioză — n'au însemnat aproape nimic în vieța statelor ce vremelnic se înfiripau. De aceea, s'a și putut susține că, bunăoară, țara Bârsei sau țara Făgărașului, a fost o *terra deserta*, fiindcă o stăpânire de stat propriu zisă, n'a putut să existe aici, ci numai muncitori de pământ sau păstori de vite, a căror existență, de altfel, nici nu se mai discută.

În timpul migrațiunii popoarelor — și într'o mică măsură vor fi fost și ei migratori — Românii erau, fără îndoială, singurul element statornic, căci popoarele dominante se găseau în neconținute lupte, fie de pradă, fie de acaparare de noi teritorii.

Dar, dacă Muntenia și Moldova puteau să fie minunate porți, prin cari popoarele dela răsărit și miazănoapte puteau să tindă spre inima imperiului roman, din Roma sau din Bizanț, teritoriul de dincolo de Carpați nu prezenta aceleași avantagii. Ardealul n'a fost prea accesibil barbarilor, din pricina lanțului de munți înalți și păduroși și de aceea el a fost mai mult sau mai puțin ocolit de popoarele de stepă cari veneau totdeauna călări pe caii lor cei iuți și cari au preferat câmpiile întinse ale Tisei și șesul Dunării, unor regiuni muntoase sau păduroase.

În afară de numirea generală de *Romani*, sub care numire vor fi fost cunoscuți Românii până în secolul al X-lea — și această numire se constată neîndoielnic pentru elementele romane împinse spre Pannonia — ei s'au numit pe sine totdeauna *Rumâni*, sau *Daci* ori *Misii*, aceștia din urmă după numirea de Mesia, din sudul, dar și din nordul Dunării — Românii sunt amintiți, mai ales, sub denumirea de *Vlachi-Valachi* sau Blaci ori Blași și Olaci, — popoarele turanice neputând pronunța consonanta *v* la începutul cuvintelor ¹⁾. Uneori ei sunt designați chiar sub denumirea de *Cumani* sau

1) Rubrouq, *Itinerarium in Recueil de voyage*, p. 275: Et iuxta Piscatir sunt Illac, quod idem est quod Blac, sed B nesciunt Tartari sonare. Vezi și Ilie Gherghel, *Conv. Lit.*, 1920, p. 335: *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii Vlach*. Cf. și G. I. Brătianu, *Lak etc. în Cercetări istorice*, I, p. 369—376.

Valvi ori *Falones*, și chiar de *Bulgari*, când aceștia au format, împreună cu Vlachi, imperiul asanesc¹⁾.

Existența Românilor atât a celor din stânga Dunării cât și a celor din dreapta marelui fluviu — fie că ei se numeau cu numele lor cel vechiu Romani, Daci ori Misii, fie că erau numiți cu numele de împrumut Vlachi, Valachi ori Olaci, fie că erau în sfârșit designați sub numele stăpânitorilor lor Cumanii, Valvi ori chiar Bulgari — ne este atestată, în afară de mărturia cronicilor și a altor izvoare istorice scrise, de o întreagă serie de monumente cari sunt de așa natură că ele nu au un caracter personal, nu provin dela un singur scriitor ci sunt culese din circulația comună. Sunt cântecele medievale cari deși, în general, trec sub numele unui singur om, sunt totuș strânse, mai toate, din gura poporului ce le-a creat.

1. Vlachi se întâlnesc, mai întâi, în versurile latine ale lui Godifredus din Viterbium dela începutul secolului al XII-lea²⁾.

2. Apoi, în al doilea rând, întâlnim pe Vlachi menționați în poemul Nibelungilor, compus, între anii 1140 și 1160. În el se vorbește și despre ducele Ramunc care, împreună cu 700 Vlachi voinici ia parte la nunta regelui Hunilor, Etzel (Attila). Neținându-se seamă de cronologie, se descriu în cântecul Nibelungilor evenimente ce se potrivesc cu epoca regilor arpadieni. Ba se constată chiar o identitate desăvârșită, pe de o parte, între Attila și Ștefan cel Sfânt și, pe de altă parte, între Krimhilda, mireasa lui Attila și Gizela de Bavaria, soția primului rege creștin al Ungurilor. Pasagiul acesta din legenda Nibelungilor ar putea să servească drept dovadă că prin veacul al XI—XII-lea, poporul român era constituit ca organizație teritorială de sine stătătoare, cu o conducere românească și cu legături, poate de rudenie, cu vecinii lor Poloni, Ruși și Greci.

1) Numirea de *Vlach* provine din cea de *Velci* cu care Germanii au numit la început pe toți Celții, după aceea pe Celții romanizați, apoi toate popoarele de origine romanică, între cari și Românii. La noi cuvântul a venit dela Slavi cari l-au împrumutat dela Germanii. Dela Slavi a trecut apoi la scriitorii byzantini. Românii nu s'au numit niciodată pe sine Vlachi, ori prin epenteză Valachi, ci numai Români.

2) Cf. *Izv. Ist. Rom.* III, p. 7.

Domnul Iorga crede că ar fi vorba aci de regele Roman din Galiția din veacul al XIII¹⁾. După noi, ducele Ramunc ar putea fi o ficțiune poetică; textul însă

Der herzoge Ramunc ûzer Vlachen lant
mit siben hundert mannen kom er für si gerant

nu admite nici o îndoială în privința „constatării” ce rezultă din aceste două versuri²⁾.

3. În *Weltchronik* a sa, Rudolf din Ems care scrie pe la anul 1250, enumerând țările așezate la Dunăre, ne vorbește și de Ungaria. Ni se spune că această țară se întinde peste Carpați până la Dunăre și până la marea Neagră și că este locuită de felurite popoare cari vorbesc diferite limbi:

In vromdin sundir sprachin
Valwen und wilde Vlachin
Jensit des sneberges hant
Sint lant dù si begant.

Din arătările lui Rudolf din Ems se vede clar că Romanii, împreună cu Valwii (Cumanii), nu trăiau la sudul Dunării cum susțin de obicei scriitorii unguri, ci peste munții de zăpadă, *ultra Alpes nivium, jensit des sneberges hant*.

Importanța acestui pasagiu este cu atât mai mare cu cât poetul ne vorbește în același timp și despre celelalte popoare pe cari le-au găsit Ungurii la venirea în noua lor patrie și fiindcă el tratează evenimentele ce descrie din punct de vedere cronologic.

Iar dacă, din cântecul Nibelungilor, nu rezultă că Vlachiei ar fi fost numai decât dela nordul Dunării, ci ar fi putut fi și Vlachi de peste Dunăre, din cântecul lui Rudolf din Ems se constată neîndoios că Vlachiei se găseau la nordul Dunării³⁾.

1) Iorga, *Rev. Ist.*, XIX, 1933.

2) Vezi amănunte în *Izv. Ist. Rom.* III, p. 8 sq.

3) Caracteristic este însă epitetul ce li se dă Vlachimilor, *wilde Vlachin*, sălbaticii Vlachi.

Noțiunile își schimbă adeseori sfera și conținutul. Și de câte ori avem de a face mai ales cu un cuvânt nou format, trebuie să ținem seama de etimonul său. Cuvântul *sălbatic*, care pare a fi astăzi identic cu cuvântul *fioros*, avea cândva altă însemnare și anume însemnarea cuprinsă în cuvântul *silva*, din care s'a derivat. *Ferus* și *fera*, de unde avem cu-

4. Mențiune despre Români se face apoi în marea operă a vienezului Iansen Enikel *Weltchronik*, scrisă la anul 1277. Ca și Rudolf din Ems, tot așa și Enikel își concepe opera ca o lucrare profano-religioasă.

Descriind evenimentele întâmplăte sub Carol cel Mare, reprezentantul puterii franco-germane, Enikel printr'un anacronism admis în poezie identifică pe Avari cari stăpâneau în secolul al IX-lea peste popoarele dn Ungaria cu Maghiarii cari de fapt au cucerit Pannonia numai pe la sfârșitul acestui veac. Scopul de căpetenie al lui Carol cel Mare, după concepția depe atunci, nu putea fi altul decât încreștinarea popoarelor ce avea să cucerească.

Faptele se petreceau pe la anul 800 după Christos.

Intre popoarele cucerite de Carol cel Mare erau, în primul rând Ungurii, adecă Avarii. Viteazul rege, *wigant König*, pleacă în Ungaria și începe să încreștineze pe Unguri, până la Valachi, *unz in Walachen*, și-și așează acolo armatele sale:

Dâ mit fuor der wigant
Hin ze Ungern in daz lant
Und begund si Kristen machen
Die Ungern unz in Walachen.

Poetul descrie evenimentele petrecute pe la anul 800, deși el își scrie opera la anul 1277. La acea dată, după izvoarele istorice ce Jansen Enikel avea la îndemână, existența Românilor, ca națiune constituită, nu mai putea fi pusă la îndoială.

Dar, chiar dacă am admite ipoteza că Jansen Enikel fixează, în vremuri trecute, evenimentele despre a căror existență aflase numai în timpul său, totuș se pare că pe atunci

vintele românești de fioros și fiară, au fost înlocuite cu vorbele *silvaticus*, care nu însemnează ferus, ci pădureț, de pădure.

Tot astfel nemșescul wild, a cărui etimologie este de asemenea Wald, silva, nu însemnează ferus, feroce, ci de pădure. Wilde Vlachen însemnează prin urmare — cel puțin pentru timpurile de formațiune ale acestor cuvinte — locuitorii pădurilor, adecă locuitorii regiunilor păduroase cari se găesc, mai ales, în depresiunile râurilor din Carpați. Față de Cumani cari erau locuitori de stepă și cari trăiau mai cu deosebire la câmp, Românii nu puteau fi decât locuitorii pădurilor. Cf. *Izv. Ist. Rom.*, III, p. 10 sq.

era credința că în vremea cuceririlor lui Carol cel Mare, Valachii ocupau partea de răsărit a Ungariei, ale cărei limite orientale, evident, nu se pot stabili, Carpații nefiind în acele timpuri o frontieră de țară.

Totdeodată, din pasagiul citat mai sus, pare că rezultă, în mod indirect, că Valachii erau creștini și că se făceau acum sforțări ca să fie aduși la creștinism și Avarii.

5. Murind în anul 1301, fără urmași, Andrei al III-lea ultimul rege din familia arpadiană, se ivesc trei pretendenți la tronul Ungariei: Carol Robert, din Neapole, din dinastia de Anjou, Venceslav din Boemia și Otto din Bavaria, toți trei înrudiți cu regii Maghiari.

În anarhia de atunci, tronul a fost ocupat de Venceslav care însă, desgustat, îl părăsește curând, retrăgându-se în țara sa. În locul său vine Otto care se și încoronează.

Acesta spre a se face popular și spre a-și câștiga simpatia Ungurilor, a fost îndemnat să ia în căsătorie pe frumoasa fiică a secuiului Ladislau Apor, voevodul Ardealului, voevod puternic și aproape independent de regalitatea ungară.

A fost însă numai o cursă, căci Otto încăpând în mâna lui Ladislau, acesta îl băgă în închisoare, așteptând momentul să se suie pe tronul Ungariei, devenit acum liber, Carol Robert, pretendentul susținut de Papa.

La intervențiuni mari din afară, Otto care era închis la Deva, capitala Ardealului pe acea vreme, ar fi fost predat, la anul 1308 voevodului român care pe atunci și-ar fi avut reședința la Hațeg ¹⁾.

Domnul român era în legături de prietenie cu Ladislau Apor și primind pe Otto l-a băgat la închisoare și era cât pe aci să-l omoare. Și nu i-a dat drumul decât după repetate stăruinți ale femeilor dela curte și mai ales ale soției sale, domnița. Căci voevodului român — uneori îi se spune rege — greu bolnav, îi s'a arătat prin fel de fel de mijloace băbești, că pricina îmbolnăvirii ar fi tocmai închiderea nevinovatului prinț.

În cele din urmă îi s'a dat drumul. Otto este condus până la frontierele țării, de unde pleacă în Rusia, la Halici, la regele George. De aci ajunge apoi la Glogau, unde se că-

1) Cf. Hașdeu, *Negru Vodă*, p. CLXXV, Iorga, *Bul. de la Sect. hist.*, X, p. 4 și *Izv. Ist. Rom.*, III, p. 17.

sătorește cu fiica ducelui de acolo și, în sfârșit, sosește acasă în Bavaria.

Robia lui Otto, precum și peripețiile vieții sale, sunt descrise amănunțit în frumoasa poemă a lui Ottocar din Stiria, scrisă între anii 1285—1309 și intitulată *Oesterreichische Reimchronik*.

Mai importantă decât legenda versificată, privind pe regele Otto în robia domnului român, este mențiunea ce se face în cronică despre Români ca unii cari constituiesc o unitate etnică aparte și sunt amintiți, alături de alte popoare și mai ales de Secui, cu cari trăiau împreună pe acele vremuri. În nu mai puțin de opt strofe sunt amintiți: Zôkel (Siculi) und Walachen ¹⁾.

6. Fără să fie anume amintiți Românii, îi întâlnim totuși, sub aspectul lor de schismatici, sau pseudo-creștini — căci astfel erau ei considerați de catolicii bisericii din apus — într'un cântec de consolare, adresat Ungurilor de un autor necunoscut, în urma invaziei celei mari a Tătarilor. Cântecul poartă titlul de *Carmina de regno Ungariae destructo pe Tartaros* și se păstrează între manuscrisele provenite dela archiepiscopia din Salzburg.

Românii, a căror țara a fost cotropită de Tătari, au luat parte alături de aceștia, împreună cu celelalte popoare ortodoxe, la devastările făcute în Ungaria la anul 1241:

Quam plurimi continuis	congressibus se cedunt
Incendiis et spoliis	ad invicem se ledunt
Heretici apercius	securius incedunt
Schismatici, apostatate	iudicium non credunt

7. Țara noastră și locuitorii țării noastre sunt pomeniți, fără să se vorbească anume despre Români într'o scrisoare în versuri a călugărului Ermericus din Elwange, german de origine — *Ermericus Alamannus natu, Elwangensis monachus* — de pe când se găsea în măsătirea dela Fulda. Scrisoarea lui Ermericus, fost predicator la Bulgari, este adresată abatelui Grimaldus din St. Gall și a fost scrisă pe la anul 860.

Vorbind despre Istru care își varsă apele în marea Neagră și la nordul căruia se află o țară barbară — *barbara tellus*

1) Vezi amănunte în *Izv. Ist. Rom.*, III, p. 17 sq.

și nenumărate popoare — *gentes innumeras*, — Ermericus ne spune în versuri hexametre:

Sunt hic Germanique truces et Sarmata bellax
Atque Gete nec non Basterne semina gentis
Dacorumque manus et Martia pectora Alani.

În secolul al IX, înainte deci de venirea Ungurilor, sub denumirea de cetele de Daci — *manus Dacorum* — alături de Geți, Germani și Bastarni, credem că nu putea fi vorba de altcineva decât de Români, plămădiți din populațiunile dacoromane.

8. Nu arare ori, întâlnim amintită țara noastră sau locuitorii țării noastre în poemele populare italiene din evul mediu. Numirea țării și a poporului nostru ne apare însă aci mai adeseori sub forma de Dacia și Daci, fie că numele era o reminiscență a studiilor clasice, fie că aceste cuvinte erau bine cunoscute pe atunci și erau, deci, mai mult sau mai puțin curente în gura cărturarilor din acele vremuri. Numirea de Valachia și cea de Valachi o întâlnim mai rar.

Cel dintâi poet italian care ne vorbește despre *stuggita la Dacia* este Iacopone din Todi, contimporan cu Dante, de pe la mijlocul veacului al XIII-lea.

Apoi, în secolul următor, Fazio degli Uberti, în poemul său didactic *Il Dittamondo* — *dicta mundi* — găsește la Dunăre, între alții, pe Calibi e Daci, pe cari îi caracterizează de „crudi e rei”.

Tot în secolul al XIV-lea, ceva mai târziu, găsim amintită țara noastră în poemul geografic *La sfera* a lui Stagio Dati și a lui Tolosani. În poem ni se vorbește de: „Terra freda di Dacia ed infeconda... Gente produce inculta e tutta immonda”.

Aprecierile făcute la adresa populațiunii din Dacia nu sunt măgulitoare. Ele se referă, fără îndoială, la Românii schismatici pe cari scriitorii catolici din apus n'aveau nici un interes să-i prezinte altfel decât ca un neam de oameni incuți și murdari.

În secolul al XV-lea găsim citat numele Dacilor și al Valachilor în Geografia scrisă în versuri a lui Francesco Berlinghieri (1440—1501). În Moesia Inferioară, după ce amintește

«cetățile Callatis, Calliacta, Dionysopolis (Balcic) ne vorbește de poporul valach¹⁾.

9. Cu prilejul Cruciatelor, relațiunile dintre popoarele din răsăritul Europei și cele din apus devin din ce în ce mai frecvente. În special după ocuparea Constantinopolului de trupele creștine din occident, și după întemeierea imperiului latin de răsărit, aceste relațiuni își găsesc un puternic ecou în diferitele documente ale vremii și astfel avem ocazia să constatăm existența Românilor în cântecele medievale ale poezilor de pe atunci.

În întâia jumătate a veacului al XIII-lea, poetul francez Philippe Musket scrie un poem asupra regilor franci, *Historia regum Francorum*, în care tratează istoria acestora dela răpirea legendarei Elena până în timpurile în cari el trăește. Evenimentele din ultimii ani poetul le tratează după izvoarele istorice consemnate în cărțile ce le are înainte.

Vorbindu-ne despre căsătoria celor trei fiice ale lui Henric de Ango, măritate cea mai mare în vârstă după regele Andrei al Ungariei, și cea mai mică după Lascaris, prințul din Nicaea, ne spune:

Et la seconde ot Iehanins
Sires des Blas et des Comins

adecă după Joanițiu, regele Blasilor și al Cumanilor.

Amintirea Românilor, numndu-i Blasi ca și Geograful anonim din 1308, o mai face și în versurile în cari se arată lupta dintre Latinii și Blasii Peninsulei Balcanice.

Que contre les Blas soit en gierre.

precum și în versurile în cari se vorbește despre înfrângerea Tătarilor

Que li rois de la tiere as Blas.

Oricare ar fi exactitatea faptelor ce se povestesc aci, noi reținem constatarea că Românii, atât cei din sudul Dunării cât și cei dela nordul acestui fluviu sunt amintiți ca popoare de sine stătătoare, la începutul veacului al XIII-lea, înainte deci de organizarea istorică a primelor state românești²⁾.

1) Vezi amănunte în *Izv. Ist. Rom.*, III, p. 22 sq.

2) Vezi amănunte, *Ibidem*, p. 26 sq.

10. Spre sfârșitul evului mediu, câțiva ani numai înainte de căderea Constantinopolului, întâlnim pe Români amintiți în poemul diaconului Ioan, din Adrianopol.

La îndemnul episcopului Polycarp, diaconul Ioan a scris, pe la anul 1439 un poem de laudă în cinstea împăratului Ioan Paleologul care, precum se știe, a luat parte, la stăruințele papei Eugeniu al IV-lea, la conciliul din Florența, spre a aplana neînțelegerile din biserica de răsărit și între cea de apus.

Intr'unul din versurile poemului său ne vorbește despre puternicul neam al Vlachilor.

Οὐδὲ γε πάλιν κραταιὸν ἄλλο τῶν Βλάχων γένος.

Suntem la anul 1439 deci numai câteva decenii după epoca de strălucire războinică a lui Mircea cel Bătrân din Muntenia și a lui Alexandru cel Bun din Moldova¹⁾.

11. Nu putem trece cu vederea, cu acest prilej, și un alt poem, deși el a fost scris la sfârșitul evului mediu. În poem Românii sunt pomeniți numai incidental, cu toate că în războiul care face obiectul acestui cântec, ei sunt un element principal, dacă nu cel mai principal.

În anul 1514, deci numai câțiva ani înainte de catastrofa dela Mohaci, s'au ivit în Ungaria grave neînțelegeri, pe de o parte, între nobili, conducători ai destinelor țării și, pe de altă parte, între poporul de jos asuprit. Neînțelegerile au culminat în revoluțiunea secuului Gheorghe Doja.

Ioan Zapolia, conducătorul nobilimii, după mai multe înfrângeri, izbutește în cele din urmă, să înăbușe în sânge revoluțiunea. Și pedeapsa ce a urmat a fost mai mult decât exemplară. Doja, fript de viu, a fost dat tovarășilor săi, înfometați până la moarte, ca să-l mănânce.

Urmează după aceasta legiuirile sălbatice ale lui Werböczy cari despoiară țărănimea de orice drept, reducând-o la situația cunoscută de *misera plebs contribuens, glebae adstricta*.

Cu această împrejurare, micile voevodate românești — căci Românii luaseră o mare parte la revoluțiunea lui Doja — au fost desființate prin legile aduse de dietele din acest an, căci din cauza numărului celui mare de Români cari partici-

1) Cf. *Izv. Ist. Rom.*, III, p. 28.

paseră la această revoluțiune, cruciata catolică primise mai mult un caracter românesc. Intregul Maramureș luase parte la mișcarea împotriva nobilimii.

Războiul acesta al cruciferilor sclavi, *bellum servile*, a fost cântat într'o poemă în versuri, de un oarecare Stephanus Taurinus din Olmütz, sub titlul *Stavromachia*, adecă lupta cruciaților.

Românii poartă numele de Daci sau Vlacci. Eroul principal Gheorghe Doja se numește Georgius Zeclius, adecă Secuiul.

Iată câteva pasagii din această poemă:

Sed quid ego vobis exempla extranea narro?
Num quartum Belam trux Tartarus Ungario ab orbe
Eiecit, pepulit Dacos e sedibus altis
Quas secat aurifluis Marisus foecundus harenis...

Și mai departe:

Ruricolae, atque omnes uno ore arma arma tonabant
Iam pugnae sua signa canunt, pugnatur utrimque
Fortiter et primae robusti Saxones alae
Permixti Vlaccis fato cessere cruento.

Lupta s'a dat la Colosba, Cluj, pe Someș.

Căutând să imite pe Vergilius, Taurinus Omolucensis ne descrie în versuri avântate regiunile din Dacia, pe unde a bântuit războiul:

Qua creber obscuros commixta grandine nimbos
Auster agit, surgunt iuga Dacica, acumine celso
Fundentes vitreum Chrysam, qui valle reducta
Effluit, et laeto Varadinum dividit alveo.

Mărginind cercetarea noastră, deocamdată, numai la poezia medievală suntem siliți să constatăm că nu numai nu ne lipsesc date despre existența norddunăreană a Românilor, în evul mediu, cum susțin istoricii unguri, în special, dar că aceste date sunt destul de numeroase și de așa natură că din ele se desprinde ideea că Românii au avut în secolul

XI—XIII-lea o viață etnică, separată de celelalte popoare și că amintirea acestei vieți își găsește reflexul său bogat în poezia medievală.

Vor mai fi existând, de sigur, și alte cântece din aceeași epocă, necunoscute de noi cântece cari nădăjduim că vor completa într'o zi seria datelor ce am enumerat aci și vor contribui astfel la luminarea chestiunilor obscure și nesigure din istoria noastră medievală.

INDICELE NUMELOR PROPRII

- Ablavius 60, 71.
 Abrittus 45, 50, 62, 117.
 Abtat Calessi 45, 117, 120.
 Acacius 29, 36.
 Achaia 215.
 Achtum-Ochtum 234, 235, 236.
 Acominatus 147.
 Acrae 120.
 Adam Clissi 118, 120.
 Adamis 93.
 Ad Aquas 118.
 Adiabenicus 12.
 Adina 114.
 Adrianopol 52, 62, 84, 104, 108, 260.
 Adriaticum mare 191, 219, 228.
 Aegissus (Aegistus) 117, 120.
 Aemilianus 35.
 Aetius 26, 38, 76, 85, 86.
 Afganistan 167, 169.
 Africa 29, 58, 76, 115, 116.
 Agatiri 81.
 Agintheus 81.
 Agnita 155.
 Aidava 104, 118.
 Aiadava 104.
 Akidin 126.
 Alamanni-Alamannia 11, 172.
 Alani 43, 57, 85, 86, 101, 258.
 Alanoviamuthes 57.
 Alaric 85.
 Alavivus 43, 47, 51, 52, 54.
 Alba Carolina 233.
 Alba Iulia 155, 201, 202, 203, 204, 231,
 232, 233, 237.
 Alba Regală 178, 215, 216, 224, 233.
 Al Bakri 168, 169.
 Albanezi 63, 100.
 Albericus 195, 217.
 Alexandria 76.
 Alexandru 226.
 Alexandru cel Bun 260.
 Alföldi 16, 22, 23, 121.
 Alicaniburgus 118.
 Aldina 117.
 Almage-Hälmeag 149.
 Almiris-Halmiris 120, 117.
 Almus 118, 182, 218, 226, 228, 229.
 Alpes 49, 68, 239, 254.
 Altai 140.
 Altahense an. 190.
 Altina 116, 117.
 Altunopa 248.
 Aluta-Alutus 49, 66, 67, 68.
 Amali 62.
 Ambrosius 33.
 America 87.
 Amida 37.
 Ammiam Marcelin 19, 31, 32, 37, 38,
 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 49,
 51, 52, 55, 60, 64, 70, 107, 118.
 Andrei apost. 128.
 Andrei I, II, III 148, 149, 150, 151,
 163, 179, 235, 239, 256, 259.
 Andreica 89.
 Angli 132.
 Anglosaxoni 105.
 Anjo 259.
 Anjou 236, 256.
 Anna 131.
 Anonymus 27, 122, 131, 134, 137, 138,
 167, 175, 176, 177, 178, 179,
 180, 181, 182, 183, 184, 185,
 192, 194, 211, 217, 226, 232,
 248.

- Anti 108.
 Antiochia 29, 36, 37, 38, 40.
 Antemius 78.
 Antonia 123.
 Antonina 97.
 Apollodor 111.
 Apor 256.
 Appiaria 119, 120.
 Apuleius 72.
 Apulia 191, 198, 219, 228.
 Aquilea 36, 191, 199.
 Aquincum 114.
 Arabia 76.
 Arad 227.
 Aragonia 188.
 Arcadius 29.
 Arciar 80, 118.
 Arcidava 50, 103, 109.
 Ardaburius 78.
 Ardaric 93.
 Ardeal 19, 20, 47, 48, 63, 64, 65, 66,
 88, 134, 139, 149, 150, 153, 154,
 155, 160, 62, 163, 171, 184, 205,
 207, 208, 209, 212, 220, 221, 231,
 232, 233, 236, 237, 238, 241, 243,
 249, 251, 252, 256.
 Arena 67.
 Argamo 118.
 Argaragenti 22.
 Argentares 119.
 Arini 151.
 Arges 42, 114, 235, 241, 246.
 Argias 243.
 Arion 207.
 Aristaldus 203.
 Armata 118.
 Armenia, Armeniacus 12, 37.
 Aromâni 93, 216, 217.
 Arpad, Arpadieni 93, 138, 180, 182,
 183, 184, 188, 191, 195, 201, 211,
 229, 233, 236, 239.
 Arpas-Arpaşelul 151.
 Arslanopa 248.
 Ascelinus 161.
 Ascenus Burul 222.
 Asciburgium 106.
 Asan-Osen, Asaneşti 93, 141, 147, 159,
 160, 161, 197, 222, 239, 240, 247,
 248, 249.
 Asia 11, 29, 31, 32, 36, 49, 50, 51, 76,
 79, 89, 103, 115, 116, 141, 195.
 Asimunti 80.
 Aspar 78.
 Atacam 79.
 Atelcuz 141, 168.
 Atticus 177.
 Attila 22, 26, 57, 69, 75, 76, 77, 78, 80,
 81, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 93,
 94, 100, 107, 177, 183, 191, 218,
 221, 228, 253.
 Athanaric 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48,
 49, 51, 52, 53, 54.
 Athos 123.
 Aufane 48, 49.
 August, 11, 34, 59, 72.
 Augusta 100, 118.
 Augustin Sf. 29, 33, 36.
 Auha 65, 66, 67.
 Aurelian 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
 18, 19, 20, 24, 25, 27, 45, 79,
 137.
 Aureliana 119.
 Aurelius Marcus 75.
 Aurelius Victor 9, 10, 15, 16, 36, 45,
 113.
 Ausoni 83, 84, 92, 93, 94.
 Ausonianus 31.
 Avari 23, 133, 164, 249, 251, 255, 256.
 Avthipara 105.
 Axiopa 117.
 Axiopolis 117, 120.
 Azov marea 44, 145, 157.
 Babadag 117.
 Bacauca 50.
 Bacensis 102.
 Balaton 184, 217.
 Balcani, Balcanic 87, 88, 100, 103, 104,
 115, 116, 137, 140, 213, 214, 216,
 221, 249, 259.
 Balcic 120, 259.
 Balduin 214.
 Balivi 210.
 Baltariu 193, 210.
 Bamberg 106.
 Banat 20, 22, 69, 87, 92, 95, 109, 138,
 170, 210, 234, 235, 236.
 Bănescu 162.

- Bank 224.
 Bărăgan 53.
 Barbaricum 42.
 Barbat 239.
 Barboși 47.
 Bărcăcilă 110, 111.
 Bârsa 148, 149, 150, 202, 252.
 Basarab, Bozorad 223, 226, 236, 238,
 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245,
 246, 247, 248, 249, 250.
 Basarabia 42, 44, 105.
 Bâsca 54.
 Basiliscus 78.
 Bassiana 102.
 Bastarni 258.
 Bati, Bathus 158, 202.
 Bavaria 239, 253, 256, 257.
 Bazargic 117, 120.
 Bega 91, 92.
 Bekker 73.
 Bela I-IV 122, 147, 152, 153, 154, 173,
 175, 176, 177, 180, 188, 196, 200,
 205, 208, 117, 226, 227, 228, 238,
 239, 261.
 Belaidipara 105.
 Beleni 119.
 Beleud 229.
 Belgrad 118, 233.
 Belizarie 97.
 Bellovacensis Vincentius 214, 215,
 216.
 Benedict 151.
 Benevent 198.
 Berend 242, 246.
 Berindei 164, 246.
 Beripara 105.
 Berladnic 145, 158, 160.
 Berlinghieri 258.
 Bersabeni 173.
 Bersovia 48, 103.
 Bertholdus 199.
 Bessi 228.
 Besupara 105.
 Beza 116.
 Bianu 54.
 Bielgorod 130, 233.
 Bigila 81, 83, 88.
 Bigranae 33.
 Bihor 138, 139, 186, 187, 192, 207, 211,
 230, 233, 238.
 Bisseni 222, 230, 238.
 Bistrița 202, 204.
 Bitner 130.
 Blach, Black, Blas 135, 150, 151, 160,
 163, 172, 191, 192, 211, 215,
 216, 218, 219, 221, 232, 248,
 252, 259.
 Blachernae, Blachernos 135.
 Blagay 243.
 Bleda 82.
 Blemmyeni 76.
 Boa 134.
 Bochetor 203.
 Boemi, Bohemi, Boemia 122i 163, 172,
 173, 214, 222, 230, 238, 239, 256.
 Boița 69.
 Boldur 105, 144, 145, 157, 158, 165,
 166, 174.
 Bolechov 140, 58.
 Boloh 66.
 Bolochoveni 158, 166.
 Bolosudes 234.
 Bononia 118.
 Boniac 125.
 Boor, Carol de 73, 74.
 Borici 176.
 Boris 127, 129.
 Boroșinău 155.
 Bortz 151.
 Bosnia, Bosnici, 93, 115, 153.
 Bordoni 147, 160, 161.
 Bospera 105.
 Boutae 64, 69.
 Bran 154, 163, 241.
 Brnița 109, 118.
 Braiola 119.
 Brancovici 225.
 Brătescu 50.
 Brătianu G. 114, 167, 170, 195, 247,
 249, 252.
 Brătianu I. 187.
 Bregedava 104.
 Brodnița 166.
 Brodi 166.
 Brodoc 166.
 Brodoni (Vordoni) 162, 167.
 Brodnuc 166.

- Brodnic, Borodnic, 143--173.
 Bruteni 163.
 Brutos 171.
 Bucovina 46.
 Buda, 91, 178, 190, 246.
 Bug 104, 140, 158.
 Budapesta 223.
 Bulgaria, Bulgari 24, 27, 42, 93, 104,
 112, 118, 119, 132, 133, 134, 136,
 142, 147, 153, 154, 168, 173, 197,
 211, 214, 218, 234, 225, 253, 257.
 Bulgarochtonul Vasile 234.
 Bunea 159, 160.
 Bunesti 53.
 Burat 171.
 Burghilea 55.
 Burgus altus 106, 118.
 Burckhardt 119.
 Burlă 89, 90, 94.
 Buruista 64.
 Buteridava 118.
 Buteries 118.
 Buzău 47, 50, 51, 52, 54, 55.
 Byzant, Bizantini 44, 129, 134, 147,
 159, 160, 161, 162, 252.
 Cabetan 104.
 Cadan 202.
 Cadar 203.
 Caesar 9, 10, 34, 70, 219.
 Caesarea 29.
 Calachioi 120.
 Calca 145, 146, 163, 165.
 Caliacra, Calliacra 120, 259.
 Calibi 258.
 Callatis 120, 117, 259.
 Callipidae 45.
 Caloceca 205.
 Kalt Marcu 224.
 Kaluzniaski 140.
 Campses 109, 118.
 Câmpulung 162.
 Campus Mauriacus 85.
 Candax 57.
 Cândea 164.
 Candida 100.
 Candidiana 116.
 Cantabaza 109, 118.
 Cantacuzino 106, 249.
 Cantemir 140.
 Capidava 120.
 Capite aquae-Cappacio 201.
 Capito, Kapiton 35, 36.
 Capitolinus 9.
 Cappadocia 51.
 Kappelmacher 60, 61.
 Caput Arietis 110.
 Caput Bubali 110.
 Caput Bovis 109.
 Caput Fossae 110, 111, 118.
 Carol cel Mare 36, 255, 256.
 Carol V, VII 225.
 Carol de Valois 213, 214, 215, 216.
 Carol Robert 214, 223, 226, 235, 236,
 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246,
 250, 256.
 Carpați 17, 20, 25, 44, 46, 49, 50, 112,
 132, 134, 140, 142, 151, 154, 160,
 162, 167, 171, 174, 181, 184, 208,
 232, 238, 239, 255, 256.
 Carpathos 46.
 Caracala 45.
 Caramzin 144, 146, 156, 157, 158.
 Karacsonyi 149, 155, 234.
 Caranasuf 120.
 Carinthia, Carinthieni 132, 199.
 Carinus 9.
 Carlsburg 233.
 Carolingi 132.
 Karpete 46.
 Carpi 10 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 42,
 45, 46, 62, 117.
 Carpiani 17, 45.
 Carpini 161.
 Carpidae 45.
 Carpilo 85.
 Carpicus 12.
 Carpizi 17.
 Carpodaci 17, 18, 45, 46, 95.
 Carpos 117.
 Carso, Carsium, Carsum 80, 120, 117.
 Cârța (Candela) 149, 150, 151.
 Cassiodor 36, 59, 60, 62, 71.
 Castalius 58.
 Castellum novum 119.
 Castina 100.
 Castra Martis 110, 119.
 Catharina de Courteney 213.

- Catellianus 101.
Cauca 47, 48, 49, 50, 55.
Caucaland 43, 47, 48, 49, 50, 52, 54,
55.
Caucasus, Caucasia 44, 47, 48, 49, 50,
132, 134.
Caucoenses 47, 48, 49, 50.
Cazaci 161, 233.
Kean 229, 234, 247.
Cebrus 118.
Cedrenus-Kedrenos 113, 234, 248.
Cehi 132, 134, 221, 222.
Celei 112, 113.
Celti 95, 253.
Cenad, Csanad 66, 235.
Cerchessi 173.
Ceriparon 105.
Cernavoda 117, 120.
Cernigov 125.
Ketel 179.
Keza-Chiza 186, 187.
Chazari 133.
Chiev, Kiev 104, 122, 123, 124, 125,
126, 128, 129, 131, 133, 145, 146,
158, 165.
Cheronez 101.
Chiril Sf. 117.
Chiojdul 54.
Chrebat 46.
Christescu 106.
Chrysa 261.
Chrysaphius 80, 83.
Chrysostomus Dio 71.
Chosroe 133.
Cibela 11.
Cibar Palanca 118.
Cibinium 231.
Cicero 40, 177.
Cinc 155.
Cinci Biserici 191, 201.
Cipru 204.
Kisch 48.
Cisnădioara 150, 151.
Kitanopa 248.
Ciuc 149.
Ciuhandu 187.
Cius 117.
Ciuzi 132.
Civilas nova 69.
Cladova 110, 118.
Clark 41.
Claudia, Claudius 20, 45, 115.
Klebersberg 179.
Clement 125.
Kluge 106.
Cluj 201, 202, 204, 242, 261.
Kniezsa 66.
Cniva 45.
Coca, Coca Antemirească, Bercii, Bo-
dinești, Frunza Verde, Mereias-
că, Niculești, Șarânga, Viș-
nul, Vlahuții 55.
Cocani 55.
Kokel 47, 50.
Codinus Georgios 30.
Cogaeonum 50.
Kogălniceanu 160, 161.
Cohalm 149.
Cohen 13.
Colchis 76.
Coloman 176, 226, 227, 230.
Colonia (Köln) 37, 48, 49.
Colosba (Cluj) 261.
Comins (Cumani) 259.
Commodus 35.
Comneni 98.
Conea 47, 48, 69.
Constanța 59, 112, 117, 120.
Constanta de Aragon 188.
Constantiana 21, 114, 115, 117, 120.
Constantin imp. 10, 21, 29, 30, 32, 33,
34, 35, 39, 41, 42, 44, 50, 72, 73,
74, 76, 111, 112, 113, 114, 115.
Constantinescu 241.
Constantius imp. 112.
Constantius secr. 84.
Constantinopol 26, 28, 29, 52, 53, 74,
75, 80, 81, 83, 99, 112, 113, 135,
147, 183, 214, 234, 259, 260.
Conrad 177, 200.
Corduena 37.
Corvini 12.
Corvinograd 118.
Corvus 199.
Cosmas 122.
Costol 118.
Costolaț 80, 118.

- Costroma 130.
 Cotoşman 234.
 Covasna 155.
 Cozia 47, 48, 49.
 Cracovia 213.
 Creas 118.
 Creben 118.
 Krecsa 84, 93.
 Crimea 173.
 Krimhilda, Crimildin, Crumhelt 191,
 219, 228, 253.
 Criş, Crişana, Crisisus 50, 67, 68, 87,
 90, 91, 92, 170, 218.
 Crispa 118.
 Cristian 151.
 Croaţi 132, 169.
 Crotona 58.
 Cruceburg-Kreuzburg 149.
 Cruciferi 204, 205.
 Krumbacher 93.
 Csigla 191, 228.
 Cuestros 117.
 Kükülö 47, 48.
 Kulan 229.
 Cumani, Cumania, de mai multe ori.
 Cumudava 104.
 Cuni 230, 232.
 Cupus 118.
 Curi 132.
 Kutesk 230.
 Kuun Geza 168.
 Cuvimedeva 104.
 Kyrieleis 230, 237.
 Cyridava 104.
 Daci, Dacia, de mai multe ori.
 Daco-Romani 201, 217.
 Dalmatia 115, 173, 191, 219, 220, 228.
 Dâmboviţa 241.
 Damian 124, 126.
 Danaster 69.
 Danedava 104.
 Danemarca 172.
 Dante 189, 258.
 Darubius, de mai multe ori.
 Daphne 21, 42, 46, 114, 109, 115, 117,
 120.
 Daphnenses 115.
 Dardania 10, 28, 102, 103, 104.
 Dardapara 104, 105.
 Dares Phrygius 178, 180, 226.
 Dati 172, 258.
 David 125, 227.
 Dealu vertes 119.
 Decebal, Decibalus 10, 11, 44.
 Dacei 168, 169, 170.
 Deceneu 50, 60.
 Decius 45, 50, 62.
 Deér 218, 220.
 Densuşianu 201.
 Desa 199.
 Desna 132, 133.
 Vessau 14.
 Deva 172, 240, 246, 256.
 Deviogorsk 144.
 Devliani 132, 165.
 Devnia 42, 59, 120.
 Dexippus 60, 73.
 Diculescu 23, 43, 44, 55, 64, 66, 67,
 68, 91, 92, 114.
 Dierna 109, 114, 118.
 Dimo 119.
 Dindorf 73, 77, 110.
 Dio 60.
 Diocletian 10, 17, 18, 21, 25, 36, 45.
 Dionysie din Alexandria 60.
 Dionisie sf. 220.
 Dionisie 240, 246.
 Dionysopolis 120, 259.
 Disznod 150.
 Dlugosz 136, 140.
 Dobosi 150.
 Debrici 120.
 Dobrogea 17, 45, 50, 57, 62, 80, 85,
 100, 115, 116, 117, 120.
 Dobrovetchi 146.
 Dobuka 230.
 Doja 260, 261.
 Dolgoruki 144.
 Dolni Rahova 116.
 Domitian 9, 35, 39.
 Dömös 226, 228.
 Don 144, 148, 156, 157, 161, 163.
 Donciu 246.
 Dorostorus 120 v. Durostor.
 Dorticum 118.
 Drăgan 24, 46, 68, 108, 139, 171, 217,
 231, 232, 235, 247, 248.

- Dragomir 220.
Dragus 199.
Drobeta, Drubeta 109, 110, 111, 112,
114.
Drava 69.
Drecon-Drencon 69, 81, 90, 92.
Dricca 67, 92.
Dregovici 132.
Droysen 30, 35.
Ducange 88.
Dubrovița 79, 80.
Ducepratum 109, 118.
Dulebi 133.
Duna Keszi 186.
Duna Pentelek 106.
Dunavaț 120.
Dunărea, de mai multe ori.
Durostor, 26, 45, 51, 54, 57, 85, 115,
117.
Dvina 132, 133.
- Ebraetus 120.
Ecilburg-Etzelburg 91.
Ecrene 118.
Edecon 80, 81, 93.
Egipt 70, 76.
Eleud 229.
Elwangensis 257.
Elveția 210.
Emeric 188.
Empiricus Marcel 29.
Endlicher 176, 191, 201, 216.
Engel 176, 190.
Enikel 255.
Erdelw, Erdeelve 228, 229, 231, 238.
Ergamia 118.
Ermericus Elwangensis 257, 258.
Epigenes 79.
Epternac 202.
Eremia 124.
Esca 81.
Eski Sarai 117.
Ethela-Attila 191, 219.
Ethyl 196.
Etzel 253.
Eugenius 260.
Eunapius 73.
Eupraxia 131.
Euphemius 76.
- Europa, de mai multe ori.
Eusce 138.
Eutropius 9—36, 72, 189.
Euxin 44, 132.
Evagrius 77, 78.
Exanta prista 119.
- Făgăraș 149, 150, 151, 154, 208, 209,
252, 288.
Făgetul 151.
Falones 253.
Fălticeni 54.
Fanarioți 181.
Farcaș 239.
Fasciae 100.
Fastida 65.
Fejér 161, 166, 195, 199, 226.
Ferdinandy 233.
Ferenț 163, 164, 247.
Festus (Rufius) 15, 30, 32, 36.
Filip IV 213.
Filip August 210.
Filipescu 93.
Filiți 237.
Filow 25.
Flustausis-Flautasis 68.
Florența 260.
Florentina-Florentiana 118, 119.
Florianus 191, 219, 223, 225.
Florus 58, 76.
Fossatum 119.
Fournier 59.
Franci, Francezi, Franța, 23, 76, 85,
95, 131, 132, 136, 154, 225, 259.
Frata 201, 203, 204, 205, 206.
Frideric 199, 200.
Frigia 191, 219.
Frențiu 187.
Fritigern 43, 47, 51, 52, 54.
Fulda 41, 257.
- Galați 47.
Galicia 165.
Galli, Gallia 11, 12, 23, 24, 28, 37, 63.
Gallicanus 9, 15.
Galienus 10, 11, 16, 20, 45.
Galerius 45.
Galiția, Galițieni 132, 140, 146, 158,
166, 171, 173, 254.

- St. Gall 191.
Gallus Trebonianus 45.
Galt 65, 66.
Galtis 65, 66.
Gardizi 168, 169.
Gasconia 29.
Gaudentius 85.
Gaureni 119.
Geberich 65, 67.
Gelu, Gelou 232, 247, 248, 249.
Gelzer 90.
Gemellomuntes 119.
Genesios 135.
Geneva 74.
Georgios Monachos 129.
George reg. 256.
Georgii 173.
Gepidia, Gepizii 23, 26, 47, 62, 63, 64,
65, 67, 68, 69, 86, 87, 91, 92, 93,
94, 103, 107, 108, 136, 251.
Gerardus 234.
Gerasus 43, 46, 47.
Germani, Germania 11, 70, 86, 88, 90,
95, 105, 131, 134, 135, 139, 177,
204, 209, 210, 236, 250, 251, 253,
258.
Gesilaefossatum 100.
Geți 17, 58, 61, 70, 91, 95, 104, 136,
258.
Geza-Geysa 176, 227, 229, 230, 233.
Ghibănescu 88, 89.
Ghica 249.
Gherghel 135, 252.
Gigen 104, 112, 119.
Gilpil 65, 67, 68.
Giulea 232.
Giulești 232.
Giulița 232.
Giurescu 13, 44, 50, 51, 54, 55, 87,
134, 141, 142, 164, 165, 239, 240.
Gizela 253.
Gizeric 78.
Glad 211, 234.
Gleb 127, 129.
Glogau 256.
Gnidava 166.
Gobazes 76.
Gocelinus 150, 151.
Golta 55.
Golubaț 118.
Gombes 118.
Górka 213 214, 215, 216, 217.
Gotanul 55.
Goteșul 55.
Godefridus, Gotifredus 190, 217, 253.
Goti, Gotia, de mai multe ori.
Gotul 55.
Gotlandezii 132.
Gozgân 167.
Gradița 118.
Grădiște 118.
Grătian 32, 38, 111.
Gratiana 118.
Grecu 83, 93.
Grecia, Greci, de mai multe ori.
Grigorie IX 151, 152, 153, 236.
Grigorie din Nazians 32.
Greuturgi 43.
Grienberger 67.
Grimaldus 257.
Grinciapara 105.
Grisia 65, 67, 68.
Gunthiges 57.
Gurabelii 119.
Gylas, Gyula 229, 231, 232, 233, 234,
236, 248.
Gyulavar 231.
Gyula Fehervár 233.
Hadrian 9, 11, 14.
Hadzi Calfa 109.
Halicaniburgus v. Alicaniburgus 106.
Halici 156, 158, 162, 166.
Halmeag 149.
Halmiris v. Almiris 118.
Hamartolos 129.
Hamburg 106.
Hanovra 201.
Harbotha 46.
Hârșova 80 117, 120.
Hășdeu 63, 88, 137, 185, 216, 217, 256.
Hațeg 69, 239, 256.
Hauenschild 144.
Haury 110.
Heidelberg 62.
Heinemann 189, 190, 191, 201.
Hemimont 104.
Henric 131.

- Heraclea 74.
Heraclius 133.
Herodot 17, 73, 92, 95, 99, 122, 170.
Hersfelder 41.
Herțegovina 115.
Hesdupara 104.
Hevenesy 190, 191.
Hierocles 117, 119, 120.
Hilarian 123.
Hinog 120.
Hochland 48.
Hoeschel 73, 77.
Hohl 15, 26.
Holban 140.
Hóman 179, 180, 181, 182, 185, 190.
217, 225.
Homer 28, 88.
Homo 20.
Homorod 149.
Honoriu 150, 163.
Horány 191.
Horatius 105.
Horca 233.
Hotnog 173.
Hrusevsky 157.
Hunedoara 64.
Hunfalvy 47, 79, 87, 89, 91, 137, 157.
160, 208.
Hung 139.
Huni, de mai multe ori.
Huniade 231.
Hunsdorf 95.
Hurmuzaki 66, 95, 152, 153, 161, 195,
196, 201, 202, 208, 235, 236,
238, 242, 243.
Hypatia, v. Ipatiev, 127, 130.
Iacopone din Todì 258.
Iacobovici 178, 179.
Iancha 240.
Iancsó 181.
Iantra 119.
Iaroslav 123, 131, 145.
Iatron 119.
Iazygi 44, 64.
Iberi, Iberică 23, 95.
Ibida 117.
Ibn Rusta 168.
Iohanins 259.
Ieni Haram 109.
Ieremia 129.
Ieronim (Sf.) 36.
Ierusalim 193, 204.
Iglița 117, 120.
Jidovul cas. 118.
Jirecek 109.
Ilfov 232.
Iliarem 67.
Iliș Voevod 89.
Iliria, Illyricum 11, 12, 13, 20, 59, 81,
83, 92, 101, 114, 118, 119.
Ilmen 133.
Ilovaischi 157.
Ioachim 222.
Ioan (diac) 260.
Ioanča 246.
Ioannes notarius 226.
Ioaniții 204, 208, 239.
Ioniță împ. 247.
Iordanes 18, 36, 45, 52, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 66, 67, 68,
69, 70, 71, 91, 102, 189.
Iorga 13, 24, 25, 48, 53, 63, 69, 87, 95,
130, 158, 161, 162, 163, 164, 172,
185, 187, 189, 204, 234, 237, 246,
248, 251, 254, 256.
Iovian 35, 38, 39.
Indieni 17, 95.
Inocentie IV 153, 199, 200, 208.
Intorsura Buzăului 55.
Ipatie 144, 158.
Irnac (Ellac) 81.
Isaac Anghel 146.
Isaac 124, 126.
Isaccea 44, 117, 120, 162.
Isaurica 35.
Iscus 119.
Isgipera 105.
Itadeva 104.
Ismail 125.
Isidorus 36.
Istria, Istros 120, 206.
Istrița 53, 55.
Istru, 10, 68, 114, 257.
Italia, Italieni 11, 22, 23, 28, 59, 136,
189, 196, 199, 210, 250.
Iudaeus 106, 152.
Iugoslavia 109, 118, 119.

- Iuhasz 176, 223, 235.
Iulian 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38,
39, 41, 196.
Iuliovalle 119.
Juriev 125.
Jurilovca 118.
Justinian 21, 59, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 108, 109, 110, 111, 114,
115, 119, 134.
Iustiniana Prima 52, 101, 102, 103.
Iustinus 134, 182.
Iziaslav 123, 140, 145.

Laccoburgus 106, 118.
Lactantius 18.
Ladislau Apor 256.
Ladislau cel Pleşuv 179.
Ladislau 179, 180, 186, 190, 222, 227,
229, 230, 231, 237, 239, 240, 245.
Lamii 132.
Lampridius 9.
Lapidaria 119.
Lapus 230.
Lascaris 259.
Latini 235, 259.
Laurentie 127, 130, 165.
Lăzărescu 148.
Lederata, Letterata 102, 103, 106, 109,
114.
Liatava 104.
Leger 126.
Leon XXII, 242.
Leon imp. 72, 78.
Leşii 132, 134.
Letgali 132.
Leventa 235.
Libanius 29, 30, 36.
Licinius 32, 111.
Limo 119.
Lipszky 187.
Litovoi 208, 239.
Litvanii 132.
Litzica 109, 110, 117, 118.
Livii 132.
Livius 12, 35, 60, 182.
Llah 116.
Lom Polanca 118.
Lombardia 199.
Londra 169.
Longiniana 118.
Longobardi 108, 136.
Lot 86, 91, 93.
Loviştea 48, 241.
Lubeci 123.
Lucadniţa 118.
Lucan 60.
Lucernariaburgus 106, 119.
Ludovic cel Mare 155, 223, 227, 235.
Ludovic 220, 235.
Lupaş 95, 148, 233, 240.
Lupicinus 61.
Lupu 239.
Luticii 132.
Lyon 199.
Lycia 35, 36, 114.

Macedonia 11, 12, 22, 70, 134, 191,
215, 219, 228.
Măcin 162.
Maghiari, v. Ungurii, 131, 139, 167,
168, 169, 175, 181, 184, 188, 196,
216, 218, 222, 249, 251, 255, 256,
258.
Maior 19, 23, 26, 185.
Malalas 18, 134.
Malchus 77.
Maltretus 110.
Mama 79.
Mangalia 120, 167.
Mangiuca 137.
Mansuetus 48, 49.
Manuil Comnenul 162.
Maramureş 174, 261.
Marci Cr. 224.
Marcian 78.
Marcianopolis 42, 59, 120.
Marcomani 10, 12.
Mareburgus 106, 118.
Marczali 27, 188, 189, 190, 192, 224,
225, 226, 227.
Margus 79, 80.
Marisca 114.
Mariscus 114.
Maris 68.
Marisia 65, 67.
Mărlan 117.
Marea de Marmara 79.
Marotin 119.

- Marpesia 61. 152, 153, 155, 158, 159, 161, 162,
 Marsigli 113. 163, 164, 166, 167, 169, 170, 171,
 Martialis 80. 173, 174, 209, 252, 260.
 Martinsdorfarii 189. Mommsen 15, 30, 41, 52, 58, 59, 60,
 Marughiol 118. 66, 69, 70.
 Masovieni 132. Mongoli 144, 146, 158, 163, 202.
 Masudi 169. Monomachul 128.
 Matei 124, 224. Mons Santi Michaelis 150.
 Matra 91. Morava 90.
 Maurovalle 119. Moravii 132, 134.
 Maxentii C. 119. Moravia 201, 226, 266.
 Maximian 18. Mordani 196.
 Maximus 61. Mordvinii 132.
 Maximin 75, 76, 79, 80, 83, 84. Morlaci 220.
 Maximinus 63. Morisena 66, 234, 235, 236.
 Mehodius 129. Morisius 218.
 Meotida 215. Moscova 52.
 Mehedinți 232. Moți 63.
 Mela 44, 49, 60. Motogna 163, 164, 243, 245.
 Menumorout 183, 233. Mototolescu 172.
 Merii 132. Mstislav 145, 146.
 Mesopotani 37. Mullerius 73.
 Messiani 191, 219. Muntenia 44, 134, 143, 153, 160, 161,
 Messia 215, 216. 163, 166, 167, 171, 173, 174, 239,
 Mezesina 232. 252, 260.
 Mezō Gyán 187. Mureș 66, 67, 90, 91, 92, 149.
 Michelsberg 150. Murideva 104, 118.
 Mihail mstr. 126. Muromi 132.
 Mihail și Simion 189. Musianus 69.
 Mihai Viteazul 88. Mursa 69.
 Milanovaț 118. Musket 215, 259.
 Miliare 65, 67, 68. Mutzipara
 Miliaque 67. Mysia 102, 120.
 Miller 107.
 Miklosich 129, 156. Naissus 21, 80, 81.
 Minosky 167, 168, 169. Năsăud 204.
 Minoriti 196. Neagră m. 87, 106, 116, 157, 167, 254,
 Mircea cel Bătrân 260. 257.
 Misia 183, 252, 253. Neapole 239, 256.
 Mitilene 37. Neçulescu 162.
 Mitrovița 91. Nedao 69, 100.
 Mizil 52. Negru-Vodă 237.
 Mlodava 104. Nemții 132, 153, 207.
 Mocatiana 118. Nero 33.
 Moesia 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 22, Nestor, 26, 49, 88, 120, 122, 123, 126,
 23, 50, 57, 59, 64, 69, 84, 85, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
 104, 105, 116, 258. 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
 Mohaci 260. 141, 142, 164, 226, 248.
 Moldova 44, 54, 134, 136, 139, 143, Netzhammer 113, 114, 115.

- Nibelungi 91, 253, 254.
Nicaea 50, 115, 235, 259.
Nicetas 51, 147, 226.
Nicopolis 119.
Nicopolis ad Istrum 120.
Niculcea 89.
Niebuhr 73, 76, 77, 89, 94.
Niederle 88, 90, 94, 117.
Nipru 123, 132, 133, 146, 164, 166.
Nistor 171.
Nistru 27, 44, 69, 132, 159, 162, 174, 208.
Nitria 166.
Noialt 66.
Noigiant Noigeant 66.
Noric 82.
Norvegii 132.
Nougrad 183.
Novae 88, 103, 109, 118, 120.
Noigorod 133, 145, 166.
Novgorodti 166.
Noviodunum 42, 44, 69, 117, 120.
Novovicus 117.
Novum 118.
Nubazi 76.
Numa 35.
Nürnberg 106.
Nyén 149.
Nyr 230.
- Oblucița 162.
Obri 133.
Ochtun-Aiton 234.
Octavum 118.
Odo de Deogilo 217, 219, 220.
Odoacru 93.
Odobescu 53.
Odorhei 149.
Odysus 119, 120.
Oescus 21, 104, 112, 113, 119.
Ogost 118.
Oka 144, 163.
Olaci, Olachi, 233, 247, 252, 253.
Olahok 217.
Oloh 135.
Olahus 242.
Olaf 131.
Olceadava 104.
Olceadaev 104.
- Oleg 133.
Olga 131.
Olmütz 261.
Olt, Olteni 47, 49, 65, 66, 67, 68, 69, 106, 112, 113, 149, 151, 160, 170, 239, 241, 250.
Oltenița 44, 46, 114.
Oltina 116, 117.
Onciul 140, 158, 159, 161, 164, 165, 167, 176, 185, 251.
Onegesius 81, 82, 83, 91, 92, 93.
Onos 118.
Oradia 186, 187, 198, 199, 201, 202.
Ordessus 114.
Orestes 80, 82, 83, 93.
Orosius 23, 33, 36, 60.
Oșdola 155.
Osman-Omali 170.
Ospitalier 238.
Ostrogota 43, 65.
Ostrogotii 65, 79, 85, 86, 93, 94.
Osul-Oslu 232, 248.
Otto I, 131, 239, 256, 257.
Ottocar 163, 172, 173, 222, 257.
- Paeanius 36.
Paeoni, Paeonia 82, 92.
Palanca Nouă 109.
Palatiolum 113, 114, 119.
Paleologul, Paleologi 98, 260.
Palestina 114.
Pais Dezső 184.
Pallas 186.
Palmatis 117.
Pamfilia 191, 219, 228.
Panaitescu 139, 192.
Panion 74, 77.
Pannonia — de mai multe ori.
Pantelimon 117.
Papoltz 155.
Parapotamia 8.
Paria 57.
Paris 113, 178, 196, 213.
Fais 217.
Parthicus 12.
Pârvan 50, 53, 103, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 118, 119, 120, 171.
Paszka Godyslav 173.

- Pasiphilus 32.
Patara 129.
Patricius 78.
Patsch 22, 114.
Pauler 186.
Paulus Diaconus 36, 189.
Pecenegi 125, 133, 141, 167, 222, 232,
238, 249, 251.
Pecerii 132, 140.
Peisker 141, 157.
Periaslavl, Periaslavti 125, 136, 166.
Permii 132.
Perșani 149.
Perși, Persia 30, 37, 38, 70, 97, 133.
Perugia 196.
Pesthensis 201.
Pesta 201.
Pesta Pilis 91.
Peștera, Peștere 123, 125, 126, 127.
Petersen 130.
Petroniana 100.
Petru Vodă 89.
Philippopol 114.
Philae 76.
Picnus-Pincus 118.
Pietroasa 52, 53, 54.
Pinsk 166.
Piscinae 100.
Plaut 40.
Plinius 15, 44, 49, 77, 87, 177.
Plinthas 79.
Plosca 166.
Ploscănea 145, 146, 158, 161, 164, 165,
166, 172, 173.
Pontes 110.
Poarta de fier 69, 111.
Podhraczky 187, 191.
Podolia 140, 165, 166, 171.
Poliani 130, 132, 166.
Polovci 125, 133, 141, 144, 253.
Polacchi 173.
Pomeranii 132.
Pontus 11.
Pontes 110, 118.
Ponteserium 118.
Polonia, Poloni 154, 161, 166, 214.
Pollio 9, 15.
Polocianii 192.
Polycarp 126, 260.
Porata 170.
Polota 133.
Porphyrogenitus 72, 73, 77, 79, 119,
120, 135, 168, 171, 232, 239, 248.
Posada 241, 250.
Potula 58, 103.
Praevalitana 102.
Priscupara 104.
Priscus 22, 26, 60, 69, 72, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
85, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95.
Probus 21.
Procopius gen. 41.
Procopius 21, 70, 97, 98, 99, 100, 101,
103, 104, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121.
Primutus 82.
Propontida 74, 162, 170.
Prut 19, 44, 46, 159, 170, 171, 172.
Porat-Pyretus 171.
Prosper (sf.), 36.
Prostea 155, 164.
Pray 176.
Probsdorf. 155.
Prodnik 155.
Prepostfalva 155.
Pruthenii 170, 172, 173.
Prusieni 172, 173.
Prusii 132.
Pripet 132.
Putedis 118.
Pulpedeva 119.
Putna 46.
Pușcariu 24.
Ptolemeu 49, 50, 60.
Philippopol 84.
Pyrgos 105, 105.
Quadi 11.
Quintodemus 119.
Quintionis 119.
Quinton vicus 119.
Racinița 118.
Racoviță 118.
Radoslav 243, 244.
Rahova 118, 119, 120.

- Rama 109.
Ramunc 254.
Râșinari 151.
Rasonyi 248.
Ratiaria 80, 118.
Rausimod 44.
Ravenas 102, 103.
Ravenna 50, 57, 58, 68.
Ravennat 67, 103.
Räsboeni 69.
Razelm 118.
Recidava, Recidua 102, 103, 109.
Regino 190.
Remesian, Remesan 104, 105.
Rethy 137.
Rhenus 11.
Rhodos 200, 205.
Ricardus 176, 194, 195, 196, 217, 219, 220.
Rin 37.
Robert 153.
Rodna 202.
Rodope 101.
Roesler 89, 181.
Rogerius 26, 188, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 212.
Romanaiți 239.
Romania 197.
Româno-Bulgari 238.
Romanovici 146.
Râmleni 137.
Roman reg. 254.
Roma—Romani, de mai multe ori.
Români—Românesc de mai multe ori.
Romuliana 119.
Romulus 81, 82.
Rosetti 157, 158, 171.
Roxalani 44, 64.
Ruscia 154, 202.
Rusia, Ruși de mai multe ori.
Rua-Rugila 85.
Rubrouq 202, 252.
Rucăr 241.
Rudana 201, 204, 205.
Rudolf din Ems 31, 254, 255.
Rufius Festus 9, 10, 16, 23.
Rufus 72.
Rugi 86.
Rûm 168.
Rumelia 197.
Rurik 128.
Rusciuc 119.
Rusticus 80, 84.
Ruthenia, Rutheni 153, 154, 172, 173, 191, 214, 228.
Sabacus 199.
Sabirii 134.
Sacerdoțeanu 27, 147, 148, 157, 158, 161, 172, 188, 195, 202, 205, 232.
Saci 10.
Sago 205.
Salices 118.
Sallustius 12.
Salanus 182.
Salonic 59, 216.
Solmoruda 117.
Saltopyrgos 106, 117.
Salonitani 198.
Salzburg 257.
Samson 227.
Samuel Alba 233.
Sandomir 173.
Sânzian 241.
Sarolt 229.
Sași 251.
Saraceni 116.
Sardonius 10.
Sarmați Sarmatae, 10, 11, 12, 22, 44, 47, 48, 49, 86, 115, 258.
Sarmisegetuza 91, 103, 109.
Sarolta 233, 234.
Sasi 48, 65, 66, 88, 155, 204, 222, 224, 237, 242.
Satanov 166.
Șatavă 104.
Sava Gotul 51.
Savagner 91.
Saxoni 233.
Scaripara 103, 119.
Scandinavi 130.
Scatrina 119.
Scedeva 104, 119.
Scepkın 124, 126, 127.
Scheiner 66.
Sceptecasas 119.

- Schiopu 113, 148, 150, 202, 204, 205, 209.
 Schlözer 133, 136, 137, 138.
 Schünemann 177, 219, 221.
 Schwandtner 175, 201.
 Scipioni 12.
 Scyri 18, 46, 80, 86, 93, 101.
 Sclavi 191, 218, 219, 228.
 Sclaveni 67, 69, 101, 108.
 Sclavinum Rumunense 69.
 Scotta 93.
 Sculcoburgus 106.
 Scythia, Sciți 22, 57, 68, 70, 77, 82, 86, 117, 120, 133, 135, 147, 191, 226, 228.
 Scylitzes 234, 248.
 Sebenic 173.
 Secui 24, 66, 137, 149, 154, 192, 193, 209, 222, 231, 238, 257.
 Securisca 119.
 Seeck 30, 40, 105.
 Seghedin 92, 223, 235.
 Selanovce 118.
 Selciuc, Selgiucizi 170.
 Sem 133.
 Seneslau 239, 240.
 Semgalii 132.
 Serbia, Serbi 132, 213, 214, 233, 238, 241.
 Serdica 81, 88.
 Serri 42, 43, 44.
 Setoml 124.
 Severin 238, 239, 240, 241, 243, 246.
 Severin (Banat) 238.
 Severin (Dionisie Ban) 243.
 Severiani 138.
 Sextus Rufus 9.
 Sibiu 150, 151, 154, 155, 164, 202, 205, 222, 241.
 Sicambria 91, 215, 216.
 Sucidava 104.
 Siculi 222, 230, 233.
 Siebenbürgen 231.
 Silistra 85, 117, 120.
 Silvestru 123, 126, 127.
 Silvanus 37.
 Simburg 229.
 Simion Dascălul 89.
 Simon de Keza 171, 179, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 205, 206, 217, 219, 225, 231.
 Sinai 115.
 Șincai 234.
 Singidunum 118.
 Singura 166.
 Șip, 111, 118.
 Siret 19, 46, 47, 68, 163, 164.
 Siria 114.
 Sirmium 13, 37, 82, 91.
 Șistov 80, 120.
 Skok 106, 107, 114.
 Slănic 55.
 Slătineanu 6.
 Slava Rusă 111.
 Slavi de mai multe ori.
 Smoliani 166.
 Smolensk 146, 166.
 Smornes 109, 118.
 Solomon 227.
 Sneeberg 254.
 Sopron 199.
 Someș 261.
 Sozomen 51.
 Spalato, Spalatini 198, 199, 200, 219.
 Spania 23, 47, 63, 95, 188, 189.
 Spanțov 21, 46, 144.
 Spartianus 9.
 Stari Nicup. 119, 120.
 Ștefan 230, 233, 239.
 Ștefan cel Mare 246.
 Ștefan cal. 125.
 Ștefan II 226.
 Ștefan cel Sfânt 139, 209, 229, 232, 234, 235, 236, 237, 253.
 Stiliburgus 106, 118.
 Stilon 86.
 Stîria 257.
 Strabo 60.
 Strassburg 106, 166.
 Strigoniu 151, 153, 155, 205.
 Strikovsky 241.
 Svatopluc 169.
 Suceava 232.
 Sucidava 21, 104, 112.
 Sucivida 112, 113.
 Suedia—Suezii 131, 132.
 Suevi 12, 88.

- Suidas 18, 30, 35, 75, 76, 77.
Suetonius 35.
Suhomlinov 129.
Sula 133.
Sulzer 141.
Susdali 130, 144, 145.
Susiana 118.
Sviatoslav 125, 144, 145, 163.
Sycia 215.
Sycidava 109, 113, 114, 117.
Symmachus 30, 31.
Syncellos 18.
Szabo 92, 186.
Szekesfehervár 224.
Szomajon 224.
- Tacitus 12, 15, 39, 40, 60, 70, 106.
Tagyya 92.
Taifali 43, 46, 70.
Tajio 92.
Tamas 14, 16, 17, 18, 22, 26.
Tanatas 109.
Tanatas-Taliata 118.
Tapae 64, 69.
Tg. lui Thoma 202.
Tg. Mureş 190.
Târnava 47, 48, 50, 65, 66, 95, 149,
155, 164.
Taszbereny 91.
Tatamir 243.
Tatulus 83, 93, 162.
Tătari de mai multe ori.
Taurinus 261.
Taus 68.
Teleki 190.
Teliu 149.
Temus 218.
Theodora 97, 109, 110, 111, 173.
Teodosie 14, 15, 17, 60, 75, 79, 124,
123, 125, 126, 127.
Teodoric 152.
Teofil 235.
Teofilact 234.
Terentius 40, 72.
Tervingi 11, 41, 42, 43, 44.
Teuffel 178.
Teutoni, Teutonici 138, 148, 149, 177,
179, 191, 202, 203, 219, 229.
Thaiphali 11.
- Thebaida 76.
Theodosie imp 29, 33, 46, 47, 52, 77,
80, 93.
Theodorus 32.
Theodora Pulchra 118.
Theodorupolis 118, 119.
Theophanes 75, 135.
Thessalonic 101, 134, 215.
Thierry 85, 91, 92.
Thocomery 242.
Thomas Tuscus 172.
Thomas 198, 199, 200, 217, 220.
Thomas și Jeauffret 144.
Traci, Tracia 12, 83, 136.
Thunmann 141.
Thuringieni 86.
Thyle 61.
Tiberianus 12, 13.
Tibiscus, Tibiscum 50, 92, 103.
Tibisia 67.
Tiktin 88, 89.
Tigas 69, 81, 90, 92, 119.
Tigra 119.
Tihomir 240, 246.
Tilicium 117.
Tillito 117.
Tillemont 93.
Timalciolum 119.
Timena 116.
Timiș 20, 68, 91, 92, 170, 211.
Timișoara 246.
Timoc, Timoceni 170.
Tiphisas 69, 81, 90, 92.
Tisa 19, 67, 68, 90, 91, 92, 138, 183,
184, 193, 205, 208, 216, 235,
251, 252.
Tocilescu 106, 114, 140.
Tocsun 179, 233.
Tokai 91.
Toldy 223, 224, 225.
Toletanus 198, 199.
Tolosani 258.
Toma 240, 246.
Tomaschek 50, 51, 69, 92.
Tomis 59, 117, 118, 120.
Tonusoba 248.
Topera 105.
Toppeltin 25.

- Torci 125.
Torkomani 125.
Tracia, Traci 17, 22, 25, 38, 50, 64,
74, 80, 92, 95, 105, 108, 134,
171.
Traian de mai multe ori.
Transalpina 160, 243, 245.
Transdanubiana 18.
Transdierna 114.
Transilvania 66, 114, 136, 138, 139,
160, 193, 201, 202, 204, 205,
220, 230, 231, 242.
Transdrobeta 109, 114.
Translederata 114.
Transmarisca 21, 42, 114, 115, 116.
Trautmann 127, 129, 131.
Trebellius 12, 15.
Treiscaune 149, 154, 155, 209.
Tricesa 118.
Trogus 60.
Traianov 166.
Traian, valul, 166.
Troia 178.
Tropaeum 118, 120.
Troesmis 117, 120.
Troyes 85.
Tucidide 73, 99.
Tudor 111.
Tuhutum 248.
Tulcea 117, 120.
Turaniani 161.
Turci 168, 173, 187, 232, 234, 251.
Turda 202.
Turingi 224.
Turocz 201, 224, 246.
Turribas 119.
Turris Traiani 105, 108, 109.
T. Măgurele 108.
T. Severin 108, 111.
Turris Caesaris 107.
Stratonis 107.
Cesarea 107.
Libisonis 107.
Protesilai 107.
Troada 107.
Turris coepit 198.
Turtucaia 42, 114, 116.
Tyscia 218.
Tzani 106.
Tzascles 118.
Uberti 258.
Ugeg 229.
Ugra 66.
Ugri 132, 133.
Ugorskoje 133.
Ungaria, Unguri de mai multe ori.
Ulag 135.
Ulahis 219.
Ulfila 50, 51, 55, 60, 235.
Ulmeni 114.
Ulmelum 117.
Ulpia Traiană 91.
Ultrasilvania 160, 205, 231.
Ung 231.
Ungra 66.
Urali 169.
Uros 214.
Ursicinus 37.
Urusoba 248.
Uscudava 104, 105.
Ulpiana 12.
Uspenski 167.
Usubu 138.
Utus 119.
Vădeni 162.
Vadul lui Isac 162.
Wag 218.
Valamir 93.
Vâlcea 48, 232, 239.
Walde 75, 105.
Valentinian 15, 31, 32, 39, 86.
Valens 10, 17, 30, 31, 32, 33, 34, 38,
39, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 52,
62, 111, 113.
Vlachi, Valachi, Walati, Volochi,
Vlasi, Blasi, de mai multe ori.
Valesius 73.
Walland 136.
Wälsche 136.
Valwi 253, 254.
Valentiniana 118, 119.
Valerian 45, 50.
Vámos 91.
Vandali 44, 63, 65, 67, 68, 86, 97.
Varadia, Varadinum 103, 261.

- Vardin 119.
Varegi 130, 132.
Variana 118.
Varlaam 123.
Varna 119, 120.
Warnefridus 36.
Varro 72.
Vasile 123, 125, 126.
Vasile Vodă 89.
Vasilko 125, 129.
Vaslui 166.
Vatican 10, 41.
Weiss 120.
Weissenburg 233.
Velbujd 241.
Venceslav 239, 256.
Veneția, Venețieni 132, 136, 137,
199, 214.
Werböczy 260.
Vergilius 40, 60, 61, 261.
Verina (Augusta) 78.
Verus 100.
Veselago 157.
Vesii 132.
Vesprim 138, 224, 243.
Vetranio 31.
Via 100.
Viatici 144.
Vicanova 119.
Victoali 11.
Vidin 118, 173, 222, 234.
Vidava 104.
Vidrovaș 118.
Vigiliu 58.
Viminacium 50, 80, 102, 118.
Vișata 126, 129.
Vișegrad 246.
Visigoți 41, 43, 46, 47, 50, 51, 53,
54, 65, 79, 85, 86.
Vistula 69, 132, 139.
Vladimir 125, 126, 131.
Vladimir Riuricovici 146.
Vladimir Volanski 166.
Vladimir Nonomah 128.
Vladimir cal. 125.
Volochoveni 140.
Volochov 132, 140.
Vlașca 162, 232, 235.
Volga 130, 132, 144.
Volinia 158, 165, 166.
Vopiscus 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 24,
25, 27.
Vordoni 170.
Voscodauți 104, 166.
Voscodavinți 104.
Vrânceni 163.
Wrede 55.
Vslad 131.
Vununduri 169.
Xenopol 49, 50, 63, 185, 221.
Zaculi 191, 192.
Zagon 155.
Zala 152.
Zălau 202.
Zaldapa v. Zeldapa, 117 120.
Zalmoxes 50.
Zanes 110, 118.
Zapolia 260.
Zaporojeni 117, 120.
Zarica 214.
Zavolochisi 132.
Zečlius 261.
Zekel 228.
Zeiller 51, 52.
Zeldepa v. Zaldapa 120.
Zercon 84, 86, 92, 94.
Zernes 109, 118.
Zereth 203.
Zetnocortus 119.
Zicideva 104, 119.
Zips 95.
Zimmermann-Werner 66, 150, 233,
237.
Zisnudeva 104, 119.
Zoltan 23, 230.
Zokel 257.
Zomus 230.
Zonaras 234, 248.
Zosimus 17, 44, 46, 47.

C U P R I N S U L

	Pag
Prefața	5
Părăsirea Daciei	
I. Vopiscus și părăsirea Daciei	9
II. Eutropius și părăsirea Daciei	28
Năvălirile barbarilor.	
a) Goții	
III. Ammian Marcellin, Războiul cu Goții	37
IV. Românii în <i>Getica</i> lui Iordanes	57
b) Hunii.	
V. Românii în ambasaderele lui Priscus	72
VI. Procopius, <i>Peri ctismaton sive De aedificiis</i>	96
c) Slavii	
VII. Românii în cronica lui Nestor	122
VIII. Brodnicii în izvoarele medievale	143
d) Ungurii	
1. Primele cronici ungurești.	
IX. Faptele Ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela	175
X. Românii în cronica lui Simon de Keza	186
2. Regii Arpadieni.	
XI. Românii în Raportul lui Ricardus	194
XII. Românii în <i>Carmen miserabile</i> al lui Ro- gerius	198
3. Regii Arpadieni și Angevini.	
XIII. Românii în <i>Descriptio Europae Orientalis</i>	213
XIV. Românii în <i>Chronicon pictum Vindobo-</i> <i>nense</i>	233
XV. Românii în cântecele medievale	251
Indicele numelor proprii	263

DIN PUBLICAȚIUNILE AUTORULUI

Mitologia greco-romană în lectură ilustrată, 2 vol. cu ilustrații și planșii.

Legende și povești antice, cu stampe și ilustrațiuni.

Monografia Drâstorului-Silistra, cu hărți și ilustrațiuni.

Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei, cu o hartă și ilustrațiuni.

Romanica (Tablele cerate, Insula Șerpilor, etc.) studii istorice, filologice și arheologice, cu o hartă și ilustrațiuni.

Vieața și opera lui G. Lazăr (în colaborare).

Basarabia, privire istorică.

Românii în izvoarele istorice medievale.

Versificațiunea latină, Prosodia și Metrica.

Istoria literaturii latine, Antologie și Crestomație.

Studi pedagogice, Limbile clasice în învățământul secundar și metodică lor.

Secuții și secuizarea Românilor.

Sicules et Roumains, Un procès de dénationalisation.

Date privitoare la maghiarizarea Românilor.

Plinius, *Corespondența cu Impăratul Traian*, traducere.

Apuleius, *Amor și Psyche*, cu ilustrațiuni, traducere.

Lucian, *Toxaris sau Prietinia*, traducere.

Cicero, *Discursul pentru Archias*, traducere.

COLECȚIUNEA IZVOARELOR ISTORIEI ROMÂNILOR

A U A P Ă R U T :

1. Anonymus Bele regis notarius
Gesta Hungarorum
2. Anonymus geographus
Descriptio Europae Orientalis
3. **Daco-Romani in Carminibus medii aevi**
4. Simon de Keza
Chronicon Hungaricum
5. Rogerius
Miserabile Carmen
6. Ricardus
De inventa Ungaria magna
7. Nestor
Chronica
8. Priscus Panites
Excerpta de Legationibus
9. Flavius Vopiscus
Divus Aurelianus
10. Eutropius
Breviarium historiae Romanae
11. **Chronicon pictum Vindobonense**
12. **Brodnici**
13. Ammianus Marcellinus
Rerum gestarum liber XXXI (Bellum Gothicum).
14. Jordanes
De origine actibusque Getarum.
15. Procopius
De aedificiis.

RIFICAT
2017

VERIFICAT
1987